

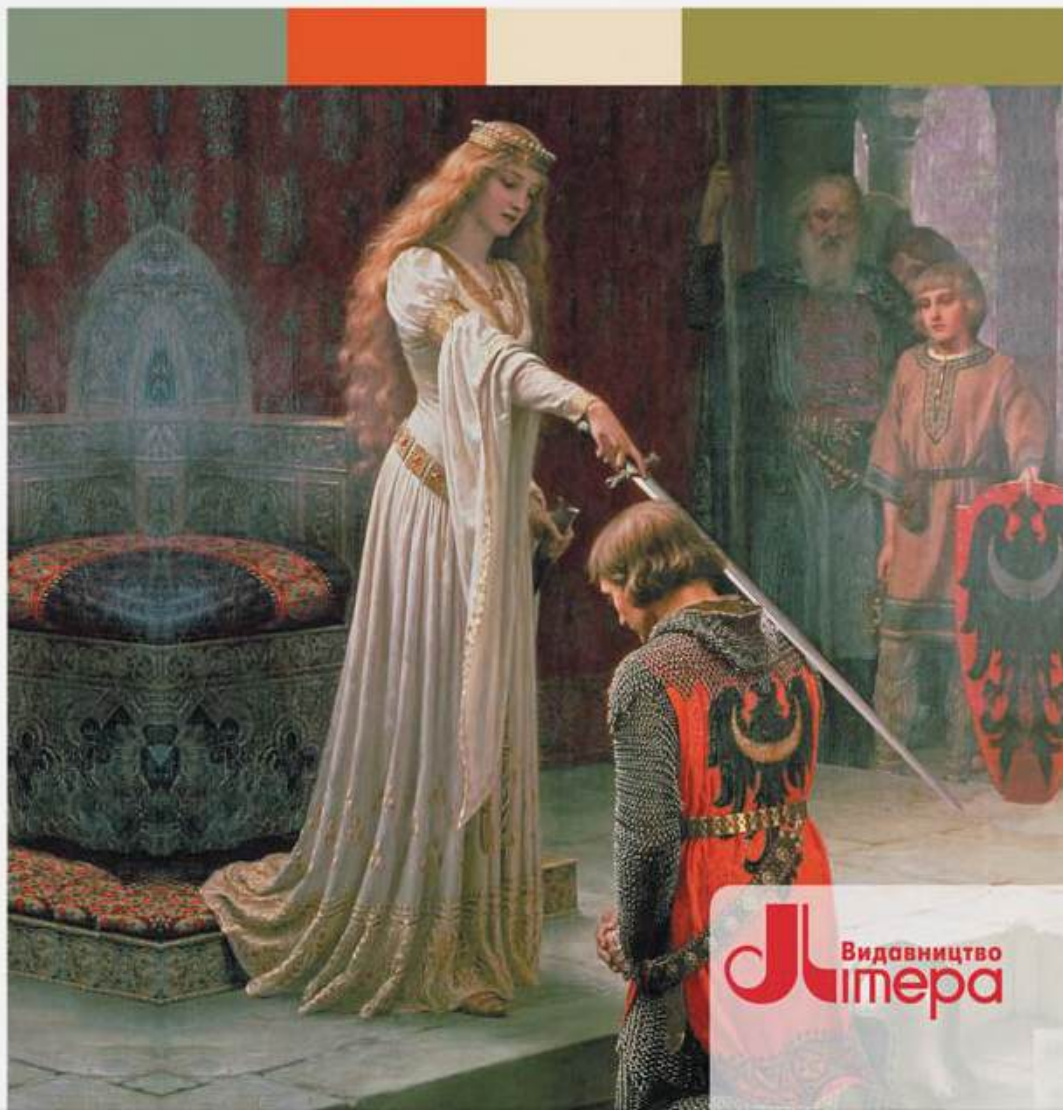
Юрій Ковбасенко, Олександр Первак,
Світлана Дячок

Зарубіжна література

7

клас

НОВА УКРАЇНЬСКА ШКОЛА

Видавництво
ітера

Юрій Ковбасенко
Олександр Первак
Світлана Дячок

Зарубіжна література

7 клас

Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«Літера ЛТД»
2024

УДК [37.091.64:82](075.3)

К 56

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 05.02.2024 № 124)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

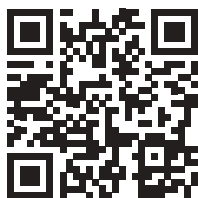
Відповідно до Модельної навчальної програми
«Зарубіжна література. 5–9 класи»
для закладів загальної середньої освіти
(автори Ніколенко О. М., Ісаєва О. О., Клименко Ж. В.,
Мацевко-Бекерська Л. В., Юлдашева Л. П., Рудніцька Н. П.,
Турияниця В. Г., Тихоненко С. О., Вітко М. І., Джангобекова Т. А.)

Ковбасенко Ю. І.

К 56 Зарубіжна література : підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти / Ю. І. Ковбасенко, О. П. Первак, С. О. Дячок. – Київ : Літера ЛТД, 2024. – 272 с.

ISBN 978-966-945-434-8

УДК [37.091.64:82](075.3)

Методичний супровід підручника
<http://zarlit-7k-nus.e-litera.com.ua/>

ISBN 978-966-945-434-8

© Ковбасенко Ю. І., Первак О. П.,
Дячок С. О., 2024
© «Літера ЛТД», 2024

Дорогі семикласники та семикласниці!

Світова література – це скарбниця людської мудрості. Художні твори мають величезну моральну й естетичну цінність, вони збагачують духовний потенціал людини.

Твори, з якими ви ознайомитеся цього року, сприятимуть розвитку ваших найкращих почуттів і рис характеру, особистісному зростанню та формуванню громадянської позиції, допомагаючи вам краще розуміти світ і своє місце в ньому.

Ви дізнаєтесь, як обстоював свої права на свободу та справедливість легендарний Робін Гуд; як пікти, стародавній народ Шотландії, захищали свої національні цінності; як польські солдати часів Другої світової війни боронили свою країну.

Разом із козаками та лицарями ви боротиметеся проти жорстокості, підступності й зрадливості. З допомогою славетних детективів зможете розкрити найзагадковіші таємниці злочинів. Також вам пощастить зустрітися з Джорджем Плейтенон, героєм фантастичної держави майбутнього, який віддавав перевагу читанню книжок над неймовірними технологіями навчання, і познайомитеся з Мегі Фольхарт, яка могла оживляти персонажів, що заселяли книжковий світ.

Сила дружби й кохання, сила любові до рідного краю і своєї планети, здатність людини до самопожертви заради інших та її моральна відповідальність за власні вчинки – ось головні теми запропонованих творів зарубіжної літератури.

Приємного вам читання, плідного діалогу з текстами, які допоможуть краще зрозуміти як самих себе, так і цілий світ.

А щоб зорієнтуватися в підручнику, вам стануть у пригоді умовні позначки й рубрики.

Запитання і завдання, які доцільно опрацьовувати самостійно, у парі або в групах.

Займіть позицію – обґрунтуйте ваші думки.

Мистецька палітра – учіться розуміти мову мистецтва.

Електронний додаток – скористайтесь е-додатком до підручника або інтернетом для виконання завдань та отримання важливої інформації.

Україна і світ – про зв'язок зарубіжної літератури з Україною.

Література і медіа – будьте медіаграмотними. Сприймайте інформацію критично.

РОЛЬ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ В СУЧАСНУ ДОБУ

Знання іноземних мов в Україні цінували з давніх-давен. Держава завжди потребувала людей, здатних спілкуватися з іноземцями або читати та писати іншомовні тексти. Наприклад, київський князь Ярослав Мудрий (XI ст.) і гетьман Богдан Хмельницький були **поліглоти**ми (від грец. πολυλωττος – багатомовний), тобто людьми, що знали багато мов. Проте це не означало, що на українських землях у середні віки кияни чи в XVII ст. запорозькі козаки всі без винятку вільно розмовляли іноземними мовами. Знання мов було фактом *індивідуальної* культури згаданих політичних діячів, а не *загальнонаціональним* явищем. Тому для більшості населення будь-якої країни завжди потрібен переклад з іноземних мов на їхню рідну мову.

◀
Святий Єронім, покровитель перекладачів.
Художник Доменіко Гірандайо. Фреска. 1480

Міжнародний день перекладача відзначають 30 вересня. Цього дня 420 року помер Єронім Стридонський, якого вважають покровителем перекладачів. І саме в цей день, починаючи від часу заснування в 1953 році, відзначала професійне свято Міжнародна федерація перекладачів, яка об'єднала представників із понад п'ятдесяти країн. 1991 року День перекладача визначено як міжнародний. У 2023 році це свято відбувалося під гаслом «Переклад відкриває багатогранність людства», спрямованим на розвиток міжкультурної спільноти.

Хтось може заперечити, що, мовляв, нині існують «цифрові перекладачі» (наприклад, сервіс автоматичного перекладу Google Перекладач) або штучний інтелект, за допомогою яких кожен охочий легко перекладе текст із будь-якої мови світу. Але це не зовсім так: спробуйте-но здійснити «цифровий» переклад на українську з нині мертвої арамейської мови, що нею створені перші тексти Біблії. Такого перекладу не зробить жоден цифровий інструмент. До того ж, якщо за допомогою інтернету й можна перекласти конкретний текст з однієї мови на іншу, то це ще не означає, що переклад буде якісним і відповідатиме оригіналу.

Але незрівнянно важче зробити не просто технічний чи комп'ютерний, а саме художній переклад. Для цього необхідне передусім бездоганне знання як **мови оригіналу** (тобто початкового тексту твору), так і тієї, на яку цей оригінал перекладають, тобто якою роблять **художній переклад**. На додаток до того потрібне ще й добре знання безлічі фактів культури, історії, релігії, звичаїв інших народів. І все це має бути не просто перекладене механічно, а й оживлене власним мистецьким талантом перекладача. Тому за художній переклад часто бралися й беруться письменники та письменниці. Це обопільно корисна справа: з одного боку, письменник «зігріває» переклад чужого, іноземного твору власним талантом, з іншого боку, перекладач удосконалюється й сам, неначе «проходячи вишкіл» в автора оригіналу. Крім того, у процесі перекладу збагачується і мова, на яку перекладають.

Наша земля завжди славилася талановитими перекладачами, завдяки їхній невтомній праці українському народу відкрилися здобутки красного письменства багатьох країн світу. Український художній переклад має багатовікову історію. Недаремно майже 30 років тому в столичному видавництві «Дніпро» вийшла книжка «Тисячоліття. Поетичний переклад України-Русі».

До когорти видатних українських перекладачів належить письменник XIX ст. **Пантелеймон Куліш**, автор першого перекладу Біблії українською мовою, яку за часів Російської імперії зневажливо називали «малоросійським наріччям». Сам факт, що Святе Письмо стало доступне українцям і українкам їхньою рідною мовою, переконливо доводить, що наша мова є *повноцінною і самодостатньою*.

У світі існує від 6 тисяч до 7 тисяч мов, якими говорять 7 мільярдів людей у 189 незалежних державах.

▶ Портрет Пантелеймона Олександровича Куліша.
Художник Тарас Шевченко. 1843–1847

Перекладаючи Святе Письмо, П. Куліш писав: «Незабаром увесь християнський світ довідається, що є на світі нова сім'я християнська, п'ятнадцяти-мільйонна сім'я, що не розтеклась вона ні в людському, ні в московському елементі, заховала свою пам'ять про свою знану в давній Європі славу, заховала свій світогляд серед напливу двох цивілізацій, не забула тої мови, що дала гасло для боротьби з вельможним Лядським панством, і озвалась потужним гаслом на всю Слов'янщину».

Адже московити добре розуміли: народ, що має свою мову, якою перекладено Біблію, твори Вільяма Шекспіра та інші шедеври світової літератури, рано чи пізно захоче жити самостійно, не в складі якоїсь імперії. Як бачимо, так воно і сталося: нині Україна незалежна й самостійна. Тому вихід перекладеної Пантелеймоном Кулішем Біблії (1903) став видатною подією не лише культурного, а й політичного життя України. Недаремно ж цей переклад вийшов в австрійському Відні, а не на території Російської імперії. Кулішевий переклад уперше було видано на теренах України лише у 2000 році в Києві.

На межі ХІХ–ХХ ст. у царині високого мистецтва були вагомими здобутки **Бориса Грінченка** та **Івана Франка**. Письменники приятелювали, хоча й жили в різних кінцях України, розірваної тоді між двома імперіями. У Наддніпрянській Україні, яка тоді перебувала в складі Російської імперії, перекладацтвом займався Борис Грінченко, а на Галичині (тоді частині Австро-Угорської імперії) працював Іван Франко.

Іван Франко був не лише талановитим письменником (ви вже вчили, наприклад, його оповідку про фарбованого лиса Микиту), а й видатним ученим. А перекладав наш геній шумерську, вавилонську, давньоіндійську, давньоарабську та давньоєврейську поезію і німецьку літературу. Німецьку мову він знав досконало, а загалом вільно спілкувався чотирнадцятьма мовами.

Яскравою зіркою в перекладацькій плеяді ХІХ–ХХ ст. була **Леся Українка**. Вона належала до кола передової української інтелігенції, яке представляли видатні вчені, митці, громадські діячі. Письменниця і перекладачка, Леся Українка здобула чудову освіту, володіла одинадцятьма іноземними мовами: латиною, грецькою, німецькою, французькою, італійською, англійською, польською, болгарською, грузинською, іспанською, шведською. А з більшості з них і перекладала. У середовищі діячів культури на той час було нормою читати твори іноземних авторів мовою оригіналу.

▲ Іван Якович Франко. Фотопортрет. 1898

◀ Леся Українка. Фото. 1896

Повне академічне зібрання творів Лесі Українки в 14 томах побачило світ 2021 року на замовлення Державної установи «Український інститут книги». Найбільший за обсягом восьмий том – том перекладів.

У перекладацькому доробку Лесі Українки є твори класиків європейської літератури: Гомера, Данте, Шекспіра, Байрона, Гейне, Міцкевича, Гюго, Метерлінка та інших. Письменниця неперевершено переклала уривки з Біблії, кілька пісень давньоіндійської Рігведи та давньоєгипетські народні пісні.

Її творчість слугувала високим художнім взірцем для перекладачів наступних поколінь, серед яких визнані майстри слова XX ст.: **Микола Зеров**, **Микола Лукаш**, **Максим Рильський** та багато інших.

Художній переклад, засвоївши надбання минулого, активно розвивається в сучасну добу. Живий неперервний процес засвідчують тисячі митців, які працюють над тим, щоб іноземні твори «заговорили» українською мовою. Наприклад, переклад англійської балади про знаменитого Робіна Гуда здійснила сучасна перекладачка **Олена О'Лір** спеціально для цього підручника.

Нині засновано десятки премій за найкращі переклади українською мовою визначних творів світової літератури. Однією з найновіших є Літературна премія імені Олега Микитенка, започаткована 2021 року на пошанування визначного літературознавця, перекладача, багаторічного головного редактора журналу «Всесвіт» Олега Івановича Микитенка.

Тож художній переклад і далі відіграє важливу роль у сучасну добу.

Обкладинка книжки «Тисячоліття». 1995

До збірки увійшли шедеври українського поетичного перекладу від часів середньовіччя аж до кінця XX ст.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Кого називають поліглотом?
2. Чи може машинний переклад повністю замінити переклад тексту людиною? Чому?
3. Чому перекладачі художніх творів часто належать до письменницького кола?
4. Які види перекладів існують? Чим художній переклад відрізняється від інших видів перекладу?
5. Використовуючи друковане або цифрове джерело інформації, створіть власне повідомлення про видатних українських перекладачів.

Герої та героїні Балад

У старих баладах чуємо биття схвильованого людського серця і розповідь про події, перетворені народною фантазією.

Іван Франко

■ Пригадайте, як герой повісті Марка Твена Том Соєр вирішив стати розбійником. Як ви думаєте, чому поміж дітей тоді була популярною гра в розбійників?

■ Прочитайте балади про Робіна Гуда і поміркуйте, хто насправді були розбійниками – Робін Гуд із лісовими братами чи ті, проти кого вони боролися.

Як англійці шанують Робіна Гуда, так українці й українки бережуть пам'ять про Олексу Довбуша. Обидва герої допомагали простим людям боротися проти несправедливості. Тому в англійському й українському фольклорі є безліч оповідок та балад про цих «шляхетних розбійників». Прочитайте розділ підручника і скористайтеся іншими джерелами, щоб знайти спільні риси згаданих героїв.

Балади про Робіна Гуда

У старовинних англійських баладах і легендах розповідається про Робіна Гуда, який жив чи то у XII ст., чи то в XIV–XV ст. Цього достеменно ніхто не знає. Згідно з однією з балад, Робін був йоменом (вільним селянином), в інших він, син знатної особи, постає знедоленим лицарем, який зазнав несправедливості. Батьківщиною Робіна Гуда вважають селище Локслі, тож його самого інколи називають Робін Локслі. Робінова ватага налічувала кілька десятків, а то й сотень вільних стрільців, управних лучників, сміливих, винахідливих, справедливих і шляхетних людей. Їхні пригоди та подвиги оспівано в народній творчості. Згодом було записано приблизно 40 балад про Робіна та його лісове братство.

Англійські школярі і школярки із зацікавленням читають прозовий переказ балад, який здійснили Джон Макспедден і Чарльз Вілсон. Книжку «Робін Гуд. Переказ старовинних англійських народних балад» українською мовою переклав Юрій Юра, а віршовані зачини балад – Леонід Солонько.

Цю фольклорну збірку відкриває переказ балади «Як Робін Гуд став розбійником».

ЯК РОБІН ГУД СТАВ РОЗБІЙНИКОМ

Хто щастя зичить бідакам
І волелюбний сам,
Сідайте в коло – розповім
Про Робіна Гуда вам.
Він за найкращих друзів мав
Знедолених усіх,
А багачів на смерть лякав
Його мисливський ріг.
Тринадцять літ Роб славно жив
У лісовій глуші.
Розбійник долею він був
І лицар – у душі.

Довгими зимовими вечорами найбільшою розвагою Роба були батькові розповіді про хороброго Зеленого Віллі-розбійника, який зовсім не боявся королівських лісників і розгулював по заповідниках, безкарно стріляючи оленів.

Було це давно, за короля Генріха II. У ті часи північ Англії вкривали великі заповідні ліси, де полювати міг лише король, а всім іншим заборонялося під страхом смерті. Головним лісничим у найбільших королівських заповідниках був Г'ю Фітзу. Його маленький син Роберт, щойно міцно зіп'явся на ноги, одразу вподобав блукати з батьком по лісі. А коли його рука змужніла, він навчився спритно натягувати лук і пускати несхибну стрілу.

У Роба було двоє друзів: Біллі Геймвелл, син батькового брата, і Маріан, дочка графа Гантінгдона. Але в замок до дівчини Роб не ходив, бо їхні батьки ворогували.

Через наклеп, який звели на Г'ю Фітзу шериф Ноттінгема та єпископ Герефорда, той позбувся посади головного лісничого і потрапив до в'язниці. Роб із матір'ю знайшли притулок у свого єдиного родича, сквайра Джорджа Геймвелла. Невдовзі батьки померли.

Осиротілий хлопець не знаходив собі місця, нудьгував за колишнім життям у лісі не менш ніж за ласкою матері й батька.

Фольклорна (народна) балада – це невелика пісня на легендарну або історичну тему, змістом якої є як незвичайна подія, так і її емоційне сприйняття та переживання.

▲ Робін Гуд.
Ілюстратор Майло Вінтер. 1940

Так минуло два роки...

Якось уранці дядько приніс новину про змагання лучників у Ноттінгемі. Найкращі з них стануть королівськими лісниками, а найвлучнішого чекає ще й нагорода – золота стріла, яку він може подарувати володарці свого серця.

Роб вирішив спробувати щастя і подався до Ноттінгема.

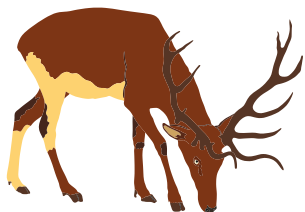
Дорога проходила через ліс, у якому Робін зустрів лісничих, що бенкетували під старим дубом. На чолі компанії був чоловік, який не лише посів батькове місце, а й позбавив Робіна з матір'ю домівки. Лісничий почав знущатися з хлопця та його іграшкового лука. Насміхаючись, пообіцяв двадцять срібних монет, якщо Робін влучить у оленя на відстані не менше ніж сто кроків. Коли ж олень, як підтятий, упав додолу, чоловік розгнівався на хлопця, адже за вбитого оленя запроваджено смертну кару. Робін обурився, не стримався і звинуватив лісничого у смерті батька. Випадковість врятувала Робіна від стріли лісничого, яка полетіла хлопцеві у спину. Затремтівши від гніву, Робін у відповідь влучно випустив свою стрілу. Так він помстився за смерть свого батька, хоч тепер опинився поза законом.

Робін сховався в хатині вдови, чиїх трьох синів оголосили розбійниками, бо вони вполювали королівського оленя, щоб не померти з голоду. Вдова скаржилася, що багатії зовсім розперезалися і грабують бідноту, як тільки захочуть. Разом із її синами в лісі переховуються ще з чотири десятки добрих людей, які не дадуть себе зобидити – у них проти кривдників завжди наготові луки. Робін зустрівся з удовиченками, запрягнувся їм на вірність, і один із братів сказав, що вони оберуть ватажком того, хто непоміченим пробереться в Ноттінгем і завоює на змаганнях приз.

Попри небезпеку, Робін не побоявся з'явитися у місті. Він передягнувся у жалюгідного жебрака. Поруч із ним був міцний парубійко із зеленою пов'язкою на лівому оці. У центральній ложі сидів ноттінгемський шериф із дружиною та донькою, яка сподівалася одержати золоту стрілу з рук переможця і стати королевою дня. У ложі з другого боку сиділа Маріан. Змагання почалися після полудня. Кожна наступна ціль була щоразу далі від стрільців. У фіналі залишилося двоє:

▲
Ноттінгемський замок. Художник Джон Роусон Вокер. 1832

жебрак і парубійко з перев'язаним оком. Стріла Роба вп'ялася в самісіньку середину цілі, парубійко із зеленою пов'язкою на оці не врахував подуву вітру, і стрілу занесло вбік. Незважаючи на поразку, він перший поздоровив Роба з перемогою. Хлопець отримав золоту стрілу і вручив її прекрасній Маріан.

– Дякую вам, Робе в каптурі¹, – відповіла дівчина.

Увечері Роб у Шервудському лісі попросився простим лучником до ватаги сорока чоловіків. Але Вілл Стютлі (саме він був стрільцем із пов'язкою на оці) заявив, що не визнає іншого ватажка, крім Роба. Щойно обраного ватажка лісовики нарекли Робіном Гудом. Ватага подарувала Робіну Гудові ріжок, яким він мав скликати своїх бійців. Всі урочисто поклялися в тому, що, забираючи гроші та речі в багатіїв, вони всіляко допомагатимуть бідним та знедоленим і ніколи не заподіють зла жінці, – нехай то буде дівчина, молодиця чи вдова.

Так Робін Гуд став розбійником.

*За перекладом з англійської
Юрія Юри*

▲ Робін Гуд і Маріан.
Ілюстратор Френк Годвін.
1932

¹ Маріан говорить: «Rob in Hood», що в дослівному перекладі з англійської на українську мову означає «Роб у каптурі».

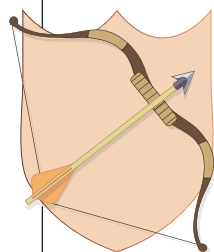
ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Розкажіть про родину та дитинство Роба. Що сталося з його батьками?
2. Хто і чому дав героєві нове ім'я «Робін Гуд»? Що воно означає?
3. Чому лісове братство обрало ватажком нікому не відомого Робіна?
4. На вашу думку, Робін став розбійником випадково чи закономірно?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

5. Творчий проєкт. Знайдіть у давньогрецьких міфах епізод про повернення Одисея на Ітаку та його змагання з нахабними женихами Пенелопи у стрільбі з лука. Якими деталями балада про Робіна Гуда схожа на цей епізод?

ПОЄДИНОК РОБІНА ГУДА З ГАЄМ ГІСБОРНОМ

Для балад характерні діалоги, постійні народні епітети, повтори, порівняння, метафори, гіперболи (перебільшення), зменшено-пестлива, емоційно забарвлена лексика.

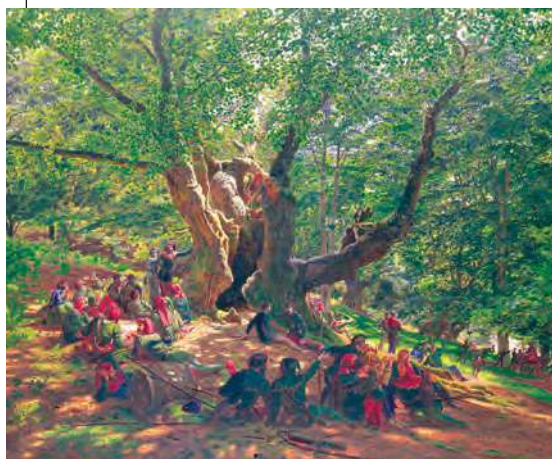
■ Прочитайте баладу і знайдіть у ній ці художні засоби.

Робін Гуд і його друзі полювали в королівських лісах, грабували зарозумілих багатіїв і зажерливих священників, а потім щедро ділилися здобиччю з бідняками, карали тих, хто чинив несправедливо. Шериф і єпископ Герефорда марно намагалися знищити Робіна Гуда та його ватагу. А коли чутки про непереможного Робіна дійшли до Лондона, король пригрозив позбавити шерифа посади, якщо той не схопить розбійника. Хоча шериф аж зі шкіри пнувся, щоб виконати наказ короля, проте всі його спроби впіймати Робіна Гуда були невдалими. Адже сусіди допомагали Робінові та завчасно повідомляли його про небезпеку. Хоча шерифові зрідка й таланило схопити когось із Робінових друзів, та «зелені брати» безстрашно визволяли бранця. Тоді вороги збільшили винагороду за Робіна, сподіваючись, що знайдеться охочий випробувати своє молодечтво.

І лицар із королівської кінноти, на ім'я Гай Гісборн, спокусився великими грошима та прихильністю короля, а також славою переможця Робіна Гуда, тож і подався до Ноттінгема. Сер Гай був одним із найкращих королівських лучників та мечоносців. Але водночас був підступним і непорядним. Поверх свого лицарського обладунку він накинув одяг жебрака, а зверху ще й стару конячу шкіру, щоби повністю скидатися на лахмітника й не викликати підозри в лісовиків.

Саме тоді між Робіном Гудом і Маленьким Джоном виникла суперечка через те, хто з них викличе на двобій підозрілого чужинця (а це був Гай Гісборн), котрий невідомо чому опинився в Шервудському лісі.

◀ Робін Гуд і його веселуни. Художник Едмунд Джордж Воррен. 1859

Тож Маленький Джон зі своїм товаришем Скарлеттом (якого ще називали Віллом Пурпуровим) пішли до Барнсдейла купити зелений одяг для ватаги лісовиків, які вже так обносилися, що світили колінами й ліктями.

Перед міськими мурами вони розділилися: Скарлетт пішов до міста, а Маленький Джон чекав його ззовні. Але, попри їхню обережність, Скарлетта упізнали шерифові нишпорки, і той кинувся навтьоки. А за ним наздогін скакав верхи сам шериф на чолі сотні слуг. Поміж них був і найкращий шерифів бігун Вільям Трент, який мало не наздогнав Скарлетта. Проте Маленький Джон влучною стрілою зупинив біг Вільяма Трента.

Прочитайте, як це оспівали англійці у своїх баладах.

Робін Гуд і Гай Гісборн

(уривки)

Коли гай зеленіє, буяє гілля
Й пишається кожен листок,
Так весело, буйним лісом йдучи,
Слухати спів пташок.

Та часто буває біда від слів,
Між Джоном і Робіном – клин,
І ось до Барнсдейла Джон поспішив,
До брам, які знає він.

Коли ж дістався він до Барнсдейла,
Важкий там удар отримав:
Побачив, що вбито у низині
Двох його побратимів.

А Скарлетт пішки навтьоки чкурнув
Через каміння й корчі,
Бо з понад сотнею слуг шериф
Скавав, його женучи.

«З Божою поміччю стрілю разок, –
Каже Маленький Джон, –
Хай побратим, що втіка чимскоріш,
Врятується без перепон».

Тисову гілку Джон зігнув,
Щоб добра була у стрільбі,
Зробив із гнучкої галузки лук
І кинув до ніг собі.

▲
Змагання між Робіном Гудом і Маленьким Джоном (праворуч). Ілюстратор Луїс Джон Рід 1921

Хоч промахнувся, стріливши, він,
Змарнував стрілу в той момент,
Та в одного з шерифових влучив людей –
Поліг добрий Вільям Трент.

На шибениці повісили б хай
Вільяма Трента краще,
Аніж, загинувши від стріли,
Лежати йому серед хащі.

Маленький Джон хотів покарати ще й інших шерифових слуг, проте його надійний лук несподівано зламався. І хоч як він мужньо бився проти шести десятків ворогів (а був Джон велетнем, прізвисько «Маленький» йому дали жартома), проте потрапив до рук шерифа.

Каже шериф: «Поволочуть відсіль
І повісять тебе на горбі».
«Побачимо, – каже Маленький Джон, –
Чи Бог допоможе тобі».

Але Маленького Джона лишім,
До дуба прив'язаний він,
Про Робіна Гуда і Гая повім,
Що в лісі один на один.

Тим часом у лісі віч-на-віч зустрілися Робін Гуд (він завбачливо назвався королівським лісничим) і Гай Гісборн. Найманий убивця прохопився про свою угоду із шерифом: щойно він упіймає Робіна Гуда, то одразу засурмить у ріг, а на цей звук до лісу примчать шериф зі своїми слугами.

Як перестрілись панове оці
Під липи зеленим гіллям
І що за торг вони повели
Тієї ж хвилини там.

«Доброго ранку», – сказав сер Гай,
«Доброго», – Роб відповів,
«Бачу за луком у тебе в руці,
Що ти з непоганих стрільців».

«Я збився з дороги, – сказав сер Гай, –
Заблукав ні світ ні зоря».
А Робін: «Добродію, буду тобі
У лісі за проводиря».

▲ Срібна монета «Робін Гуд». Велика Британія. 2021

«Шукаю баніта¹, – сказав сер Ґай, –
Звуть його Робін Гуд,
Більше б хотів я знайти його,
Ніж золота цілий пуд²».

«Стрівши його, побачиш, що краще
Тобі розминутися з ним;
Добродію, іншу забаву собі,
Тебе я прошу, знайдім».

Із шипшини вірізали вони
Дві галузки зелені
І в землю встромили ярдів за триста,
Щоб зблизька стріляти в мішені.

Перший постріл Робін зробив,
Не схибивши ні на йоту;
Був непоганим лучником Ґай,
Та не вмів так стріляти достоту.

Другий постріл зробив сер Ґай,
Влучив більш-менш у коло;
Та краще вистрілив Робін Гуд,
Бо й прут стріла розколола.

«Стріляєш ти добре, – Ґай визнає, –
Господь хай з тобою перебуде!
Коли добра душа в тебе, як і рука,
Ти кращий за Робіна Гуда».

«Скажи, як ти звешся, – прохає Ґай, –
Під липи зеленим гіллям».
«Ні, слово честі, – відказує Робін, –
Поки ти не назвешся сам».

«Живу при долині я, під горбом,
І з біса крива моя путь,
А ті, хто зве мене справжнім ім'ям,
Мене Гаєм Ґісборном звуть».

«Мій дім у лісі, – провадить Робін, –
Ніхто я поруч з тобою,
Звуся я Робіном Гудом з Барнсдейла,
Що шукав ти цього ізгоя³».

▲
Поединок Робіна Гуда з Гаєм
Ґісборном. Ілюстратор Волтер
Крейн. 1912

¹ **Баніт (баніта)** – людина, оголошена поза законом, вигнанець. У давнину було поширеним вигнання з міста або за межі держави як покарання за тяжкі злочини.

² **Пуд** – давня одиниця ваги або маси, яка дорівнювала 40 фунтам, або 16 кг 380 г.

³ **Ізгій** – тут: той, від кого відщуралося суспільство, знедолений.

Не бувши ні друзі, ні кривні їм,
Потішились би глядачі,
Як ті панове у герці зійшлись,
Ясні добувши мечі.

Недосяжний Робін для ворога був,
Та спіткнувся й меча не уник,
А Гай моторний був та меткий
І штрикнув його в лівий бік.

Пресвяту Богородицю Робін згадав
І підхопився знов,
І влучного він удару завдав,
А сер Гай свою смерть знайшов.

«Лук, і стріли, й мисливський ріжок
Я заберу як трофей,
Бо хочу навідатися у Барнсдейл
Та й до своїх людей».

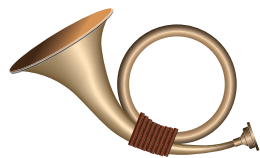
Голосно Робін сурмить, до вуст
Приклавши ріжок сера Гая,
І чує це ноттінгемський шериф,
Який під горбом чекає.

«Слухайте! Слухайте! – мовив шериф. –
Добрі новини звідтуди,
Чую, як ріг сера Гая вістить,
Що вбив він Робіна Гуда...»

Це Робін Гуд переодягнувся в обладунок щойно переможеного Гая Гісборна і засурмив у його ріг, обдуривши шерифа. Адже він передбачав, що доведеться рятувати друзів, які без нього пішли до небезпечного міста. Так і сталося, бо шериф, який примчав до лісу на цей сигнал:

«Ти підійди-но, добрий сер Гай,
Проси, чого хочеш, для себе».
А Робін Гуд і каже: «Мені
Злота твого не треба».

«Убив я хазяїна, – каже він, –
Дозволь-но, уб'ю й холоуя¹,
І це єдина винагорода,
Яку прошу в тебе я».

¹ Тут хитра гра: переодягнений Робін Гуд, якого шериф сплутав із Гаєм Гісборном, просить його дозволу особисто розправитися з Маленьким Джоном, «Робіновим холоуєм», мовляв, його господаря він уже вбив.

«Ти з глузду з'їхав, – шериф йому, –
А мав би лицарську платню;
Оскільки прохання твоє дрібне,
Я його вдовольню».

Проте Маленький Джон упізнав
Голос свого ватажка;
«Він мене визволить, – мовив Джон, –
Бо воля Божа така».

А Робін розтяв ірландським ножем
На руках і ногах його пута
І дав йому лук сера Гая до рук,
Розділивши зброю здобуту.

І Джон узяв того лука до рук,
А стріли – іржаві від крові;
Шериф і помітив Джона в ту мить,
Що з луком наготові.

До себе додому, у Ноттінгем,
Тікати кинувся він,
І всі до одного люди його,
Цілий його загін.

Але не встиг він далеко втекти,
Та й взагалі не втік,
Бо йому стрілою Маленький Джон
Серце навпів розсік.

Переклад з англійської Олени О'Лір

ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА ПЕРЕКЛАДАЧКИ

Поетеса і перекладачка Олена О'Лір (нар. 1976) обрала такий псевдонім як данину своєму захопленню середньовічною та новою літературою Ірландії. У мистецтві поетичного перекладу її наставниками були українські філологи і перекладачі високого таланту – Ігор Качуровський і Віктор Коптілов, яким притаманна точність відтворення не лише змісту, а й форми оригіналу (віршового розміру, характеру римування, строфи тощо).

Олена О'Лір перекладає поезію і прозу переважно з англійської, є в її доробку й поетичні переклади з давньоірландської та

▲ Робін Гуд рятує Маленького Джона. Ілюстратор Говард Деві. 1932

латини. З давньоанглійської вона переклала героїчну епопею «Беовульф», записану близько 1000 року н. е., максимально передавши звукову оздобу оригіналу. З-поміж її перекладів з англійської варто назвати українські версії творів одного із засновників жанру високого фентезі Джона Рональда Руела Толкіна – «Гобіт, або Туди і звідти», «Берен і Лутієн», «Загибель Гондоліна», «Пригоди Тома Бомбадила» та ін., казок письменниці й художниці Беатрікс Поттер, зібрані у книжці «Кролик Петрик та інші історії», роману «Ностромо» та інших прозових творів Джозефа Конрада, прози культового ірландського автора Вільяма Батлера Єйтса. Переклади Олени О'Лір відзначені літературними преміями імені Григорія Кочура та імені Максима Рильського.

Образ Робіна Гуда ввібрав риси багатьох народних захисників. Ім'я «Робін Гуд» згодом стало загальним. Так образно називали людей, які боролися проти свавілля, а відібране в багатих віддавали біднякам. За це і були пошановані простим людом. В історії різних народів є особистості, схожі на Робіна Гуда. Слави шляхетних розбійників в українського народу зажили Олекса Довбуш і Устим Кармелюк, у кримських татар – Алім Айдамак.

Тож Робін Гуд – один із небагатьох фольклорних героїв, який вийшов за межі народної творчості, ставши не лише національним героєм Англії, а й важливою постаттю світової культури. Легенди та балади про нього лягли в основу літературних творів (зокрема, роману Вальтера Скотта «Айвенго», який ви вивчатимете), вистав, творів живопису, кінофільмів, пісень чи комп'ютерних ігор.

Уже понад 400 років у першу неділю травня в Англії відзначають день народження Робіна Гуда, вшановуючи його пам'ять стрілецькими змаганнями.

▲ Пам'ятник Робіну Гуду в Ноттінгемі. Скульптор Джеймс Артур Вудворт. 1952

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як у баладі передається ставлення народу до Робіна Гуда та його друзів? Якими постають у творі його вороги – шериф Ноттінгема і Гай Гісборн?
2. Які народні уявлення про героя-захисника втілено в образах Робіна Гуда та його друзів? Підтвердьте цитатами з балади, що Робіну Гуду притаманні шляхетність, сміливість, почуття власної гідності, кмітливність.
3. Чому Гай Гісборн узявся спіймати Робіна Гуда? Який спосіб він для цього обрав? Чому відмовився від допомоги шерифа? За бажанням складіть відповідь-монолог від імені персонажа.
4. Прочитайте «в особах» діалог Гая Гісборна та Робіна Гуда. Схарактеризуйте поведінку кожного з персонажів під час зустрічі та двобою.
5. Поміркуйте, яку роль у цій баладі відіграє історія полону та порятунку Маленького Джона. Як називається такий композиційний прийом? Що змінилося б у сприйнятті образу Робіна Гуда, якби цієї історії не було, а балада розповідала лише про двобій?
6. Які епізоди балади надають сюжету драматичного напруження?
7. Доведіть, що твір «Робін Гуд і Гай Гісборн» – це фольклорна балада.
8. Зіставте образи Робіна Гуда і Гая Гісборна: місце в системі образів, риси характеру, ставлення до простих людей.
9. Чи міг би Робін Гуд в інший спосіб, крім розбою, захищати бідних і знедолених від несправедливості за тих часів?
10. Знайдіть в інтернет-словниках значення вислову «не схибити ні на йоту». Поясніть, яку рису характеру Робіна Гуда підкреслила перекладачка цим образним висловом.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

11. Перекажіть прочитану баладу, підготуйте виразне читання уривка балади.
12. Складіть сенкан про Робіна Гуда.
13. Підготуйте усну розповідь-характеристику образу Робіна Гуда, підберіть для цього з балади цитати.
14. Заповніть профіль (сторінку) Робіна Гуда в одній із соціальних мереж (за власним вибором).
15. Творчий проєкт. Завдання на вибір. Підготуйте повідомлення або презентацію:
 - А. Відтворення балад про Робіна Гуда в кінематографі.
 - Б. Переклади балад про Робіна Гуда українською мовою.

РОБЕРТ ЛЬЮЇС СТІВЕНСОН

«Балада про вересовий трунок»

■ Прочитайте розповідь про Р. Л. Стівенсона й обміркуйте вислів письменника: «Я... здобув перемогу в битві за життя». Як ви його розумієте?

■ А що для вас є перемогами в житті?

Роберт Льюїс Стівенсон

Один із найталановитіших синів Шотландії Роберт Льюїс Стівенсон (1850–1894) народився в місті Единбурзі в родині інженера. Рідні сподівалися, що він стане, як дід і батько, будівельником маяків. Однак Роберт просто марив подорожами, його улюбленими книжками в дитинстві були романи Вальтера Скотта та «Пригоди Робінзона Крузо» Даніеля Дефо.

Від народження Стівенсон мав слабке здоров'я, через легеневе захворювання хлопчик багато часу проводив у ліжку і не мав змоги постійно ходити до школи та гратися з однолітками. Але хвороби не змогли позбавити його мрій.

І згодом вони стали реальністю: письменник-мандрівник спустився на байдарках річками Франції та Бельгії; усю Францію пройшов пішки. Свої враження він виклав у книжці нарисів, яка одразу привернула увагу читацького кола.

Стівенсон отримав домашню освіту і почав вивчати інженерію в Единбурзькому університеті. Але ця справа здалась юнакові нецікавою, тому він здобув фах юриста і став письменником.

Схильність до письменства у Роберта була з дитинства. Батьки і няня Елісон Каннінгем заохочували його до читання книжок, усіляко підтримували потяг до творчості. Якось трирічним хлопчиком, ще не вміючи писати, він вигадав історію і попросив няню її занотувати. Згодом та перша літературна спроба загубилася, але збереглося оповідання, яке він написав у шість років. Дванадцятирічний Роберт видавав домашній рукописний журнал зі своїми оповідками, віршами, ілюстраціями.

Стівенсон захоплювався поезією Роберта Бернса, його він вважав своїм літературним учителем. За прикладом митця юнак

▲
Р. Л. Стівенсон. Фото.
1893

...Я чесно підняв рукавичку, яку мені кинула доля, і здобув перемогу в битві з життям.

Р. Л. Стівенсон

зацікавився фольклором, збирав стародавні легенди, шотландські народні балади.

У 1890 році він видав авторську збірку поезій «Балади». До неї увійшла балада «Вересовий трюнок» (англ. «Heather Ale»), створена на основі старовинної легенди про вересовий напій.

Трюнок – напій або відвар трав, коренів тощо (переважно для лікування).

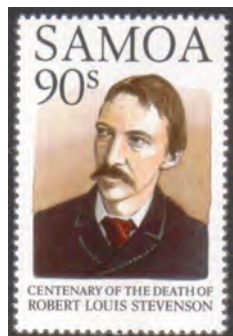
Літературна балада – це жанр ліро-епічної поезії фантастичного, історико-героїчного або соціально-побутового змісту з драматичним сюжетом.

Під час однієї з мандрівок Роберт зустрів майбутню дружину – американку Фанні Осборн. Родина Стівенсонів не мала великих статків, але вони щиро раділи кожному дню в сімейному колі.

Через хворобу лікарі порадили Роберту Стівенсону змінити суворий клімат Шотландії на тепліший. Тому Стівенсони придбали землю на острові Уполу архіпелагу Самоа в Тихому океані. Там вони спорудили європейський будинок із каменем, бо митець любив сидіти біля вогню.

Самоанці дали йому ім'я Тусітала – Оповідач історій. Острів'яни полюбили чужинця, який вивчив їхню мову, збудував для них

Поштова марка
Самоа

Родина
Стівенсонів
з острів'янами
на віллі Вайліма.
1892

ЗАПРОШУЄМО НА ЕКСКУРСІЮ

Будинок, у якому жив Роберт Стівенсон, довгий час був резиденцією влади островів Самоа. Через 100 років після смерті письменника будівлю, яка зазнала значних ушкоджень через урагани, повністю відремонтували і відкрили вже як музей Роберта Льюїса Стівенсона. Пожертви на його реконструкцію надсилали читачі й читачки з різних країн світу. Колекція музею, де щодня проводять екскурсії, складається з предметів, пов'язаних із життям митця.

▲
Музей Роберта Льюїса Стівенсона.
Самоа

лікарню, розв'язував проблеми місцевих, став їхнім правозахисником.

Роберт Льюїс Стівенсон – автор відомих пригодницьких романів «Острів скарбів», «Чорна стріла», «Володар Баллантре», «Катріона», збірок «Дитячий квітник віршів», «Підлісок», «Пісні мандрівника» та ін.

Митець прожив недовге, але яскраве, сповнене вражень та пригод життя, і завжди залишався оптимістом.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Складіть хмару слів або асоціативну картку з малюнків-символів, різних предметів та явищ, які пов'язані з життям і творчою долею митця.

«Балада про вересовий трунок»

Поетичні твори Р. Л. Стівенсона тісно пов'язані з історією і фольклором його батьківщини – Шотландії. І «Балада про вересовий трунок» має підзаголовок «Галловейська

легенда», за назвою місцевості Галловей.

Твір складається з 11 восьмивіршів (строф із 8 рядків), де римуються лише парні рядки – так автор наслідує форму народної балади. Художній конфлікт балади – зіткнення протилежних сил добра і зла, а сюжет твору розвивається навколо розкриття якоїсь таємниці або трагічного випадку, що притаманне фольклорним баладам. Моральна проблема твору – вибір між батьківськими почуттями і патріотичним обов'язком перед своїм народом.

Вересовий трунок – це багатозначний образ-символ, який утілює любов до рідної землі, прагнення до незалежності й волі, а також уособлює національні святині й традиції, народну культуру загалом. Червоні квіти вересу іноді тлумачать як символ крові, пролитої в боротьбі за незалежність.

Темою балади є утвердження духовної сили піктів, їхньої незламності та героїзму в захисті національних цінностей. Основним у творі є непримиренний конфлікт між свободою і рабством.

У баладі уславлюються вірність традиціям, духовна міць і незламність народу в боротьбі за волю. Також оспівується право кожного народу на свободу та незалежність, звеличуються її хоробрі захисники. І те, що героями можуть бути навіть літні люди чи діти, – теж глибоко символічно.

БАЛАДА ПРО ВЕРЕСОВИЙ ТРУНОК

Із вересового квіту
Пикти варили давно
Трунок, за мед солодший,
Міцніший, аніж вино.

Варили і випивали
Той чарівний напій
І в темрявих підземеллях
Долі раділи своїй.

Та ось володар шотландський –
Жахались його вороги! –
Пішов на пиктів оружно,
Щоб знищить їх до ноги.

Він гнав їх, неначе ланей,
По вересових горбах,
Мчав по тілах спогорда.
Сіяв і смерть, і жах.

І знову настало літо,
Верес ізнов червонів,
Та трунок медовий варити
Вже більше ніхто не вмів.

Пікти (пикти) – стародавній народ, який населяв Шотландію. Назва народу, ймовірно, в перекладі з латинської мови означає «розмальовані». Вона пов'язана зі звичаєм прикрашати тіло малюнками і татуюванням. За переказами, пикти були малими на зріст, але дуже войовничими й вільнолюбними. Але, імовірно, у Стівенсона це поетична умовність, оскільки реальні пикти успішно воювали з усіма завойовниками, їх жахалися навіть римські легіонери, які окупували частину Британських островів. Можливо, Стівенсон зобразив пиктів маленькими на зріст, щоб у такий спосіб підкреслити могутню силу їхнього духу. Адже патріоти, які люблять свою Батьківщину, завжди величні.

▶ Кадр із діафілму «Вересовий мед».
Художник В. Бордиловський

В могилках, немов дитячих,
На кожній червоній горі,
Лежали під квітом червоним
Поснулі навік броварі ¹.

Їхав король шотландський
По вересовій землі;
Дзинчали завзято бджоли,
Курликали журавлі.

Та був можновладець ² похмурий,
Думу він думав свою:
«Владар вересового краю –
Чом з вересу трунку не п'ю?».

Раптом васал королівський
Натрапив на дивний схов:
В розколині між камінням
Двох броварів знайшов.

Витягли бідних пиктів
Миттю на білий світ –
Батька старого і сина,
Хлопця отрочих ³ літ.

Дивився король на бранців,
Сидячи у сідлі;
Мовчки дивились на нього
Ті броварі малі.

Король наказав їх поставить
На кручі й мовив: – Старий,
Ти сина й себе порятуєш,
Лиш тайну трунку відкрий.

Глянули вниз і вгору
Батько старий і син:
Довкола – червоний верес,
Під ними – клекіт пучин.

І пикта голос тоненький
Почув шотландський король:
– Два слова лише, володарю,
Тобі сказати дозволь!

Старість життя цінує.
Щоб жити, я все зроблю
І тайну трунку відкрию, –
Так він сказав королю.

Немов горобчик цвірінькав,
Мова лилася дзвінка:
– Відкрив би тобі таємницю,
Боюся лише синка.

Смерть його не лякає,
Життя не цінує він.
Не смію я честь продавати,
Як в очі дивиться син.

¹ **Бровар** – майстер
із виготовлення пива
і медових напоїв.

² **Можновладець** –
правитель, володар,
той, хто керує людьми,
маючи владу і багатство.

³ **Отрок** – підліток;
у давнину також перша
дитина в сім'ї
(чоловічої статі).

► Кадр із діафільму
«Вересовий мед».
Художник
В. Бордиловський

Український художник-мультплікатор Вітольд Бордзиловський у 1964 році створив дитячий діафільм «Вересовий мед». Згодом Творче об'єднання художньої мультплікації студії «Київнаукфільм» відзняло анімаційний фільм «Вересовий мед» (режисер Ірина Гурвич, 1974 рік).

¹ Нурт – вир, місце в річці або морі з бурхливою течією, яка вирує, захоплює, втягує за собою.

² Буруни – високі піністі хвилі.

Зв'яжіть його міцно, владарю,
І киньте в кипучі нурти¹,
І я таємницю відкрию,
Що клявся повік берегти.

– Владарю, казав я правду:
Від сина чекав біди.
Не вірив у мужність хлопця,
Який ще не мав бороди.

І хлопця скрутили міцно,
І дужий вояк розгойдав
Мале, мов дитяче, тіло,
І в буруни² послав.

Мене ж не злякає тортура.
Смерть мені не страшна,
І вересового трунку
Зі мною помре таїна!

Крик бідолахи останній
Поглинули хвилі злі.
А батько стояв на кручі –
Останній пикт на землі.

*Переклад з англійської
Євгена Крижевича*

Історична доля пиктів і художній вимисел

Королівство пиктів існувало в V–IX століттях. Скотти ж мали на заході Шотландії свою державу. Їхні королі часто брали за дружин сусідських принцес. 843 року королем пиктів став правитель скоттів Кеннет I. Він заявив свої права на спадщину як син пиктської принцеси, об'єднав два королівства і збройно упокорив незгодних з об'єднанням.

Масового винищення пиктів, як це описано у баладі, не було, скотти заселили усю Шотландію, два народи змішались. Назва племені «скотти» поступово стала назвою всієї країни – Королівство Шотландія. Востаннє пиктів як окремий народ було згадано в IX столітті. Але їхні нащадки живуть і донині.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які рядки є зачином твору? Чи можна за ними передбачити, чим завершаться події, змальовані в баладі? Знайдіть інші елементи композиції.
2. Яким було життя «маленького» народу пиктів до приходу заводників?
3. Зачитайте, як описав автор правителя шотландців. Які епітети використав для його характеристики? Чому шотландський заводник був похмурим? Що турбувало його після повного винищення пиктів?
4. Чого вимагав шотландський король? Які умови поставив пиктам?
5. Чим для старого пикта був верес і рецепт трунку? Чому він пожертвував заради нього сином? Як ви ставитесь до цього вчинку? Чи вартий рецепт напою людського життя?
6. Як у баладі змінюється символіка червоного кольору? Який колір йому протиставлено? Чому?
7. Поясніть, чому автор не дає персонажам твору власних імен.
8. Знайдіть у творі художні засоби: епітети, метафори, порівняння. Поясніть їхнє значення, роль у тексті та вплив на сприйняття твору читачами.
9. Знайдіть у творі антитезу і поясніть, як вона допомагає автору втілити велич духу пиктів.
10. Що символізують образи твору? Які цінності життя утверджує ця балада?
11. Поміркуйте, з якою метою автор відступив від історичної правди.
12. Зіставте назву балади в оригіналі й у перекладах. Чим, на вашу думку, можна пояснити заміну слова *ель* на *трунок* або *мед*? Поясніть символіку, яку заклав перекладач багатозначністю слова *трунок*.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

13. Підготуйте виразне читання балади самостійно або «в особах».
14. Доведіть, що прочитаний твір Р. Л. Стівенсона за жанром є баладою.
15. Випишіть приклади художніх засобів, які використав перекладач.
16. Намалюйте ілюстрацію або комікс до «Балади про вересовий трунок».

УЗАГАЛЬНЮЄМО ВИВЧЕНЕ ЗА РОЗДІЛОМ «ГЕРОЇ ТА ГЕРОЇНІ БАЛАД»

1. Зіставимо жанрові особливості народної і літературної балад.

Чим народна і літературна балади подібні?

- невеликі за обсягом ліро-епічні твори;
- розповідь про історичну, героїчну, фантастичну або незвичайну соціально-побутову подію;
- драматизм сюжету, напруженість дії, часто несподівана розв'язка;
- порушення загальнолюдських проблем.

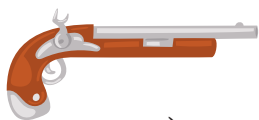
За якими ознаками фольклорна (народна) і літературна балади різняться?

Фольклорна (народна) балада	Літературна балада
<ul style="list-style-type: none"> • народна пісня, автор невідомий, усне поширення; • форма віршована (рідше ритмізована проза); • існує в кількох варіантах; • висловлено народну мораль; • розповідь цікавої історії, поетизація минулого. 	<ul style="list-style-type: none"> • авторський твір, письмове поширення; • форма віршована; • незмінність авторського тексту; • оцінку подій дає оповідач; • моральний зміст, близькість до проблем сучасного життя.

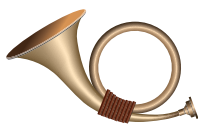
2. Перевіримо себе.

1. Фольклорна (народна) балада виникла як
- а) танцювально-хорова народна пісня
 - б) епічна розповідь про героїчне минуле
 - в) весела оповідь про незвичайну подію

2. Укажіть предмет, який НЕ пов'язаний із Робіном Гудом.

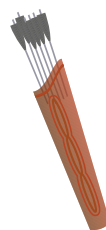
а)

б)

в)

г)

Лицарство в літературі

Шляхетність, мов кришталю,
Що промениться ясно,
Мов скло прозоре, що блищить прекрасно,
І скарб, і гроші, і всі титули минуться,
А слава й честь навіки зостаються...

М. Рей. Про справжнє шляхетство

Едмунд Блер Лейтон. Аколада.
(Посвячення в лицарі). 1901

■ Прочитайте розповідь про письменника і поділіться своїми міркуваннями, чому Й. В. Гете вважав, що Вальтер Скотт як митець «не має собі рівних».

▲ Сер Вальтер Скотт, прозаїк і поет. Художник Вільям Аллан. 1844

ВАЛЬТЕР СКОТТ «Айвенго»

«Вальтер Скотт – це великий талант, який не має собі рівних», – так видатний німецький письменник Йоганн Вольфганг Гете висловився про шотландського митця.

Вальтер Скотт

Народився Вальтер Скотт (1771–1832) у сім'ї шотландських аристократів. Він пишався своїм прізвищем, адже Scott англійською означає «шотландець». Сучасні дослідники доводять, що він був далеким нащадком французької королеви Анни Ярославни («Anne de Kyiv»), а отже – нащадком нашого князя Ярослава Мудрого. Хлопчик був хворобливим, і через дитячу недугу кульгав на одну ногу. Проте це не завадило Вальтеру Скотту успішно закінчити коледж і Единбурзький університет. Для зміцнення здоров'я лікарі порадили відправити його у сільську місцевість. Там,

у маєтку свого дідуся, він не лише знайшов чисте гірське повітря, свіже молоко та запашний хліб, а й почув безліч балад, легенд, казок і переказів. Вальтер уперто боровся з хворобою, і їй довелося відступити. Накульгуючи, хлопець здолав чимало гірських вершин і став вправним альпіністом, а силу в руках мав таку, що

завиграшки орудував важелезною кувалдою.

Згодом Вальтер Скотт зібрав і видав збірку шотландських фольклорних балад «Пісні шотландського кордону». Він і сам писав балади, якими згодом зачитувалася вся Європа.

Водночас письменник вів справи в успадкованій від батька юридичній конторі, виконував обов'язки шерифа шотландського містечка, був секретарем єдинбурзького суду, куди його призначили замість старого судді (і він вирішив віддавати свою платню своєму попереднику аж до його смерті). Вальтер Скотт активно публікувався в газетах і журналах, започаткував друкарню і видавництво, готував до друку твори й біографії англійських літераторів.

Свій талант письменника-романіста Вальтер Скотт спрямував на художнє змалювання далеких подій із шотландської та англійської історії. Він розробляв новий жанр **історичного роману**, який дослідники згодом назвали «вальтерскоттівським».

▲ Абботсфорд – маєток Вальтера Скотта, стилізований під середньовічний замок

Вальтер Скотт і історичний роман

З юних літ Вальтер Скотт зацікавився добою середньовіччя, він марив лицарями, чарівними дамами та лицарськими турнірами. У передмові до роману «Айвенго» письменник пояснив задум та назвав джерела твору. Передовсім це фольклорні балади, зокрема вже відомі вам сюжети про Робіна Гуда. Головним героєм роману «Айвенго» В. Скотт зробив не визначну історичну особу (короля Річарда Левове Серце або принца Джона), а пересічну людину. Звісно, Айвенго, ім'ям якого названо роман, – це образ сміливого, благородного воїна, ідеального лицаря. Але з погляду зміни суспільних подій Айвенго є звичайною людиною, від якої в історії нібито нічого не залежить.

Це й було великим відкриттям Вальтера Скотта. У своїх романах письменник уперше показав, що справжніми творцями історії є не лише видатні особистості (королі, султани чи хани), а й пересічні люди: чи то саксонський шляхтич Айвенго, чи то кріпаки Гурт і Вамба. Саме від їхньої кмітливості та відданості залежить доля короля Річарда Левове Серце. Тож, рятуючи його, вони в такий спосіб впливають на історію Англії та світу. На думку В. Скотта, *історичний роман повинен поруч зі значними історичними подіями показати приватне життя звичайних людей*. І воно виявиться не менш цікавим і захопливим, ніж у королів. У його романах історія змінює долю пересічних людей і несе їх за собою в бурхливому потоці подій.

◀ Лицарські змагання.
Художник Йорг Брой
Молодший. 1540-ві рр.

Своїм першим насправді історичним романом В. Скотт вважав роман **«Айвенго»** (1819). Успіх твору був неймовірним. Значний на той час наклад у десять тисяч примірників розлетівся буквально за тиждень. Відтоді публіка з нетерпінням чекала кожного нового твору письменника. На популярних у тогочасній Європі маскарадах багато гостей з'являлися переодягненими в героїв В. Скотта. Визнаючи заслуги майстра слова, англійська корона нагородила його титулом баронета, тож до нього зверталися як до титулованої особи «сер Вальтер Скотт».

Водночас письменника даремно називали *«шотландським чарівником»*. Вальтер Скотт дбав про збереження культурної пам'яті свого народу. Перебуваючи в zenіті слави, митець перетворив родовий маєток Абботсфорд на осереддя шотландської історії, старожитностей і культури.

А коли в столиці Шотландії готувалися до прийому короля Великої Британії, Вальтер Скотт, відповідальний за організацію святкових заходів, закликав представників старовинних кланів одягнути національне вбрання. До цих заходів долучився і король Георг IV: він гуляв Единбургом у картатому кілті (різновид спідниці), який носили чоловіки-шотландці.

І хоча Вальтер Скотт відійшов до вічності в 1832 році, пам'ять про його талант і неперевершені твори жива й сьогодні.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як захоплення Вальтера Скотта лицарською добою вплинуло на його творчість?
2. У Британії сер (англ. Sir) – це шанобливе звертання до чоловіків. Також це слово вживають як титул і додають до імені й прізвища особи, яка має спадковий титул і належить до лицарського стану. Поміркуйте, чому до письменника зверталися «сер Вальтер Скотт».

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

3. Складіть хмару слів або асоціативну картку з малюнків-символів, різних предметів і явищ, які пов'язані з життям і творчою долею Вальтера Скотта.

АЙВЕНГО

(уривки)

Дія роману розпочинається наприкінці правління Річарда I в мальовничому куточку Англії, між Шеф-філдом і Донкастером. Завоювання Англії норманським герцогом Вільгельмом і перемога норманів над саксами у вирішальній битві під Гастінгсом (1066) призвели до того, що багатьох сакських вельмож було або знищено, або позбавлено права на спадщину. Тому норманська мова була мовою почестей, лицарства і навіть правосуддя, англосаксонську ж залишили селянам і челяді.

У лісі свинопас Гурт і блазень Вамба, кріпаки Седріка з Ротервуда (кільця на їхніх шиях, подібні до собачих ошийників, красномовно свідчили про це), розмірковували про важке становище саксів. Гурт бідкався, що нормани полишили їм саме повітря, та лише тому, що без нього неможливо виконувати важку роботу. Усі найкращі й найвідважніші мають служити в норманському війську й засівати своїми кістями далекі краї. І зараз майже нікого, крім Седріка, не залишилося, хто мав би силу й бажання боронити саксів.

Вамба почув тупіт коней. Десять вершників, серед яких був пріор¹ Еймер із супутником, збилися зі шляху та питали дорогу. Вамба вказав хибний напрям. Вершники говорили про Седріка. Еймер розповів, що Седрік не мириться зі своїми сусідами-норманами, уперто тримається за права свого роду, надзвичайно пишається шляхетним сакським походженням, за що його й прозвали Седріком Саксом. У нього є вихованка Ровена, вища за нього родом, рідкісна красуня. Біля запалого хреста вони засперечалися, куди повертати. Їм допоміг прочанин, що лежав під хрестом; виявилось, що він також прямував до Ротервуда.

▼ Вамба і вершники. Ілюстрація Моріс Грейффенгаген. 1906

¹ **Пріор** — настоятель (очільник) невеликого католицького чоловічого монастиря.

РОЗДІЛ III

У величезній, але низькій залі на довгому дубовому столі з ледь обструганих дубових дощок уже стояла наготована для Седріка Сакса вечеря.

■ За змістом III розділу підготуйте розповідь про побут і звичаї середньовіччя.

Уся обстава будинку відзначалася суворою простотою саксонських часів, яку ревниво підтримував Седрік. Підлога була із щільно втоптаной, затверділої глини з вапном. З одного боку, десь на чверть довжини зали, та долівка

була трохи, на одну приступку, підвищена, і ця площа, що звалась помістком, була призначена для членів родини та найзначніших гостей. Упоперек помістка стояв стіл, застелений дорогим червоним обрусом¹, а від його середини через нижчу частину зали

¹Обрус – скатертина.

тягся другий, довший і нижчий, стіл, за яким їли челядь і простіші гості. Столи утворювали літеру «Т». Уздовж головного столу на помістку стояли масивні стільці та крісла з різьбленого дуба; над самим столом разом із тими сидіннями нависав сукняний балдахін, що трохи захищав господарів і високих гостей від негоди – надто від дощу, який протікав подекуди крізь не дуже щільну покрівлю. Над нижчим, поздовжнім столом не було ні стелі, ні балдахіна: голі, нерівно обтіньковані стіни та глиняна долівка без килима. І стіл не був застелений, а замість стільців стояли важкі незграбні лави.

Проти середини верхнього столу стояли два трохи вищих крісла для господаря й господині, що поряdkували всіма трапезами. На одному з тих крісел тепер сидів, нетерпеливлячись, сам Седрік Сакс.

Із Седрікового обличчя видно було, що він прямої, але запальної й нетерпеливої вдачі. Зріст мав не вищий від середнього, але був широкоплечий, довгорукий, м'язистий, як людина, що звикла терпіти втому з трудів війни чи полювання; обличчя широке, з великими синіми очима, риси відкриті, щирі, зуби білі, гарна форма голови, добродушний вираз, що так часто сполучається з запальністю й гнівливістю. В очах видно було гордість і ревнивість – адже його життя минуло в обороні прав, постійно загрожуваних, і саме Седрікове становище постійно тримало в напрузі

◀
Тост Седріка.
Художник
Джон Гілберт.
1859

його бистру, завзяту й рішучу натуру. Русяве волосся, розчесане посередині на проділ, спадало аж на плечі; сивина в ньому ледве видніла, хоча Седрікові було вже під шістдесят.

Раптом Седріка збудив із задуми звук рога, на який відповіли оглушливим гавкотом усі собаки в залі та й ще два чи три десятки по всій садибі.

Менш як за три хвилини один з охоронців доповів, що пріор Еймер із Жорво та чесний лицар Бріан де Буагільбер, командир звияжного й шанованого ордену храмівників, з невеликим почтом просять гостинності й притулку на ніч, їдучи на турнір, що має відбутись поблизу Ашбі-де-ла-Зуша післязавтра.

– Еймер! Пріор Еймер! Бріан де Буагільбер!.. – пробурмотів Седрік. – Обидва – нормани... Та чи нормани, чи сакси, а ротервудська гостинність має бути дотримана: коли вони захотіли заночувати, то ласкаво просимо. Іди, Гундеберте, – додав він, звертаючись до свого доморядника, що стояв позад нього з білим жезлом у руці, – візьми слуг і запровадь чужинців до спалень для гостей. Та скажи їм, що Седрік сам би вийшов до них, але колись склав обітницю ніколи не ступати більше трьох кроків від помістка, зустрічаючи тих, хто не має в жилах крові саксонських королів. Гляди, щоб про них подбали як слід; хай не хваляться потім, що саксонський неотеса показав їм водночас і своє вбозтво, і свою скнарість.

Доморядник із кількома служниками вийшов, щоб виконати хазяїнів наказ.

– Буагільбер! – проказав Седрік тим владним тоном, що його засвоюють люди, які живуть серед підлеглих і звикли звертатись неначе до самих себе, а не до інших. – Буагільбер! Відоме ім'я. Багато кажуть про нього і доброго, й лихого. Кажуть, що відвагою йому немає рівного в їхньому ордені, але він весь напханий їхніми вадами: пихою, зухвальством, люттю й ласолюбством – людина з жорстоким серцем, що не боїться нічого на світі, навіть суду Божого. Ельгіто, скажи леді Ровені, що ми не чекаємо її сьогодні за столом, хіба що сама захоче вийти.

РОЗДІЛ IV

Пріор Еймер, лицар-храмівник і прочанин зайшли до замкової зали. Прочанин скромно сів біля челяді, абат же й лицар піднялися на помісток до Седріка. Незабаром до зали ввійшла леді Ровена.

Ровена мала прегарну фігуру й була висока, але не настільки, щоб це впадало в очі. Лице мала біле-пребіле, проте довершена форма голови і шляхетні риси обличчя не допускали думки про безбарвність, часом поєднану з вродою занадто білолицих блондинок. Ясні блакитні очі під витончено вигнутими темними

▲ Ровена. Ілюстратор Чарльз Хіт. 1866

бровами, що надавали виразистості чолу, були неначе спроможні й запалювати, і власкавлювати, і наказувати, і благати. До такого обличчя більше пасував лагідний вираз, та в цю хвилину свідомість природженої вищості та вияви загальної пошани додавали молодій саксонці величавості, яка підкреслювала дароване природою. Пишні світло-русяві коси, хвилясті від природи, були ще й зі смаком завиті в чарівні кучерики. Оздоблені самоцвітиками, вони не були заплетені: так було заведено в жінок шляхетного походження, вільнонароджених. На шиї вона мала золотий ланцюжок – із невеличкою золотою ж таки ладанкою. На оголених руках блищали браслети. Поверх шовкової сукні кольору морської води накинена була ще одна, простора, довга, аж до землі, з дуже

широкими рукавами, що ледь прикривали лікті. Ця друга сукня з тонкої-претонкої вовни була малиново-червона. До коміра був пришитий перетканий золотом шовковий серпанок, який можна було накидати або іспанським маніром на обличчя й декольте сукні, або на плечі.

Помітивши, що звернені на неї очі лицаря-храмівника загорилися у своїх темних западинах, мов жарини, Ровена гордо прикрила тим серпанком обличчя на знак того, що такий пильний і зухвалий погляд неприємний їй.

Седрік помітив і той рух, і його причину.

– Пане храмівнику, – сказав він, – щоки наших саксонських дівчат так мало бачили сонце, що не можуть витримати пильного погляду хрестоносця.

– Коли я завдав урази, – відказав сер Бріан, – то прошу пробачити мені, тобто прошу пробачення у леді Ровени, бо ще більше впокоритись я не можу.

– Леді Ровена, – втрутився пріор, – бажаючи покарати за надмірну сміливість мого друга, покарала всіх нас. Дозвольте мені сподіватися, що вона не буде така сувора до того блискучого товариства, яке ми побачимо на турнірі.

– Я ще не знаю, чи ми поїдемо туди, – відказав Седрік. – Я не люблю цієї марноти, невідомої моїм предкам у ті дні, коли Англія була вільна.

– Сподіваймося, одначе, – сказав пріор, – що разом із нашим загоном ви можете поїхати туди не вагаючись. Коли на шляхах так небезпечно, не варто нехтувати супровід пана Бріана де Буагільбера.

– Велебний отче, – відказав Сакс, – досі, хоч би де подорожувати в своїй країні, я не потребував ніякого захисту, крім свого

доброго меча та відданих слуг... А нині, коли ми все ж надумаємось поїхати в Ашбі-де-ла-Зуш, нас супроводитиме наш високородний сусід і земляк Ательстан з Конінгзбурга.

Враз цю розмову перебив, увійшовши, воротарів посланець, який доповів, що коло брами ще якийсь мандрівець просить нічлігу.

– Впустіть його, хоч би хто він був, – наказав Седрік. – У таку ніч, у таку негоду й дикі звірі туляться до свійських черід і шукають захисту навіть у свого смертельного ворога, аби не згинуть від люті природи. Та глядіть, дайте йому все, що треба. Простеж за цим, Освальде!

Повернувшись, Освальд сказав Седрікові, що єврей Ісак з Йорка просить прихистку від негоди. Незважаючи на протести гостей, Седрік дозволив євреєві зайти до зали. Ніхто не захотів поступитися місцем змоклому й голодному подорожньому. Лише прочанин зжалився над ним. Тим часом пріор переконував Седріка в перевагах норманської мови над сакською. Коли прочанин ішов до відведеної йому кімнати, його покликали до леді Ровени. Дівчина просила розповісти їй усе, що відомо про лицаря Айвенго. Ровені дуже хотілося, щоб він узяв участь у турнірі в Ашбі. Якщо приз отримає Ательстан Конінгзбурзький, то Айвенго, повернувшись до Англії, почує погані новини. На світанку прочанин зайшов до комірчини, у якій ночував єврей, і попередив, що чув, як храмівник наказав своїм рабам-сарацинам перехопити Ісака в лісі та відвезти до замку Філіппа де Мальвуазена або Реджинальда Фрон де Бефа. Потім прочанин розбудив Гурта, щось прошепотів йому на вухо, і свинопас хутко побіг відчиняти хвіртку, щоб випустити його разом з євреєм із замку. По дорозі Ісак дав прочанину доручення до свого знайомого, щоб той видав йому коня й обладунок для лицарського турніру в Ашбі. Діставшись Шеффільда, подорожні вирішили в'їхати до міста різними дорогами.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Де і коли відбуваються події роману «Айвенго»?
2. Про які історичні події розмірковують Гурт і Вамба?
3. Як у романі описано ситуацію в країні, відносини між норманами та саксами?
4. Простежте, як Седрік Сакс, не порушивши звичаїв гостинності, водночас не віддає норманам шани, якої вони вимагали.
5. Які художні деталі вказують на соціальну нерівність гостей замку Седріка? Які деталі та вчинки розкривають поведінку норманів як завойовників?
6. Седріка Сакса називають охоронцем традицій свого народу. А як українці й українки мають оберігати свою ідентичність?
7. Якими художніми прийомами автор створює історичний колорит і формує в читачів і читачок «портрет епохи»?

8. Прочитайте наступні розділи твору, знайдіть цитати для характеристики головних персонажів.
9. Складіть схему (або інфографіку), яка описує особисті та соціальні взаємини між головними героями роману.
10. Заповніть таблицю прикладами із життя різних верств населення середньовічної Англії.

Можновладці-нормани	Саксонське дворянство	Лицарство	Духовенство	Біднота, слуги, раби

11. Знайдіть в інтернеті цікаву інформацію і підготуйте презентацію про хрестові походи та короля Річарда Левове Серце.

* * *

«Збройна забава» (як казали за тих часів), що мала відбутися в Ашбі за участю найушавленіших лицарів і в присутності самого принца Джона, привернула загальну увагу. Глядачі всіх станів протискалися вперед, щоб кожному зайняти гідне місце, через що траплялося чимало сутичок. Розкішно вбраний Ісак розчищав дорогу для своєї доньки Ребеки. Це викликало обурення збіднілого шляхтича, який не хотів поступатися місцем євреєві. Ісак почувався впевнено, бо знав, що саме зараз принцові Джону потрібна велика позика, яку він сподівався взяти в йоркських євреїв. На захист шляхтича став йомен у вбранні з зеленого «лісницького» сукна з луком і стрілами. Але саме в цей час з'явився принц Джон із почтом.

Весело гарцюючи довкола арени, принц помітив іще не втишену товкотнечу, спричинену честолюбним прагненням Ісака пробратись на вищі місця в галереї. Око принца вмиг розгледіло єврея, але його дужче привабила прекрасна дочка, що, налякана колотнечею, щосили вчепилася в руку старого батька.

Личко Ребеки справді могло витримати порівняння з обличчями найпишніших красунь Англії – навіть на суді в такого проникливого знавця, як принц Джон. Уся її постать була напрочуд доладна, і красу її ще підкреслював східний убір. Тюрбан жовтого шовку чудово пасував до смаглявого обличчя. Блискучі очі, горді дуги брів, гарної форми орлиний ніс, перлово-білі зубки і смоляно-чорні кучері, що окремими спіральками спадали на гарну шийку й груди, наскільки відкривала їх оку накидка з найдорожчого перського шовку з опукло вигаптуваними квітками природних кольорів, – усе це створювало цілість таку принадну, що й найвродливіші з дівчат довкола неї не могли похвалитися такою звабою. Щоправда, оку відкрито було трохи більше, ніж звичайно, бо з багатьох золотих із перлами пряжок на її сукні три горішні через спеку були не застебнені. Діамантове кільце з підвісками

незмірної вартості від того ще дужче впадало в очі. Ще з однієї прикраси – страусової пір'їни, прикріпленої до тюрбана вшпанию діамантами пряжкою, – глузували та підсміювалися горді дами, що сиділи вище, але потай ті самі, що копили носа, тяжко заздрили їй.

– Присягаюся Авраамовою лисиною, – мовив принц, – он та єврейка, напевне, як викапана схожа на ту, чий чар полонив наймудрішого із земних царів! А он маркіз де Реал і барон де Цехін, у кишнях чийх витертих плащів нема жодного срібного кружальця з хрестиком, аби перешкодити дияволу танцювати там. Присягаюся мощами святого Марка, мій принц-скарбник зі своєю гарненькою євреєчкою матиме місце на галереї! Хто це така, Ісаку? Твоя дружина чи дочка – ота східна гурія, що ти її затиснув під пахвою, ніби свій скарб?

– Це, з ласки вашої високості, моя дочка Ребека, – низько вклонившись, відповів Ісак, нітрохи не збентежений принцовим вітанням, у якому насмішки було принаймні не менше, ніж люб'язності.

– То ти ще мудрий чоловік, – відказав Джон, гучно засміявшись, і той сміх зразу підхопили його веселі супутники. – Та хай там дочка чи дружина, а її треба вшановувати по її вроді та по твоїх заслугах. Хто це сидить там нагорі? – провадив він, звівши погляд на галерею. – Оті саксонські неотеси порозвалювались так розкішно! Скажіть, хай потісняться та дадуть місце моему князеві лихварів і його гарненькій донечці.

Ті, хто зайняли галерею і до кого була звернена ця нечемна, образлива мова, були родини Седріка Сакса та його спільника й родича Ательстана Конінгзбурзького, якого глибоко шанували всі природні сакси Північної Англії, бо він був нащадок останніх саксонських державців цієї країни. Проте разом із кров'ю цього старовинного королівського роду Ательстанові передалося й багато їхніх вад. Він був у розквіті віку, рослий і дужий тілом, але його вродливе обличчя було таке безвиразне, очі такі тьмяні, чоло таке насуплене, усі рухи такі мляві й неповороткі, а поведінка нерішуча, що його нагородили прізвиськом одного з його предків, повсюди називаючи Ательстаном Вайлом.

І ось саме до цього чоловіка звернувся принц Джон із владним наказом посунутись і дати місце Ісакові та Ребеці. Ательстан, геть приголомшений цим наказом, – як на ті часи й звичаї, безмірно образливим, – не бажаючи скоритись, але й не наважуючись

▲ Ребека. Ілюстратор Чарльз Хіт. 1866

дати відсіч, протиставив Джоновій вимозі тільки пасивність: він навіть не поворухнувся й нічим не показав наміру скоритись, лише широко розплющив великі сірі очі й прикипів ними до принца з подивом, який мав у собі щось невимовно кумедне. Але нетерплячий Джон добачив у цьому зовсім інше.

– Цей саксонський кабан або спить, або не розуміє мене, – сказав він. – Шпигни його своїм списом, де Брасі, – звернувся він до лицаря, що їхав поруч нього. Навіть серед почту принца Джона почулося тихе ремство, та де Брасі, чие ремесло звільняло його від будь-яких моральних сумнівів, простяг свого довгого списа через частокіл арени аж до галереї й був би виконав принців наказ, перше ніж Ательстан Вайло отямився бодай настільки, щоб ухилитися від списа. Та Седрік, на відміну від свого сусіда, вельми моторний, блискавично вихопив свого короткого меча й одним ударом відтяв сталеве вістря від ратища. Принцові Джону кров кинулася в обличчя. Він люто лайнувся й уже хотів був вигукнути якусь жахливу погрозу, але його зупинили почасті умовляння власного почту, а почасті гучний крик натовпу, захопленого Седріковою рішучістю.

Розпочався турнір. Заводії «збройної забави», у тому числі Буагільбер, Фрон де Беф і Мальвуазен, вийшли переможцями з усіх сутичок. Охочих продовжити змагання не було. Седрік Сакс був невдоволений: він-бо в кожному успіхові заводіїв-норманів убачав новий тріумф над честю Англії. Раптом якась самотня сурма озвучила виклик. Новий шукач удачі, закутий у крицю, мав зріст не дуже й вищий від середнього й статуру швидше струнку, ніж дебелу. Його обладунок був щедро оздоблений золотим карбуванням, герб на щиті зображував молодого дубка, вирваного з корінням, з іспанським словом «Desdichado» – «Позбавлений Спадщини». Боець вістрям списа торкнув щит Бріана де Буагільбера – це означало смертний бій. Мало хто сподівався, що сутичка може скінчитися щасливо для Лицаря, Позбавленого Спадщини, але його відвага й бойове завзяття забезпечили йому прихильність майже всієї публіки. Під час запеклого двобою в храмівника луснула попруга й він не втримався в сідлі. Лицар,

Позбавлений Спадщини, теж зіскочив із коня, щоб продовжити двобій на мечях. Але розпорядники зупинили турнір, визнавши Лицаря, Позбавленого Спадщини, переможцем. Він підняв келих вина «за всі щиро англійські серця й за ганьбу чужоземним тиранам» і викликав на двобій заводіїв турніру, вийшовши переможцем з кожної сутички. Тисячі глядачів привітали вигуками одностайну ухвалу принца й розпорядників присудити приз Лицареві, Позбавленому Спадщини.

Почет принца намагався розгадати, ким був невідомий лицар. Хтось припустив, що це один із відчайдухів, що були з королем Річардом у Палестині, коли не сам король. Принц занепокоївся, але наказав вивести коня для нагороди переможцю, який повинен був ще назвати вродливицю, котра, як Королева кохання й краси, має порядкувати завтрашнім днем турніру. Лицар поклав корону з зеленого атласу, що мала золотий обідець, до ніг леді Ровени. Панни-норманки були незадоволені, а в нижчих рядах лунало: «Хай живе саксонська принцеса!».

До шатра Лицаря, Позбавленого Спадщини, зайшли джури переможених бійців, щоб викупити обладунки своїх господарів. Переможець погодився, але від Бріана де Буагільбера брати нічого не захотів.

Зброєносцем Лицаря, Позбавленого Спадщини, був свинопас Гурт, якого господар відрядив до Ісака розрахуватися за зброю й коня. Коли Гурт, віддавши Ісакові вісімдесят цехінів, уже виходив з його дому, його зупинила Ребека. Вона віддала свинопасові гаман зі ста цехінами, щоб він повернув панові, скільки тому належало, а решту залишив собі. Гурт неймовірно зрадив, бо збирав гроші, щоб викупитися з кріпацтва. На зворотному шляху він потрапив до рук розбійників. Захоплений сміливою поведінкою свинопаса та дізнавшись, що той був джурую Лицаря, Позбавленого Спадщини, ватаг розбійників відпустив Гурта.

На другий день мав відбутися бій між двома загонами. Ательстан, приревнувавши леді Ровену до вчорашнього переможця, пристав до загону норманів. Седрік Сакс був прикро цим вражений. Лицар, Позбавлений Спадщини, очолив бійців-саксів. У загоні Лицаря, Позбавленого Спадщини, був воїн у чорному обладунку, який не надто рвався битися. За це на трибунах його прозвали Чорним Неробою. Але коли загін Лицаря, Позбавленого Спадщини, почав програвати, Чорний Лицар кинувся в саму гущу бою і приніс перемогу. Він здолав кількох норманів, які всупереч правилам турніру гуртом напали на Лицаря, Позбавленого Спадщини. Тепер принц Джон мав назвати героя дня. Він зупинив свій вибір на Чорному Неробі, але, на подив усіх присутніх, того не змогли розшукати. Тож принц мусив оголосити героєм дня Лицаря, Позбавленого Спадщини. За звичаєм, той мав отримати вінець переможця з рук Королеви кохання й краси. Під схвальні вигуки натовпу Лицаря, Позбавленого Спадщини, підвели до трону леді Ровени. Коли розпорядники зняли з переможця шолом, всі побачили вродливе, засмагле на сонці обличчя юнака років двадцяти п'яти під кучмою густих, коротких білявих кучерів. Те обличчя було

▲ Нагородження Айвенго.
Ілюстратор Йоганнес
Гертс. XIX–XX ст.

бліде як смерть, і в двох-трьох місцях по ньому сочилася кров. Леді Ровена зойкнула, але вона враз зібрала до купи всю силу волі й грала свою роль далі: хоча її тіло ще тремтіло від несподіваного хвилювання, вона поклала на схилену голову переможця коштовного вінця, що був нагородою за той день, і чистим, виразним голосом промовила: «Дарую тобі, пане лицарю, цей вінець як нагороду, призначену за звитягу цього дня». Тоді хвилюк помовчала й додала твердо: «І ніколи ще вінець лицарства не увінчував гіднішого чола!». Лицар нахилився й поцілував руку, що нагородила його за звитягу.

А потім, нахилившись ще нижче, впав їй до ніг. Це був син-вигнанець Седріка. Розпорядники стягли з Айвенго обладунок і побачили, що він поранений. Незабаром принців почет дізнався, що Лицарем, Позбавленим Спадщини, є Айвенго.

Насамперед їх цікавило, чи поталанить Айвенго повернути маєтки, які в нього відібрав Фрон де Беф. Поступово розмова перекинулася на Ровену.

Коли де Брасі дізнався, що ця саксонка, «троянда вроди й перлина багатства», є спадкоємицею великих маєтків, то вирішив на ній одружитися. У цей час принца Джона повідомили, що його брат Річард утік з полону і тепер на волі.

Принц вирішив якомога швидше за-

кінчити турнір і наказав розпочати змагання лучників. Йому дуже хотілося поквитатися з нахабним йоменом, якого звали Локслі. Серед лучників найкраще стріляв Губерт, гайовий Мальвуазена. Локслі запевнив принца Джона, що влучить у Губертову ціль. І справді, його стріла розтрощила на друзки стрілу суперника. Тоді Локслі запропонував Губертові влучити у вербовий прут, встромлений у землю. Той відмовився, бо, на його думку, це було неможливо. А Локслі з легкістю впорався і з цим завданням.

Вражений неймовірною майстерністю йомена, принц Джон запропонував йому вступити до нього на службу. Локслі відмовився. Тим часом принц Джон наказав знайти єврея Ісака і дістати в нього дві тисячі крон.

З нагоди турніру принц Джон улаштував свято, на яке прибуло безліч гостей. Було запрошено й родини вельможних саксів. Седрік і Ательстан з'явилися на бенкет у давньосаксонському вбранні, чим викликали кпини норманських дворян. Принц Джон підняв келих за здоров'я Вілфреда Айвенго. Седрік відповів, що він не визнає своїм сином норовливого юнака, який зневажає його накази й зрікається предківських звичаїв. Найбільше обурило Седріка, що Вілфред згодився прийняти від короля Річарда як васал маєток Айвенго, тобто саме ті землі, що по праву належали його предкам. На це принц Джон зауважив, що тоді Седрік не буде проти, якщо маєток Айвенго

■ Знайдіть і порівняйте відповідні епізоди в баладах про Робіна Гуда.

◀ Чорний Нероба і причетник із Копменгерста. Ілюстратор Моріс Грейффенгаген. 1906

він віддасть Фрон де Бефу, чия гідність дозволить узяти ці землі. Саме тоді Фіц-Урс готував змову прибічників принца Джона проти короля Річарда. Він був дуже невдоволений, що в такі вирішальні дні де Брасі, Фрон де Беф і Бріан де Буагільбер, перодягнувшись у розбійників, вирішили захопити саксів у полон (де Брасі хотів у такий спосіб примусити Ровену вийти за нього заміж).

Тим часом Чорний Нероба простував на північ, вибираючи найкоротші та найнепримітніші стежини. Ніч застала його посеред лісової гущавини. Він нагледів біля джерела лісову хатинку. Тут жив самітник, що після погроз таки пустив до себе подорожнього. За якийсь час Чорний Нероба і причетник із Копменгерста, як назвав себе самітник, порозумілися, і залишок ночі пройшов у веселому бенкеті.

Седрік наказав Освальдові доправити Айвенго до Ашбі. Але лицар зник. Гурт у розпачі шукав свого пана і зіткнувся з Освальдом. Седріків підчаший, вважаючи свинопаса втікачем, наказав затримати його. А щодо Айвенго, то Освальд дізнався про якусь прекрасну леді, що звеліла забрати лицаря. Седрік і його люди після бенкету в принца Джона вирішили повернутися додому. Дорогою вони затрималися. На одному з возів їхав і зв'язаний Гурт.

Седрік і Ательстан розмовляли про становище країни. Сакси були роз'єднані, тому їм потрібен ватажок. Для одних це був Ательстан, нащадок давнього саксонського королівського роду, інші віддавали перевагу леді Ровені, що походила від короля Альфреда. Щоб об'єднати ці дві партії, Седрік вирішив одружити Ательстана з Ровеною. Але на заваді став його син Вілфред, закоханий у дівчину. Леді Ровена рішуче заявила Седріку, що скоріше піде в черниці, ніж відмовиться від Айвенго. Це і стало причиною вигнання Вілфреда з батьківського дому.

У великому лісі подорожні побачили кінний паланкін, а біля нього Ісака та Ребеку. Старий єврей розповів, що охоронці злякалися ватаги розбійників, які чатували в лісі, забрали коней і втекли. Він попросив допомоги для себе з донькою і для хворого приятеля у паланкіні, однак Седрік і Ательстан не бажали допомагати євреєві. Тоді Ребека звернулася до леді Ровени з проханням врятувати хворого в ім'я когось дорогого всім, зокрема леді Ровені. Леді Ровена вирішила допомогти нещасним, і Седрік відразу погодився. Через деякий час на подорожніх напали розбійники у масках. Всі, крім Гурта і Вамби, потрапили в полон. Вони вирішили визволити свого господаря Седріка, але їх зупинив Локслі, пообіцявши зібрати загін, щоб звільнити Седріка, оборонця англійських прав. За три години швидкої ходи Седрікові слуги разом зі своїм провідником вийшли на галявину, посеред якої ріс дуб. Тут вони зустріли кількох йоменів, яким Локслі дав наказ іти до Торкілстона, Фрон де Бефового замку, і уважно стежити за тим, що там відбувається. Після цього вони вирушили до хижки самітника і зустріли його у веселій компанії Чорного Лицаря. Коли останній дізнався, що трапилося, то надзвичайно обурився і зголосився не лише взяти участь у штурмі, а й очолити його.

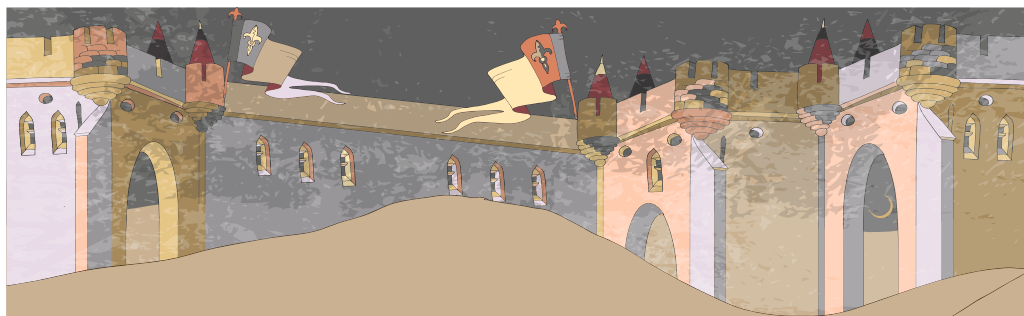
▲ Фрон де Беф та Ісак.
Ілюстратор Моріс
Грейффенгаген. 1906

Саме тоді нормани «ділили» здобич: Ровена мала дістатися де Брасі, Ребека – Бугільберові, гроші Ісака вирішили поділити храмівник і Фрон де Беф, у владі останнього опинилися і Седрік з Ательстаном.

Коли Седрік побачив вежі замку Фрон де Бефа, то зрозумів, ким насправді були вдавані розбійники. У замку бранців розділили. Саксонські старшини опинились у великій залі. Через якийсь час туди зайшов доморядник, за ним четверо слуг занесли стіл, повний наїдків і напоїв. Ательстан оголосив, що викликає Фрон де Бефа на двобій. Але бранцям не довелося довго обідати в спокої. Вони почули, як тричі від брами пролунав звук рогу. У замку зразу почалася метушня.

Ісак опинився в підвалі замку Фрон де Бефа. Господар вимагав у полоненого величезні кошти, погрожуючи страшними тортурами. Урешті-решт Ісак погодився за умови, що разом з ним відпустять і його супутників. За свободу доньки Ісак ладен був віддати все своє майно. Коли він упевнився, що це неможливо, то відмовився платити будь-який викуп.

У покої, куди відвели леді Ровену, прийшов де Брасі й пояснив, що хоче одружитися з нею. Дівчина гордо відкинула цю пропозицію. Де Брасі почав її шантажувати, повідомивши, що від рішення леді Ровени залежить життя не лише її опікуна, а й Айвенго, який також опинився в полоні. Від цієї несподіваної звістки дівчина розплакалася. Де Брасі взявся її вмовляти. У цей час він почув звук рогу.

РОЗДІЛ XXIV

Тим часом Ребека, замкнена в далекій усамітненій вежі, дожидалася вирішення своєї долі. Її привели двоє служників у масках і заштовхнули до невеликої кімнати. Там сиділа за прядивом і мугикала собі під носа сакську пісеньку стара відьма. На появу Ребеки стара підвела голову й уп'ялася поглядом у вродливу єврейку так заздрісно і злісно, як тільки старість і потворність, до того ж поєднані з німеччю, споглядають юність і красу.

– Геть звідси, стара печерице! – гукнув один із тих, що супроводили Ребеку. – Це наказ нашого шляхетного владаря. Звільни кімнату для красуні.

– Авжеж, – пробурчала стара, – така нині дяка за вірність. Колись досить було одного мого слова, щоб вибити з сідла й потурити зі служби найкращого вояка. А сьогодні мушу йти, скоряючись наказу такого, як ти, посіпаки!

– Не розпатякуй, Урфрідо, – мовив другий, – іди звідси, і край.

– А бий вас сила Божа, пси смердючі! – гукнула стара. – Та нехай мене розірве на шматки демон Зернобік, коли я піду з власної кімнати, поки не допряду цієї куделі!

– Скажи сама про це господареві, стара відьмо, – насварився служник і пішов разом із другим, залишивши Ребеку сам на сам зі старою, котрій супроти її волі накинули таке товариство.

– Яку іще чортівню вони замишляють? – бурмотіла собі під носа стара і скося лихим оком позирала на Ребеку. – Неважко й здогадатися: он які очі, чорні кучері, шкіра – біліша за папір... Авжеж, здогадатися неважко, для чого привели її до цієї самотньої вежі: звідси жодного зойку не почути, однаково, що з-під землі. Тут, красунечко, сусідами твоїми будуть лишень сови. Ти, здається, чужоземка, – провадила вона далі, кинувши погляд на убрання Ребеки. – З якого краю? Сарацинка чи єгиптянка? Чого ж ти мовчиш? Як умієш плакати, то, певне, вмієш і говорити.

– Не гнівайтесь, матінко, – мовила Ребека.

– Еге, годі далі й питатися, – сказала Урфріда. – Лисицю пізнають по хвосту, а єврейку – по вимові.

– Скажи, що на мене чекає? – благала її Ребека. – Мене силою притягали сюди, – може, вони збираються вбити мене за мою віру? Якщо це так, то я радо віддам за неї своє життя.

– А яка їм радість з того, що вони позбавлять тебе життя? – відповіла стара. – Ні, можеш вірити моему слову, не на твоє життя вони важать. А чекає на тебе те саме, що спіткало колись високородну сакську дівчину. Хіба ж може скривдити єврейку те, що не вважали кривдним для саксонки? Поглянь на мене: я теж була молода й удвічі вродливіша за тебе, коли Фрон де Беф, батько нинішнього Реджинальда, разом зі своїми норманами приступом узяв цей замок. Мій батько й семеро його синів стояли на смерть, захищаючи кожную п'ядь свого родового гнізда. Не було жодної кімнати, жодної приступки на сходах, які б не скропила їхня кров. Їх було вбито, вони загинули – всі як один, і ще жевріло тепло в їхніх тілах, іще не висохла пролита ними кров, а я вже стала нищою жертвою їхнього переможця.

– А не можна якось урятуватись? – спитала Ребека.

– Бач, чого захотіла, – мовила стара. – Ворота смерті – єдина лазівка, якою можна втекти звідси; а смерть довго-довго не відчиняє їх, – додала вона, похитуючи сивою головою. – Одна втіха – після нашої смерті хтось інший буде такий самий нещасний, як були ми. Ну, прощай, єврейко! Однаково – чи єврейка, чи сарацинка! Тебе спіткає та сама доля, бо ти потрапила до рук людей, які не відають, що таке жалість і що таке сумління. Прощай! Мою нитку допрядено, а твоя тільки-но почалась.

■ Як ви розумієте слова старої Урфріди: «Мою нитку допрядено, а твоя тільки-но почалась»? Про яку «нитку» йдеться?

– Бога ради, не йди, постривай! – благала Ребека. – Залишся тут! Свари мене, лай, та тільки не йди! Твоя присутність хоч якось захистить мене!

– Навіть коли б тут присутня була Божа Матір, то й це б не захистило тебе, – відповіла стара, тицяючи пальцем на образ Богородиці у кутку.

По цих словах вона пішла, злісно вишкірюючись і стаючи від того ще потворнішою, аніж у хвилини звичайної для неї понурості. Стара замкнула за собою двері, й Ребека ще довго чула її лайку, як вона кляла кожну приступку, ледве долаючи круті сходи.

На Ребеку чигала страхітливіша небезпека, ніж на леді Ровену. Високородна саксонка могла ще сподіватися хоча б на якусь чемність у ставленні до неї, тимчасом як євреїці уготована була сама брутальність. А проте вона мала й перевагу – природжену силу волі, гострий розум, до того ж їй уже доводилося долати небезпеки. Змалку Ребеку вирізняли непохитна воля, спостережливість і кмітливість. Та пишнота, серед якої вона жила з волі свого батька і яку бачила в покоях інших майновитих євреїв, не заморочила їй голову, і вона розуміла, що умови їхнього життя вкрай ненадійні. Отож, роздумуючи над усім цим, вона поступово виробила в собі тверезий погляд на життя, вдача її злагідніла, а за інших обставин могла б стати пихатою і впертою. Життя підготувало її до всіляких лихих несподіванок, і Ребека не розгубилась за обставин, у яких вона опинилась. А обставини вимагали від неї великої витримки й сили духу, і дівчина опанувала себе.

Ретельно оглянувши кімнату, вона зрозуміла, що сподіватися на втечу марно. Кімната не мала інших потаємних дверей крім тих, якими зайшла Ребека. Єдине вікно відчинялось на терасу, щось на зразок балкона, обнесеного огорожею. Тож Ребека вирішила набиратись терпцю й усю надію поклала на Бога, як це роблять звичайно сильні й шляхетні душі.

Коли на сходах зачовгала чиясь хода, бранка здригнулась і пополотніла. Двері нечутно прочинилися, і до кімнати повагом увійшов високий чоловік у такому ж, як і всі ті розбійники, що завдали їй кривди, убранні. Зсунутий на лоба капелюх прикривав верхню частину його обличчя. Угорнений у плащ так, що ним він затуляв обличчя знизу, чоловік мовчки стояв перед пополотнілою Ребекою. Попри свій одяг, що промовляв за нього, він, здавалося, сам соромився своїх подальших намірів і не міг здобутися на слова, що мали пояснити, з якою метою він прийшов сюди. Зрештою Ребека, опанувавши себе, зважилась сама почати розмову. Вона простягла розбійникові два коштовні браслети й намисто, що їх зняла з себе задовго перед тим, гадаючи, що він, удовольнивши свою корисливість, буде не такий лихий до неї.

– Візьми, чоловіче добрий, оце, – звернулась до нього Ребека, – і, заради Бога, зглянься на мене й на мого старого батька!

Це коштовні речі, та вони ніщо порівняно з тим, що дасть тобі мій батько, коли ти не скривдивши відпустиш нас із цього замку.

– Чудова квітко Палестини, – озвався розбійник, – ці перли ніщо, як порівняти їх із твоїми сніжно-білими зубами. Яскраво сяють і ці діаманти, та хіба можна порівняти їх із сяйвом твоїх очей? А я, відтоді як узявся до свого вільного ремесла, заприсягся цінувати красу понад будь-які коштовності.

– Не бери на душу такого гріха, – благала Ребека, – візьми викуп і зглянься над нами. Золото може дати тобі різні переваги, а коли скривдиш нас, тебе терзатимуть муки сумління. Усе, чого ти зажадаєш, мій батько дасть тобі. А коли ти вміло використаєш своє багатство, то з його поміччю скоро посядеш гідне місце серед чесних людей, дістанеш прощення за всі колишні провини і тобі не треба буде знову чинити гріх.

– Гарно сказано! – кинув розбійник по-французькому. Йому, певне, не до снаги було підтримувати розмову по-саксонському, як почала її Ребека. – Та знай, ясна леліє, що твій батько потрапив до рук дуже вправного алхіміка, котрий зуміє навіть іржаві ґратки в'язничної грубки обернути на срібло. Шановного Ісака перепустять через такі рурки, які вичавлять з нього все, що він має цінного, байдуже, чи проситиму я і чи богатимеш ти. А свій викуп ти маєш заплатити вродю і коханням. Іншого мені не потрібно.

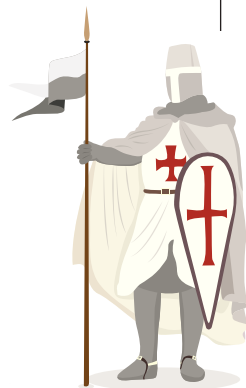
– Ти не розбійник, – так само по-французькому мовила Ребека, – жоден з них не відмовився б від такої пропозиції. Жоден розбійник у тутешньому краю не вмів говорити твоєю мовою. Ти не розбійник, а просто норман, певне, шляхетного роду. Благаю, вияви свою шляхетність і скинь цю страшну машкару жорстокості й насилля!

– Ти добре умієш угадувати, – промовив Бріан де Буагільбер, відслоняючи плащ від обличчя. – Авжеж, я не розбійник. Я той, хто скорше здатний прикрасити твої руки і шию перлами та діамантами, ніж позбавити тебе цих прикрас.

– То чого ж тобі від мене потрібно, як не багатство? – спитала Ребека. – Між нами не може бути чогось спільного: ти християнин, я єврейка. Наш союз був би однаково незаконним як для вашої церкви, так і для нашої синагоги.

– Достеменно так, – зі сміхом відповів храмівник. – Одружитися з єврейкою! Ні! До того ж знай, що якби навіть найхристиянніший з королів запропонував мені руку своєї найхристияннішої доньки, я й тоді не міг би одружитися з нею. Я лицар Храму. Поглянь, ось і хрест мого священного ордену.

– І ти важишся такої хвилини покликатися на нього?! – вигукнула Ребека.

– Яке тобі діло до того, що я роблю? – спитав храмівник. – Адже ти не віриш у цей благословенний символ нашого спасіння.

– Я вірю в те, чого мене вчили, – заперечила Ребека, – і нехай мене Бог простить, коли моя віра хибна. Та яка ж ваша віра, вельможний лицарю, коли, посилаючись на свою найбільшу святиню, ти маєш на думці порушити найурочистішу зі своїх обітниць.

– Твоя проповідь вельми красномовна! – вигукнув храмівник. – Але, мій чарівний богослове, твої єврейські пересуди засліплюють тебе, і ти не бачиш наших високих привілеїв. Шлюб – то серйозний злочин для лицаря Храму, та за дрібні грішки я вмиль дістану відпущення в найближчій сповідальні нашого ордену.

– Якщо ти читаєш Біблію та життєписи праведників лише задля того, щоб відшукувати в них виправдання своїй розбещеності та беззаконню, – сказала Ребека, – ти чиниш так само, як той злочинець, що видобуває отруту із найкориснішого і цілющого зілля.

Гнів спалахнув у храмівникових очах, коли він почув це звинувачення.

– Слухай, Ребеко, – промовив він, – досі я повадився з тобою лагідно. А тепер говоритиму як переможець, що своїм списом і стрілами завоював тебе, отож за законами всіх країн і народів ти мусиш коритися мені. Не в моїх намірах поступитися хоча б крихтою своїх прав або ж відмовитись узяти силою те, що ти відмовляєш дати мені на прохання.

– Відступи, – мовила Ребека, – відступи і вислухай мене, перше ніж зважишся на такий смертний гріх. Ти, певна річ, можеш мене здолати, бо ж Бог створив жінку слабкою, віддавши її під опіку чоловікові. Та я, храмівнику, знеславлю твій ниций учинок

по всій Європі. І те, чого я не домоглася б, волаючи до співчуття твоїх одновірців, зробить їхня забобонність. У кожній прецепторії¹ знатимуть, що ти, як відступник, согрішив з єврейкою. А ті, кого не пойме жах за твій скоєний злочин, усе ж звинуватять тебе, бо ти, зв'язавшись із дочкою мого плем'я,

зганьбив хрест, якого маєш на собі.

– Яка ти розумна, Ребеко! – вигукнув храмівник, добре розуміючи, що вона говорить правду; правила статуту його ордену під загрозою суворого покарання справді забороняли інтриги на зразок тієї, яку він задумав. Траплялися навіть випадки, коли за таке поганьблених лицарів виганяли з ордену. – Ти дуже розумна, проте кричати тобі доведеться надто гучно, аби твій голос було чути за мурами цього замку. А в цих стінах ти можеш плакати, стогнати, скільки хоч гукати по допомогу, та марно – ніхто не почує. Одне лишень може врятувати тебе, Ребеко: скорися долі й перейди в нашу віру. Тоді ти піднесешся так високо, що багато хто з норманських вельможних дам позаздрить блиску і вроді

¹ Прецепторія – володіння лицарського ордену.

коханої найхоробрішого із захисників святого Храму.

– Скоритися долі! – вигукнула Ребека. – Прийняти твою віру! А що ж це за віра, котра терпить такого негідника? То ти найхоробріший войовник серед храмівників? Ти підлий лицар, чернець-кривоприсяжник і боягуз! Гребую тобою, зневажаю тебе! Бог Авраамів навіть у цих тенетах ганьби показав своїй дочці шлях до порятунку!

Після цих слів вона розчахнула загразоване вікно, що виходило на горішній виступ вежі, вискочила на терасу й зупинилась на самісінькому її краю, над безоднею. Не сподіваючись на такий відчайдушний учинок, бо до тієї хвилини Ребека стояла непорушна, Буагільбер не встиг ані стримати, ані зупинити її. Він спробував був кинутися до неї, але вона гукнула йому:

– Не руш з місця, гордий лицарю, або, коли хочеш, підійди! Та якщо ти ступиш бодай крок – я кинуся вниз. Моє тіло розіб'ється на камінні цього двору, але я не стану жертвою твоєї хтивої жаги.

Храмівник завагався. Його рішучість, яка ніколи не відступала ні перед чиею скорботою і не знала, що таке жалість, поглинув захват непохитністю Ребеки.

– Зійди, – попросив її храмівник, – зійди сюди, навіжена дівчино. Присягаюся землею, морем і небом, я не завдам тобі ніякої кривди! Коли вже не заради тебе самої, то хоча б заради свого батька зійди вниз. Я буду йому за друга, а тут, у цьому замку, він потребує дуже могутнього захисника.

– Ой, лишенько, – зітхнула Ребека, – це я знаю. Але ж чи можна вірити твоєму слову?

– Нехай перевернуть мого щита догори сподом, нехай привселюдно зганьблять моє ім'я, – запрягся Бріан де Буагільбер, – якщо мої вчинки дадуть тобі право скаржитись на мене. Я порушив чимало законів, зневажав заповіді, та слова свого не ламав ніколи.

– Ну, гаразд, я вірю тобі, – мовила Ребека й, зіскочивши з тераси, зупинилась біля однієї з бійниць. – Тут я й стоятиму, – провадила вона далі, – а ти стій там, де стоїш. Але спробуй-но ступити до мене хоч би крок – і ти побачиш, що єврейка скорше довірить свою душу Богові, аніж свою честь – храмівникові.

Сміливість і горда рішучість, якими дихали всі риси прегарного обличчя, надали поставі, голосу й поглядові Ребеки такої

▲ Ребека на парпеті замку Торкілстон. Ілюстратор Джордж Крукшенк. 1837

шляхетності, що вона здавалась немов неземним створінням. У її очах не було й тіні вагання, щоби не пополотніли, жахаючись такої страшної і близької смерті; більш того – впевненість, що тепер вона сама є владаркою своєї долі, залила рум'янцем її смагляве обличчя й осяяла блиском її очі. Гордому й мужньому Буагільберові здалося, що він іще не бачив такої натхненної і величної вроди.

– Помирімося, Ребеко, – запропонував він.

– Помирімося, коли на те твоя воля, – відповіла вона, – помирімося, але на такій відстані.

– Ти несправедлива до мене, – сказав храмівник. – Присягаюся землею, морем і небом, ти несправедлива до мене! Від народження я зовсім не такий, якого ти бачиш мене нині – жорстокий, нещадний себелюбець. Жінка зробила мене таким, отже, я й мстився завжди жінкам, але не таким, як ти. Вислухай мене, Ребеко. Жоден лицар не брав до рук бойового списа із серцем, відданішим своїй дамі, ніж моє. Вона була донька дрібноземельного барона. Напівзруйнована вежа, неродючий виноградник та кілька акрів пісної землі в околицях Бордо – це й була вся їхня маєтність. Але ім'я її було відоме повсюдно, де зброєю здобували славу, воно стало відоміше, ніж імена багатьох відданиць, за якими обіцяли на посаг цілі графства. Мої подвиги, подолані небезпеки, пролита кров уславлювали ім'я Аделаїди де Монтемар від королівських палаців Кастилії аж до Візантії. І яка ж була її віддяка? Коли я повернувся до неї з пошанівком, за який заплатив власною кров'ю і важкими трудами, виявилось, що вона одружилась із дрібним гасконським шляхтичем, нікому не známим поза його жалюгідним маєтком. А я щиро кохав її і жорстоко помстився за мою згн'яблену честь. Та моя помста впала на мене самого. Відтоді я зрікся життя й усіх його приваб. Ніколи не знатиму я, що таке родинне вогнище. На старість не матиму свого теплого закутка. Самотньою буде моя могила, ніколи не матиму я нащадка, щоб він і далі продовжував стародавній рід Буагільберів. Біля ніг мого духівника склав я всі свої права на самотійність і відмовився від свободи. Храмівник тільки на ім'я не раб, а по суті він не має права володіти ні землями, ні майном, живе, чинить усе й навіть дихає з волі й наказу іншої особи.

– Лишенько, – здивувалась Ребека, – то які ж привілеї можуть переважити таке цілковите зречення?

– Які? Можливість помсти, Ребеко, – відрубав храмівник, – а ще надмірний обшир для здійснення честолобних задумів.

– Кепська винагорода за зречення всього найдорожчого для людини, – сказала Ребека.

– Не кажи такого! – скрикнув храмівник. – Помста – то бенкет богів. А шанобство! Це така спокуса, котра здатна збурити людську душу навіть у хвилину раювання. – Помовчавши хвилину,

він провадив далі: – Присягаюся Богом, Ребеко, жінка, котра вважає смерть кращою за безчестя, повинна мати горду й сильну душу. Ти мусиш стати моєю. Ні, не лякайся, – додав він, – я маю на увазі – моєю з власного бажання, своєю волею. Ти мусиш погодитися поділити зі мною надії набагато ширші, ніж ті, що їх можна досягти з висоти королівського престолу. Вислухай мене, перш ніж даси відповідь, і зваж усе, перш ніж відмовитись. Твоя правда – лицар Храму втрачає і свої суспільні права, і можливість самостійної діяльності. Але ж навзамін він стає членом такої могутньої спілки, що перед нею може похитнутися навіть трон. Так само одна краплина дощу, впавши в море, стає складовою частинкою того могутнього океану, що гризе скелі й поглинає королівські флотилії. Така ж неосяжна і сила нашої грізної ліги, а я аж ніяк не останній серед членів цього могутнього ордену. Я в ньому один із головних зверхників і маю надію, що з часом можу дістати магістрів жезл. Мені не вистачало лишень спорідненої душі, яка могла б поділити зі мною мої мрії, – і в тобі я знайшов таку душу.

– І ти говориш це мені, жінці мого плем'я! – обурилась Ребека.

– Годі тобі згадувати про різницю наших вірувань. На таємних нарадах нашого ордену ми глузуємо з цих дитячих вигадок. Гадаєш, що ми довго були засліплені безглуздими дурощами наших засновників, котрі заповідали нам зректися всіх життєвих насолод в ім'я єдиної радості – спізнати мучеництво, вмираючи від голоду, спраги, чуми або ж від мечів дикунів, марно захищаючи своїми тілами голу пустелю, що має вартість лише в очах марновірних людей. Ні, наш орден швидко опанував сміливіші погляди і знайшов іншу винагороду за всі наші жертви. Величезні маєтки в усіх королівствах Європи, вояцька слава, що грізною луною лине по всіх країнах і вабить до нашого гурту цвіт лицарства всього християнського світу, – усе це служить цілям, що навіть не снилися нашим чеснотливим засновникам. Але це таємниця, що її ми оберігаємо від тих недужих розумом, котрі вступають до нашого ордену, керуючись старовинним статутом і перебуваючи в тенетах давніх забобонів, а ми використовуємо їх як сліпе знаряддя нашої волі. Проте годі розкривати тобі таємниці Храму. Я чую, як сурмлять у ріг. Може бути, що моя присутність доконечна. Подумай про те, що я сказав тобі. Прощай! Я не проситиму в тебе вибачення за те, що погрожував тобі гвалтом, бо завдяки цьому пізнав твою душу. Тільки на випробному камені вивіряється щире золото. Незабаром ми ще поговоримо.

Він переступив підвіконня, пройшов через кімнату і рушив сходами вниз, залишивши Ребеку саму. Навіть на порозі смерті, на яку вона сама збиралась себе приректи, не зазнала Ребека такого жаху, що його відчула, споглядаючи несамолюбство відчайдушного розбишаки.

Зайшовши до кімнати у вежі, Ребека перш за все подякувала Богові за його заступництво, бажаючи, щоб він і надалі опікувався нею та її батьком. Іще одне ім'я промайнуло в її молитві: то було ім'я християнина, якого доля кинула до рук кровожерних людей, особистих його ворогів.

У великій замковій залі лицарі отримали листа, написаного саксонською. У ньому йшлося про те, що Вамба, син Пришелепкуватого, Гурт, Беовульфів син і свинопас, лицар на ймення Чорний Нероба і йомен Роберт Локслі – Влучний Стрілець вимагають звільнення всіх без винятку полонених, інакше вони почнуть штурм замку. Лицарі відповіли в листі, що не приймають виклику від усякого зброю, натомість просять прислати священника, щоб він підготував полонених до смерті. Під виглядом такого священника в замок пробрався Вамба. Він обмінявся одягом із Седріком і залишився замість нього під вартою. Коли Седрік в одязі ченця йшов коридорами замку, його перепинила Урфріда, щоб висповідатися священнику. Вона розповіла, що колись цей замок належав її батькові, якого разом із синами вбив батько Фрон де Беф, коханкою якого вона стала. Обурений Седрік відсахнувся від Урфріди, і вона впізнала в Седріку сина давнього товариша свого батька. Вона розповіла Седріку, як підбурювала під час бенкетів норманів одного проти одного, аж поки Фрон де Беф не вбив власного батька через неї. Її серце наповнене жагою помсти, тож сакси можуть сміливо штурмувати замок: норманам вистачить клопоту і без них – Урфріда, чіє саксонське ім'я Ульріка, у цьому допоможе. Збентежений Седрік відправився із замку до обложників. Тим часом Фрон де Беф виявив, що замість Седріка в полоні опинився його блазень. Почався штурм замку.

РОЗДІЛ XXVIII

Коли Айвенго знепритомнів на ристалищі, Ребека умовила батька забрати юнака додому і надати лицарю прихисток.

Був пізній вечір, коли Айвенго опритомнів і почав усвідомлювати все, що відбувалося навколо. Він прийшов до тями, перебуваючи в полоні невиразних вражень, які звичайно супроводять повернення до свідомості. Певний час він ніяк не міг ясно і послідовно відтворити події вчорашнього дня. Він почував величезну кволість і біль. У голові в нього безладно борсались якісь невиразні

спогади про отримані й завдані удари, про румаків, що напірають один на одного, збивають супротивника, а потім і самі падають на арену, а у вухах лунали бойові поклики й брязкіт зброї. Не зважаючи на рану, що гострим боєм озивалась на кожен його порух, він нарешті відгорнув запону біля свого ліжка.

На свій подив, він побачив, що лежить у розкішно прибраній на східний манір кімнаті; йому навіть здалося, що під час сну він знов опинився в Палестині. Це враження стало ще певнішим, коли важка запона на дверях відхилилась і до кімнати прослизнула жінка у розкішному східному вбранні.

Коли рану доглянули і красуня лікарка мала вже йти, Айвенго не зміг стримати цікавості, що охопила його, і сказав по-арабському (цю мову він вивчив під час своїх мандрів на Сході і гадав, що вона краще, ніж інші, буде зрозуміла для дівчини, яка стояла перед ним у тюрбані і східному одязі):

– Люб'язна дівчино, прошу вас, коли ваша ласка...

Та вона перебила його слова, й мимовільний усміх на мить осяяв її обличчя, звичайно задумливе і сумне.

– Я живу в Англії, пане лицарю, – сказала вона, – і розмовляю англійською, хоча за походженням і вбранням належу до іншої країни.

– Шляхетна дівчино... – почав Айвенго, та Ребека знову квапливо перебила його.

– Пане лицарю, – звернулася вона до нього, – не називайте мене шляхетною. Ліпше вам одразу дізнатися, що ваша прислужниця – лише бідолашна єврейка, донька того самого Ісака з Йорка, що за нього ви нещодавно заступилися. А тому і він, і всі його домашні зобов'язані найдбайливіше доглядати вас і піклуватися про вас.

Ребеці боляче було бачити, що Айвенго ставиться до неї як до однієї з тих, хто належав до гнаного плем'я, але завдяки своїй лагідній вдачі й неупередженості вона й гадки не мала ображатися на нього за те, що він поділяв загальні забобони тих часів і своєї віри. Навпаки, красуня єврейка і далі так само терпляче й віддано доглядала його. Вона повідомила йому, що їм з батьком доконечно треба поквапитися з від'їздом до Йорка і що Ісак вирішив і його взяти з собою і доти піклуватися про нього, доки він одужає як слід. Айвенго рішуче відмовився від цього плану, посилаючись на те, що він аж ніяк не має бажання завдавати нового клопоту своїм благодійникам.

– Хіба в Ашбі, – наполягав він, – або десь на околицях немає когось, хто погодився б узяти до себе пораненого земляка й подбати про нього, поки той буде здатний знову взяти до рук зброю?

– Немає сумніву, – з невеселим усміхом відповіла Ребека, – навіть найгірша з названих вами осель була б для вас пристойнішою, аніж дім упослідженого єврея. Одначе, пане лицарю, якщо

ви не бажаєте позбутися свого лікаря, вам краще їхати з нами. Жоден християнський лікар у межах чотирьох британських морів не здатний поставити вас на ноги раніше як за місяць.

– А як скоро зможеш зробити це ти? – нетерпляче спитав Айвенго.

– За вісім днів, – відповіла Ребека.

– Присягаюся Пречистою Дівою, – сказав Айвенго, – якщо не гріх згадувати її святе ім'я в такому місці, не той тепер час, аби валятися у ліжку. Якщо ти виконаєш свою обіцянку, дівчино, я віддячу тобі. Здобуду грошей і насиплю шолом срібняків.

– Я свою обіцянку виконаю, – запевнила Ребека, – і на восьмий день від цієї години ти надінеш свій бойовий обладунок, якщо замість обіцяного срібла подаруєш мені одну велику милість. У мене одне лишень прохання, аби ти надалі вірив, що євреї здатні прислужитися християнинові, нічого не прагнучи за те, окрім благословення великого Отця нашого, що створив і євреїв, і християн.

– Мені був би гріх сумніватися в цьому, – відповів Айвенго. – Я, не вагаючись і ні про що більше не допитуючись, віддаю себе в руки твого цілющого мистецтва з упевненістю, що на восьмий день надіну свого панцера. А тепер, мій добрий лікарю, скажи, чи не чула ти чогось нового про благородного Седріка Сакса та його домашніх?

– Я скористаюся своєю владою лікаря і звелю вам мовчати, – відповіла Ребека. – Прошу вас, уникайте будь-яких тривожних думок, а я, скільки знаю, розкажу вам про все, що ви хотіли б довідатися. Принц Джон звелів припинити турнір і поспіхом вирушив до Йорка разом зі своїми вельможами, лицарями і церковними достойниками, правдою і неправдою зібравши стільки грошей, скільки вони здатні були набрати в тих, кого у цій країні мають за багатіїв. Ходять чутки, ніби він прагне заволодіти короною свого брата. Щойно в нас був доморядник Седріка. Прибіг захеканий до мого батька по гроші, що їх батько винен Седріку за вовну. Від нього я довідалась, що Седрік і Ательстан з Конінгзбурга пішли з бенкету в принца Джона страшенно розгнівані й одразу ж зібралися їхати додому. Леді Ровена не поїхала на бенкет до принца і тепер, як казав той-таки доморядник, вирушила до Ротервуда разом зі своїм опікуном. Гурта, за наказом Седріка, взято під варту, – мовила єврейка, але, зауваживши, що ця вістка тяжко приголомшила Вілфреда, квапливо додала: – А втім, підчаший Освальд казав мені, що коли Гурт нічим не прогнівить господаря, то Седрік пробачить йому, бо Гурт – вірний служник, його завжди хвалили, а тепер він тільки тим і завинив, що показав, який відданий Седріковому сину. А ще Освальд сказав, що коли слуги побачать, що Седрік і далі гнівається на Гурта, то всі вони, а найбільше блазень Вамба, допоможуть йому втекти.

– Дай Боже, щоб їм пощастило! – сказав Айвенго. – Мені немов судилося принести нещастя кожному, хто прихильний до мене. Мій король обдарував мене своєю прихильністю, наблизив до себе – і от маєш, рідний брат, усім йому зобов'язаний, бере до рук зброю, обертає її проти нього і хоче заволодіти його короною. Моя відданість завдала тривоги і клопоту найвродливішій жінці. А тепер мій батько розгнівався й може вбити бідолашного раба за саму лишень відданість і любов до мене. Сама бачиш, якого провісника лихої долі надумала ти лікувати й урятувати. Схаменися, відпусти мене, перш ніж нещастя напосядуться й на тебе.

– Ні, – відповіла Ребека, – твоя слабкість і журба, пане лицарю, спонукають тебе хибно тлумачити волю провидіння. Ти повернувся на батьківщину тоді, коли вона найбільше потребує допомоги сильної руки і вірного серця. Ти збив пиху зі своїх ворогів і брата твого короля в ту хвилину, коли вони найбільше хизувалися своєю зверхністю. Щоправда, ти тяжко постраждав при цьому, та хіба ти не бачиш, що Бог послав тобі на поміч і лікаря. Отож не впадай у розпач і вір, що провидіння зберегло тебе для звитяжного подвигу, який ти здійсниш заради свого народу. Прощай! Випий ліки, а потім присилуй себе і добре поспи, аби набратися сили для завтрашнього переїзду.

Айвенго, зваживши на все сказане, слухняно зробив, як веліла Ребека. Випивши заспокійливий напій, він міцно заснув, і сон відновлював його сили. Вранці милий лікар зауважив, що у хворого вже немає жодних ознак лихоманки і він спроможний витримати стомливу подорож. Айвенго поклали в паланкін, у якому його привезли з турніру, і вжили всіх заходів, щоб йому було зручно і спокійно. Тоді, як уже відомо читачеві, Ісака наздогнав Седрік, а згодом вони всі разом потрапили до рук де Брасі та його поплічників. Спершу ніхто не звернув уваги на кінний паланкін, однак де Брасі в пошуках леді Ровени надумав зазирнути до нього. Як же він здивувався, побачивши там замість леді Ровени пораненого лицаря! Гадаючи, ніби він потрапив у полон до сакських розбійників і покладаючись на популярність свого імені серед саксів, Айвенго поквапився назвати себе.

Суворе розуміння приписів лицарської честі, що їх де Брасі, незважаючи на всю свою легковажність і розбещеність, ніколи цілковито не зрікався, не дозволяло йому здійснити хоч би яке насильство над лицарем, не здатним через свій безпорадний стан захистити себе. Так само він не міг віддати його до рук Фрон де Бефа, знаючи, що той і на хвилину не загається при першій же нагоді позбавити життя людину, що мала право на його маєток. Водночас де Брасі забракло великодушності, аби відпустити на волю свого суперника. Тим паче, що і з поведінки леді Ровени на турнірі, й іще до того – з чуток, чому Седрік вигнав сина з дому, він знав про прихильність леді Ровени до Айвенго.

Отож де Брасі звелів своїм служникам супроводити паланкін і нікого не підпускати до нього. А коли хтось запитає, відповідати, що там їхній товариш, поранений під час бійки. Після приїзду до Торкілстона служники Моріса де Брасі віднесли Айвенго, й далі називаючи його своїм пораненим товаришем, до однієї з віддалених кімнат.

Фрон де Беф звелів їм іти на мури для захисту замка, а доглядати пораненого мала Урфріда, або ж Ульріка. Та вона радо переклала це на Ребеку.

▲ Ребека і поранений Айвенго.
Художник Ежен Делакруа. 1823

РОЗДІЛ XXIX

Ребека була поруч з Айвенго, коли розпочався штурм замку. Вона підійшла до вікна й почала розповідати про сутичку. Її увагу привернув Чорний Лицар. Айвенго цікавило все, що стосувалося перебігу бою. Він був упевнений, що нападники, яких він вважав рятівниками, не відступляться від свого.

– Наші друзі, – запевнив Вілфред, – не відмовляться від свого наміру захопити замок, наміру, що його вони так відважно почали здійснювати. Вони вже чималого досягли. Я всі мої надії покладаю на доброго лицаря, котрий своєю сокирою розбив дубову браму й залізні закріпи... Дивно, – пробурмотів він сам до себе, – невже у світі є ще один, здатний на таку безумну відвагу? Кайдани й закріпи

на чорному тлі... Що це могло б означати? Ребеко, ти не бачиш інших відзнак, з яких можна було б пізнати цього Чорного Лицаря?

– Ні, – відповіла єврейка, – на ньому все чорне як вороняче крило. Нічого не бачу, жодних знаків. Та після того як я була свідком його могуті й відваги в битві, мені здається, що я пізнаю його серед тисячі інших вояків. Він кидається в битву, начебто у п'янці веселощі. Не сама сила м'язів спрямовує його удари, – здається, нібито він усю свою душу вкладає в кожен удар, що він завдає ворогові. Прости йому, Господи, гріх кровопролиття! Яке ж страшне й величне видиво, коли рука і серце однієї людини перемагають сотні людей.

– Ребеко, – мовив Айвенго, – ти змальовуєш справжнього героя. Кажеш, вони зараз припишкнули, отже, накопичують сили або ж вигадують спосіб, як їм перебратися через рів. Із таким проводирем, яким ти змалювала цього лицаря, не може бути ані слабкодушних вагань, ані холоднокривного зволікання, ані відмови

від сміливого наміру, бо що більше перешкод і складнощів, то більше слави попереду. Присягаюся честю мого роду! Присягаюся ясним ім'ям тієї, яку я кохаю! Я віддав би десять років мого життя – погодився б відбутися їх у неволі – за один день битви поряд із цим відважним лицарем і за таке ж праве діло!

– Лихо мені, – мовила Ребека, відійшовши від вікна й наблизившись до ліжка пораненого лицаря. – Така нестримана жадоба діяльності, таке збудження і змагання зі своєю слабкістю неодмінно завадять твоєму одужанню! Як ти можеш сподіватися, що завдаватимеш рани іншим, перш ніж загоїться твоя рана?

– Ох, Ребеко, – відповів він, – ти й уявити собі не можеш, як важко войовнику, досвідченому в лицарських подвигах, бути бездіяльному, начебто він якийсь чернець або жінка, тимчасом як круг нього здійснюють героїчні вчинки інші! Адже бій – то наш хліб щоденний, дим бойовиська – те повітря, що ми ним дихаємо! Ми живемо, хочемо жити не інакше як в ореолі перемоги і слави! Такі закони лицарства, ми присяглися виконувати їх і жертвуємо заради них усім, що дороге нам у житті.

– Хоробрий лицарю, – мовила красуня єврейка, – то що ж це, як не жертви демонові! Що буде вам винагородою за всю кров, що ви її пролили, за всі труди і незгоди, що ви їх зазнали, за ті сльози, що до них спричинилися ваші діла, коли смерть зламає ваші списи?

– Що буде винагородою?! – вигукнув Айвенго. – Як що? Слава! Слава! Вона позолотить наші могили й увічніть наше ім'я!

– Слава? – перепитала Ребека. – Невже ж отой заіржавілий панцер, що висить над темним, вогким лицаревим склепом, вважають гідною винагородою за зречення усіх ніжних стосунків, за ціле життя, що минуло в лихих пригодах заради того, аби чинити лихо іншим? Чи, може, сила й чарівність приховані в недорікуватих віршах якогось мандрівного барда і тому можна з власної волі відмовитися від родинного вогнища, від домашніх радощів, від мирного і щасливого життя, аби тільки потрапити до героїв балад, що їх мандровані менестрелі виспівують вечорами перед натовпом захмелілих нероб?

– Присягаюся, – перебив її, не дослухавши до кінця, лицар, – ти, дівчино, говориш про те, чого тобі не дано знати! Ти хотіла б загасити чистий світильник лицарства, з допомогою якого тільки й можна розпізнати, що шляхетне, а що нище. Лицарська наснага відрізняє хороброго войовника від простолюдця й від дикуна; вона вчить нас цінувати своє життя значно нижче, ніж честь, не зважати ні на які нестатки, турботи і страждання, не боятися нічого, крім неслави. Ти не християнка, Ребеко, тому й не здатна пізнати тих шляхетних почуттів, котрі хвилюють душу дівчини, коли її коханий іде на високий подвиг, щоб засвідчити силу свого кохання. Лицарство! А чи знаєш ти, дівчино, що воно є джерелом

«Кодекс лицаря» і роман «Айвенго»

Іноді чоловіка називають **«справжнім лицарем»**, а його вчинок – **«лицарським вчинком»**. Словник тлумачить слово «лицар» не лише як «кінний вояк із важким озброєнням та спорядженням», а й у переносних значеннях: 1) «самовідданий захисник кого-, чого-небудь; той, хто повністю віддається якій-небудь справі (наприклад, «славні лицарі-запорожці»), а також: 2) «вихована, дуже чемна людина, а також той, хто має до кого-небудь сердечну прихильність, людина високих моральних якостей».

Як виникли ці додаткові значення слів «лицар» і «лицарство»? Адже, скажімо, в добу середньовіччя важко озброєні вершники воювали також в ордах Чингісхана та Батия. Але слово «ординець» є антитезою, яскравою протилежністю до «лицар». До речі, у середньовічному Московському царстві лицарів як таких не існувало.

Упродовж тривалого часу в колективній свідомості Західної Європи складалися образ **ідеального лицаря** та уявлення про **«кодекс лицаря»**. Формування цих понять певною мірою сприяли **історичні романи**, зокрема й Вальтера Скотта.

Ідеальний лицар мусив добре розумітися на релігійних питаннях та придворному етикеті, опанувати сім навичок, як-от: мистецтво верхової їзди, фехтування, гра в шахи, володіння списом, полювання, складання та виконання пісень на честь дами серця («Прекрасної Дами»). Крім того, він мав бути сильним, відважним, владним, вірним і навіть... гарним.

▲ Лицарі на марші. Художник Ян ван Ейк. 1432

найчистіших і найшляхетніших прихильностей, підпора пригноблених, захист скривджених, твердия захисту супроти сваволі владарів! Без нього честь дворянина була б пустим звуком. Свобода теж знаходить своїх найкращих заступників у списках і мечех лицарів!

– Правда, – погодилась Ребека, – я походжу з такого плем'я, котре виявляло хоробрість, тільки коли захищало свою вітчизну, і навіть у ті часи, коли воно було ще єдиним народом, воювало тільки з Божого веління або заради захисту свого краю від

пригноблення. Не чути більше звуків сурми над Юдеєю, і її сини стали безпомічними жертвами гоніння. Ти правду мовив, гордий лицарю: не годиться єврейській дівчині розводитися про бойовища та про війну.

■ Знайдіть у тексті роману «Айвенго» приклади втілення і/або доповнення Вальтером Скоттом «кодексу лицаря».

Горда дівчина проказала останні слова з таким сумом, який ніби сам промовляв, як глибоко вражає її зневага до її народу. До цього почуття, цілком можливо, прилучалося ще й гірке усвідомлення, що Айвенго вважає її не здатною зрозуміти, що таке честь, а також не здатною ані плекати у своїй душі шляхетні почуття, ані висловлювати їх.

«Як мало він мене знає, – подумала Ребека, – якщо гадає, що в моїй душі живуть лише боягузтво і нищість, бо я дозволила собі несхвально висловитися про лицарство! Яка я була б щаслива, коли б Богові було вгодно по крапельночці виточити всю мою кров, щоб вивести з полону Юдине коліно! Та що я кажу! Хай би Господь дозволив мені цією ціною визволити хоча б мого батька та його благодійника із ворожих кайданів. Тоді б оці пихаті християни побачили, що дочка обраного Богом народу помирає так само безстрашно, як і будь-яка дівчина з назареїв, що хизуються своїм походженням від якогось там незначного ватага з дикої холодної Півночі!».

Вона глянула на пораненого лицаря і подумки проказала: «Він спить! Виснажений ранами і душевною тривогою, скористався хвилиною тиші, щоб поринути в сон. Хіба це злочин, що я дивлюсь на нього, і, може, востаннє? Хто знає, мине якийсь час, і це вродливе обличчя не буде вже осяяне енергією й хоробрістю, що навіть уві сні не полишають його тепер. Обличчя задубіє, уста розтуляться, очі наллються кров'ю і застигнуть. І тоді кожен нищий боягуз із цього клятого замку залюбки штурхатиме ногами гордого і шляхетного лицаря, а він лежатиме нерухомий... А мій батько? О мій батьку! Лихо твоєї дочці, коли вона забула про твою сивину, задивившись на золоті кучері юності! Чи не за це покарав Єгова негідну дочку, котра думає про полоненого чужоземця більше, ніж про свого батька, забуває про поневіряння Юдеї і милується вродою чужовірця? Та я вирву зі свого серця цю слабкість, хай би воно навіть роздерлося на шматки й збігло кров'ю!».

Пораненого Фрон де Бефа віднесли до замкової вежі, і він опинився в повній владі Ульріки. Вона оголосила, що помститься роду Фрон де Бефа за страждання своїх рідних і за свою зневажену честь. Ульріка підпалила замок і прирекла на страшну смерть не лише лицаря, а й себе. Під час пожежі Буагільберу вдалося викрасти Ребеку.

▲ Ребека та Бріан де Буагільбер.
Художник Леон Конье. 1828

Чорний Лицар на руках виніс пораненого Айвенго з полум'я. Винахідливість Вамби допомогла врятуватись і йому, і Ательстану. Ательстан хотів завадити Буагільберу вивезти Ребеку, вважаючи, що то була леді Ровена. Храмівник ударив його мечем, і сакс повалився на землю. Буагільбер запропонував де Брасі тікати разом із ним. Той відмовився, бо вже здався в полон на ласку переможця і вважав за потрібне дотримати свого слова, а храмівнику порадив тікати з Англії. Буагільбер вирішив сховатися в прецепторії Темплстоу.

Розбійники зібралися навкруг священного дуба на Оленячій Могили. Вони взялися ділити здобич. Седрік відмовився від своєї частки. Він захотів віддячити Вамбі. Блазень натомість попросив пробачити Гурта. Седрік не лише пробачив свинопаса, а й дарував йому волю і ділянку землі у своєму маєтку. Леді Ровена вже знала, що Айвенго живий, а Ательстан загинув. Вона відчувала мимовільну полегкість, усвідомлюючи, що настав край її непорозумінням з опікуном. Седрік попросився з Локслі й палко дякував Чорному Лицареві, запрошуючи його до Ротервуда. Чорний Лицар сказав Седрікові, що той навчив його цінувати саксонську чесноту.

Нарешті Локслі узявся до розподілу. Десяту частку всієї здобичі відклали на користь церкви та на побожні справи; ще одну частину поклали до своєрідної громадської скарбниці; ще одну виділили для вдів і сиріт загиблих, а також на панахиди по тих, котрі не мали сімей. Решту поділили між усіма вояками ватаги відповідно до їхнього становища й заслуг.

Чорний Лицар був неабияк здивований, спостерігаючи, як ці люди спромоглися встановити поміж собою такий справедливий і суворий порядок. Перед розбійниками постало питання: який викуп треба взяти з пріора Еймера. Тоді помічник Локслі запропонував, щоб пріор визначив викуп євреєві, а євреї – пріорові. Ісак, добре обізнаний у справах Еймера, сказав, що той здатен заплатити шістсот крон. Пріор призначив єврею викуп у тисячу крон. Спантилений такою великою сумою, Ісак почав голосити й у своїх голосіннях обмовився

про Ребеку. Тоді один із йоменів пригадав, що чорнокосу красуню вивіз з охопленого вогнем замку храмівник. Ця звістка приголомшила єврея, він радше хотів смерті доньки, аби лише вона уникла полону храмівника.

Зворушений горем батька, Локслі вирішив узяти з Ісака такий самий викуп, як і з пріора, а то й на сто крон менше – це була його частка. Він порадив Ісаку вирушити до найближчої прецепторії храмівників і викупити доньку, адже лицарі-хрестоносці були надзвичайно ласі на золото. У приватній розмові ватажок натякнув євреєві, що добре знає, де схованки його скарбів. Вони залишаються недоторканими тільки тому, що колись Ребека викупила з в'язниці хворого йомена Діка Самостріла й виликувала його. А коли бідолаха видужав і зібрався йти від них, Ісак дав йому на дорогу срібну монету. Цим Діком Самострілом і був Локслі. Ватажок розбійників примусив пріора Еймера написати лист до настоятеля монастиря храмівників, щоб допомогти Ісакові визволити доньку.

▲ Річард I Левове Серце.
Художник Ньюелл Конверс
Ваєт. 1921

У Йоркському замку розгортались інші події: принц Джон запросив на бенкет дворян і церковних достойників, за допомогою яких сподівався заволодіти короною брата. Він умовив свого радника Фіц-Урса перестріти короля Річарда й захопити його.

Єврей Ісак швидко дістався прецепторії лицарів храму й попросив зустрічі з Бріаном де Буагільбером. Ісака прийняв магістр ордену Лука Бомануар. Поспілкувавшись із старим євреєм, магістр довідався, що в прецепторії утримують його доньку, яку викрав Бріан де Буагільбер. Бомануар вирішив, що Ребека – чаклунка, тому її слід спалити. Нещасного батька викинули за ворота замку, а Альбертові Мальвуазену, настоятелю монастиря Темплстоу, наказали готуватися до суду над Ребекою.

РОЗДІЛ XXXVII

Трибунал, перед яким мала постати нещасна і ні в чому не винна Ребека, розмістився на помістку величезної зали. У високому кріслі, просто перед підсудною, сидів у розкішних білих шатах великий магістр ордену хрामівників.

У руці він тримав символ священної влади – патерицю, увінчану символом ордену. Біля його ніг стояв стіл, за ним сиділи два капелани, що їхнім обов'язком було вести протокол процесу. Їхнє чорне вбрання, голені маківки і смиренність являли собою пряму протилежність войовничому виглядові присутніх тут лицарів – як постійних мешканців прецепторії, так і тих, що приїхали привітати свого великого магістра. Четверо прецепторів сиділи позаду магістрового крісла і на певній відстані від нього. Ще далі, на такій самій відстані від прецепторів, на простих лавах сиділи рядові члени ордену, а за ними на тому ж підвищенні стояли джури, теж у сніжно-білому.

Картина була надзвичайно урочиста. У присутності великого магістра лицарі намагалися надати своїм обличчям, що звичайно мали вираз войовничої відваги, поважності, як те годиться особам духовного стану.

По всій залі стояла озброєна сторожа і юрмилася сила-силенна люду, що зійшовся подивитися на магістра і на чаклунку єврейку. А втім, більшість глядачів тим або тим способом були пов'язані з орденом і тому мали на собі чорне вбрання. Йоменам із сусідніх околиць теж не боронили прийти до зали суду. Бомануар прагнув, аби на таке повчальне видовище прибуло якомога більше людей. Великі блакитні очі магістра блищали, а на його обличчі відбивалося усвідомлення значущості тої ролі, яку він узяв на себе.

Коли спів ущух, великий магістр повільним поглядом обвів усе зібрання і зауважив, що місце одного з прецепторів було вільне. Те місце належало Бріану де Буагільберові, що залишив його і стояв біля однієї з лав, де сиділи лицарі.

Великий магістр голосно звернувся до всього зібрання:

– Велебні й хоробрі мужі, лицарі, прецептори, друзі нашого святого ордену, брати й діти мої! Так само і ви, родовиті й благочестиві зброєносці, що прагнете мати й на собі цього святого хреста! І ви, братіє християнська, люди всіякого стану! Нехай буде всім вам відомо, що не через слабкість нашої особистої влади скликали ми це зібрання, бо я, покірливий раб Божий, силою оцієї даної мені патериці наділений правом чинити суд і розправу в усьому, що стосується добра нашого святого ордену. Тому прикликали ми сюди єврейську жінку на ім'я Ребека, дочку Ісаака з Йорка, – жінку, що відома своїм відьомством і мерзенним чаклуванням. Своїм чаклунством вона збурила кров і ушкодила розум не простої людини, а лицаря. Не мирянина, а лицаря, що присвятив себе служінню святому Храму, і не звичайного лицаря, а прецептора нашого ордену, старшого за своїм саном і значенням. Наш побратим Бріан де Буагільбер відомий не лише нам, а й усім присутнім як хоробрий і ревний захисник хреста; він здійснив чимало звитяжних подвигів у Святій Землі, очистивши їх від скверни кров'ю поган, що паплюжили їхню святість. Не менше ніж хоробрістю і воїнськими заслугами уславився він серед братії і мудрістю, отож лицарі нашого ордену звикли бачити в ньому наступника, що до нього перейде й оцей жезл, коли Господь своєю волею нас звільнить від обов'язку володіти ним. Тож, почувши, що цей лицар нагло відступився від статуту нашого ордену і, всупереч проголошеним обітницям, незважаючи на побратимів, знехтувавши майбутнє, що відкривалося перед ним, зв'язався з єврейською дівкою, ризикував заради неї власним життям і, нарешті, привіз сюди й поселив у прецепторії нашого ордену, – то чим ми могли це все пояснити, як не диявольським насланням або ж відьомськими чарами? А тому виступайте наперед усі, хто був свідками цих учинків, аби ми могли з'ясувати, чи може правосуддя наше вдовольнитися покаранням нечестивої жінки, чи нам слід, стиснувши серце, покарати й нашого брата.

Були викликані кілька чоловік, які засвідчили, що самі бачили, як Буагільбер ризикував власним життям, рятуючи Ребеку з охопленої пожежею будівлі, і на які небезпеки він наражався, дбаючи лише про неї.

Потім викликали прецептора монастиря Темплстоу, і він розповів про приїзд Буагільбера з Ребекою до прецепторії. Мальвуазен дуже обачно давав свідчення. Здавалося, ніби він усіляко намагається щадити Буагільберові почуття.

– А тепер, братіє, – проголосив великий магістр, – нам належить дослідити минуле цієї жінки й упевнитись, чи здатна вона чаклувати й насилати на людей чари. Зваживши на все почуте тут, ми змушені дійти висновку, що заблуканий брат наш чинив усе під впливом диявольського наслання і чарів...

Буагільбер величезним зусиллям волі погамував у собі обурення і зневагу, бо знав, що, виявивши їх, він тільки програє.

– Превелебний отче, – відповів він, – Бріан де Буагільбер не відповідатиме на такі дикі й нісенітні звинувачення. Та, в разі, коли буде вражена його честь, він захищатиме її своїм тілом та оцим ось мечем, котрий не раз стинався у битвах на користь християнства.

– Ми прощаємо тобі, брате Бріане, – сказав великий магістр, – хоча то гріх похвалитися своїми бойовими звितтями, бо похвальба власними заслугами походить від диявола. А втім, ми даруємо тобі прощення, бо бачимо: не твої то слова, а з намови того, кого ми з Божою поміччю виженемо з-поміж нас. З благословення нашого святого патрона ми до кінця розкриємо таємницю цієї справи. Нехай ті, кому щось відоме про вчинки і життя цієї жінки, вийде наперед і свідчить про них перед нами.

У віддаленому кінці зали почувсь якийсь гамір. Великий магістр запитав, що там діється, і йому відповіли, що тут є каліка, якого підсудна вилікувала чудодійним бальзамом і він зміг рухатися. З натовпу виштовхнули бідного селянина-сакса.

Гірко плачучи, він через силу розповів, як два роки тому, живучи в Йорку й працюючи столяром у багатого єврея Ісака, він раптом захворів і, геть не мігши навіть поворухнутися, зліг; отоді Ребека стала лікувати його якимсь бальзамом, що пахнув прянощами й зігрівав, і цей бальзам повернув йому здатність рухатися. А коли він трохи одужав, вона дала йому з собою флакончик того коштовного бальзаму і грошей, щоб він міг повернутися додому.

– І дозвольте сказати вашій превелебності, – мовив, закінчуючи, свідок, – я не думаю, щоб ця дівчина хотіла заподіяти мені щось лихе, хоча, правда, на свою біду вона єврейка. А проте, намазуючись зіллям, я щоразу проказував «Отче наш» та «Вірую», а зілля від того незгірш гоїло.

– Замовкни, рабе, – гукнув великий магістр, – і забирайся геть! У тебе є ще трохи того бальзаму, про який ти говорив?

Селянин тремтячою рукою дістав з пазухи маленький флакончик, на якому єврейськими літерами було написано кілька слів. Більшість присутніх сприйняли це як незаперечний доказ, що сам диявол готував це зілля.

– Чудна влада сатани! – мовив великий магістр. – Чи є тут лікар, котрий зміг би сказати нам, з чого виготовлено цей чародійний бальзам?

Двоє медиків, як вони самі себе так називали, – один чернець, а другий цирульник, – вийшли з натовпу і, роздивившись бальзам, заявили, що склад його їм зовсім не відомий, а пахне він миррою й камфорою, що є, на їхню думку, східним зіллям. Однак, спонукувані фаховою ненавистю до успішної суперниці в ремеслі, вони натякнули, що бальзам зроблено негожим способом з якогось таємничого, чаклунського зілля. Після закінчення цієї експертизи сакс сумирно попрохав, щоб йому повернули бальзам, що полегшував йому біль, та магістр насупився й спитав:

– Як тебе звуть?

– Хіг, Снелів син, – відповів селянин.

– Тож слухай, Хігу, Снелів сину, – сказав йому Бомануар, – краще лежати, ніж зцілитися й почати ходити, споживаючи ліки нечестивих єретиків. І краще вже збройно забрати в єврея його скарби, аніж приймати від нього подарунки або ж працювати на нього за гроші. Йди й роби, як тобі наказано.

– Що ж, – мовив селянин, – як угодно вашій превелебності! Для мене запіздно чинити так, як ви повчаєте, – я ж бо каліка, – та маю двох братів, які служать у багатого рабина Натана Бен-Ізраїля, то я перекажу їм слова вашої превелебності, що краще пограбувати єврея, аніж служити йому чесно і старанно.

– Що це він варнякає, оцей дурень! Женить його звідси геть! – наказав Бомануар, не знаючи, як заперечити цей практичний висновок з його повчання.

Хіг, Снелів син, пошкандибав у натовп, та не пішов геть, а лишився послухати, яка доля чекає його благодійницю. Залишився, щоб знати, чим закінчиться її справа, хоча й ризикував при цьому знову потрапити на очі суворого судді, перед яким все його єство поймав жах.

А великий магістр саме наказав Ребеці зняти запинало. Вона вперше порушила мовчанку і з покірливою гідністю промовила, що для дочок її плем'я незвично відкривати обличчя, коли вони перебувають перед зібранням незнайомців. Її ніжний голос і лагідна відповідь пробудили в присутніх співчуття. Та Бомануар, для якого найвищою чеснотою було погамування в собі будь-яких почуттів, коли йшлося про виконання обов'язку, знову наполіг на своїй вимозі. Сторожа кинулась уперед, наміряючись зірвати з неї запинало, та вона підвелась, стала перед великим магістром і сказала:

– Ні, в ім'я любові до ваших дочок. Ой, леле, я забула, що у вас не може бути дочок! Хоча б у пам'ять про ваших матерів, в ім'я любові до ваших сестер, заради пристойності, не дозволяйте, щоб до мене ставились так у вашій присутності! Та я корюся вам, – додала вона з таким сумом і такою покірливістю, що тенькнуло навіть серце самого Бомануара, – ви старійшини, і за вашим наказом я сама покажу вам обличчя нещасної дівчини.

Вона відкинула запинало і глянула на них. На її обличчі відбилися водночас і сором'язливість, і почуття власної гідності. Її надзвичайна врода викликала загальний захват, і молодші лицарі мовчки презирнулися поміж собою, їхні погляди, здавалося, промовляли, що надзвичайна врода Ребеки набагато правдивіше пояснює шалену Буагільберову жагу, аніж її вигадане чаклунство.

Потім викликали двох найманців, котрих Альберт Мальвуазен задалегідь навчив, що вони мають свідчити. Та навіть їх, безсердечних негідників, уразила врода полонянки. З першої миті вони начебто розгубилися, та Мальвуазен так глянув на них, що вони враз схаменулися й набули впевненості. Дуже докладно, що могло б здатися підозрілим, але тільки неупередженим суддям, вони дали ряд свідчень. Здебільшого це були цілковиті вигадки.

Приміром, свідки говорили, що інколи Ребека бурмоче щось незрозумілою мовою, а співає так солодко, що у слухачів починає дзвеніти у вухах і калатати серце; що інколи вона розмовляє сама з собою й підносить очі вгору, начебто сподіваючись почути відповідь; що її вбрання дивовижне й чудне – не таке, як у звичайної чесної жінки; що на перснях у неї є таємничі знаки, а запинало помережане якимись чудернацькими візерунками.

Усю цю балаканину про звичайні речі вислухали з найповажнішим виглядом і занесли до розряду якщо не прямих, то побічних доказів, які потверджували, що Ребека водилася з нечистою силою.

Проте були й інші, важливіші свідчення, байдуже, що вочевидь вигадані; тим часом темні слухачі поставилися до них з цілковитою довірою. Один з вояків бачив, як Ребека вилікувала пораненого, що прибув з ними в Торкілстон. За його словами, вона начеркала якісь знаки на його рані, промовляючи при цьому таємничі слова, і з рани раптом вийшло залізне вістря стріли, кровотеча враз припинилась, рана загоїлась, і вояк, який щойно вмирав, не більш як за чверть години вийшов на фортечний мур. А його приятель бачив, як Ребека під час розмови з Буагільбером вийшла на парапет і збиралася стрибнути з вежі. Вона обернулась сніжно-білим лебедем, тричі облетіла круг замку Торкілстон, а тоді знов опустилася на вежу і знову набула жіночої подоби.

Великий магістр вислухав своїх радників, а тоді урочисто спитав Ребеку, що вона може сказати проти смертного вироку, який він має зараз оголосити.

– Благати вас про співчуття, – промовила прекрасна єврейка тремтячим від хвилювання голосом, – було б, як бачу, даремно і принизливо. Пояснювати вам, що лікування хворих і поранених не може бути невгодне Богові, у якого всі ми віруємо, було б марно. Доводити, що багато вчинків, у яких звинувачують мене ці люди, абсолютно неможливі, означало б гайнувати час: певне, ви вірите, що вони можливі. Так само немає сенсу виправдовуватися, що мій одяг, моя мова і мої звички чужі вам, бо вони властиві моєму народові, – я мало не сказала: моїй вітчизні, та, лишенько, ми не маємо батьківщини. На своє виправдання я не стану навіть викривати мого гнобителя, що стоїть тут і чує, як зводять на мене брехливі звинувачення, а його з тирана роблять жертвою. Нехай Бог розсудить мене з ним, та мені легше десять разів загинути від вашого присуду, аніж вислухувати пропозиції, що ними цей утілений диявол переслідував мене, свою бранку, беззахисну й безпорадну дівчину. Але ж він однієї з вами віри, отож найменше його заперечення має у ваших очах більшу вагу, ніж урочисті присяги єврейки. То хіба ж не марною була б спроба обернути проти нього зведені на мене звинувачення? Та я запитую його – так, Бріане де Буагільбере, я звертаюсь до тебе самого – скажи, хіба всі ці звинувачення не фальшиві? Хіба все це – не найстрахотливіший наклеп, не менш безглуздий, ніж згубний?

Запала тиша. Погляди всіх прикипіли до Бріана де Буагільбера. Він мовчав.

– Говори ж, – наполягала Ребека, – якщо ти чоловік, якщо християнин! Говори! Заклинаю вбранням, яке ти носиш, ім'ям, що ти дістав у спадок від предків, лицарством, яким ти вихваляєшся. Честю твоєї матері, могилою й останками твого батька! Благаю тебе, скажи: чи правда все, що було тут сказано?

Буагільбера, здавалося, шматували суперечливі почуття, судомно викривлюючи йому обличчя. Нарешті він, дивлячись на Ребеку, ледве спромігся вимовити:

– Письмена, письменна...

– Оце, – проголосив Бомануар, – воістину незаперечне свідчення. Жертва її чарів змогла лишень послатися на фатальні письменна, накреслені закляття, які змушують його мовчати.

Та Ребека інакше витлумачила його слова. Глянувши на клапот пергаменту, який вона й тримала в руці, Ребека прочитала написані там по-арабському слова: «Проси захисника».

Зборисько, зачувши Буагільберову чудну відповідь, загомоніло, і Ребека встигла не лише непомітно прочитати, а й знищити записку. Коли гамір ущух, магістр промовив голосніше:

– Ребеко, свідчення цього бідолашного лицаря не прислужилося тобі, бо він, очевидно, й далі перебуває під владою сатани. Що ти можеш іще сказати?

– За вашими жорстокими законами мені для порятунку зали-

шилося тільки одне, – сказала Ребека. – Хоча життя моє було дуже тяжким, принаймні останнім часом, та я не хочу відмовлятися від Божого дарунка, якщо Господь дарує мені бодай малу надію на порятунок. Я заперечую всі ваші звинувачення, оголошую себе невинною, а свідчення неправдивими. Вимагаю призначення Божого суду, і нехай мій захисник підтвердить, що я кажу правду.

– Але хто ж, Ребеко, – запитав великий магістр, – зголоситься виступити захисником єврейки, та ще й чаклунки?

– Бог дасть мені захисника, – відповіла Ребека. – Не може бути, щоб у всій уславленій Англії, країні гостинності, великодушності і свободи, де так багато людей завжди ладних ризикувати життям в ім'я честі, не знайшлося воїна, котрий зголосився б виступити в ім'я справедливості. Я вимагаю призначення двобою. Ось моя запурука.

Вона зняла з руки мережану рукавичку й кинула її до ніг великого магістра з такою простотою і з таким почуттям власної гідності, що вони викликали загальне здивування і захват.

Магістр погодився на Божий суд. Виступити на стороні храмівників він доручив Буагільберові. Хіг, селянин, якого лікувала Ребека, погодився віднести лист до Ісака. Недалеко від брами прецепторії він зустрів нещасного батька Ребеки. Прочитавши листа, у якому Ребека просила знайти Айвенго і попросити в нього допомоги, Ісак одразу вирушив на пошуки лицаря.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Навколо яких осіб розгортаються головні події роману?
2. Визначте основні сюжетні лінії роману. З ким із персонажів вони пов'язані?
3. З якою метою Айвенго повертається на батьківщину?
4. Як на турнірі розкрилася таємниця Лицаря, Позбавленого Спадщини? Які це мало наслідки?
5. Розкажіть про турнір в Ашбі зі зміною особи оповідача. Наприклад: а) враження Седріка Сакса про турнір в Ашбі; б) розповідь леді Ровени / Ребеки про участь Айвенго в турнірі.
6. Хто з лицарів, героїв роману, дотримується лицарського кодексу, а хто – ні? Свою думку підтвердьте цитатами з тексту.
7. Чому Бріан де Буагільбер став найлютішим ворогом Айвенго? Які підлі вчинки на совісті цього лицаря? Зіставте поведінку та вчинки двох лицарів.
8. Як розкриваються характери героїв під час штурму замку Торкілстон?
9. Чому Ребеку засудили до страти? Як у неї з'явився шанс урятуватися?

10. Прочитайте наступні епізоди твору. Висловіть свою думку про жорстокі середньовічні закони та звичаї. Розкажіть, як склалася подальша доля героїв роману.
11. Складіть план характеристики образу Айвенго.
12. Зіставте образи персонажів роману (за власним вибором: Айвенго – Бріан де Буагільбер, леді Ровена – Ребека).
13. Заповніть профіль у соцмережі одного з персонажів твору (за власним вибором).

РОЗДІЛ XXXIX

Надвечір того дня, коли відбувся суд над Ребекою (якщо це можна назвати судом), до неї зайшов Бріан де Буагільбер. Храмівник повідомив, що на Ребеку чекає смерть, але він пропонує свою допомогу.

– Пане лицарю, у мене немає бажання дорікати тобі. Та хіба ж не твоїй пристрасті я завдячую свою жахливу долю?

– Це неправда, – квапливо заперечив храмівник. – Ти звинувачуєш мене в тому, чого я не міг передбачити і що сталося попри мою волю. Хіба ж міг я передбачити несподіваний приїзд сюди цього недоумкуватого старигана, що його завдяки кільком спалахам нестямної відваги та схилянню йолопів перед його безглузди-ми самокатуваннями звеличено понад усі його заслуги, а тепер він панує над здоровим глуздом, наді мною й сотнями членів нашого ордену.

– А проте, – зауважила Ребека, – ти теж був серед суддів; і хоча ти знав, що я невинна, – найневинніша у світі, – ти не заперечував, щоб мене судили, і навіть, як я розумію, сам виступиш на двобої під час суду Божого, аби довести мою злочинність і ухвалити вирок.

– Терпіння, Ребеко! – вигукнув храмівник. – Жоден народ не вмів так коритися часові, як твій, і, скоряючись йому, вів свій корабель, використовуючи навіть зустрічні вітри.

– Недоброї години навчився Ізраїль такому сумнівному мистецтву, – мовила Ребека. – Та нещастя роблять людське серце покірливим, так само як вогонь плавить тверду крицю, а той, хто не може назвати себе вільним громадянином рідної країни, мимохіть змушений хилити голову перед чужоземцями. Таке, пане лицарю, лежить на нас прокляття, що його ми заслужили своїм нечестям та гріхами батьків наших. Але ж ви, – ви ж підносите свою свободу, мов право первородства! Наскільки ж глибша ваша ганьба, коли, всупереч своїм власним переконанням, ви принижуєте себе до потурання заботонам інших людей.

– У твоїх словах є гірка правда, Ребеко, – схвилювано похажуючи по кімнаті, погодився Буагільбер. – Та я прийшов не слухати твоїх докорів. Маєш знати, що Буагільбер не поступається ні перед ким у світі, хоча, зважаючи на обставини, інколи змінює свої плани. Воля його схожа на гірський потік: якщо на його шляху трапляється скеля, він на якийсь час може відхилити свою течію від прямого шляху, а проте неодмінно проб'є собі дорогу вперед, до океану. Пам'ятаєш той клапот пергаменту, що на ньому було написано пораду вимагати захисника? Як ти гадаєш, хто написав її, як не Буагільбер? У кому іще ти могла пробувати таке співчуття?

– На якийсь недовгий час відкладуть страту, оце й усе, – відповіла Ребека. – Яка мені з того користь? Невже ти не міг нічого іншого зробити для тієї, на чію голову звалив стільки лиха й привів, нарешті, на край могили?

– Ні, це аж ніяк не все, що я мав намір зробити для тебе, – сказав Буагільбер. – Якби не прокляте втручання того старого бузувіра й недоумка Гудольріка (він, як лицар Храму, все-таки прикидається, начебто думає і мислить так само, як усі), роль бійця за честь ордену доручили б котромусь із звичайних лицарів, а не прецептору. Тоді б я сам на перший поклик бойової сурми з'явився на бойовище, – певна річ, під виглядом мандрівного лицаря, шукача пригод, – і зі зброєю в руках оголосив би себе твоїм захисником. І коли б Бомануар поставив проти мене не одного, а двох чи трьох із присутніх тут братів, я, без сумніву, вибив би з сідла їх по черзі однісіньким списом. Отакий у мене був намір, Ребеко. Я захистив би твою невинність, а від тебе сподівався б дістати нагороду за свою перемогу.

– Усе це звичайнісінька похвальба, пане лицарю, – сказала Ребека. – Ти вихваляєшся тим, що міг би зробити, одначе визнав за вигідніше для себе діяти зовсім по-іншому. Ти взяв мою рукавичку. Отже, мій захисник, – коли тільки заради такого самотнього створіння, як я, зголоситься битись якийсь захисник, – з'явившись на бойовищі, повинен буде стати на герць із тобою. А ти й далі прикидаєшся моїм другом і оборонцем.

– А я й хочу бути твоїм другом і оборонцем, – запевнив храмівник, – але зваж, чим я при цьому ризикую, чи, радше, яка неслава неодмінно піде про мене. Тож не суди мене, коли я виставлю певні умови, перш ніж заради порятунку єврейської дівчини я пожертвую всім, що було мені дороге.

– Кажі, – мовила Ребека, – я не розумію тебе.

– Ну, гаразд, – провадив далі Буагільбер, – я казатиму все, як не каже

■ Прочитайте діалоги Бріана Буагільбера і Ребеки в замку Фрон де Бефа та прецепторії. Дослідіть, як розкривається Бріан, відштовхуючись від його самооцінки та сприйняття Ребекою.

навіть грішник на сповіді своєму духовникові. Якщо я не з'явлюсь на бойовищі, я, Ребеко, позбудуся свого сану й свого доброго ім'я, втрачу все, чим я дихав досі, – повагу моїх побратимів і надію дістати в спадок ту могутність, ту владу, що її має сьогодні старий бузувір Лука де Бомануар і що нею я скористався б інакше.

▲ Ребека і Буагільбер.
Ілюстратор Волтер Грів.
1918

Такою буде моя доля, коли я не стану на двобій із твоїм захисником. Чорти б ухопили того Гудольріка, що наставив мені таку диявольську пастку! І нехай буде проклятий Альберт Мальвуазен, що зупинив мене, коли я хотів жбурнути твою рукавичку в обличчя знавсілому бузувірові, який повірив безглуздому наклепу на таке піднесене і прекрасне створіння, як ти.

– До чого ці бундючні промови і підлесливі слова! – сказала Ребека. – Перед тобою стоїть вибір: пролити кров безневинної жінки чи ризикнути своїми земними вигодами й сподіваннями. Навіщо ти кажеш це все – ти вже вибрав.

– Ні, Ребеко, – лагідним голосом, підійшовши до неї ближче, заперечив лицар, – я ще не вибрав. Ні. І знай – тобі самій доведеться

зробити вибір. Якщо я з'явлюсь на бойовищі, то змушений буду обстоювати свою честь і бойову славу. І тоді, хоч буде в тебе захисник чи не буде, ти однаково помреш на вогнищі, прив'язана до стовпа, бо не народився ще той лицар, який був би рівня мені в бою або переміг би мене, хіба що тільки Річард Левове Серце та його улюбленець Вілфред Айвенго. Проте, як тобі відомо, Айвенго ще не має сили надіти обладунок, а Річард далеко, у чужоземній в'язниці. Отож, якщо я вийду на бойовище, ти помреш, навіть коли б твоя врода й спонукала котрогось запального юнака прийняти виклик на твій захист.

– Навіщо ти стільки разів повторюєш те саме?

– Повторюю, – відповів храмівник, – щоб ти якомога виразніше уявила собі, яка доля чекає на тебе.

– То покажи її з другого боку, – мовила єврейка, – що тоді буде?

– Якщо я виїду, – провадив Буагільбер далі, – з'явлюсь на фатальному бойовищі, ти помреш повільною і мученицькою смертю, зазнавши таких тортур, які чекають на грішників на тому світі. А якщо я не з'явлюсь, мене позбавлять лицарського стану, я буду зганьблений, звинувачений у чаклунстві, у спілкуванні з невірними; славетне ім'я, ще більш уславлене моїми подвигами, стане мені докором і посміховищем. Я втрачу свою славу, свою честь, втрачу надії на таку велич і могутність, якої судилося досягти небагатьом з імператорів. І всім цим, Ребеко,

я ладен пожертвувати, – додав він, падаючи їй до ніг, – зречуся і слави, і величі, і влади, хоча вона вже майже в моїх руках, – кину все, аби тільки ти сказала: «Буагільбере, будь моїм коханим».

– У цьому немає ніякого глузду, пане лицарю, – відповіла Ребека. – Поквапся, краще поїдь до регента, до королеви-матері, до принца Джона. З поваги до англійської корони вони не можуть дозволити вашому великому магістрові такої сваволі. Цим ти можеш справді взяти мене під захист, і то без ніяких жертв з твого боку й не вимагаючи від мене жодних винагород.

– Я не хочу їх знати, – провадив далі Буагільбер, хапаючись за край її сукні, – а звертаюсь тільки до тебе. Що спонукає тебе зробити такий вибір? Подумай: та навіть якби я був самим дияволом, – адже смерть гірша від диявола, – а мій суперник – смерть.

– Я не зважую зло, не кладу на терези ні смерть, ні диявола, – мовила Ребека, боячись надто розгнівити свавільного лицаря, проте сповнена рішучості не лише не піддаватись його пристрасності, а й не вдавати прихильності до неї. – Тож будь чоловіком, приклич у поміч свою віру. Якщо правда, що ваша віра вчить милосердя, якого, щоправда, у вас більше на словах, ніж у вчинках, визволи мене від страшною смерті, не вимагаючи винагороди, яка обернула б твою великодушність у ниці торги.

– Ні! – вигукнув пихатий храмівник, підхоплюючись з підлоги. – Цим ти мене не обдуриш! Якщо я відмовлюсь від здобутої слави й від майбутніх почестей, то зроблю це лише заради тебе, і врятуємось ми не інакше як удвох. Слухай, Ребеко, – провадив він знову, трохи стихивши голос. – Англія, Європа – це ж не весь світ. Є й інші країни, де можна жити, і там я знайду простір для мого честолюбства. Поїдемо до Палестини. Там живе мій друг Конрад, маркіз де Монсерат, людина, як і я, вільна від безглузвих забобонів, які тримають закутим наш природний здоровий глузд. Швидше можна укласти спілку з Саладіном¹, аніж терпіти зверхність цих бузувірів, яких ми зневажаємо. Я прокладу нові шляхи до величі, – говорив він, розгонисто походжаючи по кімнаті, – Європа ще почує гучну ходу того, кого вигнала з-поміж синів своїх. Хоч би скільки мільйонів хрестоносців посишала вона в ім'я захисту Палестини, хоч би яка сила-силенна сарацинських шабел давала їм відсіч, ніхто не зуміє так глибоко пробитись у цю країну, через яку змагаються всі народи, ніхто не зможе вкоренитися там так міцно, як я й ті мої побратими, що підуть за мною у вогонь і у воду, хоч би що чинив і казав отой старий святенник. Ти будеш царицею, Ребеко. І замість магістрового жезла у мене в руці буде царський скіпетр.

– Мрії, – мовила Ребека, – самі мрії та марення! Та навіть якби вони і справді здійснилися, мені до них байдуже. Хоч би якої

¹ Саладін (1138–1193) – султан, друге ім'я якого Салах-ад-дін; очолював боротьбу мусульман проти хрестоносців, їхній головний ворог.

могутності ти досяг, я не зможу поділяти її з тобою. Для мене любов до Ізраїлю і непохитність у вірі означають так багато, що я не можу поважати чоловіка, котрий легко зрікається батьківщини, розриває зв'язок з орденом, якому складав присягу, і все це тільки для того, щоб задовольнити нестямну пристрасть до жінки чужого йому плем'я. Не призначай плати за моє визволення, пане лицарю, не продавай великодушного подвигу – заступись за скривджену з самого лише милосердя, а не з особистої вигоди. Звернись до англійського престолу. Річард зглянеться на мої благання і визволить мене з жорстоких рук моїх кривдників.

– Нізащо в світі, Ребеко! – із запалом відповів храмівник. – Коли вже я зречусь мого ордену, то зроблю це тільки заради тебе! Та якщо ти знехтуєш моє кохання, мої честолюбні мрії зостануться зі мною. Я не дозволю пошити себе в дурні! Схилити голову перед Річардом! Просити ласки в цього гордого серця! Ніколи цього не буде, Ребеко! Орден Храму в моїй особі не впаде до Річардових ніг! Я можу відмовитися від ордену, але принизити або зрадити його – ніколи.

– Усі мої надії – на милість Божу, – мовила Ребека, – люди, як бачу, не допоможуть.

– То знай, – відповів храмівник. – Ти дуже горда, але і я теж гордий. Якщо я з'явлюсь на бойовищі у повному бойовому обладунку, жодні земні думки не завадять мені пустити в хід усю мою силу, усе моє вміння. Тож подумай, як усе це обернеться проти тебе! Ти помреш смертю найлихіших злочинців, тебе спалять на вогнищі, й нічого не лишиться від твого прекрасного образу, навіть тих жалюгідних останків, про які можна було б сказати: оце нещодавно жило та рухалось!.. Ні, Ребеко, для жінки нестерпна сама думка про таку долю. Ти ще вволиш мої бажання!

– Буагільбере, – озвалась єврейка, – ти не відаєш жіночого серця або ж бачив лише таких жінок, які втратили найкращі жіночі риси, жіночу гідність. Запевняю тебе, гордий лицарю, що в жодній із найстрахотливіших битв не виявляв ти такої мужності, яку виявляє жінка, коли обов'язок чи прихильність спонукають її до страждань. Сама я жінка, розпечена вихованням, зроду боязка і не здатна терпіти тілесних страждань; та коли ми з тобою з'явимось на те фатальне бойовище, ти – битись, а я – на страту, я переконана, що моя відвага буде набагато вища, ніж твоя... Прощай, я не хочу більше марнувати на тебе слів. Той час, який ще залишився дочці Ізраїлю, щоб побути на землі, годиться використати інакше: вона повинна звернутись до Утішителя, який відвернув лице своє від її народу, та ніколи не буває глухий до зойків людини, котра щиро волає до нього.

– Отже, ми розстаємось? – хвилину помовчавши, промовив храмівник. – І навіть Бог допустив, щоб ми зустрілись у цьому світі! Чому ти не народилась у шляхетних батьків і в християн-

ській вірі! Присягаюся небесами, коли я дивлюсь на тебе і думаю, де і коли я тебе знов побачу, мені шкода, що я не належу до твого знедоленого плем'я. Нехай би рука моя порпалась у скринях із шекелями, не відаючи ні списа, ні щита, я б схилявся перед дрібним дворянством і страхав лише боржників!.. Ось до чого я дійшов, Ребеко, ось чого бажав би, аби лишень бути ближчим до тебе в житті, щоб позбутись тієї страшної ролі, яку маю зіграти у твоїй смерті.

– Ти говориш про євреїв, якими їх зробили переслідування людей, подібних до тебе, – сказала Ребека. – Гнів Божий вигнав євреїв із вітчизни, але працьовитість відкрила їм єдиний шлях до влади й могутності, і на цьому шляху їм не поставили перепон. Прочитай стародавню історію ізраїльського народу і скажи: хіба ті люди, через яких Єгова творив чудеса серед народів, були торговці й лихварі? Тож знай, гордий лицарю, що серед нас є чимало знаменитих імен, проти яких ваші хвалені шляхетні родини – наче гарбуз перед кедром. У нас є сім'ї, чий родовід сягає тих часів, коли у гromі і блискавці з'являлося божество посеред сонму херувимів... Такі сім'ї дістали свій високий сан не від земних володарів, а від Голосу, який велів їхнім предкам наблизитись до Бога і владарювати над рештою. Отакі були царі з дому Якова!

Щоки в Ребеки, поки вона говорила про стародавню славу свого народу, розшарілися, та потім ураз пополотніли, коли вона додала, тяжко зітхнувши:

– Атож, отакі були царі юдейські, що їх нині немає. Славу їхню столочено, як скошену траву, і змішано з грязюкою. Та є ще нащадки великого роду, є й такі, що не осоромлять свого високого походження, і серед них буде дочка Ісака. Прощай! Я не заздрю почестям, здобутим коштом людської крові, не заздрю твоєму варварському роду північних поган, не заздрю й вірі твоїй, котра в тебе на устах, та котрої немає ані в серці твоєму, ані в учинках.

– Я зачарований, присягаюся небесами! – вигукнув Буагільбер. – Мені починає здаватися, що отой позбавлений глузду кістяк мав слухність: мені несила розстатися з тобою, наче мене стримує щось надприродне. Прекрасне створіння! – провадив він, підходячи до неї ближче, проте з великою поштивістю. – Така молода, така вродлива, така безстрашна перед лицем смерті! І приречена померти в ганьбі і муках. Хіба може хтось не плакати над тобою? Двадцять років сльоза не напливала мені на очі, а тепер, дивлячись на тебе, я плачу. Та цьому судилося збутись, ніщо тебе не врятує. Ми обоє – сліпі зняряддя долі, яка нестримно веде нас накресленим наперед шляхом, мов два кораблі, що мчать розбурханими хвилями, а знавіснілий вітер зіштовхує їх один з одним на їхню загибель. Прости мені, і розстаньмось як приятелі. Марно силкувався я похитнути твою рішучість, але й сам я остаюся твердий і непохитний, як непорушна й доля.

– Люди часто звертають на долю наслідки своїх власних непогамовних пристрастей, – сказала Ребека. – Та я прощаю тебе, Буагільбере, тебе, винуватця моєї дочасної смерті. У тебе сильна душа; іноді в ній спалахують шляхетні й великі поривання. Та вона – як занедбаний сад недбайливого господаря: бур'яни буяють у ній і глушать здорові паростки.

– Справді, Ребеко, – погодився храмівник, – я саме такий, як ти кажеш: нестримний, свавільний і гордий, бо в юрбі дурноверхих йолопів і спритних святенників я зберіг силу духу, що підносить мене над ними. Я з юних літ привчався до воєнних подвигів, прагнув досягти високих цілей і домагався їх наполегливо й нестихно. Такий я й зостанусь: гордий, непохитний, незламний. Світ побачить це, я покажу йому себе; але ти прощаєш мені, Ребеко?

– Так щиро, як тільки може жертва простити своєму катові.

– Прощавай, – мовив храмівник і вийшов із кімнати.

Чорний Лицар від розбійників поїхав до сусіднього монастиря, де перебував поранений Айвенго. Сказавши, що зустрінеться з Айвенго в замку покійного Ательстана, сам у супроводі Вамби поїхав далі. Занепокоєний самовпевненістю Чорного Лицаря, Айвенго взяв в абата коня й кинувся навздогін. Тим часом Вамба помітив людей, що ховалися в лісових хащах. Він попередив про небезпеку Чорного Лицаря. У цей час на них напали озброєні воїни. Вамба засурмив у ріг, і на допомогу Чорному Лицареві прийшли йомени на чолі з Локслі.

Чорний Лицар відкрився Локслі – це був король Річард Левове Серце. Ватага Локслі шанобливо схилилася перед королем. І тоді Локслі відкрився перед Річардом. Він – Робін Гуд із Шервудського лісу. У цей час на галявину примчали Айвенго та Гурт. Робін Гуд повідомив Річардові, що відрядив загін, який одразу сповістить, якщо попереду буде небезпека. Така увага зворушила короля, він подав руку Робінові Гуду, запевнивши його у своєму цілковитому прощенні за минуле й у своїх милостях у майбутньому, а також пообіцяв обмежити сваволю в застосуванні лісових законів.

Добрим намірам Річарда не судилося здійснитися через його передчасну смерть. А щодо Робіна Гуда, про його подальшу долю можна дізнатися зі старовинних балад.

Король з Айвенго, Гуртом і Вамбою без пригод доїхали до замку Конінгзбург. Річард і Вілфред узяли участь у жалобній церемонії за загибим Ательстаном. Король відкрився Седріку, але той відмовився визнати його владу. Річард просив Седріка вибачити Айвенго й дозволити одружитися з леді Ровеною. Саме тоді перед ними постав Ательстан, якого вони спочатку прийняли за привид. Він розповів, що Буагільбер його не вбив, а лише оглушив. Коли Ательстан прийшов до тями, то ченці, аби не втратити щедрої пожертви, тримали його в підвалі, пояснюючи, що це чистилище. Але саксу вдалося вирватися на волю. Ательстан і чути не хотів про одруження з леді Ровеною, адже добре розумів, що дівчина його не кохає. Він визнав Річарда своїм королем і готувався до помсти ченцям. Під час переполоху, викликаного «воскресінням» Ательстана, ніхто не помітив, як зник Айвенго. Дізналися лише, що до нього приходив якийсь єврей.

РОЗДІЛ XLIII

Повернімося тепер до мурів прецепторії Темплстоу в ту годину, коли кривавий жереб повинен був вирішити, жити Ребеці чи вмерти. Навколо мурів купчилися і гомоніли люди. Сюди, як на сільський ярмарок або на храмове свято, збігся весь навколишній люд. Сподіваючись побачити рідкісну процесію, численний натовп прикипів очима до брами.

Ще більше люду стояло круг арени прецепторії. То була гладенька галявина, що, старанно вирівняна для військових і лицарських вправ членів ордену, простяглась за монастирськими мурами. Арена містилася на м'якому схилі спадистого пагорба і її обгороджував міцний частокіл; а оскільки храмівники радо запрошували охочих помилуватися їхньою вправністю й лицарськими звиятами, навкруги було понабудовано безліч галерей і понастановлено ослони для глядачів. У східному кінці арени для великого магістра був улаштований трон, а навколо нього — почесні місця для прецепторів та лицарів ордену. Над троном маяло священне знамено храмівників, яке називалося Босеан, — ця назва була емблемою храмівників і водночас їхнім бойовим покликом.

На протилежному кінці арени височів укопаний в землю стовп; навколо нього лежали дрова, між якими був прохід, щоб жертва могла пройти до місця спалення. До стовпа були прибиті ланцюги, що ними її мали прив'язати. Біля цієї страхітливої споруди стояло четверо чорношкірих невільників, їхні чорні обличчя, у ті часи ще мало знані англійським людом, нагнали жах на юрмисько, що дивилося на них, як на чортів, що мали виконати своє диявольське діло. Вони не дивилися на натовп, начебто не помічаючи його присутності, й узагалі ні на кого не звертали уваги — тільки виконували свій страшний обов'язок. Коли, розмовляючи один з одним, вони розтуляли товсті губи й показували свої білі зуби, немов усміхаючись, здавалося, ніби їм весело на

саму думку про те, що мало тут статися. Перелякані глядачі починали вірити, що це і є ті самісінькі дияволи, з якими зналася чаклунка, а тепер минув її термін, і вони її підсмажать...

Нарешті звідний міст опустився, брама розчахнулася, і виїхали спершу лицар із прапором ордену, попереду якого йшло шестеро сурмачів, за ними – прецептори, по двоє в ряд, потім на чудовому коні великий магістр у найпростішому вбранні, за ним Бріан де Буагільбер у блискучому бойовому обладунку, але без списа, щита й меча, що їх несли за ним джури. На його обличчі, ледь затіненому довгою пір'їною, що звисала з шапочки, відбився вираз жорстокої внутрішньої боротьби гордоців із ваганням. Він був блідий як смерть, начебто не спав поспіль кілька ночей. Однак баский кінь відчував на собі звичну руку вправного вершника і найкращого бійця ордену храмівників. Його постава була велична і владна, проте, придивившись пильніше до виразу похмурого обличчя, люди помічали в ньому щось таке, що змушувало їх відвертатися.

По один бік у нього їхав Конрад Монт-Фітчет, по другий – Альберт Мальвуазен, поручники бойового лицаря. На них було довге біле вбрання, що його члени ордену носили в мирний час. За ними їхали й інші лицарі Храму в супроводі довгої череди джур і одягнених у чорне пажів; це були послухники, які домагалися честі посвячення в лицарі ордену. Далі йшов загін пішої сторожі, теж у чорному вбранні, а поміж них маячила бліда постать підсудної, яка тихою, але твердою ходою наближалася до місця, де мала вирішитись її доля.

З неї познімали всі прикраси, побоюючись, що поміж них можуть бути амулети, котрі, як тоді вважали, сатана дає своїй жертві, аби вони не дали їй покаятися навіть під час тортур. Замість убрання з барвистих східних шовків на ній був білий одяг з найгрубішого полотна. Та обличчя її було ніби осяяне зворушливим виразом сміливості й водночас покірливості своїй долі, і навіть у цьому вбранні, без будь-яких прикрас, окрім хіба що розпущених чорних кіс, вона викликала у всіх таке співчуття, що ніхто без сліз не міг дивитися на неї. Навіть найсуворішим святенникам було шкода, що таке прегарне створіння стало втіленням зла і відданою рабою сатани.

Услід за жертвою ішов натовп простого люду, служників прецепторії. Вони простували, дотримуючись суворого порядку, склавши руки на грудях і понуривши очі в землю...

Бідолашну Ребеку підвели до чорного стільця, що стояв поряд із вогнищем. Глянувши на страхітливе місце страти, не менш жахливої для уяви, ніж нестерпно болісної для тіла, вона здригнулась, заплющила очі й, мабуть, молилась, бо видно було, як ворухаться її губи; та вголос не промовила й слова. За хвилину вона розплющила очі, пильно глянула на вогнище, начебто хоті-

ла досягнути думкою лиху долю, яка чекала на неї, а тоді поволи відвела очі.

Тим часом великий магістр посів своє місце, і, коли всі лицарі, суворо дотримуючись кожен свого звання, поставали обіч нього й за ним, пролунали гучні й протяглі звуки сурм, сповістивши, що суд зібрався й починає свою роботу. Мальвуазен, як Буагільберів поручник, вийшов уперед і поклав до ніг великого магістра єврейчину рукавичку, що служила запорукою майбутньої битви.

– Вельможний владико і превелебний отче, – промовив Мальвуазен, – ось стоїть лицар Бріан де Буагільбер, прецептор ордену храмівників, що, прийнявши запоруку двобою, яку я поклав до ніг вашої превелебності, зобов'язався тим самим обстоювати честь у сьогоднішньому двобої задля підтвердження, що оця єврейська дівчина, на ім'я Ребека, справедливо заслуговує присуду до смертної кари за чаклунство; цей присуд ухвалив капітул найсвятішого ордену Сіонського Храму. І ось тут стоїть лицар, готовий чесно і благородно стати до бою, якщо ваша превелебність дасть на це свою високоповажну і мудру згоду...

Вислухавши пояснення Альберта Мальвуазена, магістр звелів герольдові виступити вперед і читати оголошення. Знову зазвучали сурми, і герольд, вийшовши на арену, голосно вигукнув:

– Слухайте! Слухайте! Слухайте! Ось хоробрий лицар Бріан де Буагільбер, готовий битися з будь-яким вільнонародженим лицарем, котрий захоче виступити на захист єврейки Ребеки, якій подаровано право виставити за себе бійця на поєдинку. Такому її заступнику присутній тут превелебний і звияжний владика і великий магістр дозволяє битися на рівних правах, надаючи йому однакові умови щодо місця, напрямку сонця і вітру й усього іншого, що стосується цього чесного двобою.

Знов пролунали сурми, а тоді залягла тиша, яка тривала досить довго.

– Ніхто не бажає виступити заступником? – спитав великий магістр. – Герольде, іди до підсудної і спитай її, чи очікує вона когось, хто захоче битися за неї у цій справі.

Герольд пішов до місця, де сиділа Ребека. Ту ж мить Буагільбер несподівано повернув коня і, не зважаючи на всі спроби Мальвуазена і Монт-Фітчета стримати його, помчав до протилежного краю арени й став перед Ребекою водночас із герольдом.

– Чи правильно це і чи дозволено звичаями двобою? – спитав Мальвуазен, звертаючись до великого магістра.

– Так, Альберте Мальвуазене, дозволено, – відповів Бомануар, – бо ми звертаємося до суду Божого й не повинні перешкоджати обом сторонам спілкуватися одна з одною, аби не стати на заваді торжеству правди.

Тим часом герольд казав Ребеці:

– Дівчино, шляхетний і превелебний владика й великий

магістр звелів запитати: чи є в тебе заступник, який виявив бажання стати від твого ім'я на герць? Чи, може, ти визнаєш себе справедливо засудженою до страти?

– Перекажіть великому магістрові, – відповіла Ребека, – що я наполягаю на своїй невинності, не визнаю, що я заслуговую стра-ти, й не хочу сама бути винною у пролитті власної крові. Скажіть йому, що я вимагаю відкласти виконання присуду, наскільки це допускають його закони, і зачекаю, чи не пошле мені заступника милосердний Бог, до якого я волаю в годину моєї надзвичайної скрути. Та коли мине призначений термін і не буде в мене заступника, то нехай здійсниться свята воля Божа!

Герольд повернувся до великого магістра й переказав Ребеччину відповідь.

– Нехай Бог боронить, – сказав Бомануар, – аби хтось міг поскаржитися на нашу несправедливість, хоч би то був чи єврей, чи поганин! Поки вечірні тіні не проляжуть із заходу на схід, ми почекаємо, чи не з'явиться заступник цієї нещасної жінки. А коли сонце поверне на захід, нехай вона готується до смерті.

Герольд переказав Ребеці магістрові слова. Вона покірно кивнула головою, склала руки на грудях і звела очі до неба, начебто шукаючи там помічі, якої навряд чи могла сподіватися на землі. У цю страшну хвилину вона почула Буагільберів голос. Він говорив пошепки, та вона здригнулась, і його мова набагато більше стривожила її, аніж герольдові слова.

– Ребеко, – сказав храмівник, – ти мене чуєш?

– Мені немає до тебе ніякого діла, жорстокосердий, – відповіла нещасна дівчина.

– Нехай так, але ти розумієш, що я кажу? – провадив далі храмівник. – Слухай, Ребеко, ти маєш змогу врятувати своє життя і свободу, і про це й уявлення не мають усі ці негідники та священники. Швидше сідай мені за спину, на мого Замора, шляхетного коня, він іще жодного разу не зрадив свого вершника. Я виграв його у двобої проти султана трапезунд-

ського. Сідай, кажу тобі, до мене за спину, і за годину ми втечемо від будь-якої погоні. Перед тобою відкриється новий світ радощів, а мені – нове поле слави. Нехай собі оголошують які завгодно вирoki – я зневажаю їх! Нехай викреслюють Буагільберове ім'я зі списків своїх монастирських рабів – я кров'ю змию будь-яку пляму, якою вони наважаться зганьбити мій родовий герб!

▲ Ребека. Ілюстратор Моріс Грейффенгаген. 1906

– Спокуснику, – сказала Ребека, – іди геть! Навіть цієї миті тобі несила хоча б на волосину похитнути мою постанову. Навколо мене самі вороги, але ти серед них – найстрашніший. Іди, Бога ради!

Альберт Мальвуазен, стривожений і занепокоєний їхньою занадто тривалою розмовою, під'їхав до них, щоб припинити розмову.

– Вона зізналась у своєму злочині, – запитав він Буагільбера, – чи й досі зятялась і заперечує?

– Саме так – зятялась і заперечує, – відповів Буагільбер.

– Якщо так, наш шляхетний брате, – сказав Мальвуазен, – тобі залишається одне – стати на своє місце і почекати, поки звечоріє. Поглянь, тіні вже довшають. Ходімо, хоробрий Буагільбере, надіє нашого священного ордену й майбутній наш владико...

Дві години просиділи судді перед ареною, марно дожидаючись появи заступника. Загальна думка схилялась до того, що ніхто за єврейку, та ще й звинувачену в чаклунстві, не заступиться, а лицарі, яких підбурих Мальвуазен, зашепотілися, що час би вже оголосити, що Ребеччина за порука програна. Та в цю хвилину на полі з'явився лицар, що чимдуж мчав до арени. Сотні голосів загорлали: «Заступник, заступник!» – і, незважаючи на забобонний страх перед чаклункою, натовп гучно вітав лицаря, що заїхав за огорожу арени. Проте, роздивившись його зблизька, глядачі були розчаровані. Його кінь, проскакавши учвал багато миль, здавалося, падав від втоми, та й сам вершник, що так відважно примчав на бойовище, ледве тримався в сідлі через те, що був або недужий, або зморений, або й від того, й від того водночас.

На герольдову вимогу оголосити своє ім'я, стан і мету свого прибуття лицар відповів сміливо й відверто:

– Я, добрий лицар шляхетного роду, приїхав, щоб мечем і списом виправдати дівчину Ребеку, дочку Ісака з Йорка, довести, що вирок, оголошений їй, несправедливий і не має під собою жодних підстав, а також оголосити сера Бріана де Буагільбера зрадником, убивцею і брехуном, і, щоб підтвердити це, ладен стягтися з ним на цій арені й перемогти з Божою поміччю, заступництвом Богородиці та святого Георгія.

– Передусім, – сказав Мальвуазен, – прибулець має довести, що він справді лицар і почесного роду. Наш орден не дозволяє своїм захисникам виступати проти безіменних людей.

– Моє ім'я, – відказав лицар, відкриваючи забороло шолома, – відоміше, ніж твоє, Мальвуазене, та й рід мій старовинніший за твій. Я Вілфред Айвенго.

– Зараз я не стану з тобою битися, – глухим, зміненим голосом сказав Буагільбер. – Залікуй спершу свої рани, дістань кращого коня, і тоді, може, я вважатиму за гідну для себе справу вибити з твоєї голови дух хлопчачої хвальковитості.

– Отже, пихатий храмівнику, – сказав Айвенго, – ти вже

забув, що двічі був повергнутий моїм списом? Згадай бойовище в Акрі, згадай турнір в Ашбі! Пригадай, як ти похвалявся в залі для гостей у Ротервуді й виклав свій золотий ланцюг проти мого хреста з мощами як за поруку того, що битимешся з Вілфредом Айвенго заради твоєї втраченої честі. Присягаюся моїм хрестом і святинею, яка зберігається в ньому, що коли ти зараз же не зітнешся зі мною у двобої, я ославлю тебе як боягуза в усіх дворах Європи й у кожній прецепторії твого ордену!

Буагільбер, вагаючись, глянув на Ребеку, а тоді розлючено вигукнув, звертаючись до Айвенго:

– Саксонський собако, бери свого списа й готуйся до смерті, що її сам на себе накликав!

– Чи дозволяє мені великий магістр брати участь у цьому двобої? – спитав Айвенго.

– Не можу заперечувати твоїх прав, – сказав великий магістр, – спитай лишень дівчину, чи згодна вона визнати тебе своїм заступником. Я б теж бажав, аби ти був у стані, придатнішому для бою. Хоча ти завжди був ворогом нашого ордену, я, однак, хотів би бути чесним з тобою.

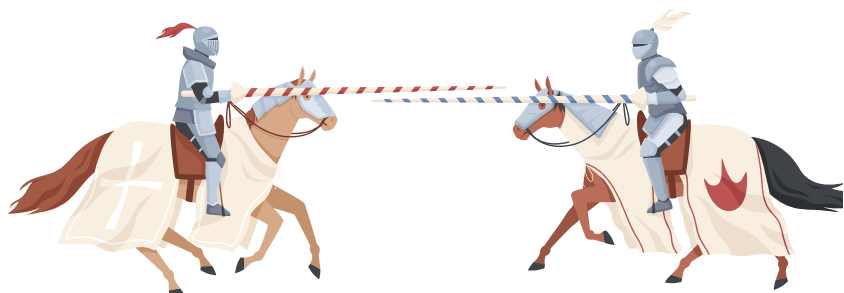
– Ні, нехай буде так, як склалося, – сказав Айвенго, – адже це суд Божий, тож на нього я й покладаюсь... Ребеко, – запитав він, під'їхавши до місця, де сиділа дівчина, – чи визнаєш ти мене своїм заступником?

– Визнаю, – відповіла вона з таким хвилюванням, якого не викликав у неї навіть страх перед смертю. – Визнаю, що ти захисник, посланий мені провидінням. А проте ні, ні! Твої рани ще не загоїлись. Не бийся з цим пихатим чоловіком. Навіщо й тобі гинути?

Та Айвенго спрямував коня до свого місця, опустив забороло й узявся за спис. Те саме зробив і Буагільбер. Його джура, застібуючи на храмівникові забороло шолома, зауважив, що Буагільберове обличчя, яке, незважаючи на безліч різних жадань, що терзали його, цілий ранок було попелясто-блідим, спалахнуло раптом багрянцем. Коли обидва бійці стали на свої місця, герольд тричі гучно проголосив:

– Виконуйте свій обов'язок, звитяжні лицарі!

Після цього відійшов до огорожі й іще раз проголосив, щоб ніхто під страхом наглої смерті не спробував ані словом, ані якимсь рухом перешкодити або втрутитись у цей чесний двобій.

Великий магістр, що весь час тримав у руці Ребеччину рукавичку, нарешті кинув її на бойовище і промовив фатальне слово:

– Починайте!

Загули сурми, і лицарі чимдуж помчали один на одного. Як всі й гадали, зморений кінь Айвенго і сам знесилений вершник упали, не встоявши перед влучним списом храмівника та натиском його баского коня. Усі передбачали такий кінець змагання. Та, незважаючи на те, що Вілфредів спис лише ледь доторкнувся до щита його супротивника, на загальний подив усіх присутніх, Буагільбер похитнувся у сідлі, виковзнув із стремен і впав на арену.

Айвенго вивільнив з-під коня ногу і швидко підвівся, прагнучи спробувати щастя з мечем у руках. Проте суперник не підводився. Айвенго поставив йому на груди ногу, притулив кінчик меча до його горла і звелів здаватися, бо інакше погрожував смертю. Буагільбер не відповідав.

– Не вбивай його, пане лицарю! – вигукнув великий магістр. – Дай йому висповідатись і дістати розгрішення, не губи і душу, і тіло. Ми визнаємо його переможеним.

Великий магістр сам зійшов на бойовище і наказав зняти шолом із переможеного лицаря. Очі Буагільбера були заплющені, й обличчя ще пашіло багрянцем. Поки всі здивовано дивилися на нього, очі його розплющились, але погляд зупинився і потьмянів. Обличчя втратило рум'янець і вкрилося мертвотною блідістю. Не вражений списом свого супротивника, він помер як жертва власних непогамованих пристрастей.

– Оце воістину суд Божий, – мовив великий магістр, звівши очі до неба. – *Fiat voluntas tua!*¹

Річарду Левове Серце вдалося умовити Седріка погодитися на шлюб Айвенго та Ровени. Через два дні після весілля до леді Ровени прийшла Ребека. Дівчина віддала леді Ровені свою шкатулку з коштовностями і повідомила, що вони з батьком покидають Англію. Айвенго довго й щасливо жив із Ровеною, бо з молодих літ їх поєднувало взаємне кохання. І кохали вони одне одного ще дужче через те, що подолали стільки перепон до свого єднання.

▲ Айвенго і Буагільбер.
Художник Роуленд
Вілрайт. 1922

¹ Нехай буде воля Твоя!
(латин.) – уривок із
молитви «Отче наш...».

*Переклад з англійської
Юрія Лісняка та Галини Лозинської*

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що таке «історичний роман»? Чому Вальтера Скотта вважають його «батьком»?
2. Доведіть, що «Айвенго» – саме історичний роман. Які події в ньому зображені? Чи впливають історичні події на долю героїв твору? Як саме? Проілюструйте свою думку прикладами з роману.
3. Розподіліть персонажів роману на головних і другорядних. До яких із них належать Річард Левове Серце і принц Джон? Як ви вважаєте, чому?
4. Чому головним героєм свого твору В. Скотт робить не визначну історичну особу, а звичайну людину?
5. Про кого в романі сказано: «І ніколи ще вінець лицарства не увінчував гіднішого чола»? Чи згодні ви з цим твердженням? Поясніть чому.
6. Поміркуйте, чи можна Фрона де Бефа і Бріана де Буагільбера назвати справжніми лицарями. Дайте оцінку їхнім вчинкам.
7. Чи закономірні фінали життя лицарів-храмівників Фрона де Бефа, Бріана де Буагільбера і Моріса де Брасі? Чому автор «помилював» одного з персонажів?
8. У яких епізодах роману наявний гумор? Зачитайте ці рядки. Яку роль гумор виконує у творі?
9. Сформулюйте головну думку (ідею) твору. Поміркуйте, чи вдалося з плином часу вирішити висвітлені автором проблеми і конфлікти. Які з них залишаються важливими і сьогодні?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

10. Складіть словесний асоціативний портрет лицаря.
11. Напишіть за романом «Айвенго» твір на одну з тем:
А «Чи можна Айвенго назвати ідеальним лицарем?»;
Б «Ровена і Ребека – дві різні долі».
12. Намалуйте власну ілюстрацію або комікс до роману «Айвенго».
13. Творчі проекти.
А. Дослідіть, які епізоди роману «Айвенго» привернули увагу художників. Підготуйте презентацію про висвітлення твору в живописі.
Б. Зіставте різні екранізації твору В. Скотта. Які з них, на ваш погляд, найбільш вдалі? Чому?
В. Дізнайтеся, на кого з українського письменницького кола мала вплив творчість В. Скотта. Поділіться цією інформацією з однокласниками і однокласницями.

УЗАГАЛЬНЮЄМО ВИВЧЕНЕ ЗА РОЗДІЛОМ «ЛИЦАРСТВО В ЛІТЕРАТУРІ»

1. Учимось розрізняти історичних і вигаданих персонажів.

Розподіліть персонажів (Річард Левове Серце, Айвенго, принц Джон, Локслі) на історичних і вигаданих.

<i>Історичні персонажі</i>	<i>Вигадані персонажі</i>

У чому полягає схожість балади та історичного роману?

- Це невеликі за обсягом твори.
- Це великі за обсягом твори.
- У цих творах можуть бути ті самі персонажі.

2. Перевіримо себе.

1. Згідно з кодексом честі лицар мав бути

- а) безжальним
- б) шляхетним
- в) підступним

2. За етнічним походженням син Седрика був

- а) норманом
- б) сарацином
- в) саксонцем
- г) євреєм

3. В історичному романі зображені

- а) лише історичні факти
- б) лише вигадані події
- в) історичні факти гармонійно поєднані з вигаданими подіями

Пам'ятаємо про минуле

...все гине –
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
І чиї ми діти.

Тарас Шевченко

- Що ви знаєте про Другу світову війну?
- Чи були у вашій родині її учасники?
- Як вона відбилася на долях ваших рідних?

Для європейців основоположним підсумком Другої світової війни стало розуміння, що головне в пам'яті про пережите не вихваляння перемогою, а вміння цінувати мир і захищати його усіма засобами. Пам'ять про полеглих дуже важлива і для нас, і для воїнів минулого, сьогодення та майбутнього.

Саме тому письменники і письменниці художнім словом закликають нас пам'ятати минуле, щоб страшна війна ніколи знову не ступила на поріг жодної домівки у світі.

У цьому розділі ви прочитаєте твори, де змальовані трагічні сторінки війни очима дитини і подвиг солдатів, готових віддати життя, щоб захистити свою родину і Батьківщину.

КОНСТАНТИ ІЛЬДЕФОНС ТАЛЧИНСЬКИЙ «Пісня про солдатів з Вестерплатте»

Скільки днів у полоні прожито,
Знемагав я у рабській роботі.
Срібний місяць, мов серце розбите,
Повисав на колючому дроті, –

так К. Галчинський писав про своє життя в роки Другої світової війни.

▲ Константи Ільдефонс Галчинський

Константи Ільдефонс Галчинський (1905–1953) – один із найбільших і найоригінальніших польських поетів ХХ ст. Багато його віршів стали піснями.

Народився митець у Варшаві, у родині залізничного техніка. Константи розпочав навчання в технічній школі місцевої залізниці.

Польща, як і Україна, тоді була розділена між двома імперіями – Австро-Угорською і Російською. На початку Першої світової війни (1814–1819) родину Галчинських, як і багатьох поляків, перемістили до Росії, там батько працював залізничником у Москві. Після відновлення незалежності Польщі вони повернулися до Варшави, де Константи зміг успішно закінчити гімназію.

Надалі він обрав долю поета і перекладача, вивчав у Варшавському університеті англійську філологію та класичну літературу.

Творити поезію Константи Галчинський учився в кращих європейських поетів різних часів. У 18 років юнак уже мав власні друковані поезії. Тоді ж вигадав собі ім'я Ільдефонс. Його вірші поєднували лірику і гумор, як-от:

...Якщо огірок не співає
В негоду і в днину погожу,
Таку, певне, долю він має
І жити інакше не може...

Переклад з польської Івана Глинського

Восени 1926 року Галчинський вступив до військового училища, однак через порушення дисципліни його відрахували й направили як звичайного солдата до військової частини. Після служби в армії він одружився, брався за різні роботи, щоб утримувати сім'ю, певний час працював у польському консульстві в Берліні помічником із питань культури.

Щасливому життю поклала край Друга світова війна. У серпні 1939 року Галчинського мобілізували до прикордонного корпусу. Вже 17 вересня Константи потрапив у радянський полон, його утримували в таборі біля містечка Козельськ Калузької області (Росія). Саме тут він написав вірш «Лист із полону», присвячений дружині Наталії.

Кохана моя, кохана!
Ти спиш уже? На добраніч!
У ніч весняну, духмяну
В пільмі я твій образ бачу.

Для мене єдина в світі!
Ім'я твоє хай святиться!
Вода ти для мене влітку,
А взимку – моя рукавиця.

▼ Константи Ільдефонс Галчинський із дружиною Наталією. Вільнюс, 1935 Фото: РАР/САФ

Ти щастя моє весняне,
Осінь, зимове, літнє...
Прийди уві сні, кохана!
Скажи мені: «Спи спокійно!»

За що мені все це щастя
З тобою в раю у Бога?
Світліша за сонце ясне,
Ти – пісня моєї дороги.

Переклад з польської Івана Вишняка

Польських офіцерів за наказом із Москви перевели до таборів поблизу російського села Катинь, де їх розстріляли. Рядових солдатів у жовтні 1939 року обміняли на радянських громадян, які опинилися на німецькому боці окупованої Польщі. Так поет із радянської неволі потрапив до німецької. Перебував Константи в різних таборах для військовополонених, звідки його відправляли на роботи в німецькі маєтки, на фабрику боєприпасів, на метало-ливарний завод.

▲ Польська монета номіналом 2 злоті, випущена до 100-річчя від дня народження К. Галчинського. 2005

▼ Пам'ятник поету в с. Пране, Польща

Навіть там він писав вірші. Вони допомагали солдатам пережити полон, їх передавали з уст в уста. В Італії 1945 року побачила світ збірка віршів Галчинського, записаних із пам'яті солдатами Польської армії.

Після визволення британськими військами Галчинський з іншими полоненими потрапив до фільтраційного табору в Гекстері. Звідти його переправили до Франції, відтак до Голландії (нині Нідерланди). Тоді ж у польських газетах опублікували помилкове повідомлення про його смерть.

Константи Галчинський повернувся до Польщі в 1946 році, працював у літературних журналах, заснував сатиричний театр «Зелена Гуска».

Лихоліття війни та життєві труднощі підірвали здоров'я Константи Ільдефонса. Хворе серце митця не витримало, і його не стало.

На письмовому столі поета залишився незавершений рукопис:

*Але є ще справи дрібні: пташині польоти,
гойдання очерету в озерах,
блиск вечірньої зорі.*

Поезії Галчинського українською мовою переклали Роман Лубківський, Іван Глинський, Петро Тимочко, Володимир Гуцаленко, Казимир Гурницький, Дмитро Павличко, Світлана Космачевська та інші.

З історії оборони Вестерплатте

▲ Німецький генерал Еберхардт віддає честь польському майору Г. Сухарському під час здачі Вестерплатте. 7 вересня 1939

▼ Зруйновані бомбами казарми захисників Вестерплатте. Фото Artur Andrzej

1 вересня 1939 року німецька піхота за підтримки флоту напала на польський військовий склад, розміщений на півострові Вестерплатте поблизу міста Гданськ.

Гарнізон Вестерплатте налічував 182 солдати, і попри чисельну перевагу супротивника та постійні авіаудари, захисники тримали оборону сім днів. Мужні поляки гідно протистояли 3,5 тисячі німецьких солдатів, що можна порівняти з подвигом трьохсот спартанців або українських героїв Крут. Вони подібні до героїв нашого часу – «воїнів-кіборгів», захисників Маріуполя, Бахмута, острова Зміїного...

Німці направили в Гданську бухту кораблі, застосували важку артилерію та авіацію. Щодня на оборонців сипалися понад 25 тонн бомб і снарядів.

20 захисників загинули і 50 було поранено. Німці втратили близько 400 солдатів. Після вимушеної капітуляції через нестачу боєприпасів оборонців Вестерплатте відправили в табори для військовополонених, а їхньому командиру майору Генріку Сухарському на знак визнання доблесті дозволили носити офіцерську шаблю навіть у полоні.

Так розпочалася Друга світова війна, а ця подія увійшла до історії під назвою оборона Вестерплатте.

Оборона Вестерплатте стала символом захисту добра і справедливості, благородної боротьби за мир, за свою країну.

► Історична карта «План оборони Вестерплатте»

▼ Монумент захисникам
Вестерплатте в Гданську.
За проєктом А. Гаупта,
Ф. Душенка, Г. Кітовсько-
го. 1966
Фото М. Minderhoud

ПІСНЯ ПРО СОЛДАТІВ З ВЕСТЕРПЛАТТЕ

Настали літні дні, коли
судилося вмирати;
і маршем просто в небо йшли
солдати з Вестерплатте.

(А літо було гарне того року).

Вони співали:

– О, забудь,
що так боліли рани,
яка ж веде солодка путь
на ті небесні поляни.

(А на землі того року було стільки
вересу на букети).

Ми в Гданську прийняли удар, –
що нам ті швабські¹ гармати!
Тепер возносимось поміж хмар,
солдати з Вестерплатте.

Чий зір і слух сяга зірок, –
не плач, не зойк прокльону, –
а чули в хмарах рівний крок
морського батальйону.

І чули спів такий: «Якби
нам більше днів чудесних,
ми б собі грілись без журби
на вересах небесних.

Коли ж повіє зимний бриз²,
світ буде смутком кружляти,
у центр Варшави спливемо вниз,
солдати з Вестерплатте».

*Переклад із польської
Романа Лубківського*

¹ Швабські – від назви
місцевості Швабія
на південному заході
Німеччини.

² Бриз – легкий береговий
вітер, який дме вдень
з моря, а вночі із суші.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чим вас зацікавила особистість Конstantи Галчинського?
2. Які враження і почуття у вас викликав прочитаний вірш? Опишіть настрій вірша. Хто ліричний герой поезії? Від чийого імені ведеться розповідь?
3. Чому для вірша автор обрав тональність і ритм маршової пісні? Навіщо автор створює контраст бравого ритму до трагічності події?
4. Яка роль рефрену (повтору рядків про вересові букети) у вірші? Чому розмір рефрену відрізняється від загального віршованого розміру?
5. Якими у вірші змальовано захисників Гданська? Чи можна назвати солдатів із Вестерплатте лицарями?
6. Які історичні події покладено в основу поезії «Пісня про солдатів з Вестерплатте»? З якою метою автор порушив історичну правду, написавши про загибель усіх оборонців Вестерплатте?
7. Яка провідна ідея утверджується в цьому вірші?
8. Як вірш К. Галчинського перегукується з «Баладою про вересовий трунок» Р. Л. Стівенсона?
9. У Велесовій книзі, де описано прадавню віру слов'ян, є розповідь про долю захисників рідної землі, які загинули в бою. Для них смерті немає, вони підносяться на небо, де їх зустрічає Птиця-Матір Слава, яка, подібно до ранкової Зорі, провіщує перемогу світла над темрявою. Коли прийде пора, герої повернуться захищати рідну землю. Як ці вірування відбилися у вірші К. Галчинського про захисників Вестерплатте?
10. Поміркуйте, на кого з українських героїв схожі солдати з Вестерплатте.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

11. Прочитайте вірш, знайдіть у ньому засоби художньої виразності (епітети, порівняння, метафори). Підготуйте виразне читання поезії.
12. Напишіть коротке есе «Чому важливо пам'ятати минуле?».
13. Намалуйте ілюстрацію до прочитаного твору.
14. Перегляньте в онлайн-кінотеатрах один із кінофільмів: «Вестерплатте» (Польща, 1967) або «Таємниця Вестерплатте» (Литва, Польща, 2013). Висловіть свої враження від перегляду. Зіставте фільм із віршем К. І. Галчинського.

ДЖОН БОЙН

«Хлопчик у смугастій піжамі»

■ Що, на ваш погляд, важливіше в художній книжці: пожива для розуму чи пожива для серця, тобто емоції, які вона викликає в читачів і читачок?

■ Чому Джон Бойн вважає визначальним саме емоційне сприйняття книжок?

■ Чи знаєте ви, що таке «емоційний інтелект» і як книжки допомагають його розвивати?

▲ Джон Бойн. Фото із сайту письменника

Пишучи художні твори, ми завжди прагнемо передати людський досвід. Сам я людина більш емоційна, ніж раціональна. Тому пишу більше від серця, ніж із голови. Мені важливіше, щоб моя розповідь когось зворушила, ніж щоб про неї сказали: це добра пожива для розуму.

З інтерв'ю письменника

Разом із дев'ятирічним хлопчиком Бруно (хоча це книжка не для дев'ятирічних) ви зможете вирушити в подорож і зробити дослідження. І рано чи пізно ви з Бруно дійдете до огорожі з колючого дроту. Такі паркани, на жаль, існували у світі. Автор дуже сподівається, що завдяки вам їх більше ніколи не буде і жодній дитині ніколи знову не доведеться перетинати такі кордони.

Джон Бойн

Джон Бойн (нар. 1971) – один із найуспішніших сучасних літераторів. Він народився і виріс у столиці Ірландії – Дубліні. З раннього дитинства Джону подобалося читати й писати. Його улюбленими письменниками були Чарльз Дікенс і Джон Ірвінг. Родина Джона була релігійна, тож у дитинстві він допомагав священнику, навчався в католицькій школі. Від церкви його відвернуло те, що священники, які викладали у школі, не лише лякали дітей карами за провини, а й часто вдавалися до фізичних покарань, роздавали стусани, били учнів різками.

Джон Бойн закінчив престижний Триніті-коледж у Дубліні, здобувши ступінь бакалавра англійської літератури. Потім навчався в Університеті Східної Англії, де був одним із найкращих студентів, опанував словесну майстерність і став магістром творчого письма, тобто професійним письменником.

За більш ніж 30-річну мистецьку кар'єру Джон Бойн опублікував 15 романів для дорослих читачів, 6 дитячих книжок і збірку оповідань. Його статті про літературу і культуру з'являлися в найвідоміших міжнародних газетах і журналах. Джон Бойн став лауреатом чотирьох ірландських книжкових і багатьох міжнародних літературних премій. Романи письменника перекладено 60 мовами світу.

Найвідомішим романом Джона Бойна сьогодні є «Хлопчик у смугастій піжамі» (2006). У світі продано понад 11 мільйонів примірників книжки. Автор цього бестселера отримав низку літературних премій, зокрема премію миру імені Густава Гайнемана в Німеччині за поширення правди про Голокост¹.

Темою Голокосту Джон Бойн зацікавився у 15 років, коли шкільний учитель дав список книжок, які клас мав прочитати за літо, а потім поділитися своїми думками. Випадково перші дві, взяті в бібліотеці, були про Другу світову війну і Голокост. Прочитані книжки справили на юнака дуже сильне враження і впродовж наступних років Джон Бойн неодноразово повертався до цієї теми. Він прочитав десятки романів, переглянув багато художніх і документальних фільмів. Жодний із членів його родини не постраждав від війни, але майбутній письменник, вражений таким злочином проти людства, вирішив розповісти про це в романі «Хлопчик у смугастій піжамі».

Зараз Джон Бойн працює артдиректором великої книгарні, проводить книжкові презентації, творчі зустрічі з представниками письменницького кола, організовує концерти, виставки, інші мистецькі заходи в приміщенні цієї крамниці.

▼ Головний корпус Триніті-коледжу

¹ **Голокост** (англ. holocaust – винищення) – так називають масове винищення (геноцид) євреїв під час Другої світової війни. Загальна кількість жертв єврейського народу становила понад шість мільйонів осіб.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як дитячі вподобання визначили долю Джона Бойна?
2. Чому письменник вирішив написати книжку про Голокост?

Історія, написана серцем

Якось Джон Бойн побачив двох хлопчиків, розділених огорожею, які сиділи один навпроти одного. Це стало творчим поштовхом до створення художнього образу. Чорновий варіант роману «Хлопчик у смугастій піжамі» було написано за якихось 60 годин.

Книжка розкриває історію дружби між Шмулем, єврейським хлопчиком, в'язнем концтабору «Аушвіц», і Бруно, німецьким хлопчиком, сином коменданта табору смерті. Це розповідь про Голокост через наївне сприйняття дитини. Ми бачимо жахіття Другої світової війни очима головного героя, дев'ятирічного Бруно, неупередженого в ставленні до єврейського народу і невинного у звінствах нацизму.

Щоб здійснити масове знищення євреїв, нацисти збудували табори смерті в окупованій Німеччиною Польщі. У вагонах для худоби до цих таборів перевозили євреїв з усієї Європи. Поневоле змушували страждати, позбавляючи їжі, води, тепла та медичної допомоги. Часто люди гинули в дорозі.

Деякі бранці, кого гітлерівці вважали здоровими та сильними, мали шанс вижити, бо потрапляли на примусові роботи. Переважну ж більшість депортованих майже відразу після прибуття відправляли до газових камер.

Табори смерті були навмисно спроектовані й збудовані для фізичного винищення людей. Засобом убивства нацистам слугували газові камери – спеціальні приміщення, до яких закачували смертельний газ. У табірному комплексі «Аушвіц-Біркенау» було чотири газові камери. Щодня нацисти вбивали там понад 6 тисяч людей. Усього в таборах смерті знищили більш ніж 2,7 мільйона євреїв. В'язнями Аушвіцу були й українці, які боролись проти фашизму.

11 квітня в усьому світі відзначають Міжнародний день визволення в'язнів нацистських концтаборів. Цього дня 1945 року відбулося повстання в'язнів концтабору «Бухенвальд».

■ Дізнайтесь значення слів «нацизм» і «фашизм», використовуючи словник іншомовних слів або інтернет-джерела.

► Євреї з Угорщини на пероні біля табору смерті «Аушвіц-Біркенау» в Польщі. Травень 1944 р.

Сюжет роману вигаданий: це казка про дитячу дружбу і водночас трагедія світового масштабу. Неймовірна оповідь захоплює читачів і читачок, бентежить їх та змушує замислитися про добро і зло, силу дружби і любові до ближнього.

Сам Джон Бойн дуже пишається своїм романом попри те, що критики часто дорікають авторові за історичну недостовірність. Він сприймає зауваження як цілком слухні, але наголошує: його книжка – не посібник з історії, а художній твір.

Письменник вважає: якщо його роман спонукає читачів і читачок плекати історичну пам'ять і хоча б деякі з них глибше зацікавляться минулим, то для нього це і є найважливіше досягнення твору.

ХЛОПЧИК У СМУГАСТІЙ ПІЖАМІ

(уривки)

Дев'ятирічний Бруно жив у Берліні в п'ятиповерховому будинку з татом, мамою та сестрою Гретель, старшою на три роки. Хлопчик називав її Безнадійним Випадком. У їхньому будинку мешкали покоївка Марія та дворецький Ларс. Якось у них пообідав Фурор¹, і родина Бруно покинула Берлін, бо батька призначили на нову посаду.

Після того, як батько Бруно отримав новий однострій, всі мусили називати його комендантом. А за кілька днів до переїзду з Берліна тато повідомив, що до них приїде Фурор, бо хоче щось обговорити з ним. Коли Бруно поцікавився, хто такий Фурор, він зауважив: хлопчик неправильно вимовляє це слово. Гретель пояснила, що ця людина править країною.

Напередодні візиту дітям дали настанови, як поводитися, адже для батькової кар'єри дуже важливо, щоб сьогоднішній вечір минув успішно. Вони мали виявити до Фурора ту чемність і повагу, на яку заслуговує такий великий вождь. Фурор, набагато нижчий і слабший за батька, водночас був найбезцеремонішим і найбрутальнішим гостем, якого будь-коли бачив Бруно. Увечері батьки щось схвилювано обговорювали. Мати непокоїлася, якими виростуть діти в такому місці. Через два дні родина вже готувалася до від'їзду. Так почалася ця історія...

Хлопчик знав, ким працюють батьки його друзів, але про батькову роботу не знав нічого, крім того, що його тато – «чоловік, на якого треба зважати», і що Фурор має на нього великі сподівання.

Новий будинок вразив хлопчика: він стояв посеред порожнього, занедбаного місця, інших будинків поруч не було, отже, поруч не було дітей. Щось у новому будинку, який Гретель прозвала «Геть-Звідси», навіювало Бруно думку, що тут ніхто ніколи не сміявся. У дитячій кімнаті було віконце, через яке вони побачили дітей, і Гретель почала молитися, аби якнайшвидше повернутися до Берліна. Крім дітей, там були чоловіки різного віку – і жодної дівчини.

¹ Тут гра слів. Так Бруно називав фюрера (з нім. вождь), тобто Адольфа Гітлера, який правив Німеччиною у 1930–1940-х роках.

◀ В'їзні ворота в концтабір
«Аушвіц-Біркенау»

На воротах напис німецькою
«Arbeit macht frei» – «Робота
визволяє».

З вікна кімнати Гретель відкривався вид на ошатний сад із квітами і приємною доріжкою з лавою. З кімнати Бруно можна було побачити високу загорожу з колючого дроту. Вона була вищою, аніж дім, у якому жили діти, і підтримували її величезні дерев'яні стовпи, схожі на телеграфні. На загорожі величезні мотки колючого дроту закручувалися у спіралі. Гретель відчула несподіваний біль у тілі, коли побачила гостряки, що стриміли по всій довжині загорожі. За нею не було трави. Навколо не було нічого, крім низеньких хатин, великих квадратних будівель і кількох далеких струменів диму. Діти нічого не розуміли. Бруно і Гретель бачили сотні людей з опущеними головами, на яких кричали і яких кудись вели солдати. Перед ними було так багато хатин, і табір простягався в таку далечінь, що вони не бачили, де він закінчується, і виникало враження, що людей тут не сотні, а тисячі. Бруно здивувало, що всі вони були вдягнені однаковісінько: у смугасті піжами й шапочки.

Бруно вирішив переконати батька, що вони повинні повернутися додому. Батько відповів, що іноді бувають речі, які люди мусять робити в житті, й у них немає вибору. Бруно запитав, що поганого зробив його батько, чому Фурор відправив його в таке бридке місце. Батько засміявся і сказав, що хлопчик не розуміє, яке значення має його посада, і він має змиритися з неминучим. Наостанок хлопчик запитав, хто ці люди, які однаково одягнені. Батько відповів, що вони взагалі не люди. Бруно не варто про них турбуватися, бо вони не мають нічого спільного з хлопчиком. Коли Бруно виходив з кабінету, батько повернув його, бо хлопчик забув вигукнути «Хайль Гітлер!».

До Бруно й Гретель почав приїжджати вчитель гер Ліст. Але хлопчику було нудно. Він переодягнувся в старі пальто та черевики й вирушив досліджувати довкілля. Бруно дізнався за табличкою на лавці, що її встановили на честь відкриття табору 19 червня 1940 року. Він вирішив прогулятися понад загорожею з колючого дроту. По той бік загорожі він побачив хлопчика в смугастій піжамі із сумним обличчям, який сидів на землі. Його голі ноги були брудними, а на руці він мав пов'язку з зіркою. Бруно ніколи не бачив худішого й сумнішого хлопчика. Його звали Шмулем, і народився він 15 квітня 1934 року, як і Бруно. Бруно зрадив, адже сподівався, що зустрів друга. Шмуль розповів, що родом із Польщі. Колись він жив дуже добре, до нього ставилися по-дружньому, і в них було вдосталь їжі.

Бруно розказав, що хоче стати дослідником, коли виросте, і поцікавився, чому за загорожею так багато людей і що вони там роблять.

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

Шмуль намагається відповісти на запитання Бруно

– Я знаю лише таке, – почав Шмуль. – До того, як ми приїхали сюди, я жив зі своєю мамою, батьком і братом Йосипом у маленькій квартирці над майстернею, де тато виготовляв годинники. Щоранку о сьомій годині ми разом снідали, а поки ми були у школі, тато ремонтував усі годинники, які люди приносили йому, й виготовляв нові. Він подарував мені чудового годинника, якого в мене більше нема.

– А що з ним сталося? – запитав Бруно.

– Вони забрали його в мене.

– Хто?

– Солдати, звичайно, – сказав Шмуль, так ніби це було найочевиднішою річчю у світі.

– А потім одного дня все почало змінюватися, – провадив Шмуль свою розповідь. – Я прийшов додому зі школи й побачив, що моя мати виготовляє для всіх нас пов'язки зі спеціальної тканини й малює зірку на кожній із них. Ось таку.

Він намалював указівним пальцем на покритому пилкою ґрунті:

І вона сказала нам, аби щоразу, виходячи з дому, ми вдягали на руку одну з цих пов'язок.

– Мій тато також носить на руці пов'язку, – сказав Бруно. – На своєму однострої. Вона дуже гарна. Яскраво-червона з чорно-білим малюнком на ній.

Він накреслив указівним пальцем інший малюнок на своєму боці колючої загорожі.

– Але ж вони зовсім різні, – сказав Шмуль.

– Ніхто ніколи не наказував мені носити пов'язку на рукаві, – сказав Бруно.

– Але я ніколи не просив, щоб мені її дали, – сказав Шмуль.

– Проте, думаю, мені це сподобалося б, –

▲ Жовтий значок – шестикутна зірка жовтого кольору, яку обов'язково мали носити євреї на одязі під час Голокосту

■ Як ви розумієте слова Шмуля: «Я ніколи не просив, щоб мені її дали»? Чому тоді він носить цю пов'язку?

■ Коли Бруно сказав, що його тато (начальник концтабору) носить на руці пов'язку, він мав на увазі фашистську свастику, яку, через злочини гітлеризму проти людяності, зараз заборонено в усіх цивілізованих країнах.

■ До слова, на гітлерівську свастику напрочуд схожий той знак «Z», що його нині використовують російські агресори в Україні. Недаремно їх називають «рашистами».

сказав Бруно. – Хоч не знаю, яку я носив би з більшим задоволенням, таку, як у тебе, чи таку, як у тата.

Шмуть похитав головою і продовжив свою розповідь. Він більше не думав про своє минуле, бо йому було дуже сумно згадувати своє життя над годинниковою майстернею.

– Ми носили пов'язки на рукавах протягом кількох місяців, – сказав він. – А потім знову все змінилося. Я прийшов додому одного дня, й мама сказала, що ми більше не зможемо жити в нашому домі.

– Це саме сталося й зі мною! – скрикнув Бруно, зрадівши, що він був не єдиним хлопцем, якого примусили переселитися. – Фурор прийшов до нас обідати, після чого ми переселилися сюди. І я ненавиджу бути тут, – голосно додав він. – Фурор теж приходив до вас і наказав вам переселитися сюди?

– Ні, та коли нам сказали, що нам не дозволено далі жити в нашому домі, то ми мусили перебраться в іншу частину Кракова, де солдати збудували хатини, оточені високим муром, і моя мати, мій батько, мій брат і я мусили жити в одній кімнаті.

– Усі ви? – запитав Бруно. – В одній кімнаті?

– І не тільки ми, – сказав Шмуть. – Там жила ще одна родина, де батько й мати постійно билися між собою, а один із їхніх синів був більший, ніж я, і він бив мене, хоч я не вчинив нічого поганого.

– Ви не могли всі жити в одній кімнаті, – сказав Бруно, хитаючи головою. – Це безглуздо.

– Усі ми жили там, – підтвердив Шмуть, кивнувши головою. Одинадцятьох людей.

Бруно розкрив рота, щоб знову йому заперечити (він не міг повірити, що одинадцятьох людей могли жити в одній кімнаті), але передумав.

– Ми жили там ще кілька місяців, – провадив Шмуть, – усі ми – у тій одній кімнаті. Там було одне маленьке вікно, але я не любив дивитися в нього, бо бачив стіну, а я ненавидів стіну, бо наш справжній дім був із її протилежного боку. І та частина міста була найгіршою з усіх, бо там завжди панував гамір і заснути було неможливо. І я ненавидів Луку, хлопця, який не переставав мене бити, хоч я нічого поганого не робив.

– Гретель б'є мене іноді, – сказав Бруно. – Вона моя сестра, –

додав він. – І Безнадійний Випадок. Але незабаром я стану більшим і сильнішим, ніж вона, і вона тоді не знатиме, кого їй бити.

– Потім одного дня приїхали солдати на величезних вантажівках, – провадив Шмульт, якого, схоже, анітрохи не зацікавили витівки Гретель. – І всім наказали покинути оселі. Багато людей не хотіли нікуди їхати й ховалися, де тільки могли, але зрештою, я думаю, солдати переловили всіх. І вантажівки перевезли нас до потяга, а потяг... – він завагався на мить і став кусати собі губу. Бруно здалося, що Шмульт зараз заплаче, й він не міг зрозуміти чому.

– Потяг був жахливий, – сказав Шмульт. – По-перше, нас було надто багато в кожному вагоні. Там майже неможливо було дихати. І стояв нестерпний сморід.

– Це тому, що ви напхалися в один потяг, – сказав Бруно, пригадавши два потяги, які він бачив на станції, коли вони покидали Берлін. – Коли ми їхали сюди, на протилежному боці платформи стояв інший потяг, але, схоже, його ніхто не бачив. Саме в нього ми й посідали. Ви також мали би сісти в нього.

– Не думаю, що нам би це дозволили, – сказав Шмульт, похитавши головою. – Ми не могли вийти зі свого вагона.

– Двері в кінці, – пояснив Бруно.

– Там не було дверей, – сказав Шмульт.

– Звичайно, там були двері, – сказав Бруно, зітхнувши. – Вони в кінці вагона, – повторив він. – Відразу після буфету.

– Там не було дверей, – наполягав Шмульт. – Якби вони були, ми всі вибігли б назовні.

Бруно щось промурмотів на тему: «Звичайно, вони були», – але так тихо, що Шмульт не почув.

– Коли потяг нарешті зупинився, – провадив Шмульт, – ми були в якомусь дуже холодному місці, і нам треба було йти.

– Нам подали автомобіль, – сказав Бруно тепер дуже голосно.

– Маму від нас забрали, а тата, Йосипа й мене оселили в хатині, де ми живемо досі.

Розповівши свою історію, Шмульт дуже засмутився, і Бруно не розумів чому; його повеніряння не здавалися йому такими жахливими, тим більше, що дуже схожу пригоду довелося пережити і йому.

– Там є багато інших хлопців? – запитав Бруно.

– Сотні, – відповів Шмульт.

▲ Залізнична колія, що веде до нацистського табору смерті «Аушвіц-Біркенау»

Очі в Бруно широко розплющилися.

– Сотні? – перепитав він, приголомшений. – Це вкрай несправедливо. Нема нікого, з ким я міг би погратися по цей бік загорожі. Нема жодного хлопця.

– Ми не граємося, – сказав Шмульт.

– Не граєтеся? Чому?

– У які ігри можемо ми гратися? – запитав він.

– У все що завгодно. У футбол, наприклад. Або в дослідження. До речі, ви там маєте що досліджувати? Щось цікаве?

Шмульт похитав головою й нічого не відповів. Він оглянувся назад, на хатини, а тоді знов обернувся до Бруно. Він не хотів ставити останнього запитання, але болі в шлунку примусили його:

– Ти не маєш із собою чогось їстівного? – запитав він.

– Боюся, що ні, – сказав Бруно. – Я хотів узяти із собою плитку шоколаду, але забув.

– А хліба в тебе немає?

Бруно похитав головою.

– Немає нічого, – сказав він. – Обід у нас подають о пів на сьому. А коли обідаєте ви?

Шмульт знизав плечима й підвівся на ноги.

– Думаю, я ліпше піду, – сказав він.

– Можливо, ти зможеш прийти обідати до нас одного вечора, – сказав Бруно, хоч і не був переконаний, що це добра думка.

– Можливо, – сказав Шмульт, але в його словах прозвучав сумнів.

– Або я прийду до тебе, – сказав Бруно. – Можливо, я прийду, щоб зустрітися з твоїми друзями, – додав він із надією в голосі. Він сподівався, що Шмульт сам запросить його в гості, але жодного знаку про це не було.

– Ти перебуваєш на неправильному боці загорожі, – сказав Шмульт.

– Я міг би пролізти під нею, – сказав Бруно, нахилившись і піднявши із землі колючий дріт.

Посередині між двома дерев'яними телеграфними стовпами він підіймався досить легко, й такий малий хлопчик, як Бруно, міг там легко пролізти.

Шмульт подивився, як Бруно намагався це проробити, й нервово поточився:

– Мені треба повертатися назад, – сказав він.

– Тоді я пролізу до тебе якогось іншого вечора, – сказав Бруно.

– Мені не дозволено бути тут. Якщо вони спіймають мене, у мене будуть проблеми.

■ Як ви розумієте слова Шмуля: «Ти перебуваєш на неправильному боці загорожі»? Про яку загорожу тут ідеться? Чи трапляється схожий вислів у подальшому? Якщо так, то чи підтверджується ваш висновок?

Він обернувся й пішов геть, і Бруно знову відзначив, яким маленьким і худим був його новий друг. Він нічого не сказав про це, бо надто добре знав, як прикро ти відчуваєшся, коли хтось критикує тебе за низенький зріст, а йому зовсім не хотілося скривдити Шмуля.

– Я прийду завтра! – закричав Бруно навздогін хлопчикові, що швидко віддалявся, а Шмульт нічого не відповів. Натомість він дуже швидко побіг до табору, залишивши Бруно самого-одного.

Бруно вирішив, що мав досить досліджень для одного дня, й рушив додому, збуджений тим, що з ним сталося, прагнучи чимдуж розповісти матері, батькові й Гретель – яка так йому позаздрить, що мало не лусне, – а ще Марії, кухарці та Ларсу про свою сьогоднішню пригоду та свого нового друга з чудернацьким ім'ям, розповісти про той дивний факт, що вони народилися в один день, але чим ближче він підходив до свого будинку, тим більше думав про те, що це ні до чого доброго не призведе.

Зрештою, міркував він, вони можуть не захотіти, щоб я з ним дружив, і якщо таке станеться, то можуть узагалі заборонити мені виходити з дому. На той час, коли він увійшов у парадні двері й відчув запах біфштекса, який смажили в печі на обід, він вирішив, що ліпше йому поки що тримати язика на припоні й не згадувати про свою зустріч жодним словом. Це буде його власна таємниця.

Бруно дотримувався думки, що коли батьки, а особливо сестри чогось не знають, то це не завдає їм великої шкоди.

Бруно зрозумів, що він не повернеться до Берліна найближчим часом. Щодня після уроків він ішов на зустріч зі Шмулем.

Якось Шмульт зізнався, що хотів би працювати в зоопарку, бо любить тварин. Бруно сказав, що хоче стати солдатом, як тато. Не таким, як лейтенант Котлер, а добрим солдатом. Шмульт заперечив, бо добрих солдатів не існує. Бруно не погодився, адже Фурор доручає татові великі справи, тому що він добрий солдат. Батько був батьком, і Бруно вважав несправедливим, що хтось говорить погане про нього.

Хлопчики вирішили не сперечатися. Через декілька хвилин Шмульт тихо сказав: «Ти не знаєш, що тут відбувається».

▲ Електричний паркан із колючого дроту в концтаборі «Аушвіц-Біркенау»

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

Бруно вельми правдоподібно бреше

Протягом кількох тижнів після цього Бруно йшов із дому, коли гер Ліст закінчував свої уроки, а мати лягала поспати після полудня, й ішов понад загорожею, щоб побачитися зі Шмулем, який майже щодня чекав на нього, сидючи зі схрещеними ногами на землі, дивлячись на пилюку під собою.

Щодня Бруно запитував Шмуля, чи той дозволить йому пролізти під колючим дротом, щоб вони могли погратися вдвох на протилежному боці загорожі, але щодня Шмуль казав йому, що не треба, що це погана думка.

– Я не знаю, чому ти так пориваєшся приповзти сюди, – казав Шмуль. – Тут немає нічого гарного.

– Ти не намагався жити в моєму будинку, – казав Бруно. – По-перше, у ньому немає навіть п'яťох дверей, лише три. Як можна жити в такому вузькому просторі?

Він забув розповідь Шмуля про те, як в одній кімнаті жило одинадцятьох людей до того, як їх привезли в табір Геть-Звідси, й серед них був хлопець Лука, який бив Шмуля, навіть якщо той не робив нічого поганого.

Одного дня Бруно запитав, чому Шмуль і всі інші люди по той бік загорожі носять однакові смугасті піжами й однакові тканинні шапочки.

– Це вони нас так одягли, коли привезли сюди, – пояснив Шмуль. – Вони забрали наш колишній одяг.

– Але ви ніколи не прокидаєтеся вранці й не хочете вдягти щось інше? У вашому гардеробі має бути якийсь інший одяг.

Шмуль блимнув очима й розтулив рота, аби щось сказати, але передумав.

– Мені не подобаються смуги, – сказав

Бруно, хоч це була неправда.

Насправді йому подобалися смуги, і йому вкрай набридло носити штани, сорочки, краватки й черевики, надто тісні йому, тоді як Шмуль та його друзі мусили носити смугасті піжами весь час.

Якогось ранку Бруно прокинувся й завважив, що вперше за кілька тижнів із неба падає густий дощ. Він почався ще опівночі, і Бруно навіть думав, що дощ не дасть йому спати, та коли Бруно прокинувся, то не пам'ятав, як усе почалося. Коли вранці він з'їв свій сніданок, дощ досі падав. Під час уроків із гером Лістом дощ досі йшов. Коли він заходився їсти другий сніданок, дощ не при-

▲ Одяг в'язнів «Аушвіца»

пинився. Це був поганий знак, який означав, що він не зможе покинути дім і зустрітися зі Шмулем.

Бруно хотілося розказати Гретель про Шмуля. Хлопчик вигадав хитрість, наче Шмульт – його уявний друг.

Бруно зрозумів, що справді хотів трохи поговорити про Шмуля, й був найліпший спосіб зробити це, не розповідаючи їй правди про його існування.

– Ми розмовляємо про все на світі, – сказав він їй. – Я розповідаю йому про наш дім у Берліні та про наші будинки, вулиці й прилавки, з яких продають фрукти та городину, про кав'ярні й про те, що не варто виходити в місто в суботу, якщо не хочеш, щоб тебе штовхали від стовпа до стовпа, і про Карла, Даніеля та Мартіна, моїх найкращих у житті друзів.

– Як цікаво, – сказала Гретель саркастичним тоном, бо вона нещодавно відсвяткувала день народження, мала вже тринадцять років і вважала цей сарказм¹ вершиною витонченості. – А що він розповідає тобі?

– Він розповідає мені про свою родину та про годинникову майстерню, над якою він жив, і про пригоди, які з ним сталися згодом, і про друзів, які в нього були, і про людей, яких він тут знає, і про хлопців, які з ним гралися, але тепер їх немає, вони зникли, навіть не попрощавшись із ним.

– Це звучить як повний кошик сміху, – сказала Гретель. – Я б хотіла, щоб він був моїм уявним другом.

– А вчора він сказав мені, що його дідуся ніхто не бачив уже протягом кількох днів, і ніхто не знає, де він є, і щоразу, коли мій друг запитує про це батька, той починає плакати й обіймати Шмуля так міцно, що він боїться бути задавленим до смерті.

Бруно закінчив свою розповідь і відчув, що його голос став дуже спокійним. Він повторював те, що йому справді розповідав Шмульт, але він тоді чомусь не розумів, як тяжко доводилося його друзів. Та коли Бруно сам усе це проговорив, то він гірко пожалкував, що не сказав тоді нічого, щоб утішити Шмуля, а натомість наплів йому різних дурниць про дослідження.

«Я попрошу в нього пробачення завтра», – сказав він собі.

– Якби батько знав, що ти розмовляєш із другом, який існує лише в твоїй уяві, це йому не сподобалося б, – сказала Гретель. – Думаю, ти повинен припинити ці розмови.

– Чому? – запитав Бруно.

– Бо вони шкодять здоров'ю, – сказала вона. – Це перша ознака божевілля.

Бруно похитав головою.

– Не думаю, що я зможу їх припинити, – сказав він після тривалої паузи. – Бо не хочу.

¹ Сарказм – зла й уїдлива насмішка.

Бруно спробував повернутися до книжки, але поки що він утратив до неї інтерес, дивився у вікно на дощ і думав, чи Шмуль, хоч би де він був, також згадує про нього і чи скучає він за їхніми розмовами так само, як Бруно.

Дощ лив кілька тижнів, і хлопчики рідко бачилися. Шмуль ще більше схуд, Бруно іноді приносив йому хліба з сиром.

Бруно дуже дратував лейтенант Котлер. Якось напередодні вечірки на честь батькового дня народження мати відправила Бруно на кухню, щоб той поговорив із лейтенантом. На кухні Бруно зустрівся зі Шмулем, якого привів лейтенант Котлер, щоб відчистити маленькі келишки, що ними користувалася мати Бруно. Хлопчик звернув увагу на руку Шмуля, схожу на руку скелета. Бруно захотілося їсти, і він відчинив дверцята холодильника. Хоч і не одразу, та все ж здогадався пригостити Шмуля. Хоча Шмуль їв дуже швидко, проте лейтенант Котлер, який увійшов на кухню, це помітив. Шмуль сказав, що його пригостив Бруно, бо він його друг. Коли Котлер почав розпитувати Бруно, той збрехав, що бачить Шмуля вперше.

Лейтенант пообіцяв покарати Шмуля, а Бруно пішов у вітальню з думкою, яка не давала спокою: він зрадив і зрікся друга. Щодня Бруно приходив на місце зустрічі, але Шмуль з'явився лише через тиждень. Його обличчя було все в синцях. Бруно попросив вибачення, а Шмуль підняв нижню дротину загорожі і просунув руку. Хлопчики потиснули один одному руки й усміхнулися.

Минув майже рік, як Бруно покинув Берлін. Він із радістю щодня прогулювався понад загорожею і радів тому, що його друг мав набагато щасливіший вигляд. Якось Бруно вирішив поговорити із сестрою про людей по той бік загорожі. Гретель дивувалася, чому Бруно називає місце, де вони зараз живуть, Геть-Звідси, правильно вимовивши назву концентраційного табору. Бруно не розумів, чому їх не пускають по той бік огорожі погратися. Сестра пояснила, що огорожа для того, щоб перешкодити євреям виходити звідти, адже вони не повинні змішуватися з ними. Бруно дивувався: якщо вони не євреї, то хто ж вони такі? Гретель відповіла, що вони – повна протилежність євреїв.

У дітей знайшли воші. Бруно поголили голову. Коли хлопчик побачив себе в дзеркалі, то помітив, що став схожим на Шмуля, і подумав: певно, усі люди по той бік загорожі мають воші й тому голови в них усіх теж поголені. Через деякий час батько повідомив, що діти з мамою повертаються до Берліна. Бруно

побачився з другом аж на третій день. Шмуль здавався нещаснішим, ніж зазвичай – зник його тато. Бруно сказав, що в суботу назавжди повертається до Берліна, і хотів збагнути, яке життя за огорожею. Він був лисим, а якщо б ще мав смугасту піжаму, то міг би пролізти під огорожею, і там його ніхто б не впізнав. Це була б їхня остання пригода. Шмуль знав, де дістати піжаму. Бруно уявляв попереду велику пригоду і можливість дізнатися, що відбувається по той бік огорожі, а Шмуль сподівався, що хтось допоможе йому знайти батька.

▲ Казарми табору смерті «Аушвіц-Біркенау», у яких тримали в'язнів

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Розкажіть про родину Бруно. Чому вони переїхали на нове місце проживання? Як Бруно сприйняв цей переїзд?
2. Чому Бруно та Гретель не розуміють, що відбувається за колючою огорожею? Як батько пояснив синові, у чому відмінність людей по різні боки колючої огорожі?
3. Як Бруно знайшов Шмуля? Чи розуміє він становище свого нового друга?
4. Чому хлопчики подружилися? Чому їм не заважає різниця в їхньому становищі? Як вони вирішують суперечливі питання?
5. Поясніть, що означають образи-символи в романі – свастика і шестикутна зірка. Яку роль вони відіграють у житті головних героїв твору?
6. Спрогнозуйте, як надалі розвиватиметься дружба двох хлопчиків.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

7. Підготуйте виразне читання «в особах» або інсценізацію одного з епізодів роману.
8. Зіставте образи Бруно і Шмуля.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ

Що сталося наступного дня

Наступного дня – у п'ятницю – знову пішов дощ. Коли Бруно прокинувся, він виглянув у своє вікно й був розчарований, побачивши це. Якби не останній шанс для нього та Шмуля провести якийсь час разом – не кажучи вже про те, що на них чекає дуже цікава пригода, та ще й пов'язана з перевдяганням, – він би спокійно залишився вдома, відклавши задумане на наступний погожий день.

Проте дзигарі цокали, й він нічого не міг із цим удіяти. І, зрештою, був лише ранок, багато чого могло статися до пізнього полудня, коли хлопчики зазвичай зустрічалися. Дощ, безперечно, припиниться до того часу.

Під час ранкових уроків із гером Лістом Бруно дивився у вікно, але дощ не припинявся й навіть молотив по шибках. Бруно визирав із кухні під час другого сніданку, коли дощ почав слабнути й мало не виглянуло сонце, що ховалося за хмарами. Він

дивився у вікно під час історії та географії, коли почалася справжня злива, що загрожувала розбити шибки й закинути їхні скалки в дім. На щастя, злива закінчилася, коли гер Ліст вирушив додому, й Бруно взув черевики та свій важкий плащик, зачекав, поки небо прояснилося, й пішов із дому.

Його черевики хлюпали в грязюці, й він утішався своєю ходою більше, аніж будь-коли. З кожним кроком він ризикував послизнутися й упасти, але не впав жодного разу, примудряючись зберігати рівновагу навіть там, де грязюки було особливо багато й де, коли він підняв ліву ногу, черевик залишився в багні, а нога вислизнула з черевика.

Бруно подивився вгору на небо, й хоч воно було ще дуже чорне, та він подумав, що вдень випало досить дощу, й полудень має бути сухим. Звичайно, буде важко пояснити своє пізнє повернення, якщо він прийде додому ввечері, але він пояснить це тим, що він типовий хлопець, як мала звичай називати його мати, й вона не сваритиме його надто суворо. (Мати була дуже щаслива протягом кількох останніх днів, коли всі ящики з їхніми пожитками були наповнені, повантажені й готові в дорогу.)

Шмуль чекав на Бруно. Він не сидів, як завжди, схрестивши ноги й дивлячись на пилюку під собою, а стояв, спираючись на загорожу.

– Привіт, Бруно, – сказав він.
– Привіт, Шмулю, – відповів Бруно.
– Я не був певен, що ми коли-небудь іще побачимось – через дощ і все інше, – сказав Шмуль. – Я думав, тебе не випустять із дому.

– Атож, такий ризик був, – сказав Бруно. – Погода була несприятливою.

Шмуль кивнув головою й простяг руки до Бруно, який у захваті роззявив рота. Він приніс піжамні штани, піжамну куртку та смугасту шапочку – такий одяг, який був на ньому. Він не здавався особливо чистим, але був маскувальним, а Бруно знав, що справжні дослідники неодмінно перевдягалися, щоб їх ніхто не впізнав.

– Ти ще хочеш допомогти мені знайти тата? – запитав Шмуль, і Бруно поквавпно кивнув головою.

– Звичайно, – сказав він, хоч знайти Шмулевого тата було в його свідомості зовсім не так важливо, як дослідити світ по той бік загорожі. – Я тебе не покину.

Шмуль відірвав від землі низ загорожі й просунув під ним одяг для Бруно, докладаючи всіх зусиль, щоб не вимастити його в багнюку.

– Дякую, – сказав Бруно, чухаючи свою колючу голову й картаючи себе, чому він не приніс сумку, у яку тепер міг би скласти свій чистий одяг. Довкола було так брудно, що його одіж зіпсу-

ється, якщо покласти її просто на землю. Але в нього не було вибору. Він міг або залишити свій одяг тут і потім повернутися додому вимащеним грязюкою з ніг до голови; або скасувати експедицію, чого не дозволив би собі жоден дослідник.

– Відвернися, – сказав Бруно, тицьнувши пальцем у свого друга, який стояв за загорожею, незручно зігнувшись. – Я не хочу, щоб ти дивився на мене.

Шмульт відвернувся, а Бруно зняв свій плащик і поклав його на землю, обережно, як тільки міг. Потім скинув сорочку й затремтів на холодному повітрі, перш ніж одягти піжамну курточку. Коли він натягував її через голову, то ненароком дихнув кризь неї носом, а вона пахла не дуже приємно.

– Коли її востаннє прали? – гукнув він, і Шмульт обернувся.

– Думаю, її ніколи не прали, – сказав він.

– Відвернися! – гарикнув Бруно, й Шмульт підкорився його наказу.

Бруно знову подивився ліворуч і праворуч, але ніде нікого не було видно, тож він розпочав важку роботу знімання штанів – йому доводилося однією ногою, взутою в черевик, стояти на землі. Він почувався дуже дивно, знімаючи штани на відкритому повітрі, й не уявляв собі, що подумав би хтось, побачивши це, але зрештою, доклавши великих зусиль, він спромігся перевдягтися.

– Ось так, – сказав він. – Тепер можеш обернутися. Шмульт обернувся, коли Бруно закінчував перевдягатися, надіваючи на голову смугасту шапочку. Шмульт закліпав очима й похитав головою. Він побачив дещо надзвичайне: якби Бруно був ще такий худий, як хлопці з протилежного боку загорожі, і такий блідий, відрізнити їх між собою було б важко. Складалося враження (подумав Шмульт), що вони зовсім однакові.

– Знаєш, про кого я зараз подумав? – запитав Бруно, й Шмульт заперечно похитав головою.

– Про кого?

– Про бабусю, – сказав Бруно. – Пам'ятаєш, я розповідав тобі про неї? Вона вже померла.

Шмульт кивнув головою. Він пам'ятав про бабусю Бруно, бо друг багато говорив про неї протягом року: як сильно він її любить і як жалкує, що написав їй замало листів, поки вона жила.

– Я оце згадав про п'єси, які вона ставила за нашою з Гретель участю, – сказав Бруно й відвернувся від Шмуля, пригадавши ті дні в Берліні. Вони вже були частиною спогадів, що не хотіли тьмяніти. – Я пригадав, як вона завжди знаходила для мене правильний костюм. Коли ти носиш правильний костюм, ти почуватимешся тією особою, якою претендуєш бути, завжди казала вона мені. Саме це я тепер і роблю, чи не так? Претендую бути особою на твоєму боці загорожі.

▲ «Апельсний площа» (площа, де збирали в'язнів). Малюнок Петра Балея, в'язня німецького концтабору

Бруно зітхнув, але він знав, що друг має слухність, а тому скинув черевики та шкарпетки й залишив їх біля купи свого одягу на землі. Спочатку він почувався жахливо, грузнучи босими ногами у глибокій багнюці; вони поринали в неї до литок і щоразу, коли Бруно підіймав ногу, він відчував огиду. Але потім йому навіть сподобалася така хода. Шмуль нахилився й підняв нижню дротину колючої загорожі, але вона піднялася лише до певної висоти, і Бруно не мав іншого вибору, як пропхатися під нею, вимастивши брудом геть увесь свій смугастий піжамний костюм. Він засміявся, коли подивився на себе. Ще ніколи у своєму житті він не був таким брудним, а тому почувався пречудово. Шмуль також засміявся. Вони ще якусь мить незграбно постояли, незвичні бути по один бік загорожі.

Бруно хотів обняти Шмуля, аби дати йому відчути, як сильно він його любить і скільки мав утіхи, розмовляючи з ним протягом минулого року.

Шмуль також поривався обняти Бруно, аби подякувати йому за доброту, за їстівні подарунки й за те, що він хоче допомогти знайти тата.

Проте вони не обнялися, а натомість пішли геть від загорожі, дорогою, яку Шмуль проходив майже щодня протягом останнього року, коли втікав від нагляду солдатів і примудрявся проникати в ту частину табору Геть-Звідси, яка не охоронялася весь час, і де йому пощастило зустріти такого друга, як Бруно.

Вони швидко дійшли до місця призначення. Бруно здивовано дивився на все. Досі він думав, що всі хатини тут населені щасливими родинками, які часто сидять увечері надворі у кріслах-гойдалках і розповідають історії про те, що в часи їхнього дитинства

– Тобто євреєм, – сказав Шмуль.

– Так, – підтвердив Бруно, підводячись на ноги й почувавши себе не зовсім зручно у випростаному стані. – Саме так.

– Шмуль показав на ноги Бруно – там були важкі черевики, які Бруно взув удома.

– Тобі треба їх також залишити тут, – сказав він. Бруно розгубився.

– Але ж тут грязюка, – сказав він. – Я не зможу ходити босий.

– Інакше тебе впізнають, – відповів Шмуль. – Ти не маєш вибору.

все було набагато кращим, вони шанували старших, зовсім не так, як сьогоднішні діти. Він думав, що хлопці й дівчата, які тут жили, збираються групами, граючи в теніс або футбол, стрибають у класики, які малюють для себе на землі.

Він думав, що в центрі тут стоїть крамниця, а може, і невеличка кав'ярня, схожа на ті, що в Берліні; він сподівався побачити тут прилавки з фруктами й овочами.

Але, як з'ясувалося, тут не було нічого з того, що він сподівався побачити.

Не було дорослих людей, які сиділи б у кріслах-гойдалках біля своїх ганків.

І діти тут не збиралися групами погратися в якісь ігри. Не було тут ні прилавків із фруктами й городиною, ані кав'ярні, тобто не було нічого з того, що він бачив у Берліні.

Натомість він побачив людей, які сиділи групами, дивлячись у землю, і здавалися неймовірно сумними. Усі вони мали одну спільну рису: були жахливо худими, з проваленими очима й поголеними головами, тож Бруно подумав, що, певно, і тут стався напад вошей.

В одному кутку Бруно побачив трьох солдатів, які, здається, стерегли гурт із приблизно двадцятьох чоловіків. Солдати кричали на них, і деякі з чоловіків попадали навколішки й залишалися так стояти, обхопивши голови долонями.

В іншому кутку він побачив більше солдатів, які стояли, сміялися й дивилися на цівки своїх рушниць, націлюючи їх у різних напрямках, але не стріляючи.

Фактично повсюди, куди він дивився, він бачив два різні типи людей: або веселих солдатів в одностроях, які сміялися й кричали, або нещасних заплаканих людей у смугастих піжамах, більшість із яких, здавалося, вступили в простір, наче сонні.

– Я не сказав би, що мені тут подобається, – через якийсь час промовив Бруно.

– Не подобається тут і мені, – сказав Шмульт.

– Думаю, мені треба повернутися додому, – промовив Бруно, з хвилину помовчавши.

Шмульт зупинився й подивився на нього.

– А як же мій тато? – запитав він. – Ти пообіцяв мені, що допоможеш його знайти.

Бруно подумав про це. Він справді дав таку обіцянку другові, й він не належав до тих людей, які забувають про свої обіцянки, а тим більше в такій ситуації, коли їх чекає тривала розлука.

– Гаразд, – сказав він, хоч почувався тепер далеко не таким упевненим, як спочатку. – Але де ми його шукатимемо?

– Ти сказав, що нам треба знайти якісь докази, – мовив Шмульт, який дуже засмутився, бо знав, що коли Бруно не допоможе йому, то не допоможе ніхто.

– Докази, справді, – кивнув головою Бруно. – Ти маєш рацію. Нумо шукати.

Бруно дотримав свого слова, й обидва хлопчики згаяли півтори години, ходячи по табору й шукаючи докази. Вони не знали, що вони шукають, але Бруно запевняв, що добрий дослідник упізнає доказ, коли його знайде.

Але вони не знайшли нічого, що могло би дати їм ключ до пошуків Шмулевого тата, а вже почало поночіти.

Бруно подивився на небо, і йому здалося, що скоро знову піде дощ.

– Пробач мені, Шмулю, – сказав він зрештою. – Пробач за те, що ми так і не знайшли жодного доказу.

Шмуль сумно кивнув головою. Він не здивувався. Він і не сподівався, що вони знайдуть докази. Та йому, проте, було приємно, що друг побачив, як йому живеться.

– Гадаю, я тепер піду додому, – сказав Бруно. – Ти проведеш мене до загорожі?

Шмуль розтулив рота, щоб відповісти, але саме в цю мить пролунав голосний свист, і десять солдатів – Бруно ніколи раніше не бачив, щоб їх так багато збиралося в одному місці, – оточили територію табору, ту саму, на якій тепер перебували Бруно та Шмуль.

– Що відбувається? – прошепотів Бруно.

– Таке іноді тут буває, – сказав Шмуль. – Вони примушують людей марширувати.

– Марширувати? – приголомшено запитав Бруно. – Я не можу марширувати. Я повинен потрапити додому на обід. Сьогодні ми їстимемо ростбіф.

– Тс! – сказав Шмуль, приклавши пальця до губів. – Не кажи нічого, а то вони розгніваються.

Бруно спохмурнів, але з полегкістю побачив, що всіх людей у смугастих піжамах у цій частині табору солдати зігнали до купи, а вони зі Шмулем сховалися в центрі, де їх було не видно. Бруно не розумів, чому всі були налякані – зрештою, у маршируванні не було нічого страшного, – він хотів прошепотіти людям, що все гаразд, що його батько комендант і якщо він хоче, щоб люди марширували, то все буде гаразд.

Знову пролунав свист, і тепер гурт десь зі ста осіб почав повільно марширувати – Бруно та Шмуль досі були в самому центрі. Якийсь безлад виник у кінці колони, де окремі люди не хотіли марширувати, але Бруно був надто малий, аби побачити, що там відбувалося, він лише чув щось подібне до пострілів, але не міг зрозуміти, чи справді там стріляють, чи ні.

– Марширування триватиме довго? – запитав він, бо йому вже дуже хотілося їсти.

– Не думаю, – сказав Шмуль. – Правда, я ніколи вже не бачив

людей, яких примушували марширувати. Але не думаю, що це триватиме довго.

Бруно спохмурнів. Він подивився на небо й почув ще один гучний звук, цього разу просто над головою прогрімів грім, і відразу небо стало ще темнішим, майже чорним, і полив дощ – густіший, ніж уранці. Бруно на мить заплющився й відчув, що вже геть мокрий. Коли знову розплющився, то він уже не так марширував, як ішов, спотикаючись, підштовхуваний гуртом людей, і відчував тільки грязюку, яка обліпила все тіло разом із мокрою від дощу піжамою, і йому захотілося бути вдома, спостерігаючи за всім цим із відстані, а не бути тут, у самому центрі.

– Оце так, – сказав він Шмулю. – Я спіймаю тут нежить. Я повинен повернутися додому.

Та щойно він це сказав, ноги пронесли його вгору сходами, ідучи, він виявив, що дощ більше не летіть йому на голову, бо їх усіх заштовхнули до довгої кімнати, напрочуд теплої й дуже надійно збудованої, бо дощ у неї зовсім не проникав. Не проникало в неї й повітря.

– Це вже щось, – сказав він, радіючи, що опинився поза штором принаймні на кілька хвилин. – Сподіваюся, ми перечекаємо тут, поки дощ перестане, а тоді я піду додому.

Шмуль притиснувся дуже близько до Бруно й подивився на нього переляканим поглядом.

– Мені шкода, що ми не знайшли твого тата, – сказав Бруно.

– Не переймайся, – відповів Шмуль.

– Мені також шкода, що ми з тобою не погралися, та коли ти приїдеш до Берліна, то ми неодмінно пограємося. І я познайомлю тебе з... О, як же їх звуть? – запитав він себе, розчарований тим, що вони були трьома найкращими в його житті друзями, але тепер остаточно зникли з пам'яті. Він не міг пригадати жодного імені й не міг собі уявити жодного обличчя.

– Проте, – сказав він, подивившись на Шмуля, – не має значення, пам'ятаю я їх чи ні. Бо вони вже не найкращі мої друзі.

Він подивився вниз і зробив дещо дуже не характерне для себе: узяв тоненьку руку Шмуля у свою долоню й міцно стиснув.

► Газові камери концтабору
«Аушвіц-Біркенау»

– Ти мій найкращий друг, Шмулю, – сказав він. – Мій найкращий у житті друг.

Шмуль, певно, розкрив рота, аби сказати щось у відповідь, але Бруно так і не почув його слів, бо в цю мить пролунало одностайне гучне зітхання людей, які заповнили кімнату, коли вхідні двері несподівано зачинилися й гучне металічне клацання пролунало зовні.

Бруно підняв брову, неспроможний зрозуміти, що відбувається, але подумав, що це пов'язано з намаганням не пропустити в кімнату дощ і вберегти людей від застуди.

А тоді в кімнаті стало зовсім поночі, й усупереч хаосу, який розпочався, Бруно виявив, що досі тримає у своїй руці руку Шмуля, й ніщо у світі його не примусить її випустити.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТИЙ

Останній

Більше ніхто й нічого не чув про Бруно після цього. Через кілька днів після того як солдати пильно обшукали дім, а тоді поширили свої пошуки на ближні містечка та села, показуючи всім фотографію маленького хлопчика, один із них натрапив на купу одягу та черевики, що їх Бруно залишив під загорожею. Солдат залишив речі на своєму місці, не доторкнувшись до них, і доповів про все комендантові, який оглянув місцевість, подивився ліворуч і праворуч, як робив і Бруно, коли вперше сюди потрапив, але попри всі зусилля так і не міг зрозуміти, що сталося з його сином. Виникало враження, що він просто зник із лиця землі, залишивши після себе свій одяг.

Мати не повернулася до Берліна так швидко, як їй хотілося. Вона залишалася в Геть-Звідси протягом кількох місяців, чекаючи звісток від Бруно, аж поки одного дня, геть несподівано, подумала, що він міг повернутися додому сам-один, тож негайно виїхала до їхнього колишнього будинку, сподіваючись побачити, що він сидить на сходах і чекає на неї.

Його там не було, звичайно.

Гретель повернулася до Берліна з матір'ю й багато годин сиділа у своїй кімнаті, плачучи, не тому, що вона повикидала геть своїх ляльок і не тому, що залишила всі свої мапи в Геть-Звідси, а тому, що їй дуже не вистачало Бруно.

Батько залишався в Геть-Звідси ще цілий рік і заслужив ненависть своїх солдатів, яких безжально ганяв. Він засинав щоночі, думаючи про Бруно, і прокидався кожного ранку з тією самою думкою. Одного дня він сформулював теорію, що саме могло ста-

тися, і пішов до того місця в загорожі, де рік тому було знайдено купку одягу.

Зовні це місце нічим не вирізнялося, але потім він здійснив невеличке дослідження й відкрив, що нижня дротина колючої загорожі не була тут належно прикріплена до ґрунту, як це було зроблено скрізь, і що коли її підняти, то невеличка особа (така, як малий хлопчик) могла під нею пролізти. Потім він подивився вдаль, і продовжив свої міркування логічно, крок за кроком, і коли він їх завершив, то ноги відмовилися тримати його. Він опустився на землю й сидів майже в тій самій позі, що й Бруно сидів протягом року, хоч батько й не схрестив під собою ноги.

Через кілька місяців після цього до Геть-Звідси прийшли інші солдати, й батькові Бруно було наказано піти з ними, й він пішов, не нарікаючи й майже з радістю, бо йому тепер було байдужісінько, що з ним станеться далі. І це кінець розповіді про Бруно та про його родину.

Звичайно, усе це сталося дуже давно й ніщо подібне більше не станеться.

Не в наші дні й не в нашу історичну добу.

Переклад з англійської Віктора Шовкуна

У 2008 році роман Джона Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі» екранізували, фільм показали в кінотеатрах багатьох країн світу. За твором поставлені п'єса, балет і опера. Сьогодні роман вивчають у школах на всіх континентах, він допомагає ознайомити юних читачів і читачок із трагедією Голокосту.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чи сподобалася вам прочитана книжка? Що вас вразило в цьому творі? Чи змінив цей твір ваші уявлення про моральність та людяність? Які думки і сумніви у вас виникли?
2. Критики докоряють Дж. Бойну, що описані ним події в реальності неможливі. Як ви гадаєте, з якою метою автор художній вимисел ставить вище за історичну достовірність?
3. Яке значення має дружба Бруно і Шмуля для кожного з них? А для розуміння загальної ідеї твору?
4. Прокоментуйте слова, якими автор завершує книжку. Як ви їх розумієте? Чому сподівання Джона Бойна не справдились, і діти все ще гинуть у війнах?

5. Як події, що сталися в концтаборі, вплинули на родину Бруно: його сестру, матір, батька? Чи змінюється у фіналі їхнє ставлення до війни, євреїв, «роботи» батька?
6. Що б змінилось у змісті, проблематиці, ідеї твору, якби автор замість трагічного фіналу змалював його щасливим для усіх героїв роману?
7. Яка роль прийому контрасту в побудові сюжету роману? Наведіть приклади використання антитези у творі.
8. Поясніть назву роману. Як вона контрастує з його змістом?
9. Що, на думку Джона Бойна, протистоїть нелюдяності в усіх проявах?
10. Чому цей роман важливий для розвитку читацької культури та засвоєння етичних ідеалів? Які цінності формує ця книжка і як вона впливає на читацьке коло, розвиваючи емоційний інтелект?
11. У чому актуальність роману «Хлопчик у смугастій піжамі»? Поясніть його популярність серед читачів і читачок, зокрема молоді. Як твір спонукає нас до роздумів над минулими подіями і як впливає на наш світогляд?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

12. Перекажіть найцікавіші для вас розділи роману, підготуйте різне читання уривка твору за особами.
13. Напишіть есе (5–7 речень) на тему: «Які уроки людяності дає нам книжка Джона Бойна»?
14. Напишіть фанфік про долю Гретель, старшої сестри Бруно.
15. Перегляньте в онлайн-кінотеатрі фільм Марка Хермана «Хлопчик у смугастій піжамі» (Велика Британія, 2008), знятий за романом Джона Бойна. Висловіть свої читацькі враження.
16. Створіть у цифровому середовищі повідомлення або медіатекст із застосуванням гіпертекстових посилань.
17. Творчі проекти.

А. Підготуйте повідомлення та/або презентацію про Голокост у літературі та/або кінематографії.

Б. Зіставте прочитаний роман Джона Бойна і книжку Юлії Смаль «П'ять колосків. Голодомор. Історії, як зникали українці». Чому, на ваш погляд, людство допустило ці дві страшні катастрофи – Голокост щодо євреїв і Голодомор щодо українського народу?

УЗАГАЛЬНЮЄМО ВИВЧЕНЕ ЗА РОЗДІЛОМ «ПАМ'ЯТАЄМО ПРО МИНУЛЕ»

1. Зіставимо прозу і поезію.

Чим вони подібні?

- Відображають світ і передають головну думку за допомогою художніх образів, які втілюють ідеї, почуття, настрої та характеристики.
- Використовують засоби художньої виразності (тропи): епітети, порівняння, метафори, символи, перебільшення тощо.
- Не лише відтворюють події, а й надають їм художнього забарвлення, викликають емоції та асоціації.

За якими ознаками різняться?

<i>Поезія (вірші)</i>	<i>Проза</i>
<ul style="list-style-type: none"> • це ритмічно організована мова за допомогою складів, стоп, рими, наголосів і пауз; • чіткий поділ на короткі рядки, виділені графічно та інтонаційно; • настанова на музичне звучання, емоційність і ліричність; • зміст передається через відтворення переживань і роздумів ліричного героя. 	<ul style="list-style-type: none"> • ритм не явний, прихований, забезпечується поділом на речення, абзаци, розділи; • записується розгорнуто і не зосереджена в коротких висловах; • епічність, сюжетність, розповідь про події та їх учасників; • зміст передається через описи персонажів, природи, побуту, діалоги та дії персонажів.

2. Перевіримо себе.

1. Основні події роману Джона Бойна відбуваються в окупованій

а) Франції б) Німеччині в) Польщі

2. Ідея рівності представників різних рас, націй, національностей і народів гостро звучить

а) у баладах про Робіна Гуда
б) у вірші «Пісня про солдатів з Вестерплатте»
в) у романі «Хлопчик у смугастій піжамі»

3. Укажіть, яка рослина у вірші К. І. Галчинського є символом пам'яті про полеглих солдатів – захисників Вестерплатте?

а) троянда б) верес в) тюльпан г) лілія

Сила дружби і кохання

Любов виникає з любові;
коли хочу, щоб мене любили,
я сам перший люблю.

Г. Сковорода

Художниця Ніно Чакветадзе

Наш світ сповнений загадок і таємниць. Проте найбільшою таїною завжди була й залишається... людина. Недаремно ще давньогрецький драматург Софокл написав: *«Дивних багато у світі див, / Найдивніше із них – людина...»*. І не випадково письменництво різних часів і країн у своїх творах намагалося розгадати цю загадку людства.

Що примусило Герду босоніж вирушити до володінь Снігової Королеви, аби врятувати свого названого брата Кая? Як їй вдавалося підкорювати тварин і порозумітися з тими, кого вона зустрічала в тій небезпечній мандрівці? Сила була в її серці – гарячому, доброму і безкорисливому.

Або чому скнара Скрудж (герой «Різдвяної пісні в прозі» Чарльза Дікенса), який тільки тим і жив, що «загрібав, хапав, вимагав, вичавлював соки, витягував жили та заганяв у могилу», раптом докорінно змінився? Завдяки духам Різдва він усвідомив, що є цінності, набагато важливіші за великі статки та все золото світу – це тепло родинного вогнища, вміння дарувати людям радість і сіяти навколо себе добро.

А пам'ятаєте, як Том Соєр, юний герой Марка Твена, ризикуючи власним життям, виступив на захист бідолахи, безпідставно звинуваченого у вбивстві? Він не міг спокійно спостерігати, як невинну людину засуджують до страти. Ми захоплюємося також моральною силою маленьких пиктів, котрі не підкорилися жорстоким завойовникам, не стали зрадниками чи колаборантами¹, а залишилися вірними своєму народу.

Тож у цьому розділі ви прочитаєте твори американського письменника О. Генрі, вірші зарубіжних поетів Роберта Бернса й Генріха Гейне про силу дружби й кохання.

■ Як ви гадаєте, чи здатне людство вижити без взаємодопомоги та дружби?

¹ **Колаборант** – особа, яка усвідомлено співпрацює із окупаційною цивільною чи військовою владою на шкоду власній країні.

О. ГЕНРІ

«Дари волхвів»

«Останній листок»

▲ О. Генрі.
Фото В. Вандер Вейде. 1909

Особистість найповніше розкривається саме в стосунках із людьми. Тому багато письменників і письменниць досліджували людські взаємини. Серед них і американець О. Генрі. Герої його новел трохи наївні та кумедні, вони анітрохи не схожі на ідеальних безстрашних і шляхетних героїв. Та їхні безкорисливість, доброта, здатність до самопожертви викликають у читацького кола щирі симпатії. Pozнайомимось з американським письменником ближче.

Доля Вільяма Сідні Портера (1862–1910), відомого в світі як О. Генрі, у чомось схожа на історії героїв його новел. Народився він у невеличкому провінційному містечку на півдні США. Здавалося, життя випробувало його на міцність. Щасливе дитинство раптово обірвалося зі смертю матері.

Вільям Портер почав працювати з 16 років, спробувавши себе в різних професіях: фармацевта, кресляра, банківського касира, журналіста тощо.

Зрештою доля привела його до Техасу, краю мужніх ковбоїв¹, які револьвером володіли краще, ніж виделкою, і були готові будь-якої миті захистити свою честь і гідність. Про них письменник згодом розповість у своїй збірці «Серце Заходу» (1907). Саме тоді Портер вивчав іспанську та німецьку мови, переважно від емігрантів. Він також багато часу приділяв читанню класичної літератури. Перебравшись до Остіна, столиці штату, він познайомився і одружився з чарівною Етол Естес. Здавалося, ніщо не могло завадити їхньому щастю: у подружжя народилася донька, Вільяму вдалося влаштуватися касиром-бухгалтером у банку.

Треба бути людиною попри всю жорсткість навколишнього світу, і це можливо.

О. Генрі

Новела (лат. novellus – новітній) – невеликий за обсягом прозовий епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом та яскраво вимальованою дією.

¹ **Ковбой** – пастух-вершник, що випасав або переганяв худобу.

◀ Вільям Сідні Портер – касир у банку. Фото. Не пізніше 1897 р.

Достеменно невідомо, чому письменник обрав собі псевдонім «О. Генрі», але, за однією з версій, він походить від емоційних вигуків його шкільного вчителя «О, Генрі! Ти відкрив...». Так голосно той захоплювався відкриттями фізика Джозефа Генрі. Дехто пов'язує походження псевдоніма з відомою ковбойською пісенькою «Скажи мені, о Генрі, який там вердикт?», а дехто – що письменник запозичив ініціал та ім'я автора фармацевтичного довідника, яким користувався, коли працював в аптеці.

Цілком можливо, що Вільяму Сідні Портеру спало на думку перше-ліпше прізвище, яке й стало його літературним псевдонімом, і він 1899 року підписав ним оповідання «Різдвяний подарунок Діка-Свистуна». Тож до Нью-Йорка Портер приїхав уже як «О. Генрі» і незабаром став улюбленим письменником Америки.

Портер згодом придбав друкарню і права власності на місцеву газету, адже вже кілька років друкувався в різних часописах Америки. Але робота касира не подобалася, справи в газеті йшли не надто успішно, а кохана дружина страждала на туберкульоз, хворобу на той час невиліковну. До того ж ревізія в банку виявила помилки в документації і нестачу великої суми грошей. Місцева влада, добре знаючи Портера, зняла з нього всі обвинувачення, але її центральні органи поновили розслідування. Уникаючи суду, Портер втік до Гондурасу, що був справжнім раєм для тих, хто мав проблеми з правосуддям. Саме там він уперше познайомився з відчайдухами-авантюристами, що могли і влаштувати державний переворот у якійсь невеличкій країні, і ошукати ціле містечко, але зрештою залишитися без жодного цента в кишені. Згодом вони стануть героями його збірки «Шляхетний шахрай» (1908). Новини з батьківщини були невтішними: стан здоров'я дружини погіршувався. І Портер вирішив повернутися додому, проте доля зіграла з ним злий жарт. Дружина померла в нього на руках, а суд, попри те, що письменник заперечував свою провину, покарав його позбавленням волі. І аж через пів століття, уже після смерті О. Генрі, спеціально створена комісія, ретельно вивчивши всі документи, дійшла висновку: до фінансових махінацій банку Портер жодного стосунку не мав.

Нью-Йорку та його мешканцям О. Генрі присвятив більшу частину своїх творів. Він вважав, що література покликана пробуджувати в людині сподівання на краще і переконувати

в неминучості перемоги добра над злом. Його твори сповнені співчуття до простої людини, доброзичливого гумору і незнищенного оптимізму. І в них обов'язково наявний щасливий фінал («happy end»). Усе це ми знаходимо і в його новелах «Дари волхвів» (1905) та «Останній листок» (1907).

ДАРИ ВОЛХВІВ

Один долар вісімдесят сім центів¹. Це було все. Із них шістдесят центів – монетками по одному центу. Вона відвоювала кожну монетку, торгуючись із бакалійником, зеленярем, м'ясником так запекло, що аж вуха палали від мовчазного осуду її скупості, викликаної надмірною ощадливістю. Делла тричі перелічила гроші. Один долар вісімдесят сім центів. А завтра Різдво.

Що було діяти – хіба впасти на стару потерту маленьку кушетку і заплакати. Так Делла і зробила. З цього маємо дійти повчального висновку, що життя складається зі сліз, зітхань, усмішок, причому зітхання переважають.

Поки господиня переходить поступово від першої стадії до другої, огляньмо її господу. Мебльована квартира за вісім доларів на тиждень. Не можна сказати, що вона зовсім убога, але щось спільне з цим поняттям, безперечно, має.

¹ За невідомо ким заведеною традицією, люди залишають на могилі письменника рівно 1,87 долара на удачу і на знак поваги до його таланту. Монетки збирає доглядач кладовища і передає цю своєрідну пожертву на потреби місцевої бібліотеки.

ВОЛХВИ

Звичай робити подарунки на Різдво пов'язаний із біблійною історією, викладеною в Євангелії, життєписі Ісуса Христа. Три правителі з різних земель, які були ще й волхвами (магами) та мудрецами, дізналися про народження маленького Ісуса завдяки зірці, що засяяла на небі й привела їх до Віфлеєма. Вони принесли Ісусу свої коштовні дари – золото, ладан і смирну. Ладан і смирна (мирра) – це одні з найдавніших пахоців, які до цього часу використовують у церковних обрядах та парфумерії.

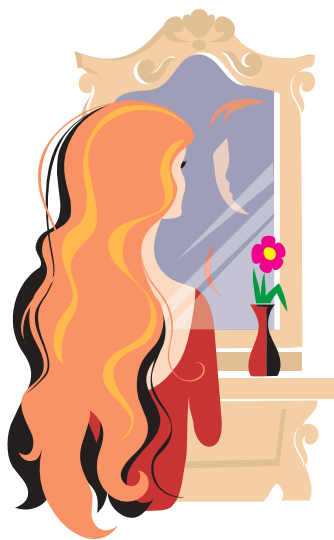
▲ Поклоніння волхвів.
Художник Альбрехт Дюрер. 1504

Внизу, у вестибюлі, скринька для листів, у щілину якої не ввійшов би жоден лист, і кнопка електричного дзвоника, з якої жодному смертному не пощастило б витиснути ніякого звуку. На дверях була ще прикріплена картка з написом «М-р Джеймс Діллінгем Янг».

Слово «Діллінгем» розтягнулось на всю довжину в той недавній час процвітання, коли власник цього імені одержував тридцять доларів на тиждень. Тепер він заробляв тільки двадцять доларів, і літери в слові «Діллінгем» поблякли, немовби серйозно замислились, чи не скоротитись їм до скромного, без претензій «Д». Та хоч коли містер Джеймс Діллінгем Янг, приходячи додому, піднімався у свою квартиру на верхньому поверсі, його завжди зустрічав вигук «Джим!» і гарячі обійми місис Джеймс Діллінгем Янг – її ви вже знаєте як Деллу. А це й справді так гарно!

Делла перестала плакати і провела пуховкою по щоках. Вона стояла біля вікна, сумно дивлячись на сірого кота, який прогулювався по сірому паркану в сірому дворі.

■ Чи випадково в цьому реченні тричі вжито прикметник «сірий»? Яке емоційніше тло створено завдяки повторенню слова?

■ Поясніть вживання займенників: чому **вона** була щаслива, думаючи про подарунки **йому**?

Завтра Різдво, а в неї тільки долар і вісімдесят сім центів, щоб купити подарунок Джімові! Вона місяцями економила буквально кожен цент, і ось це все, що вдалося зібрати. За двадцять доларів на тиждень далеко не заїдеш. Витрати були більші, ніж вона розраховувала. Витрати завжди більші. Тільки долар і вісімдесят сім центів, щоб купити подарунок Джімові! Її Джімові! Багато щасливих годин провела вона, роздумуючи, що б таке подарувати йому на Різдво. Щось особливе, рідкісне, коштовне, хоч трохи гідне високої честі належати Джімові.

Між вікнами кімнати стояло трюмо. Можливо, вам ніколи не випадало дивитися в трюмо у восьмидоларовій мебльованій квартирі. Дуже худа і дуже рухлива людина, спостерігаючи швидку зміну своїх відображень у його довгих та вузьких дзеркалах, може дістати досить точне уявлення про свою зовнішність. Делла була струнка, і їй пощастило опанувати це мистецтво.

Вона раптом одійшла од вікна і зупинилась перед дзеркалом. Очі її сяяли, як діаманти, але за якихось двадцять секунд лице втратило свої кольори. Вона хутенько висмикнула шпильки і розпустила своє довге волосся.

У подружжя Джеймс Діллінгем Янг було дві речі, якими вони дуже пишалися. Одна – це золотий годинник Джіма, що належав колись його батькові та дідові, друга – волосся Делли. Якби цариця Савська жила в будинку навпроти, Делла часом, помивши голову, сушила б своє волосся біля вікна, щоб затьмарити блиск оздоб і коштовностей її величності. Якби цар Соломон¹ був швейцаром у будинку, де вони жили, і зберігав би всі свої скарби в підвалі, Джім, проходячи повз нього, завжди діставав би свій годинник, щоб побачити, як Соломон рве собі бороду від заздрощів.

Прекрасне волосся Делли розсипалось каштановими хвилями, сяючи, мов струмені водоспаду. Воно спадало нижче її колін і вкривало, наче плащем, майже всю її постать. Потім вона знову, нервуючи і поспішаючи, підбрала його. Завагавшись, постояла якусь мить нерухомо, і дві чи три сльози впали на потертий червоний килим.

Мерщій надіти старенький коричневий жакет і старенький коричневий капелюшок! Махнувши спідницею, Делла кинулася до дверей і вибігла з дому на вулицю, а в очах у неї ще поблискували діамантовими краплями сльози.

Вона зупинилась перед дверима з вивіскою: «М-м Софроні. Найрізноманітніші вироби з волосся». Делла вибігла на другий поверх і спинилася, переводячи дух, серце її швидко билось. Мадам Софроні була здоровенна білява жінка з сухими манерами.

– Чи не купите ви моє волосся? – спитала Делла.

– Я купую волосся, – відповіла мадам. – Зніміть капелюшок, треба подивитися, що за товар.

Знову заструменів каштановий водоспад.

– Двадцять доларів, – сказала мадам, звично зважуючи в руці волосся.

– Давайте мерщій, – промовила Делла.

Дві години після цього пролетіли на рожевих крилах – вибачайте за банальну метафору. Делла бігала по крамницях, шукаючи подарунок Джімові.

■ Чому очі й сльози Делли О. Генрі порівнює з діамантами? Зауважте, що діаманти, так само як золото, завжди вважали мірилом цінності та багатства.

¹ Цариця Савська і цар Соломон були найбагатшими правителями Стародавнього світу.

ТВОРЧА ІСТОРІЯ

Уперше новелу «Дари волхвів» було надруковано в різдвяному випуску нью-йоркської газети «New York World Sunday». Потім вона увійшла до першої збірки письменника «Чотири мільйони». Місцем розгортання подій у невеликих за обсягом творах став мегаполіс Нью-Йорк, в якому на той час мешкало чотири мільйони жителів. Збірка зробила О. Генрі відомим і визнаним письменником, а новела «Дари волхвів» стала чи не найпопулярнішою в його творчому доробку. Вважають, що в цій щемливій історії кохання письменник віддав шану своїй дружині Етол. О. Генрі наділив героїню новели Деллу зовнішністю своєї дружини, яка мала розкішне довге волосся. А події, описані у творі, перегукуються із сімейною історією Вільяма Сідні Портера. Коли Портер переховувався від поліції в Гондурасі, його дружина Етол, уже тяжко хвора, продала свою мережану шаль, щоб купити чоловікові різдвяний подарунок – золотий ланцюжок до годинника. Саме тоді Сідні Портер, дізнавшись про смертельну хворобу дружини, продав свій годинник і на виручені гроші повернувся до Сполучених Штатів Америки, щоб бути поруч із коханою...

Нарешті знайшла. Безперечно, ця річ була створена для Джіма, і тільки для нього. Нічого схожого не було в жодній іншій крамниці, вона вже все перевернула там догори дном. Це був платиновий ланцюжок для кишенькового годинника, простий і строгий, він привертав увагу коштовністю матеріалу, з якого був зроблений, а не мішурним блиском – саме такими мають бути всі гарні речі. Він навіть був гідний годинника. Побачивши його, Делла відразу дійшла думки, що ланцюжок повинен належати Джімові. Він був такий, як Джім. Скромність і гідність – ці якості були у них обох. За ланцюжок довелося заплатити двадцять один долар. У Делли лишилося ще вісімдесят сім центів, і вона поспішила додому. З таким ланцюжком Джім у будь-якому товаристві зможе дістати свій годинник, глянути, котра година, бо хоч який чудовий був той годинник, а Джім іноді дивився на нього крадькома, бо висів він не на ланцюжку, а на старому шкіряному ремінці.

Коли Делла повернулася додому, її захоплення трохи вщухло, натомість з'явилися передбачливість та розсудливість. Вона дістала щипці для завивання, запалила газ і почала виправляти спустошення, вчинені великодушністю та любов'ю. А це завжди надзвичайно важка праця, дорогі друзі, велетенська праця.

■ Як ви поясните вислів «спустошення, вчинені великодушністю та любов'ю»? Поміркуйте, чому любов письменник називає важкою і велетенською працею.

За сорок хвилин її голова вкрилася дрібними кучериками і Делла стала дуже схожою на хлопчиська, що втік з уроків. Довгим, уважним і критичним поглядом вона глянула на себе в дзеркало.

«Якщо Джім не вб'є мене з першого погляду, – подумала, – то, глянувши вдруге, скаже, що я схожа на хористку з Коні-Айленда. Але що, що могла б я зробити з одним доларом і вісімдесятьма сімома центами?!»

О сьомій годині кава була готова, а гаряча сковорода стояла на плиті, чекаючи, коли на ній смажитимуться котлети.

Джим ніколи не спізнювався. Делла затиснула в руці платиновий ланцюжок і сперлася на краєчок стола біля вхідних дверей. Невдовзі вона почула його кроки внизу на сходах і на мить зблідла. Вона мала звичку звертатися до Бога з коротенькими молитвами з приводу всяких життєвих дрібниць і тепер швиденько зашепотіла:

– Господи, зроби, будь ласка, так, щоб я все ще сподобалася йому!

Двері відчинилися, Джім увійшов і причинив їх. Його худе обличчя було заклопотане. Бідолаха, в двадцять два роки він мав годувати сім'ю! Йому давно треба було купити нове пальто, і рукавичок у нього не було.

Джим увійшов і завмер, наче сетер¹, що збирається кинутися на перепелицю. Його очі спинилися на Деллі, в них був вираз, якого вона не могла зрозуміти, і їй стало страшно. Це не були ні гнів, ні здивування, ні докір, ні жах – жодне з тих почуттів, яких вона могла сподіватись. Він просто пильно дивився на неї, і на обличчі у нього був отой дивний вираз.

Делла зіскочила зі столу і кинулась до нього.

– Джім, милий, – вигукнула вона, – не дивись так на мене! Я обстриглась і продала волосся, бо я б не пережила, якби нічого не змогла подарувати тобі на Різдво. Воно знову виросте! Ти ж не гніваєшся, ні? Я повинна була це зробити. Волосся у мене росте дуже швидко. Поздоров мене з Різдвом, Джім, і будьмо щасливі. Ти ж навіть не знаєш, який гарний, чудовий подарунок я приготувала для тебе!

– Ти обстригла волосся? – насилу спитав Джім так, наче він не міг усвідомити цього очевидного факту, хоч його мозок напружено працював.

– Обстригла і продала його, – відповіла Делла. – Але ж я тобі все одно подобаюсь? Я ж така сама, тільки з коротким волоссям!

Джим здивовано оглянув кімнату.

– То, виходить, твого волосся вже нема? – спитав він з якимсь безглуздим виразом.

¹ Сетер – порода мисливської собаки.

– І не шукай його, не знайдеш, – відповіла Делла, – кажу ж тобі: я його продала – обстригла і продала. Сьогодні Святвечір, Джім. Будь зі мною ласкавий, це ж я зробила для тебе. Можливо, волосся на моїй голові і можна було б перелічити, – в її голосі раптом прозвучала глибока ніжність, – але ніхто й ніколи не зможе виміряти мою любов до тебе! Смажити котлети, Джім?

І Джім раптом наче прокинувся від важкого сну. Він обняв свою Деллу. Будьмо скромні – відвернімося на якихось десять секунд і займімося чимось іншим. Подумаймо, наприклад, яка різниця між вісьмома доларами на тиждень і мільйоном на рік?

І математик, і мудрець дадуть неправильні відповіді. Волхви принесли коштовні дари, але серед них не було одного. Цей туманний натяк ми роз'яснимо пізніше.

Джим витяг з кишені свого пальта пакуночок і кинув його на стіл.

– Зрозумій мене правильно, Делл, – сказав він. – Ніяка стрижка, ніякі нові зачіски не примусять, щоб я розлюбив тебе, дівчинко. Але розгорни цей пакунок – і ти зрозумієш, чому я спершу трохи розгубився.

Білі спритні пальчики розірвали мотузку й папір. Пролунав крик захвату, а на зміну йому – ой леле! – прийшли, як то буває тільки у жінок, потоки сліз та зойки. Довелось негайно вдатися до всіх заспокійливих засобів, які були у господаря квартири.

Річ у тому, що на столі лежали гребінці, набір гребінців – бічні й задні, – якими Делла давно любила любовалася на одній із бродвейських вітрин. Чудові гребінці, справжні черепахові, прикрашені по краях дрібними коштовними каменями, і саме того відтінку, що пасував би до її волосся. Гребінці коштували дорого, вона знала це, і її серце давно вже нило від того, що не було ніякої надії купити їх. Тепер вони належали їй, але де ж ті коси, що їх прикрасили б ці довгождані гребінці.

А проте вона міцно притисла їх до грудей, підвела нарешті затуманені сльозами очі, всміхнулась і промовила:

– У мене дуже швидко росте волосся, Джім!

Делла підскочила, як ошпарене котеня, і вигукнула:

– О господи!

Джим ще не бачив свого чудового подарунка. Вона хутенько подала йому на долоні ланцюжок. Матовий коштовний метал, здавалося, засяяв відбитим світлом її гарячої і щирої радості.

– Ну, правда ж гарний, Джім? Я обнищпорила все місто, поки знайшла його. Тепер ти можеш дивитись, котра година, хоч сто разів на день. Дай-но мені свій годинник. Я хочу побачити, який вигляд він матиме з ланцюжком.

Але Джім не послухався – він ліг на кушетку, заклав руки під голову і всміхнувся.

■ Як співвідносяться тут словосполучення «перелічити волосся» та «виміряти любов»? Як називають цей прийом?

– Делл, – сказав, – давай сховаємо свої подарунки до іншого часу. Вони занадто гарні, щоб так зразу ними користуватись. Я продав годинник, щоб купити тобі гребінці. А тепер, гадаю, пора смажити котлети.

Волхви, ті, що принесли дари немовляті у яслах, були, як ви знаєте, мудрі люди, надзвичайно мудрі люди. Вони винайшли звичай робити різдвяні подарунки. Бо вони були мудрі, і дари їхні були мудрі, не виключено, що їх можна було навіть замінити, якщо траплялися два однакових подарунки. А я розповів вам нічим не примітну історію про двох дурненьких дітей, які жили у восьмидоларовій квартирі і зовсім немудро пожертвували одне для одного найдорожчими своїми скарбами.

Але до відома мудреців наших днів слід сказати, що з усіх, хто робив подарунки, ці двоє були наймудріші. З усіх, хто приносить і приймає дари, наймудріші тільки такі, як вони. Це всюди так. Вони і є волхви.

*Переклад з англійської Юрія Іванова
Ілюстрації Олександра Коваля*

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Сформулюйте тему та основну думку новели «Дари волхвів». Визначте зав'язку, кульмінацію та розв'язку твору.
2. Чи можна стверджувати, що новела належить до різдвяних творів? Якщо так, то про яке різдвяне диво йдеться у творі?
3. Порівняйте стосунки в родині Янгів і родині Кратчитів (Ч. Дікенс, «Різдвяна пісня у прозі»). Чи могли б Делла та Джім погодитися з поглядами героїв Дікенса на Різдво?
4. Поясніть емоційний стан Джіма і Делли, коли він повернувся додому і побачив нову зачіску дружини.
5. Чому автор новели про двох «дурненьких дітей», які «немудро пожертвували одне для одного найдорожчими своїми скарбами», назвав їх «наймудрішими з усіх, хто робив подарунки»? Чи погоджуєтеся ви з ним?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

6. Складіть кроссенс або «хмару слів» за змістом новели.
7. Творчий проєкт. У Нью-Йорку, де, за задумом автора, розгорнулася історія Делли і Джіма, заснували літературну премію «Дари волхвів». На конкурс приймають короткі оповідання, які вибудовані за сюжетною канвою новели О. Генрі. Спробуйте свої сили і запропонуйте власний варіант різдвяної історії.

ОСТАННІЙ ЛИСТОК

У невеличкому районі на захід від площі Вашингтона вулиці показилися й розбилися на вузькі смужки, що називаються проїздами. Ці проїзди утворюють химерні кути й повороти. Там одна вулиця перетинає навіть сама себе разів зо два. Якомусь художникові пощастило відкрити надзвичайно цінні властивості цієї вулиці. Уявімо собі, що збирач боргів з рахунком за фарби, папір і полотно, ідучи цим маршрутом, раптом стрічає самого себе, коли він уже повертається назад, не діставши в оплату жодного цента!

¹ **Грінч-Вілідж** – район у західній частині м. Нью-Йорка на Манхеттені, де мешкали художники, поети, музиканти, актори.

² **Мансарда** – житлове приміщення на горіщі будинку під високим дахом.

³ **Колонія** – поселення.

⁴ **Табльдот** – харчування за спільним столом і спільним для всіх меню в готелях і ресторанах.

⁵ **Джентльмен** – вихований, шляхетний чоловік.

Отож люди мистецтва незабаром налетіли в старий чудернацький Грінч-Вілідж ¹ у пошуках вікон, що виходять на північ, гостроверхих дахів XVIII століття, голландських мансард ² і низької квартирної платні. Потім вони притягли туди з Шостої авеню кілька олов'яних кухлів та одну-дві жаровні й утворили «колонію» ³.

Студія Сью і Джонсі містилася на горіщі присадкуватого триповерхового цегляного будинку. Джонсі – пестливе від Джоанна. Одна дівчина приїхала зі штату Мен, друга – із штату Каліфорнія. Вони познайомилися за табльдотом ⁴ у місцевому ресторанчику на Восьмій вулиці, побачили, що їхні погляди на мистецтво, салат із листя цикорію та широкі рукави цілком збігаються,

я і вирішили найняти спільну студію.

Це було в травні. А в листопаді холодний, невидимий пришеlecь, якого лікарі називають Пневмонією, почав бродити по колонії, торкаючись то одного, то другого своїми крижаними пальцями. По Іст-Сайду цей зарізяка розгулював сміливо, ішов швидко, вражаючи десятки жертв, але тут, у лабіринті вузьких, порослих мохом проїздів, насилу переставляв ноги.

Містера Пневмонію не можна було назвати благородним старим джентльменом ⁵. Для цього підтоптаного задишкуватого бовдура з червоними кулацюрками мініатюрна дівчина навряд чи була тією дичиною, на яку дозволялося полювати. Проте він напосівся на неї, і тепер Джонсі, нездатна й поворухнутись, лежала на фарбованому залізному ліжку, дивлячись крізь невеличкі шибки голландського вікна на глуху стіну сусіднього мурованого будинку.

Одного ранку заклопотаний лікар порухом кошлатої сивої брови запросив Сью в коридор.

– У неї один шанс... ну, скажімо, з десяти, – повідомив він, збиваючи ртуть у термометрі. – І цей шанс полягає в тому, щоб вона хотіла жити. Та коли люди починають діяти в інтересах гробаря, то вся фармакопея¹ – марнота. Ваша маленька подруга вже вирішила, що ніколи не одужає. Які в неї були наміри на майбутнє?

– Вона... вона хотіла намалювати коли-небудь Неаполітанську затоку, – сказала Сью.

– Намалювати? Дурниці! Чи нема у неї чогось такого, про що справді варто було б думати – наприклад, якогось хлопця?

– Хлопця? – перепитала Сью голосом, схожим на звук натягнутої струни. – Хіба хлопець вартий... ні, докторе, такого немає.

– Ну, тоді це просто занепад сил, – підсумував лікар. – Я зроблю все, що тільки може наука, знаярдям якої я є. Але коли мій пацієнт починає рахувати карети в своїй похоронній процесії, я скидаю з цілющої сили ліків п'ятдесят процентів. Якщо вам вдасться, щоб вона хоч раз спитала, який буде цієї зими новий фасон рукавів у пальтах, я зможу поручитися, що в неї буде один шанс не з десяти, а з п'яти.

■ Від чого, на думку лікаря, залежали шанси на видужання Джонсі?

Коли лікар пішов, Сью вибігла в майстерню й плакала в японську паперову серветку, аж доки та геть не розмокла.

Потім узяла креслярську дошку і, насвистуючи веселий мотивчик, незалежно ввійшла до кімнати.

Джонсі, майже непомітна під ковдрою, лежала, повернувшись обличчям до вікна. Сью перестала насвистувати, подумавши, що Джонсі заснула.

Вона прилаштувала дошку й почала малюнок тушшю – ілюстрацію до журнального оповідання. Молоді художники мусять мостити свій шлях у Мистецтво, малюючи ілюстрації до журнальних оповідань, які молоді автори пишуть для того, щоб вимостити собі шлях у Літературу.

Малюючи героя оповідання, ковбоя із штату Айдахо в елегантних штанах, з моноклем, Сью почула тихий шепіт, що повторився кілька разів. Вона швидко підійшла до ліжка.

Очі у Джонсі були широко розплющені. Дівчина дивилась у вікно й лічила – лічила в зворотному порядку:

– «Дванадцять», – мовила вона і трохи згодом: – «одинадцять», – потім: – «десять» і «дев'ять», – а тоді, майже одночасно: – «вісім» і «сім».

Сью стривожено подивилась у вікно. Що там лічити? Адже перед очима лише порожніє безмежно похмуре подвір'я та глуха стіна цегляного будинку на відстані двадцяти футів. До половини тієї стіни видряпався старезний плющ, вузлуватий і підгнилий

¹ **Фармакопéя** – посібник для аптекаря з приписами ліків.

біля коріння. Холодний подих осені струсив з нього листя, й було добре видно, як майже голі галузки рослини чіпляються за потріскані цеглини.

– Що там таке, серденько? – спитала Сью.

– Шість, – ледь чутно мовила Джонсі. – Тепер вони падають швидше. Три дні тому їх було майже сто. Аж голова боліла рахувати. А сьогодні вже легко. Он іще один упав. Тепер лишилося тільки п'ять.

– П'ять чого, серденько? Скажи своїй Сьюді.

– Листків. На плющі. Коли впаде останній, я помру. Я знаю це вже три дні. Хіба лікар нічого тобі не сказав?

– Таких дурниць я ще ніколи не чула, – пирхнула Сью, чудово вдаючи зневагу. Яке відношення має листя старого плюща до твого одужання? А ти ж, капосне дівчисько, так любила цей плющ! Не будь дурненькою. Бо ж іще сьогодні вранці лікар мені казав, що твої шанси одужати, та й то скоро... стривай, як же він ска-

зав?... Він сказав, що в тебе десять шансів проти одного! А це майже стільки, як у кожного з нас у Нью-Йорку, коли їдеш у трамваї або проходиш повз новий будинок. Спробуй-но тепер з'їсти бульйону і дай твоїй Сьюді докінчити малюнок, щоб можна було продати його редакції і купити своїй хворій дівчинці портвейну, а собі, ненажері, свинячих котлет.

– Не треба більше купувати вина, – мовила Джонсі, не відриваючи погляду від вікна. – Он іще один полетів. А бульйону я не хочу. Залишилось усього чотири листочки. Я хочу, поки не стемніло, побачити, як одірветься останній. Тоді помру і я.

– Джонсі, люба, – сказала Сью, схиляючись над ліжком, – ти можеш пообіцяти мені, що заплющиш очі й не дивитимешся у вікно, поки я закінчу роботу? Я повинна здати ці малюнки завтра. Мені потрібне світло, інакше я опустила б штору.

– А чи не могла б ти малювати в другій кімнаті? – холодно спитала Джонсі.

– Краще я побуду біля тебе, – відповіла Сью. – До того ж я не хочу, щоб ти весь час дивилась на ті дурні листки.

– Тоді скажи мені, коли закінчиш, – заплющуючи очі, попросила Джонсі, бліда й непорушна, мов повалена статуя, – бо я хочу побачити, як упаде останній листок. Я стомилася чекати. Стомилася думати. Мені хочеться розслабитись, ні за що не триматися й полетіти – дедалі нижче й нижче – як один з отих нещасних, виснажених листків.

– Спробуй заснути, – порадила Сью. – Мені треба покликати сюди Бермана, щоб намалювати з нього відлюдька-золотошукача.

Я вийду на хвилинку, не більше. А ти лежи й не рухайся, поки я не повернуся.

Старий Берман був художником і жив на першому поверсі під ними. Йому вже перевалило за шістдесят, і борода в нього, як у скульптури Мікеланджело «Мойсей», кільцями спускалася з його голови сатира на тіло карлика.

У мистецтві Берман був невдахою. Сорок років тримав він у руках пензель, але й на крок не наблизився до своєї Музи, щоб хоч торкнутися краю її мантиї. Він весь час збирався створити шедевр, але навіть не почав над ним роботи. Уже кілька років, як він не малював нічого, крім якоїсь мазанини – вивісок та реклам. На шматок хліба він заробляв, позуючи тим молодим художникам із колонії, які не могли платити натурникові-професіоналу. Він занадто багато пив і ще не облишив балачок про свій майбутній шедевр. Що ж до всього іншого, то це був буркітливий дідок, який нещадно знущався з усякої делікатності, в кому б вона не виявлялась, і дивився на себе як на сторожового пса, спеціально поставленого захищати двох молодих художниць у студії нагорі.

Сью застала Бермана, від якого дуже тхнуло ялівцівою¹, в його тьмяно освітленій комірчині вниз. В кутку стояв мольберт з підрамником, на якому було натягнуто чисте полотно, що вже двадцять п'ять років чекало перших штрихів шедевра. Сью розповіла старому про

■ Ще нічого не прочитавши про Бермана, як ви уявляєте персонажа, з якого Сью хотіла намалювати «відлюдька-золотошукача»? Спробуйте описати його зовнішність, поведінку, мовлення, спілкування з людьми тощо.

¹ Ялівцівка – спиртний напій.

ЛІТЕРАТУРА І КУЛЬТУРА

Сатири – персонажі античної міфології. Їх зображували як чоловіків із тваринними рисами: шерстю на тілі, довгим скуповдженим волоссям, із кінськими хвостами й вухами або з козячими рогами та копитами.

«Мойсей» – мармурова статуя, створена геніальним італійським митцем Мікеланджело Буонарроті в XVI столітті (1515). Вона присвячена біблійному пророку Мойсею, який від Бога отримав Десять Заповідей і вивів юдеїв із єгипетського полону. Статуя вражає своїми розмірами: фігура Мойсея, що сидить, заввишки понад два метри (235 см). Образ Мойсея приваблював багатьох українських письменників і письменниць, а Іван Франко присвятив йому однойменну поему.

химери¹ Джонсі й про свої побоювання відносно того, як би її подруга, легенька й тендітна, немов листок, не відлетіла від них, коли зв'язок із світом у неї ще послабшає.

Старий Берман з червоними очима, які помітно сльозилися, галасливо виявив свою зневагу, знущаючись із таких ідіотських вигадок.

– Що, – кричав він із жахливим німецьким акцентом, – хіба ще є такі дурні, щоб умирати через листя, яке осипається з клятого плюща? Вперше чую. Ні, не хочу позувати для вашого йолопа відлюдька! Як це ви дозволяєте їй забивати голову такими дурницями? Ах, маленька бідолашна міс Джонсі!

– Вона дуже хвора й зовсім знесилена, – сказала Сью, – а від високої температури ще наче й схилнулася, бо в голові у неї повно всяких химер. Гаразд, містере Берман, якщо не хочете позувати мені, то й не треба. Просто я думаю, що ви – гидкий старий... старий базіка.

– Ви справжня жінка! – загорлав Берман. – Хто каже, що я не хочу позувати? Ану вперед. Я йду з вами. Пів години я намагаюся пояснити, що готовий позувати. Боже мій! Тут зовсім непідходяще місце хворіти такій гарній дівчині, як міс Джонсі. Колись я намалюю шедевр, і ми всі виберемося звідси. Їй-бо, виберемося!

Джонсі спала, коли вони піднялися нагору. Сью опустила щотуру аж до підвіконня й знаком веліла Берманові пройти в другу кімнату. Там вони зупинилися біля вікна й з острахом подивилися на плющ. Потім мовчки презирнулися. Надворі вперто йшов холодний дощ із снігом. Берман у старій синій сорочці, зображаючи відлюдька-золотошукача, всівся на перекинутому догори дном чайнику, що правив за скелю.

Наступного ранку, прокинувшись після короткого сну, Сью побачила, що Джонсі не зводить сумних, широко розплющених очей із опущеної зеленої штори.

– Підніми її, я хочу подивитися, – пошепки наказала Джонсі.

Сью стомлено послухалась.

Неймовірна річ! Цілу ніч періцив дощ і шаленів рвучкий вітер, а на цегляній стіні ще виднів листок плюща. Один-єдиний. Темно-зелений біля стебла, але з жовтизною, тління й розкладу по зубчастих краях, він хоробро тримався на галузці за двадцять футів від землі.

– Це останній, – мовила Джонсі. – Я думала, він неодмінно впаде вночі.

Я чула, який був вітер. Сьогодні він упаде, тоді й я помру.

– Та бог з тобою! – сказала Сью, схилиючись змученим обличчям над подушкою. – Подумай хоч би про мене, якщо не хочеш думати про себе. Що буде зі мною?

Джонсі не відповіла. Душі, яка лаштується вирушити в дале-

¹ **Химéра** – витвір хворобливої уяви, вигадка, дивацтво.

ку таємничу подорож, усе на світі стає чуже. Невідчепна думка про смерть опановувала Джонсі дедалі дужче в міру того, як одна по одній слабшали ниточки, що зв'язували її з подругою і всім земним.

День повільно минув, але навіть у присмерку вони бачили на тлі цегляної стіни, що самотній листок плюща тримається на своїй ніжці. А потім, коли настала ніч, знову зірвався північний вітер, знов у вікна періщив дощ, тарабанячи по низьких голландських карнизах.

Коли розвидніло, Джонсі безжально звеліла підняти штору.

Листок плюща був ще на своєму місці.

Джонсі лежала й довго дивилась на нього. А потім озвалася до Сью, яка на газовій плитці розігрівала для неї курячий бульйон.

– Я була поганим дівчиськом, – сказала Джонсі, – щось примусило цей останній листок залишитись там, де він є, щоб показати, яка я була противна. Це гріх – хотіти вмерти. Тепер ти можеш дати мені трохи бульйону й молока з портвейном... Або ні, принеси спочатку дзеркало, потім обклади мене подушками – я сидітиму й дивитимусь, як ти готуєш їсти.

Через годину вона сказала:

– Сюді, я сподіваюсь намалювати коли-небудь Неаполітанську затоку.

Удень прийшов лікар, і Сью, проводжаючи його, знайшла привід вийти в коридор.

– Шанси рівні, – сказав лікар, потискуючи худеньку тремтячу руку Сью. – Гарний догляд – і ви виграєте. А тепер я повинен навідатися ще до одного хворого тут, унизу. Його прізвище Берман, здається, він художник. Теж пневмонія. Він старий, німецький, а хвороба в тяжкій формі. Надії ніякої, але сьогодні його заберуть до лікарні, там йому буде зручніше.

Наступного дня лікар сказав Сью:

– Небезпека минула. Ви перемогли. Тепер харчування й догляд – і більше нічого не треба.

А надвечір того ж дня Сью підійшла до ліжка, де лежала Джонсі, умиrotворено плетучи дуже синій і зовсім непотрібний вовняний шарф, і однією рукою – разом з подушками та плетивом – обняла подругу.

– Мені треба щось тобі розповісти, біле мишенятко, – сказала вона. – Сьогодні в лікарні від запалення легенів помер містер Берман. Він хворів тільки два дні. Позавчора вранці двірник знайшов старого в його кімнаті безпорадного від страждань. Його черевики й одяг геть промокли й були холодні як лід. Ніхто не

міг збагнути, куди він ходив такої жахливої ночі. Потім знайшли ліхтар, який ще горів, драбину, перетягнуту в інше місце, кілька розкиданих пензлів і палітру, на якій було змішано зелену та жовту фарби. А тепер подивись у вікно, люба, на останній листок плюща. Тебе не дивувало, що він ні разу не затремтів і не колихнувся від вітру? Ах, сонечко, це і є шедевр Бермана, він намалював його тієї ночі, коли впав останній листок.

*Переклад з англійської Миколи Дмитренка
Ілюстрації Олександра Коваля*

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що таке «новела»? Доведіть, що «Останній листок» є новелою.
2. Сформулюйте тему та основну думку новели «Останній листок». Визначте зав'язку, кульмінацію та розв'язку твору.
3. Яку метафору і чому використовує письменник для зображення епідемії хвороби, від якої постраждала Джонсі?

4. Від чого залежало видужання Джонсі? Відповідь аргументуйте, звернувшись до тексту.
5. Висловте свою думку, чому слова «Мистецтво» і «Література» в новелі написані з великої літери.
6. У Бермана – «тіло карлика». Чи можна вважати, що у цього невдахи-художника і душа карлика? Прокоментуйте відповідь.
7. Можна чи ні художника Бермана назвати невдахою в загальному підсумку? Чи вдалося таки Берманові створити свій шедевр?
8. Чому Джонсі порівняла своє життя з листком осіннього плюща?
9. Чи є випадковим збігом згадка у новелі скульптури Мікеланджело «Мойсей»?
10. Чи змінює щось у сприйнятті твору наявність другого фіналу? Обґрунтуйте свою точку зору.
11. Для творів О. Генрі характерна іронія. Чи знайшлося місце іронії у цій новелі? Знайдіть підтвердження в тексті.
12. Як ви розумієте фразу Джонсі, що «це гріх – хотіти вмерти»? Чому вона зробила висновок, що «була поганим дівчиськом»? Чи згодні ви з нею?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

13. Чому письменника О. Генрі називають «великим розрадником»? Чи згодні ви з такою оцінкою його творчості? Напишіть про це коротке есе.
14. Творчий проект. Інсценізуйте або зніміть фільм за новелою О. Генрі.

РОБЕРТ БЕРНС «Моя любов...»

Часто так бувало, що пережиті людські почуття та емоції втілювалися в поетичні рядки, і згодом вони ставали класикою світової поезії.

▲
Портрет Роберта Бернса.
Художник Александр
Несміт. 1787

Хоч іду я на чужину,
повернуся знов,
Моє серце в верховині
і моя любов.

Роберт Бернс

творчість нашого Тараса Шевченка. Обидва народилися в селянських родин, обидва не мали великих статків, але обидва тяглися до науки, обидва були поетами від Бога, обидва зверталися до фольклорних джерел, а багато їхніх поезій згодом стали відповідно шотландськими та українськими народними піснями.

Недаремно творчість Роберта Бернса високо цінував Тарас Шевченко, називаючи шотландця «поетом народним і великим».

Хай навстіж вікна, навстіж двері!
І тьма, і сонце за дверми.
Назустріч іншій, новій ері
Виходить Бернс. Десь б'ють громи.

■ Опрацюйте матеріал розділу і висловіть свою думку: чи можна вважати, що вірші Роберта Бернса написані на основі пережитого.

Відомий шотландський поет Роберт Бернс (1759–1796) народився в селі Аллоуей (графство Ейршир) у сім'ї небагатого селянина. Коли хлопчикові було 6 років, його батько взяв в оренду ферму, тому майбутньому поетові вже з раннього віку довелося допомагати по господарству. Батько розвивав у дітей прагнення до знань і вдома навчав їх читання, письма, арифметики, географії, історії. Згодом Роберта з братом Гілбертом записали до школи, куди вони, маючи одну пару чобіт на двох, ходили по черзі, але постійно. В школі викладали латинську, французьку мови та математику. Роберт Бернс із дитинства чув народні легенди, балади й пісні. Вони глибоко запали в душу обдарованого юнака і вплинули на творчий розвиток.

Поетичний талант у Бернса виявився рано: 15-річним він почав писати вірші. Чимось життєвий і творчий шлях Роберта Бернса схожий на життя і творчість

Десь б'ють громи, зростають бурі
І віщих альбатросів крик.
На Единбурга площі хмурі
Він входить, як в інакший вік. [...]

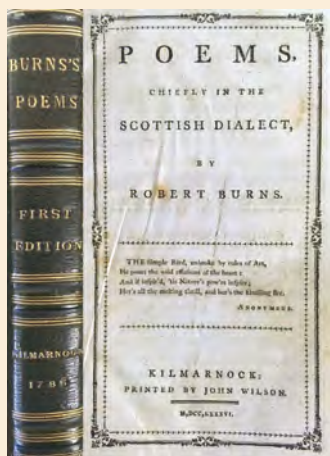
Так він іде, так в вічність входить
Шотландський хлоп, бідацький син.
Земля, де Бернс родився, родить –
Ми знаєм – знов таких, як він. [...]

М. Бажан. З вірша «Спомин про Бернса»

Слава про талант Роберта Бернса швидко ширилася Шотландією, тож він потрапив аж до Единбурга. Поет і далі збирав фольклор, записував місцеві пісні, балади, легенди. Разом із шотландським фольклористом Джеймсом Джонсоном вони видавали збірник «Шотландський музичний музей», у якому публікували фольклорні балади в обробленні Бернса і його власні твори, написані під впливом народної поезії.

Вірш «Моя любов – рожевий квіт» поет присвятив своїй землячці Джин Армор, яку кохав із юних літ і яка стала його дружиною, хоча спочатку її заможний батько не хотів мати за зятя «бідного поета». Проте любов перемогла – Роберт і Джин побралися, і в них народилося п'ятеро дітей.

А про почуття поета до коханої краще за все розповість сам вірш.

▲ Перша збірка Роберта Бернса «Вірші, написані переважно на шотландському діалекті». 1786

Поетичні твори Роберта Бернса написані не тільки англійською мовою, а й народною шотландською, їм притаманна ритмічність і музичність. Багато віршів Бернс спочатку створював як пісні, саме тому вони були покладені на музику.

Щороку 25 січня шотландці відзначають день народження Роберта Бернса як національне свято (так само, як українці й українки 9 березня вшановують народина Тараса Шевченка). Жінки готують пишну святкову вечерю, на якій обов'язково подають оспівані поетом страви, головною серед яких є хагіс (баранячий шлунок, фарширований баранячим серцем, печінкою, легеньми, цибулею і приправами). Страви виносять під музичний супровід шотландської волинки і попередньо зачитують відповідні вірші поета, зокрема «Address to a Haggis» («До хагіса»).

Моя любов – рожевий квіт
В весінньому саду,
Моя любов – веселий спів,
Що з ним я в світ іду.

О, як тебе кохаю я,
Єдина моя!
Тому кохання не зміліть,
Хоч висхнуть всі моря.

Нехай посхнуть усі моря,
Потануть брили скал,
А ти навек любов моя, –
Аж згасне сонця пал.

Прощай, прощай, мій рідний край,
Прощай, моя любов,
Та де б не був я, мила, знай –
Прийду до тебе знов!

*Переклад з англійської
Миколи Лукаша*

▼ Пам'ятник Джин
Армор у Дамфрізі

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Опишіть, яким ви уявляєте ліричного героя вірша.
2. Які факти з життя надихнули Роберта Бернса на написання вірша «Моя любов – рожевий квіт»?
3. Поміркуйте, чи можна вважати, що ліричний герой – сам Роберт Бернс. Чому?
4. Чи нагадує вірш «Моя любов – рожевий квіт» фольклорний твір? Відповідь обґрунтуйте.
5. Доведіть прикладами з тексту, що у вірші переплітається кохання ліричного героя до дівчини з любов'ю до рідного краю. Подумайте, про що це може свідчити.
6. Якими засобами виразності автор передає почуття кохання у вірші? Випишіть їх у зошит.
7. Поясніть, як ви розумієте метафору «моя любов – веселий спів». Знайдіть у творі інші засоби художньої виразності.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

8. Творчий проєкт. Спробуйте себе у віршуванні. Напишіть вірш про кохання, рядки якого закінчуються словами: до рання, чекання, зізнання, кохання; летить, шумить, тремтить, жить.

ГЕНРІХ ГЕЙНЕ

«Коли настав чудовий май...»

▲ Портрет Генріха Гейне.
Художник Моріц Даніель
Оппенгейм. 1831

Любов! Це найвища та всепереможна з усіх пристрастей. Її всепокоряюча сила полягає у безмежній великодушності, у майже надчутливій безкорисливості.

Генріх Гейне

■ Прочитайте цитату Генріха Гейне про силу любові й поміркуйте, якими почуттями має бути наділена людина, щоб так висловлюватися про неї.

■ Радимо інформацію про Генріха Гейне та його поезію читати під музику Роберта Шумана, Франца Шуберта, Гектора Берліоза, Федеріка Шопена, Миколи Лисенка та ін.

■ Дізнайтесь, які книжки формували характер майбутнього письменника.

Генріх Гейне (1797–1856) народився в небагатій єврейській родині торговця сукном у німецькому місті Дюссельдорфі, яке перебувало тоді під пануванням Франції. Тож навчання він почав у ліцеї, відкритому французами, і аж потім закінчив німецький університет. Вихованням сина серйозно займалася мати. Освічена й розумна, вона прагнула дати синові добру освіту.

Після вигнання французів та приєднання Дюссельдорфа до Пруссії Генріх перейшов до комерційного училища. З нього спробували зробити продовжувача родової (фінансово-комерційної) традиції і відправили на стажування до Франкфурта-на-Майні. Ця спроба провалилася, відтак Генріх повернувся додому з чітким резюме свого тимчасового роботодавця: «Хлопець не має жодного прагнення до наживи».

Однак батьки були мудрими й терплячими: а може, родичі допоможуть? Тому 1816 року вони відрядили сина до Гамбурга, де його дядько, Соломон Гейне, мав банк. Дядько дав Генріхові шанс розкрити свої комерційні здібності, поставивши небожа на чолі невеличкої, проте прибуткової крамниці. Але той «успішно»

провалив справу менш ніж за пів року. Соломон не капітулював – нехай нездара хоч веде бухгалтерську документацію. Але під бухгалтерськими рахунками мудрий Соломон знаходив те, чого не сприймала його душа фінансиста, – вірші! Розлючений дядько пошматував римовані аркуші поета-початківця і категорично заявив: «Якби цей хлопець мав здібності хоч до чогось путнього, то не писав би вірші!». Тож Генріх поїхав додому ні з чим... Звідки Соломонові Гейне було знати, що в юнаку зріє безумовний поетичний хист, завдяки якому той зможе заробити чи не більше, ніж банкір.

За три роки, проведені в дядька, «бідний родич» устиг двічі поспіль серйозно закохатися в своїх кузин, доньок Соломона: спочатку в Амалію (яка ним знехтувала й одружилася з пруським багатієм), а згодом – у Терезу. Проте й друге кохання було нещасливим. Ті гіркі та болісні юнацькі переживання час від часу відлунюють у деяких його творах.

Уже перші вірші поета читачі й читачки зустріли захоплено. Досить банальні вже на той час поезії про кохання йому вдалося наповнити непідробною щирістю почуттів, чудовим настроєм закоханості.

Утім, у силі поетичного хисту Генріха Гейне ви можете пересвідчитися самі, прочитавши його маленьку, але довершену поезію «Коли настав чудовий май...».

Коли настав чудовий май,
Садочків розвивання,
Тоді у серденьку моїм
Прокинулось кохання.

Коли настав чудовий май,
І пташок щебетання,
Тоді я милій розказав
Мою журбу й кохання.

► Прогулянка на вітрильнику.
Художник Каспар Давид Фрідріх.
1819

Твори Генріха Гейне перекладено багатьма мовами світу. Іван Франко в передмові до своєї збірки перекладів німецького письменника зазначав: «Генріх Гейне належить до тих іноземних поетів, котрих у нас найбільше перекладають...». І це справді так. Важко назвати іншого – не тільки німецького, а й взагалі західноєвропейського поета, який був би популярнішим в українській літературі за Генріха Гейне. До речі, твори письменника перекладали українською мовою ще за його життя. Велика заслуга в тому, що поетичне слово Генріха Гейне залунало українською мовою, належить Лесі Українці та Іванові Франку.

До перекладів ліричних творів німецького поета також долучилися українські письменники М. Коцюбинський, П. Грабовський, П. Куліш, М. Вороний, Б. Грінченко. А згодом твори Г. Гейне з'явилися в українських перекладах Д. Загула, О. Дейча, Л. Первомайського, І. Качуровського та інших майстрів художнього слова.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Опишіть стан ліричного героя вірша «Коли настав чудовий май...».
2. Поміркуйте, чи можна вважати поезію Генріха Гейне наслідком особистих переживань. Відповідь обґрунтуйте.
3. Пригадайте, як називають такий художній прийом, коли перші рядки строфи повторюються. З якою метою автор застосовує цей прийом?
4. Ви знаєте, що дівчина, якій поет освідчився в коханні, не відповіла йому взаємністю. Як ви гадаєте, чому про це не йдеться в поезії?
5. Поекспериментуйте! До авторських рим (кохання – розвивання; кохання – щебетання) доберіть кілька власних, які теж пов'язані з природою.
6. Доведіть на конкретних прикладах, що автор використовує принцип фольклорного паралелізму, тобто проводить паралелі між світом природи і людськими почуттями.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

7. Запишіть текст вірша «Коли настав чудовий май...» способом «малюнкового письма», перетворюючи слова на прості символи, піктограми, смайлики тощо.
8. Порівняйте прочитані вірші Р. Бернса і Г. Гейне. Як у творах описане кохання? Який настрій ліричного героя поезії? Чим вірші схожі, чим відрізняються?
9. Напишіть есе на тему «У чому сила і краса любові».

УЗАГАЛЬНЮЄМО ВИВЧЕНЕ ЗА РОЗДІЛОМ «СИЛА ДРУЖБИ І КОХАННЯ»

1. Особливості ліричних творів.

Ліричні твори

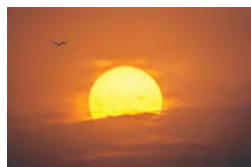
- віршована форма
- немає чіткого сюжету
- велика кількість художніх засобів
- високий рівень емоційності
- увага до почуттів та емоцій
- наявність ліричного героя

2. Перевіримо себе.

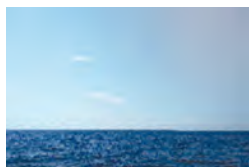
1. Кохання ліричного героя поезії Генріха Гейне «Коли настав чудовий май» прокидається

а) восени б) влітку в) навесні

2. У вірші «Моя любов – рожевий квіт» Роберт Бернс, передаючи таке почуття як кохання, НЕ згадує про

а)

б)

в)

г)

3. Назва новели О. Генрі про дружбу двох художниць пов'язана з таким зображенням

а)

б)

в)

г)

Розслідуємо детективні історії

Докопатися до істини
ніколи не пізно.

*Агата Крісті,
англійська письменниця*

■ Спробуйте знайти причини «живучості» детективу, прочитавши подані нижче неперевершені твори класиків цього жанру: американця Едгара Аллана По та англійця Артура Конана Дойла.

Детектив (літературний) – різновид пригодницької літератури, у якому розкривають якусь запутану таємницю, пов'язану зі злочином. У центрі уваги – дії детектива (англ. detective – агент розшуку), який розслідує події чи злочин, виявляючи водночас проникливість, кмітливість і сміливість.

Колись детективні твори вважали «масовою літературою», тобто орієнтованою на пересічних читачів і читачок. Натомість щоб зрозуміти «елітарну літературу», потрібні були певні знання, активне, освічене й розвинене читацьке коло. Минав час, однак детективна література не лише не зникла, а й ставала все більш популярною. Майстрами детективу були А. К. Дойл, А. Крісті, Е. А. По, Ж. Сіменон та інші. Багато сучасних творів майже неодмінно містять детективний елемент, що, безперечно, привертає увагу читачів. Численні екранізації детективних творів мають великий глядацький і касовий успіх.

ЕДГАР АЛЛАН ПО. «Золотий жук»

Відомий американський письменник і літературний критик Едгар Аллан По народився в сім'ї мандрівних акторів. Він рано осиротів, а з прийомним батьком стосунки не склалися, і той позбавив пасинка спадщини. Тож Едгар не зміг закінчити навчання ані у Віргінському університеті, ані у військовій академії у Вест-Пойнті. Проте хлопець не впав у відчай, а всі свої сили віддав служінню літературі, досягши в цій царині видатних успіхів. Едгара По сьогодні вважають одним із найцікавіших і найталановитіших майстрів слова у світі.

Його літературні відкриття та знахідки вражають, але насамперед ми завдячуємо Едгару По, «батьку» детективу, тим, що він подарував нам цей захопливий літературний жанр. У творах «Убивство на вулиці Морґ» (1841), «Таємниця Марі Роже» (1842), «Золотий жук» (1843), «Викрадений лист» (1844) автор заклав підвалини майбутнього літературного явища, чи не найпопулярнішого у світі. Е. По створив образ головного героя-детектива, який розплутує найскладніші справи, застосовуючи раціональний аналіз. Саме цим шляхом підуть далі митці, літературні послідовники Е. По.

Едгар По відкрив ще один спосіб зацікавлення читачів і читачок: у його творах є образ менш кмітливого напарника, якому головний герой-розслідувач пояснює логіку своєї думки, яка привела до розкриття злочину. Цією знахідкою Едгара По скористався, до прикладу, Артур Конан Дойл, надавши в товариші Шерлокові Холмсу простодушного і відданого доктора Вотсона.

Звісно, успіхи в розробленні жанру детективу є не єдиною заслугою Едгара По. Він був ще й автором відомих «оповідок про жахи» («хорору») і надзвичайно талановитим поетом. Його поезія «Ворон» (з її ключовим словом «nevermore», що в перекладі означає «ніколи знову») є чи найвідомішим віршем у світі. Крім того, він відчутно вплинув на наукову фантастику: сліди його впливу знаходять, наприклад, у Герберта Веллса та Жуля Верна.

Одне слово, рідко кому з представників красного письменства поталанило справити такий суттєвий вплив на літературу, як це вдалося американцеві Едгару Аллану По.

▲ Едгар Аллан По.
Червень 1849

Едгар По був батьком детективного оповідання... Письменники змушені йти вузькою стежинкою, постійно зважаючи на Едгара По, який пройшов попереду.

Артур Конан Дойл

▼ Едгар Аллан По.
Скульптор Стефані
Рокнак. Бостон. 2014

1. Які літературні відкриття здійснив Едгар По?
2. Чому його називають «батьком» детективу?
3. Які знахідки Едгара По використали інші письменники та письменниці?
4. Зробіть презентацію «Едгар По і світова культура», де використайте не лише тексти його літературних творів, а й їхні екранізації, інсценізації тощо.

ЗОЛОТИЙ ЖУК

Го-го! Він скаче, мов скажений:
Його тарантул укусив¹.
«Усі помиляються»²

Багато років тому оповідач заприятелював із містером Вільямом Леґраном, який походив із давнього заможного роду. Втративши багатство, він поселився на Саллівеновому острові. Леґран мав добру освіту й надзвичайно сильний розум, але був заражений мізантропією³, і раз у раз то проймався запалом, то впадав у смуток. Він мав багато книжок, хоч користувався ними рідко, натомість волюючи ходити на полювання та ловити рибу або блукати над берегом і в миртових⁴ заростях, де вишукував різні мушлі та комахи. У цих мандрах Леґрана супроводив старий негр⁵ на ім'я Джупітер, його вірний слуга. У середині жовтня 18** року оповідач відвідав Леґрана.

Джупітер, широко усміхаючись, заходився готувати на вечерю болотяних куріпок. Леґрана посів черговий напад гарячкового запалу – інакше, мабуть, і не скажеш. Він знайшов новий різновид двостулкового молюска, та ще й більше того – вистежив і з Джупітеровою допомогою вполював жука нібито зовсім невідомого науці, і завтра збирався вислухати мою думку про це.

– А чом не сьогодні? – запитав я, потираючи руки над вогнем і подумки посилаючи під три чорти все жукове поріддя.

¹ За старовинними повір'ями, укус тарантула викликає хворобу тарантизм, яка характеризується безперервним і божевільним танком.

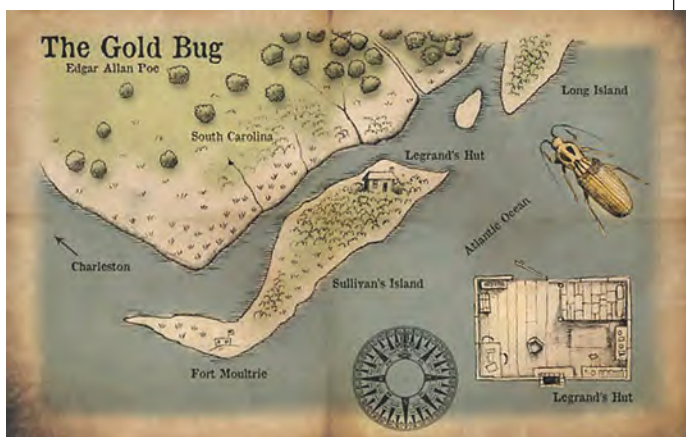
² «Усі помиляються» – комедія англійського драматурга Артура Мерфі (1727–1805).

³ **Мізантропія** – ненависть, недовіра до людей або схильність до неї.

⁴ **Мирт** – вічнозелений деревовидний кущ.

⁵ **Негр** (з порт. *negro* – чорний) – історично складена назва людини, яка належить до африканської гілки людських рас. В українській мові негр було досить нейтральним словом, проте на практиці витіснилося з публічного вжитку. Останніми роками в англомовних країнах слово вважають некоректним, образливим, расистським і замінюють словами «темношкірий», «афроамериканець» тощо.

► Карта острова Саллівен і його околиць за оповіданням Едгара Аллана По «Золотий жук»

– Якби ж знаття, що ви тут будете! – вигукнув Леґран. – Але я вас так давно вже не бачив, тож звідки ж здогадатися, що ви саме сьогодні завітаєте? Дорогою додому ми зустріли лейтенанта Дж** з форту, і я, з головою не порадившись, дав йому на вечір жука. Отож до завтра вам його ніяк не побачити. Переночуйте в нас, а на світанку я пошлю Джупа, щоб приніс жука. Такої краси скільки світ-світом не бувало!

– Це ви про світанок?

– Який там світанок! Жук, от що. Він яскраво-золотої барви, завбільшки з великий горіх гікорі¹, і має дві чорні, як вугіль, цятки вгорі на спині, а третю таку саму – внизу. Вусики тоненькі...

– Тоненькі, але важкенькі! – докинув своє слово Джупітер. – Та цей жук із щирого золота, все до цятки в ньому золоте, усередині й зверху, – такого тяженого жука я зроду-віку не бачив.

– Нехай і так, Джупе, – відказав Леґран занадто вже поважним тоном, – але це не підстава, щоб ми їли пересмажену дичину. Жук і справді такої барви, – Леґран обернувся до мене, – що я майже згоден із Джупітером. Надкрильця мають такий металевий відблиск, якого ви ще ніколи не бачили. Ну, та завтра й самі переконаєтесь. А тим часом я ось вам покажу, якої він форми.

Сказавши це, Леґран сів до невеликого столу, де лежали перо й чорнило, але не було видно ані клаптика паперу. Попорпався він у шухляді – проте й там теж ніякого папірця не знайшлося.

– Нічого, – сказав урешті Леґран, – нам і цього вистачить.

Він дістав з кишені камізельки² клопоть, як мені видалося, дуже брудного паперу і став нашвидкуруч накреслювати на ньому

¹ **Гікорі** – горіхове дерево, яке росте в Північній Америці, з плодами кулястої чи овальної форми 2–5 см завдовжки і 1,5–3 см у діаметрі.

² **Камізелька** – одяг без коміра та рукавів, який одягають під піджак або пальто.

обриси жука. А я все так і сидів собі коло каміну, ще не встигши зігрітись. Леґран скінчив своє малювання і, не підводячись із місця, передав мені папір. Цю мить раптом знадвору почувся голосний гавкіт, а тоді шкряботіння у двері. Коли Джупітер відчинив,

у кімнату вскочив здоровезний Леґранів ньюфаундленд, кинувся просто до мене й став лащитись, поклавши лапи мені на плечі: в попередні свої відвідини я-бо приділяв йому чимало уваги. Перешалівши, собака притих, і я нарешті зміг поглянути на папір; щиро кажучи, я непомалу здивувався, коли побачив, що саме намалював мій приятель.

– Еге ж, – промовив я, уважно розглянувши малюнок. – Жук таки чудний, ніде правди діти, – такого я ще зроду не бачив... Хіба що це, може, череп – череп із кістками навхрест. В усякому разі, цей жук ні на що в світі так не скидається, як на емблему смерті.

– Череп! – повторив Леґран. – Таки й справді, на папері воно буцімто й схоже. Безперечно. Дві верхні чорні цятки – ніби очі, правда? А довша внизу – ніби обрис рота... Та й весь контур овальний.

– Може, й так, – озвався я, – але з вас, Леґране, художник ніякий. Я краще почекаю, поки побачу самого жука, якщо хочу скласти собі уявлення про його вигляд.

– Що ж, ваша воля, – трохи ображено пробурмотів Леґран. – Я малюю досить стерпно, принаймні мені так здається. У мене були добрі вчителі, і не зовсім же я безкебетний, смію думати.

– Ну, тоді ви жартуєте, любий друже, – сказав я. – Тут намальовано досить таки непоганий череп – можу погодитись, що це навіть пречудовий череп, як на мою профанську¹ думку, і ваш жук, якщо він подібний до цього черепа, найдивніший жук у світі. Побачивши такого жука, недовго й забобоном проїнятися! Гадаю, ви наз-

вете його *scarabaeus caput hominis* абощо; у природничій історії чимало таких назв. Але де ж ті самі вусики, що ви казали?

– Вусики?! – вигукнув Леґран, уже почавши дратуватись нашою розмовою. – Та не могли ж ви їх не побачити. Я намалював вусики точнісінько такі, які вони є насправді. Вже де-де, а тут ви не можете мати до мене претензій.

– Може, й справді ви намальовали, – відказав я, – тільки я їх не бачу.

Нічого більш не кажучи, я повернув Леґранові папірця, щоб

¹ **Профан** – особа, не обізнана в якійсь галузі, некомпетентна в чомусь.

зайве його не дратувати. Але все-таки мене дуже здивувало, чому справа обернулася таким боком, і я ніяк не міг збагнути, що вивело Леґрана з рівноваги. А щодо зображення жука – то там насправду ніяких вусиків не було видно, та й увесь жук таки скидався радше на череп.

Леґран сердито забрав папірця і вже майже зіжмакав його, щоб викинути, очевидно, у вогонь, коли це раптом щось прикувало його увагу до малюнка. Вмить лице йому побагровіло, а тоді зробилося смертельно бліде. Кілька хвилин він зосереджено дивився у малюнок, не рушаючи з місця. Потім підвівся, узяв свічку зі столу й сів на морську скриню в найдальшому кутку кімнати. Там він знов почав ретельно розглядати папір з усіх боків. Він не озивався, а я, хоча його поведінка вельми мене дивувала, вважав за краще й собі мовчати, аби не посилювати й без того лихий гумор приятеля.

Невдовзі Леґран дістав з кишені сурдута¹ гаман, обережно вклав туди папірця і, заховавши його у письмовий стіл, замкнув шухляду. Тепер він трохи заспокоївся, хоч попередня жвавість до нього так і не повернулася. Проте Леґран уже не так хнюпився, як просто блукав десь думкою. Що ближче до ночі, то все в глибшу впадав він задуму, і всі мої спроби розважити його були марні. Спершу я мав намір переночувати в хатині, як то не раз робив давніше, але настрій господарів переконав мене, що краще піти. Леґран не наполягав, щоб я залишався, однак на прощання потис мені руку щиріше, ніж звичайно.

Не бачився я з Леґраном десь так із місяць.

Одного дня до оповідача прийшов Джупітер. Він був дуже стурбованим. Розказав про дивакуватість свого господаря, який снує цілі дні островом, зробився білий-білий, як полотно, і весь час щось рахує. Джупітер уважав причиною такої поведінки господаря хворобу, яку викликав жук. Після того, як Леґран знайшов жука і загорнув у шмат паперу, що Джупітер підняв із землі, він почав марити золотом. Тож Джупітер гадав, що господареві ввижалося золото, бо його вкусив золотий жук. Він передав оповідачеві записку від Леґрана. Той запрошував оповідача терміново до нього приїхати через вельми важливу справу. Тон цієї записки, не схожої на стиль письма Леґрана, стривожив оповідача. Побоюючись, щоб від тягаря знегод у нього не потьмарився розум, оповідач вирішив негайно піти разом із Джупітером. На дні човна, яким вони мали перебиратися через протоку, лежали три лопати і коса, все новісіньке. Їх Леґран наказав Джупітеру купити в місті, але для чого, слуга не розумів.

Переконавшись, що ніякого доладного пояснення не видобудеш від Джупітера, якому тільки жук і був на думці, я скочив у човна і поставив вітрило. Свіжий попутний вітер невдовзі пригнав човна до маленької бухточки на північ від форту Моултрі,

¹ Сурдút – верхній чоловічий одяг, двобортне пальто з довгими полами, відкладним коміром і широкими вилогами.

а ще дві милі дороги пішки привели нас і до самої хатини. Було близько третьої години дня, коли ми прийшли. Леґран нетерпляче доживав нас. Мою руку він потис із нервовим збудженням, що не могло не стурбувати мене і тільки посилило мої підозри. Обличчя у нього було бліде, аж моторошне, а глибоко посаджені очі ряхтіли гарячковим блиском. Поцікавившись його здоров'ям і не знаючи, що казати далі, я знічев'я запитав, чи повернув йому жука лейтенант Дж**.

– О, звісно! – відповів Леґран, увесь спаленівши. – Я забрав жука другого ж ранку. Тепер ніщо мене з ним не розлучить. А ви знаєте, Джупітер має рацію щодо нього.

– Як це? – спитав я, проймаючись сумним передчуттям.

– Та що цей жук із щирого золота.

Леґран промовив це таким поважним тоном, аж у мене серце тьохнуло.

– Цей жук принесе мені багатство, – вів він далі, переможно посміхаючись, – поверне мені мої родові маєтності. Тож чи дивно, що я так його ціную? Доля судила жукові стати моїм, тим-то мені лишається тільки скористатися з нього як слід, і я здобуду те золото, шлях до якого він мені вкаже. Джупітере, принеси-но сюди жука.

– Що? Жука, маса ¹?! Хай йому всячина, щоб я його займав! Беріть уже самі, коли ваша воля.

Отож Леґран поважно й урочисто підвівся і сам приніс мені жука у заскленій коробочці. Жук і справді був прегарний і з наукового погляду вельми цінний, бо на той час натуралісти ще не знали такого різновиду. На спині в жука були дві круглі чорні цятки з одного кінця і одна довгаста з другого. Надкрильця зда-

валися дуже твердими й так вилискували, наче були з лощеного золота. Та й важкий був жук неабияк – не дурно ж бо Джупітер так про нього думав. Але ось як Леґран міг дотримуватись такої самої думки – то вже було понад моє розуміння.

– Я послав по вас, – проречистим тоном почав Леґран, – сподіваючись поради й допомоги у здійсненні волі фортуни й жука...

– Любий Леґране! – урвав я його. – Ви нездужаєте, і треба вжити деяких заходів. Найкраще буде вам лягти, а я залишусь у вас кілька днів, поки вам не покращає. У вас гарячка і...

– Перевірте мій пульс, – сказав він.

Я так і зробив і, мушу визнати, не помітив анінайменших ознак гарячки.

– Але ж і без гарячки можна нездужати. Послухайте цим разом моєї ради. Найперше – лягайте в постіль. Далі...

– Ви помиляєтесь, – не дав він мені докінчити. – Я цілком здоровий, якщо не вважати на збудження. Коли ви справді бажаєте

¹ **Маса** – скорочене шанобливе звертання слуги до господаря від англійського слова «master» – господар.

мені добра, то допоможіть зробити так, щоб воно уляглося.

– Але як саме допомогти?

– Дуже легко. Ми з Джупітером вибираємось на материк у гори, і в цій експедиції потребуємо допомоги людини, на яку можна звіритися. Ви – єдина така людина. Добре нам поведеться чи зле, але збудження моє після цього зникне.

– Я охоче стану вам у пригоді, – відповів я. – Тільки скажіть, на ласку Божу: цей чортів жук має якесь відношення до вашої експедиції?

– Має.

– Ну, тоді, Леґране, я не можу брати участі у такій безглуздій химері.

– Що ж тоді шкода, дуже шкода. В такому разі доведеться спробувати нам самим.

– Самим?! Він таки збожеволів! Стривайте, а це ви надовго вибираєтесь?

– Мабуть, на цілу ніч. Виходимо ми зараз і повернемось не пізніш як на світанку.

– І ви обіцяєте мені, даєте слово честі, що коли покінчимо з вашою забаганкою, і вся ця історія з жуком (Боже милостивий!) скінчиться, ви вернетесь додому й послухаєте моєї ради, так ніби я ваш лікар?

– Так, обіцяю. А тепер збираймося, бо часу обмаль.

З тяжким серцем супроводив я свого приятеля. Вибрались ми – Леґран, Джупітер, собака і я – близько четвертої години. Джупітер напосівся сам нести косу й обидві лопати – не так, гадаю, з надміру працьовитості чи послужливості, як скоріше задля того, щоб вони були чимдалі від його хазяїна. Виглядав він так затято, що й не сказати, і за всю дорогу єдині слова, що зірвалися йому з уст, були: «цей клятий жук». Щодо мене, то я ніс два потайних ліхтарі, тоді як Леґран задовольнився самим жуком, прив'язаним до шворки. Ідучи, він раз у раз вимахував шворкою з жуком, ніби чаклюючи. Помітивши в приятеля цю безперечну ознаку потьмарення розуму, я насилу стримався від сліз. Наразі, однаке, я волів не перечити його примхам,

► Біля колодязя. Художник Вільям Сідні Маунт. 1848

поки трапиться нагода вжити якихось дійовіших заходів. Марно я пробував випитати у нього мету подорожі. Умовивши мене піти з ним, Леґран, здавалося, відохотився від будь-якої розмови, і на всі мої запитання відповідав коротким: «Побачимо!».

Човном ми перебралися через протоку біля виступу острова, вийшли на високий берег материка і рушили в північно-західному напрямку. Місцина та мала дикий і пустельний вигляд, ніде не було й сліду людської ноги. Леґран упевнено ступав попереду, тільки зрідка зупиняючись на хвилику, щоб зорієнтуватися за прикметами, знаними йому, очевидно, з попередніх відвідин цієї місцевості.

Так ми протюпали години зо дві, і вже перед заходом сонця добулися до околиці ще похмурішої, аніж та, що лишилася позаду. Це була більш-менш рівна ділянка біля підніжжя майже неприступної гори, зарослої густим лісом аж до самої вершини. Де-не-де на крутосхилі стирчали здоровезні уламки скель, які не скочувались у діл, мабуть, тільки тому, що дорогу їм заступали дерева. Глибокі розпадини в усіх напрямках ще й додавали поважної суворості краєвидові.

Площина, на яку ми вийшли, всуціль поросла ожиною, і незабаром ми зрозуміли, що без коси далі не продертися. Тим-то за вказівкою хазяїна Джупітер став прокладати нам стежину до височезного тюльпанового дерева, що росло у гурті з якимось десятком дубів. Розложистістю гілля, красою листяної крони і взагалі величним своїм виглядом воно перевершувало й ці дуби, і всі інші дерева, що я будь-коли бачив. Коли ми дісталися під тюльпанове дерево, Леґран обернувся до Джупітера і спитав, чи зможе він видертися по стовбуру вгору. Старого негра мовби ошелешило це запитання, і якусь хвилику він не відповідав. Озвався він тільки після того, як підступив зовсім близько до величезного стовбура, повільно його обійшов і прискіпливо оглянув.

– Авжеж, маса, ще не бувало такого дерева, щоб Джуп на нього не виліз, – просто сказав негр.

– Тоді лізь мерщій, бо скоро смеркне і ми не встигнемо побачити, що нам треба.

– А високо лізти, маса? – поцікавився Джупітер.

– Лізь по стовбуру, а там я скажу тобі... Стривай-но! Візьми жука з собою.

– Жука, маса Вілле?! Золотого жука?! – скрикнув негр, аж відсахнувшись перелякано. – Пощо цей жук на дереві? Нехай мене повісять, щоб я його взяв!

– Якщо ти, Джупе, такий здоровий негр, боїшся торкнутися до цієї мирної мертвої комахи, то бери її за шворку. Але якщо ти ніяк її не візьмеш, доведеться розтовкти тобі макітру ось цією лопатою.

– Та нащо хвилюватись, маса? – відказав Джупітер, помітно осоромлений і вже упокорений. – Ото аби погримати на старого

негра! Я ж тільки вжарт. Щоб я боявся жука? Та що мені той жук!

Він обережно взяв шворку за самий кінчик і, тримаючи жука якнайдалі від себе, приготувався лізти на дерево.

Замолоду тюльпанове дерево, *Liriodendron Tulipiferum*, цей найвеличніший мешканець американських лісів, має дуже гладенький стовбур і часто випускає гілля аж ген високо від землі. Але з бігом років кора на дереві робиться нерівна й гудзувата, і на стовбурі з'являються короткі відростки. То ж бо труднощі, які постали перед Джупітером, лише на перший погляд здавалися нездоланими. Притиснувшись якомога щільніше до товстеного стовбура, хапаючись руками за одні виступи кори, а босими пальцями ніг упираючись в інші, зо два рази ледь не гепнувшись униз, Джупітер кінець кінцем добувся до першого великого розгалуження і, здається, вирішив, що своє завдання виконав. Найбільша небезпека і справді вже минула; але ж він вибрався на височінь у яких шістдесят-сімдесят футів!

– Тепер куди, маса Вілле? – запитав негр.

– Вгору по найгрубшому суку, в оцей бік, – сказав Леґран і показав рукою.

Джупітер не забарився виконати команду – лізти, очевидячки, було не важко. Він підіймався все вище, аж поки його присадкувата постать зовсім зникла за густим листям.

Незабаром почувся його голос, немов бозна-звідки.

– Довго ще лізти?

– А ти вже високо? – запитав і собі Леґран.

– Ще й як! – відказав негр. – Я вже бачу небо крізь верхівку дерева.

– Небо це байдуже, ти слухай, що от я скажу. Оглянься назад і порахуй, скільки гілляк ти проминув на тому суку, по якому лізеш. Порахував?

– Одна, дві, три, чотири, п'ять... Позад мене п'ять гіляк, маса.

– Тоді вилізь ще на одну гілляку вище.

За кілька хвилин почувся голос, запевняючи, що власник його дістався до сьомої гілки.

– Тепер, Джупе, – збуджено закричав Леґран, – лізь по цій гілці так далеко, як тільки зможеш! А коли побачиш щось чудне, озвешся!

Якщо досі я ще не зовсім був певний, що мій бідолашний приятель схибнувся, то в цю хвилину в мене розвіялися останні

сумніви. Він таки збожеволів. Тільки як тепер приставити його додому? Поки я міркував над цим, Джупітер знов подав голос:

– Я боюся далі лізти, гілляка геть струхла.

– Ти кажеш – струхла, Джупітере? – тремтячим голосом промовив Легран.

– Еге ж, маса, вона трухлява, як старий пеньок. Їй давно вже капець.

– Що ж його робити, Боже мій?! – скрушно запитав Легран.

– Що робити? – радо вхопився я за нагоду. – Та вертатись додому й лягати в постіль. Не барімся, любий друже. Вже смеркає, та й ви ж не забули, що мені обіцяли.

– Джупітере! – закричав Легран, не звертаючи на мене ніякої уваги. – Ти чуєш?

– Чую, маса Вілле, де б не чути!

– Утни гілляку ножом, чи дуже вона трухлява?

– Та вже ж трухлява, маса, – відповів негр переогодом. – Тільки не так, щоб аж дуже. Як на правду, то сам один я б іще підліз по ній трохи.

– Сам один? А хто там ще з тобою?

– Та жук цей. Він-бо страх важкий. Якби я його викинув, то вже ж гілляка не підломила б під самим негром.

– Ах ти, пекельна прояво! – з видимою полегкістю закричав Легран. – Що це ти верзеш? Викинути жука! Спробуй-но тільки, я тобі в'язи скручу! Ти чуєш, Джупітере?

– Та вже ж чую, маса! Тільки пощо так шпетити бідного негра?

– Отже слухай далі! Коли посунешся ще трохи вперед по цій гілляці, але так, щоб не впасти, і не випустиш жука, я подарую тобі срібного долара, як ти злізеш на землю.

– Я вже сунуся, маса Вілле, вже-вже, – хутко відповів Джупітер. – Осьо й кінець гілляки.

– Уже кінець?! – мало не вереснув Легран. – Кажеш, ти вже на кінці гілляки?

– Та вже близько, маса!.. О-о-о! Боже милосердний, що це тут на дереві?

– Ну? – зраділо скрикнув Легран. – Що там таке?

– Та нічо', тільки череп. Хтось лишив свою голову на дереві, а вороння видзьобало все м'ясо до крихти.

– Череп, кажеш? Чудово! А як його прикріплено до гілляки? Чим він тримається?

– А й правда, маса, – зараз гляну. Чудасія, їй-бо! Здоровецький цвах у черепі. Оце ж він і держить черепа на гілляці.

– Тепер слухай, Джупітере, – зроби точно, як я скажу. Ти чуєш?
– Еге ж, маса.
– То добре вважай! Знайди ліве око черепа.
– Га, оце ж пак маєш! Таж у нього ніяких очей нема.
– А хай тобі з таким телепнем! Ти знаєш, де в тебе права рука, а де ліва?

– Авжеж знаю, я добре знаю, де в мене ліва рука. Це та, що я нею дрова рубаю.

– Ну та звісно, ти ж лівак. А ліве око в тебе з того самого боку, що й ліва рука. Тепер ти вже знайдеш, може, де ліве око черепа, себто місце, де було ліве око? Знайшов?

Запала довга мовчанка. Нарешті негр озвався:

– То ліве око черепа з того самого боку, що й ліва рука? Але у черепа й сліду руки нема, не те що! Та вже хай. Ось воно, ліве око, знайшов. То що з ним робити?

– Пропусти жука вниз крізь той отвір, наскільки шворки стане. Але стережися, щоб шворка не випала з руки.

– Вже зробив, маса Вілле. Нема легше, як пропустити жука крізь дірку. Оно він висить унизу.

Протягом усієї цієї розмови Джупітера зовсім не було видно, тільки ось тепер показався на видноті жук, висячи на кінчику шворки. Призахідне сонце ще трохи освітлювало пагорок, де ми стояли, і в останньому його промінні жук зблиснув наче лощена золота кулька. Він вільно висів межі гілля, і якби його впустити, впав би нам біля ніг. Леґран швидко схопив косу й розчистив ділянку в три-чотири ярди у перетині, а тоді наказав Джупітерові пустити шворку й злазити з дерева.

Забивши кілочок саме в тому місці, де впав жук, мій приятель дістав з кишені рулетку. Один кінець її він прикріпив під стовбуром дерева, – з того боку, що найближчий до кілочка, – потім розмотав рулетку і через кілочок протяг далі, у напрямку, визначеному двома пунктами: деревом і кілочком. Джупітер ішов попереду й підтинав косою купці ожини. За п'ятдесят футів від кілочка Леґран зупинився і забив ще один кілочок. Взявши його за центр, він окреслив коло діаметром десь так у чотири фути. Після цього хапнув сам лопату, дав по одній Джупітерові й мені і сказав хутчій братися до роботи.

Щиро кажучи, я й серед білого дня не надто охочий був до таких забав, а тим паче проти ночі. Мені й без того добре далася взнаки дорога. Отож я залюбки відмовився б, якби не боявся, що це може ще дужче порушити приятелів здоровий глузд. Коли б мені надія на Джупітерову допомогу, я б і хвилини не вагався, щоб силоміць забрати нашого божевільця додому. Але я занадто добре знав негрову вдачу і розумів, що Джупітер нізащо в світі не стане на мій бік проти свого господаря. Мені було ясно, що Леґрана посіла притаманна південцям жага шукати заховані скарби,

і ця його химерність ще й посилилася, коли він надібав жука, а Джупітер до того ж забалакав йому вуха тим, що цей жук, мовляв, «із щирого золота». Нестійкий розум легко піддається таким навіянням, надто ще як вони відповідають потаємним нахилам людини. При цьому я згадав слова свого бідолашного приятеля, що жук – це прикмета його багатства. Мені стало прикро й сумно на серці. Кінець кінцем я вирішив, що краще вже я з доброю волею візьмуся копати, аби швидше Леґран переконався у безглузді своїх марень.

Отож ми засвітили ліхтарі і ревно заходилися працювати, так наче й справді робили щось путнє. Світло падало на нас і наше спорядження, і мені подумалось, як мальовниче виглядає наша компанія і якою чудною та підозрілою мусила б здатись вона випадковому подорожньому, коли б той набрів на неї.

Ми старанно працювали вже дві години. Ніхто з нас не озивався, і лише гавкіт собаки, що виявив надзвичайну цікавість до нашої роботи, не давав нам спокою. Він зняв такий дзявк, аж ми вже почали побоюватись, щоб не накликав цей гамір котрогось волоцюгу, що, може, отаборився неподалік. Тобто це Леґран боявся, бо я тільки втішився б із будь-якої нагоди спровадити нашого божевільця додому. Собаку, нарешті, вельми енергійно вгамував Джупітер: він рішуче виліз із ями й стягнув йому пащу своїми шлейками, після чого, невдоволено пирхнувши, знов узявся до лопати.

З кінцем другої години роботи яма досягла п'яти футів завглибшки, хоч ніяких ознак скарбу ніхто ще не завважував. Ми перестали копати, і я почав сподіватись, що наша комедія вже завершується. Проте Леґран, хоч сам і дуже розгублений, задумливо витер піт з чола і за хвилику знов заходився працювати. Викопана яма була на чотири фути завширшки і в обводі покривала те коло, що окреслив був Леґран. Тепер ми трохи розширили площу ями і заглибилися ще на два фути. Знову ніякого знаку. Кінець кінцем наш золотошукач, до якого я відчував щирий жаль, вибрався з ями. Кожна риска його обличчя свідчила про гірке розчарування. Поволі й неохоче він почав натягати сурдута, якого був скинув, коли брався до роботи. Весь цей час я не озивався. Джупітер на хазяїнову команду став збирати інструмент. Після цього він розв'язав собаці морду, і ми в глибокій мовчанці рушили додому.

Так ми пройшли з десяток кроків, коли це Леґран, голосно лайнувшись, підскочив до Джупітера й схопив його за комір. Вражений негр вирячив очі з дива й широко роззявив рота; лопати вилетіли йому з рук, а сам він упав навколішки.

– Ти, мерзотнику, – просичав Леґран крізь зуби, – триклятий чорнюче, відповідай мені зараз же, чуєш? Щоб без усяких викрутів! Де в тебе ліве око?

– Ой, на бога, маса Вілле! Та ось же моє ліве око, хіба ні? – заголосив нажаханий Джупітер, кладучи долоню на свій правий орган зору й невідривно там її тримаючи, немовби хазяїн намірявся видерти йому те око.

– Я так і думав! Я знав! Гур-ра! – закричав Леґран, випустив негра й кинувся витинати різні вихиляси та скоки, – на превеликий подив свого служника, що, підвівшись із колін, мовчки позирав то на хазяїна, то на мене.

– Ходімо назад! Вертаймося! – скомандував Леґран. – Гру ще не програно. – І він перший рушив знову до тюльпанового дерева.

– Ану, Джупітере! – озвався він до свого служника, коли ми були вже біля дерева. – То як череп прибито до гілляки – лицем до стовбура чи від стовбура?

– Назовні, маса, щоб вороння могло без усякого клопоту видзьобати очі.

– Гаразд. А крізь яке око ти пропустив жука – крізь це, а чи оце? – Леґран торкнувся рукою одного, а потім другого ока Джупітера.

– Крізь оце, маса, крізь ліве, як ви наказували. – І негр тицьнув пальцем на своє праве око.

– Ага, ну раз так, тоді почнімо спочатку.

Тоді мій приятель, у божевіллі якого тепер мені вже привиджувалася певна система, переставив кілочка, що позначав те місце, де впав жук, на три дюйми західніше. Простягнувши знов рулетку від стовбура дерева до кілочка, він відміряв ще п'ятдесят футів по прямій і таким чином установив нову кінцеву точку на відстані у кілька ярдів від викопаної ями.

Цього разу Леґран окреслив коло трохи більше діаметром, ніж попереднє, і ми по-новій заходилися копати. Я страшенно втомився, але вже не відчував нехиті до роботи, хоч не дуже й тямив, чим викликано таку зміну мого настрою. Незвичайна цікавість охопила мене, ба навіть – збудження. Певне, поведінка Леґранова, попри всю її чудернацькість, вплинула на мене своєю чи то прозірливістю, чи то обдуманістю. Я завзято копав і час від часу ловив себе на тому, як поглядом нишпорю по ямі, наче сподіваючись побачити той вимарений скарб, що звів з розуму мого бідолашного товариша. Так минуло півтори години. І саме коли ці химери уяви цілком поло-

нили мене, наш собака раптом знов несамовито розгавкався. І то не було вже знічев'я або з примхи, як за першим разом: тепер у його гавкоті чулася виразна стурбованість. Цього разу Джупітер дарма пробував зав'язати йому писок. Пес вирвався у нього з рук і, скочивши в яму, став скажено рити лапами землю. За кілька секунд він вигріб купу людських кісток, що колись були двома скелетами, усуміш із металевими гудзиками та зітлілою вовняною одежею. Ще кілька ударів лопатою – і на видноті показалося лезо здорового іспанського ножа, а далі – три-чотири золотих та срібних монети.

Побачивши їх, Джупітер пройнявся нестримним захватом, але на обличчі його хазяїна проступило цілковите розчарування. Легран наполягав, одначе, щоб ми не кидали роботи. І ледве встиг він звернутись до нас, як я гепнувся долілиць, перечепившись ногою через велике залізне кільце, що випиналося з землі.

Тепер ми заходилися працювати якнайповажніш, а такого гарячкового збудження, як у подальші десять хвилин, я ще зроду не зазнавав. Невдовзі ми очистили від землі довгасту дерев'яну

скриню, яку, – судячи з того, що вона чудово збереглася і дошки не втратили твердості, – колись було оброблено якоюсь хімічною речовиною, чи не сулемою. Скриня мала завдовжки три з половиною фути, завширшки – три і заввишки – два з половиною. Задля міцності її пооббивали залізними обручами, що, перехрещуючись, утворювали неначе ґратчастий перепліт на скрині. З боків скрині, під самим віком, видніло шість кілець, по три з кожного довгого боку, щоб зручно було її переносити шістьом чоловікам. Усі ми гуртом, хоч як не натужувалися, спромоглися лише ледь зрушити скриню з місця. Нам відразу стало ясно, що втрюх ми такої ваги не подужаємо винести. На щастя, віко скрині

закріплювали тільки два висувні прогоничі. Задиhaючись із хвилювання, ми тремтячими руками вирвали їх. І вмить – незмірний скарб зблиснув перед нами. Коли світло ліхтарів упало в яму, від мішма накиданої купи золота та самоцвітів сяйнуло таким блиском, що нас мало не посліпило.

Розповісти, з якими почуттями дивився я на скарб – ні, це зовсім неможливо. Звичайно, переважав подив. Леграна, здавалося, геть змогло збудження, і він майже не озивався. Джупітерове обличчя на кілька хвилин зблідло, як смерть, – наскільки взагалі може збліднути негр. Він стояв не просто приголомшений, а ніби аж громом уражений. А тоді раптом упав навколішки в ямі, зану-

рився по голі лікті у золото, та так і завмер, немов розкошуючи в цій незвичайній купелі. Врешті Джупітер глибоко зітхнув і прорік голосно щось на взірць монологу:

– І все це він, золотий жук! Любенький золотий жук! Маленький мій, золотенький, а я ж так його шпетив! І не сором тобі, старий негре? Ну, чого мовчиш?..

Кінець кінцем довелося мені повернути до дійсності обох їх, і хазяїна, і служника: скарб же треба було забирати. Пора стояла пізня, і якби ми стали баритися, то не встигли б і до ранку перенести все в хатину. Але голова в нас ішла обертом, і ми довго стояли й думали, не знаючи з чого починати. Нарешті ми вийняли зі скрині зо дві третини вмісту і лиш тоді спромоглися, хоч і не без труднощів, витягти її з ями. Вийняті скарби поховали в кущах ожини, а вартувати коло них залишили собаку, що йому Джупітер якнайсуворіше наказав будь-що не сходити з місця і не зчиняти гавкоту до нашого повернення. Після цього ми хутко рушили у зворотню дорогу, несучи із собою скриню. Не зазнавши ніяких пригод, а тільки неймовірно зморившись, десь так о першій годині ночі ми дісталися до хатини. Нас посіла така втома, що годі було й думати, аби відразу вибиратися знову. Тим-то ми спершу повечеряли і цілу годину відпочивали, а вже потім, не зволікаючи більше, подалися назад у гори, захопивши з собою три міцних лантухи, що як на те знайшлися в хатині. Близько четвертої години ми були коло ями. Поділивши решту здобичі на приблизно рівні три частини і не засипаючи ям, ми вдруге вирушили до хатини і приставили туди свою золоту ношу саме о тій порі, коли перші проблiski світанку зазоріли над верхів'ями дерев на сході.

Ми до того знемоглися, що й не сказати, а проте гостре збудження все не покидало нас. Передрімавши неспокійним сном три-чотири години, ми, неначе змовившись, усі посхоплювалися і стали розглядати свої скарби.

Коштовностей, накиданих у скриню натрусом, аби як, було по самі вінця, і ми витратили цілий день та добру половину наступної ночі, поки їх перебрали. Пильно все переглянувши, ми виявили, що багатство це навіть більше, аніж спочатку нам видавалося. Самих золотих монет, наскільки ми змогли оцінити за тодішнім курсом валюти, було на чотириста п'ятдесят тисяч доларів із гаком. Срібла не траплялося зовсім. Усе тільки золото, і то з давніх часів і з різних країн – французьке, іспанське, німецьке, декілька англійських гіней, ще якісь монети, яких ми зроду не бачили. Де-не-де знаходилися великі й важкі монети, до того стерті, що й карбування на них годі було розрізнити. Американських монет не виявилось жодної. Щодо самоцвітів, то визначити їхню вартість було важче. Там були діаманти, всього сто десять штук – декотрі з них надзвичайні – розміром і красою; вісімнадцять яскравущих рубінів, триста десять прегарних смарагдів,

двадцять один сапфір і один опал. Усе це коштовне каміння було повиймане з оправ і абияк накидане в скриню. Самі ж оправы, які ми познаходили серед золотих монет, були посплющувані, наче молотком – очевидно, щоб їх не впізнали. Поза цим усім там була ще сила-силенна всіляких золотих оздоб, близько двох сотень масивних перснів та сережок, розкішні ланцюжки – з тридцять їх, коли пам'ять мене не підводить, – вісімдесят три дуже важких розп'яття, п'ять безцінних золотих кадил, здоровенна золота чаша на пунш, щедро орнаментована карбованим виноградним листям та вакхічними фігурками, два руків'я від шпаг дуже тонкої роботи і чимало інших, дрібніших речей. Важили ці коштовності понад триста п'ятдесят англійських фунтів. А я ще ж не рахував сто дев'яносто сім золотих годинників, з яких три варті були щонайменше по п'ятсот доларів кожен. У багатьох годинниках, дуже старих і несправних, механізми пороз'їдала іржа – вартість у них становили саме футляри, рясно прикрашені коштовностями. Тієї ночі весь вміст скрині ми оцінили десь так на півтора мільйона доларів; подальша реалізація золота й коштовностей (собі на вжиток ми залишили їх зовсім мало) показала, що ми були надміру стримані у своїх підрахунках.

Коли ми переглянули весь скарб, і наше гостре збудження трохи вляглося, Леґран, бачивши, що мені страшенно кортить почути розгадку цієї надзвичайної таємниці, почав нарешті докладно про все розповідати.

– Ви пам'ятаєте той вечір, як я показав вам нашвидку намальований обрис жука. Пам'ятаєте й те, як мене роздратувало ваше зауваження, що мій малюнок скидається на череп. Коли ви вперше те сказали, я думав, що ви жартуєте, але потім, пригадавши своєрідні цятки на спині в жука, подумки визнав, що ваше твердження не зовсім безпідставне. Та все-таки я образився глузуванням з мого художницького хисту: адже взагалі вважають, що я можу непогано малювати. Отож коли ви повернули мені клопоть пергаменту¹, я вже ладен був зібрати його й кинути у вогонь.

– Клопоть паперу, ви хочете сказати? – урвав я Леґрана.

– Ні. Він і справді нагадує папір, я й сам був так гадав, але почавши малювати на ньому, відразу побачив, що то дуже тонкий пергамент. Ви ж пам'ятаєте, який він був брудний. Ну, і коли я взяв його, щоб зібрати, то ненароком глянув на той малюнок, куди й ви дивились, і вкрай здивувався, бо й справді розпізнав обриси черепа на тому самісінькому місці, де я нібито малював жука. На хвильку це мене так вразило, що я не міг і думок докупити зібрати. Я ж бачив, що мій малюнок деталями дуже різнився від того, який був у мене перед очима, хоч у цілому обриси їхні

¹ **Пергамент** – матеріал для письма зі шкіри тварин, який використовували до винаходу паперу; стародавній рукопис на такому матеріалі.

і були близькі. Тоді я взяв свічку, сів у найдальшому кутку кімнати й пильніше приглянувся до пергаменту. Перегорнувши його, я побачив на звороті свій малюнок – точнісінько такий, яким його й малював. Насамперед мене взяв подив, що ось же можлива така разюча подібність, такий химерний збіг – череп на звороті пергаменту, саме під моїм жуком, і то не тільки обрисами, а й розміром до жука подібний. Кажу ж бо: дивність оцього збігу зовсім мене спантеличила на якусь хвилю. Так воно й буває в таких випадках: розум силкується встановити причинний зв'язок між явищами, а коли нічого не виходить, його на час неначе паралізує. Але, отямившись, я раптом виразно пригадав, що коли я починав малювати жука, на звороті пергаменту ніяких обрисів не було. Я був певний цього, бо ж іспершу кілька разів перегортав пергамент, шукаючи чистішого куточка. І що-що, а черепа я б уже не міг прогледіти. Відкриття це вразило мене навіть дужче, аніж подібність жука формою до черепа. За цим усім, безперечно, крилась якась нерозгадна таємниця, хоча вже й тоді, у ту першу хвилину, десть у найвідлеглиших комірчинах мого мозку ледь-ледь зажеврило передчуття розгадки, тієї самої, що її так блискуче підтвердила наша вчорашня прогулянка. Я рвучко підвівся, заховав пергамент у надійне місце і відклав усілякі подальші розважання до тієї пори, коли залишуся на самоті.

Коли ви пішли, а Джупітер міцно заснув, я почав методичніше обмірковувати всю цю справу. Найперше я пригадав, за яких саме обставин жук потрапив до мене. Знайшли ми його на материках, за милою на схід від острова, але близько до смуги припливу. Коли я схопив жука, він боляче куснув мене, і я мусив його випустити. Жук упав біля ніг Джупітерові. Той, однак, не зразу підняв жука, а перше своїм звичаєм розглянувся туди-сюди, шукаючи листка або чогось такого, щоб було безпечніше пальцям. У цю мить він, вірніш, ми обоє, завважили клапот пергаменту, що тоді мені видався папером. Він лежав, присипаний піском, і тільки крайчик його виднів назовні. Неподалік від цього місця я побачив кістяк начебто баркаса¹. Пролежав він тут, либонь, довгенько, бо від дерев'яної основи zostалися лише сліди.

¹ **Баркас** – невелике вантажне або пасажирське судно.

Отже, Джупітер узяв той пергамент, загорнув у нього жука й дав мені. Незабаром ми рушили додому і дорогою зустріли лейтенанта Дж**. Коли я показав йому комаху, він попрохав у мене дозволу взяти її до форту. Ледве встиг я висловити свою згоду, як він уже заховав жука до кишені камізельки, а пергамент лишився в моїх руках. Лейтенант, певно, боявся, щоб я не передумав, тож і поспішивсь так – ви ж бо знаєте, як ревно він цікавиться всім дотичним до природничих наук. Десть у цю, видно, хвилину я неспішно й поклав той шматок пергаменту до кишені.

Ви пам'ятаєте, що, підійшовши до столу намалювати жука, я не знайшов паперу там, де він звичайно лежав. У шухляді теж нічого не було. Тоді я почав нишпорити по кишенях – може, де трапиться старий лист, – і раптом рукою намацав пергамент. Я так докладно змальовую всі обставини, за яких цей пергамент опинився у мене, бо вони дуже врізалися мені в пам'ять.

Вважайте мене за фантазера, як собі хоче, але я вже тоді відчув певний зв'язок між окремими явищами. Я з'єднав до купи дві ланки довгого ланцюга. На березі моря лежав човен, а неподалік валявся пергамент – таки пергамент, не папір! – із намальованим черепом. Ви, звичайно, спитаєте, де ж тут зв'язок? Я відповім, що череп, череп зі схрещеними кістками під ним, це піратська емблема. У кожній сутичці пірати виступають під прапором, на якому зображено череп.

Отже, то був пергамент, а не папір. А пергамент довготривкий, майже вічний. Для поточних записів до нього вдаються лише вряди-годи – хоча б тим, що й писати чи малювати на пергаменті важче, аніж на папері. Це міркування навіяло мені думку, що череп на пергаменті щось та має значити. Я також звернув увагу на форму пергаменту. Хоч один його ріжок і був колись обірваний, видно було, що первісно пергамент мав довгасту форму. Це була саме така пергаментна смужка, на якій можна зробити пам'ятний запис, призначений для тривалого зберігання.

– Але ж ви самі сказали, – втрутився я, – що черепа не було на пергаменті, коли ви малювали свого жука! То як ви могли простежити якийсь там зв'язок між човном та черепом, якщо цей самий череп хтось – бознахто і як – намалював уже після вашого жука?

– Оце ж бо й починається таємниця. Хоча якраз у цьому місці мені було не так важко її розв'язати. Мої міркування йшли в певному напрямку й неминуче допускали тільки один висновок. Я розважав приблизно так: коли я малював жука, ніякого черепа на пергаменті не було. Скінчивши, я передав малюнок вам і не спускав вас із ока, поки ви його тримали. Отже, це не ви намалювали черепа. І нікого іншого не було, хто міг би це зробити. Звідси випливає, що зробила це не людська рука. А проте, якось же череп постав на пергаменті!

Тоді я вирішив якнайчіткіше, в усіх подробицях, пригадати той вечір. І пригадав-таки. Надворі було холодно (рідкісний випадок, але ж який щасливий!), і в каміні палав вогонь. Я розігрівся з дороги й тому сів біля столу. Ви, однаке, присунули своє крісло ближче до каміну. Тільки-но ви взяли від мене пергаменту й почали розглядати, як убіг Вовк, наш собака, – він кинувся до вас і передніми лапами скочив вам на груди. Лівою рукою ви стали гладити собаку, стримуючи його запал, а ваша права рука, що з пергаментом, упала між колін, зовсім близько до вогню. Я вже

був злякався, щоб не зайнявся пергамент, і хотів застерегти вас, але ви вже самі піднесли руку й знову почали розглядати малюнок.

Коли я відновив у пам'яті всі ці деталі, в мене не лишилося найменшого сумніву, що саме тепло спричинило появу черепа на пергаменті. Ви, безперечно, знаєте, що існують, і споконвіку існували, хімічні препарати для невидимих записів на папері або на пергаменті – прочитати їх можна лише після нагрівання. Кобальтова емаль, розчинена в царській воді¹ й розведена в чотирикратній за вагою кількості води, дає зелений колір. Перетоплений кобальт, розріджений у селітряному спирті, дає червоний. За якийсь час, коли папір чи пергамент вихолоне, колір зникає, але знов стає видимим при нагріванні.

Тепер я почав пильно вивчати зображення черепа. Зовнішні його обриси, ті, що ближчі до країв пергаменту, проступали набагато чіткіше, ніж внутрішні. Було, отже, ясно, що тепло діяло або недостатньо, або нерівномірно. Я негайно ж розпалив вогонь і рівномірно прогрів увесь пергамент. Спершу чіткішими зробилися тільки лінії черепа, але згодом у протилежному від черепа – по діагоналі – кутку пергаменту проступили на видноті обриси начебто якоїсь звірини. Ще пильніше глянувши, я побачив, що то мав бути кіт.

– Ха-ха! – вирвалося в мене. – Звісно, сміятися з вас мені не випадає, півтора мільйона це занадто поважна штука аби жартувати, але ж не думаєте ви й третю ланку доточити до ланцюга. Знайти щось спільне між піратами й кішками?! Пірати, як відомо, до хатнього затишку не вельми охочі, тож і кішки їм ні до чого.

– Але ж я кажу, що там зображена була зовсім не кішка.

– Ет, кішка чи кіт – невелика різниця.

– Невелика, але є, – сказав Легран. – Ви, можливо, чули про капітана Кіда. Оце ж вам *kit* і *Kid*. Я відразу зрозумів зображення kota немов своєрідний підпис-ієрогліф, як-от малюнок у ребусі абоощо. Я кажу «підпис», бо kota було намальовано саме в тому місці, де підписуються. А зображення черепа в протилежному по діагоналі кутку навіювало думку про герб чи печатку.

¹ **Царська вода** – суміш концентрованих кислот. Отримала назву за здатність розчиняти метали, зокрема золото, яке вважає «царем металів».

▲ Портрет Вільяма Кіда, моряка, пірата. Художник Джеймс Торнгілл. XVIII ст.

Вільям Кід (1650–1701) – англійський морський капітан, що став піратом. За переказами, у різних місцях американського узбережжя закопав незліченні скарби.

Мене тільки збивало з пантелику те, що десь поділося головне в моєму гаданому документі: текст.

– Ага, ви сподівалися знайти якогось листа поміж гербом і підписом.

– Атож. Не знаю, чому, але, власне кажучи, я мав таке передчуття, що мені страшенно поталанить. А може, то була не так певність, як просто надія? Ці дурні слова Джупітерові, що жук із щирого золота, – знаєте, вони дуже вплинули на мою уяву. Та й уся ця низка надзвичайних випадковостей і збігів! Завважте, що це все сталося саме в той, можливо, єдиний холодний день у році, коли треба топити в каміні, і що, якби не вогонь, і якби не собака, і то якраз ту мить, я б так ніколи й не довідався про череп і не став би власником цього скарбу.

– Але ж мені дуже кортить довідатися, що було далі!

– Так отже слухайте. Ви, безперечно, чули, що існують тисячі туманних легенд про капітана Кіда та його спільників, ніби вони позакопували свої скарби десь на Атлантичному узбережжі. В основі цих легенд мусять лежати якісь дійсні факти. А що перекази ці живуть так довго й так уперто – це для мене доказ, що скарбів досі не знайдено. Якби Кід спершу заховав свою здобич, а опісля забрав, легенди навряд чи дожили б до наших днів у такій формі. Зверніть увагу, що в цих розповідях завжди мовиться про *шукачів* скарбу, але ніколи – про тих, хто його знайшов. Якби пірат сам віднайшов свої коштовності, всім цим історіям настав би кінець. Мені здавалося, що через якусь випадковість, – скажімо, загубивши запис про місце схованки, – він не зміг віднайти скарбу, і що про цю пригоду довідалися його послідовники, – бо інакше вони взагалі нічого не почули б ні про який схований скарб, – і стали марно шукати його, бо не знали де, і ось тоді й зродилися ці чутки та легенди, відомі тепер у цілому світі. Ви чули коли-небудь про якийсь більш-менш значний скарб, знайдений на узбережжі?

– Ніколи не чув.

– А проте ж багатства Кідові були незмірні, це кожен знає. І я був певен, що його скарб досі ще лежить у землі. Після цього ви, мабуть, не здивуєтесь моїй надії, ба навіть переконанню, що таким дивним шляхом знайдений пергамент має вказати мені місце схоронення скарбу.

Леґран розповів, що нагрівав пергамент на сковороді, поки на ньому не виступили якісь знаки, схожі на цифри, і як йому вдалося розшифрувати написане. У результаті він отримав такий текст:

«Добре скло в єпископовім заїзді на чортовім сідалі двадцять один градус і тринадцять мінут північ-північ-схід головний сук сьома гілляка східний бік стріляй з лівого ока мертвої голови пряма лінія від дерева через постріл на п'ятдесят футів».

— Але загадка поки що так і не розв'язалася, — зауважив я. — Як видобути хоч який-небудь глузд з усіх цих «чортових сідал», «мертвих голів» та «єпископових заїздів»?

— Маєте рацію, — погодився Леґран, — якщо глянути лиш побіжно, ясності тут мало. Найперше, що я тепер мав зробити — це розчленувати текст на логічно зв'язані між собою фрази.

— Тобто поставити знаки пунктуації?

— Авжеж, можна сказати й так.

— І як же вам це пощастило?

— Я бачив, що укладач криптограми зумисне писав усі слова всуціль, щоб важче було її розгадати. Ну, а коли за таке діло береться хтось не аж надто тямущий, він майже неодмінно переборщить. Там, де йому в процесі писання трапляється кінець речення чи слова, він конче намагатиметься дальший знак поставити якнайближче до попереднього. Ось пригляньтесь до криптограми, й ви легко помітите п'ять таких місць. Виходячи з цього, я так помежував текст:

53†††305))6*;4826)4†)4†);806*;48†8¶60))85;1†;
;:†*8†83(88)5*†;46(;88*96*?;8)*†(;485);5*†2:*†(;4
956*2(5*—4)8¶8*;4069285);)6†8)4††;1(†9;48081;
8:8†1;48†85;4)485†528806*81(†9;48;(88;4(†?34;48
)4†;161;:188;†?;

«Добре скло в єпископовім заїзді на чортовім сідалі — двадцять один градус і тринадцять мінут — північ-північ-схід — головний сук сьома гілляка східний бік — стріляй з лівого ока мертвої голови — пряма лінія від дерева через постріл на п'ятдесят футів».

— Проте від цього межування мені зовсім не стало ясніше, — сказав я.

— В перші дні мені теж так само, — відповів Леґран. — А тим часом я заходився ревно розпитувати кожного, чи не знає хто поблизу Саллівенового острова будівлі під назвою «єпископів заїзд». Нічого не довідавшись, я вже мав намір розширити смугу обстежень і повести їх систематичніше, коли це одного ранку мені раптом спало на думку: а може, цей «єпископів заїзд» якимось стосується давнього роду Віскопів, що у давні часи володів старовинною садибою за чотири милі на північ від острова. Я подався на плантацію і розпитав тамтешніх старих негрів. Нарешті одна старенька бабця сказала, що чула про такий собі «єпископів заїзд», і, може, навіть і покаже мені туди дорогу, тільки що то зовсім не заїзд, ані шинок, а просто висока скеля.

Я пообіцяв їй добре віддячитись за клопіт, і вона, трохи повагавшись, погодилася провести мене. Знайшли ми те місце без будь-яких труднощів, і, відпустивши негритянку, я став розглядатися довкола. «Заїзд» виявився нагромадженням диких урвищ та скель, найвища з яких стояла трохи осторонь і скидалася на штучну споруду.

▲ Капітан Кід ховає свої скарби. Ілюстратор Говард Пайл. 1911

Я видерся на вершечок цієї скелі й зупинився, не знаючи, що ж робити далі.

Коли я так роздумував, погляд мій упав на вузький прискалок на східному узбіччі скелі, деś так за ярд нижче від вершини. Цей прискалок виступав наперед дюймів на вісімнадцять і був не більш як фут завширшки, а заглибина в скелі саме понад ним робила його трохи подібним до крісла з увігнутою спинкою, що були модні за наших прадідів.

Я здогадався, що це і є «чортове сидало», згадане в криптограмі; тепер таємниця була неначебто розв'язана.

«Добре скло», ясна річ, означало не що інше, як підзорну трубу – моряки-бо часто вживають слово «скло» в такому значенні. Отже, тут, як я відразу збагнув, треба було вдатися до підзорної труби, до того ж дивлячись у неї з точно визначеної позиції. А «двадцять один градус і тринадцять мінут» та «північ-

північ-схід» означали, безперечно, спрямування труби. Страшенно збуджений своїми відкриттями, я поспішив додому, озброївся підзорною трубою й вернувся на скелю.

Зійшовши на виступ, я виявив, що сидіти там можна лише в одній певній позі. Це підтверджувало мій здогад. Я взявся за трубу. «Двадцять один градус і тринадцять мінут» – це, звичайно, була висота понад видимим обрієм, оскільки напрямком по горизонталі недвозначно вказували слова «північ-північ-схід». Цей напрямком я визначив за кишеньковим компасом, а тоді, піднісши трубу під кутом деś так у двадцять один градус, став водити нею вгору-вниз, аж поки увагу мою привернув круглий отвір чи то просвіт у листі величезного дерева, що вдалині підносилося над усіма своїми сусідами. Посеред того просвіту я помітив білу цятку, але що воно таке, спершу не міг розгледіти. Відрегулювавши фокус труби, я глянув ще раз і побачив, що то людський череп.

Це відкриття так піднесло мене на душі, що й уся загадка вида-лась уже розгаданою. Адже ясно було, що слова «головний сук

сьома гілляка східний бік» могли означати лише розташування черепа на дереві, а вказівка «стріляй з лівого ока мертвої голови» також дозволяла тільки одне тлумачення, коли йшлося про пошук захованого скарбу. Я міркував так: якщо опустити до землі кулю, пропущену крізь лівий очний отвір черепа, і провести пряму лінію від найближчої точки стовбура через «постріл» (тобто місце, куди впала куля) далі на п'ятдесят футів, то саме там і буде місце, де ймовірно закопано скарб.

– Ваш хід думок, – зауважив я, – здається напрочуд ясним, простим і переконливим, дарма що здогади трохи й химерні. Але що ви зробили, коли вибралися з «єпископового заїзду»?

– Вивчив якнайуважніше дерево, щоб його опісля розпізнати, і рушив додому. Проте щойно я зліз із «чортового сідала», як круглий просвіт зник, і марно я силкувався побачити бодай проблиск його.

Ось це й видалося мені найхитрішим в усій справі (в чому я добре пересвідчився після кількох спроб), – що круглий просвіт видно лише з одного місця, з вузького прискалка на скелі.

У цій подорожі до «єпископового заїзду» мене супроводив Джупітер, який, звісно, помітив, що останні тижні я став якийсь чудний, і тепер не покидав мене самого ні на хвилину. Але другого ранку, вставши ще вдосвіта, я спромігся нишком вишмигнути з дому і одинцем подався в гори розшукувати те дерево. Врешті я таки знайшов його, хоч і добре попомучився. А коли я пізно вернувся додому, служник хотів мене віддухопелити. Ну, а решту пригод ви знаєте не гірше за мене.

– Коли ми вперше копали, – сказав я, – то схилили місцем, певно, через те, що Джупітер з дурного свого розуму опустив жука із правої очниці черепа замість лівої, так?

– Саме через це. На місці нашого «пострілу», тобто де ми забили кілочок під деревом, відхилення становило тільки зо два дюйми, і якби скарб там було й закопано, така похибка анітрохи б не зашкодила. Але ж «постріл» і найближча точка дерева вказували тільки напрямом, тож-бо що далі ми відходили від дерева, більшало й відхилення, і за п'ятдесят футів відстані скарб залишився зовсім осторонь. Якби не моє найглибше переконання, що скарб таки справді десь неподалік, уся наша праця пішла б намарне.

– Гадаю, цю химерію з черепом, щоб кулю неодмінно пропустити крізь очницю черепа, навів Кідові піратський прапор. Кідові не бракувало поетичної уяви, коли він зробив так, щоб шлях до його скарбу вказувала ця зловісна емблема.

– Можливо; хоч я схильний думати, що в даному разі тверезий глузд заважив не менше, ніж поетична уява. Невелика річ, щоб її

■ Твори, у яких описаний процес розкриття злочинів, називають детективними, а «батьком» детективу вважають письменника Едгара Аллана По. Поміркуйте, чому ж тоді сам він називав свої твори не «детективними», а «логічними» оповідками?

побачити з «чортового сідала», повинна бути біла, а щодо білини ніщо не зрівняється з людським черепом: від усяких негод він тільки білішає.

– А цей ваш проречистий тон, оці вимахування жуком? Це щось украй дивне. Я був певний, що ви збожеволіли. І чом ви хотіли опустити з очниці черепа неодмінно жука, а не кулю?

– Та, щиро кажучи, мене трохи роздратували ваші натяки, що я, мовляв, з'їхав з глузду, тож я нишком поклав собі відплатити

вам невеличкою містифікацією¹. Через це я й вимахував жуком, і через це ж таки надумав опустити його з дерева. До речі, на цей намір наштотувало мене якраз ваше зауваження, що жук дуже важкий.

– Ага, розумію. Тепер лишається тільки ще одне з'ясувати. Оці скелети, що в ямі, звідки вони могли взятися?

– Про це я знаю не більше за вас. Можливе, одначе, лиш одне ймовірне пояснення – хоча й страшно уявити собі таку нелюдську жорстокість. Звісна річ, Кідові – якщо це справді Кід заховав скарб, у чому я не маю сумніву, – Кідові хтось мусив допомагати у цій роботі. А коли основну частину роботи було виконано, він вирішив, що усунути зайвих свідків не завадить. Два-три удари кайлом, коли його помічники ще поралися в ямі, – і було вже по всьому. А проте – може, тих ударів знадобилося десяток, хто зна...

Переклад з англійської Ростислава Доценка

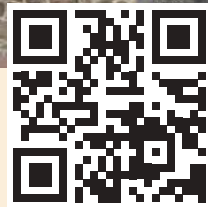
ЛІТЕРАТУРА І КУЛЬТУРА

Музей Едгара Аллана По в Річмонді (штат Вірджинія, США). Хоча в будівлі, де розташований музей, По ніколи не жив, тут зібрані речі, які оточували його за життя – меблі (навіть дитяче ліжко і піаніно сестри), рукописи, колекція творів, зокрема перші та рідкісні видання.

Комп'ютерна гра «Золотий жук».

Оповідання Едгара Аллана По відображено в четвертій грі з відомої серії Dark Tales від ERS Game Studios. Вам треба допомогти Вільяму Леграну відшукати скарби, втрачені сотні років тому. Але Легран не єдиний, хто шукає піратський скарб: злодій у масці намагається втекти з ключем до розгадки. Слідуйте за підказками й скористайтеся допомогою вашого вірного пса, щоб розшукати скарби і перешкодити планам злочинців.

1996 року вийшов фільм «Золотий жук» (Іспанія – США), режисер Вісенте Х. Мартін.

¹ **Містифікація** – умисне введення когось в оману.

 ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Скільки персонажів у творі? Хто вони, чим займалися? Чому Леґрана вважали диваком?
2. Скільки оповідачів у творі? Від чийого імені ведеться розповідь про події? Що дає читачам і читачкам такий авторський прийом?
3. Розкажіть, як до рук Леґрана потрапив золотий жук. Як ця художня деталь змінила хід подій і стала ключовим образом твору? Поясніть назву твору.
4. Як поява жука змінила поведінку Леґрана? Про що вона могла свідчити? Простежте, за допомогою яких художніх деталей автор характеризує зміни в поведінці головного героя.
5. Чому Джупітера непокоїла поведінка хазяїна? Як сприймав ці дивацтва оповідач, товариш Леґрана? Як це пов'язано з епіграфом до твору?
6. З якою метою герої здійснили експедицію на материк у гори? Що знайшли шукачі?
7. Чому оповідач погодився вирушити в експедицію, хоча не вірив у її успіх?
8. Як шукачі ледь не втратили шанс знайти скарб?
9. Як Леґрану вдалося розкрити таємницю капітана Кіда? Чи змогли б розгадати криптограму інші герої повісті? Чому, хоч розгадка таємничого запису на пергаменті здається дуже простою, вона під силу небагатьом – таким як Леґран?
10. Якими художніми прийомами автор створює атмосферу таємничості?
11. Які основні епізоди можна виокремити у творі? Як вони пов'язані між собою?
12. Що таке детектив? Які основні риси детективу? Чи схожа новела «Золотий жук» на сучасні детективні твори?

 ПРАЦЮЄМО ВДОМА

13. Перекажіть стисло історію з жуком від імені Джупітера або Леґрана.
14. Поміркуйте, які риси характеру Леґрана, на вашу думку, подібні до рис характеру самого автора. Складіть цитатну характеристику персонажа.
15. Створіть «Палітру емоцій»: запишіть слова, які передають почуття персонажів твору.
16. Творчий проєкт.
А. Запропонуйте продовження історії про золотого жука.
Б. Фотоквест «Сторінками новели “Золотий жук”».

АРТУР КОНАН ДОЙЛ

Оповідання про Шерлока Холмса «Пістрява стрічка»

■ Прочитайте вислів англійського письменника Артура Конана Дойла. Чи згодні ви з ним?

■ Чи хочете ви навчитися спостерігати й аналізувати?

▲ Портрет Артура Конана Дойла.
Фото Герберта Барро. 1893

Ви дивитеся, але не спостерігаєте, а це велика різниця. Того, хто навчився спостерігати й аналізувати, обдурити неможливо.

Артур Конан Дойл

Артур Конан Дойл

Артур Конан Дойл (1859–1930) народився в Единбурзі, рідному місті Вальтера Скотта і Роберта Льюїса Стівенсона, у родині збіднілих аристократів. Його дід, батько і дядьки були талановитими художниками. Мати Артура, Мері Фолі, дуже багато читала

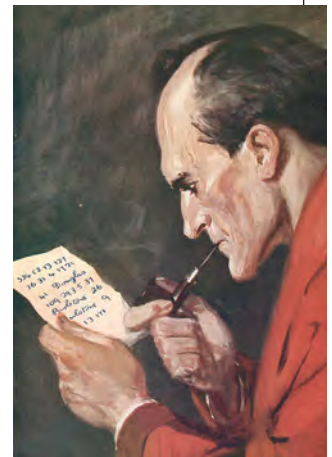
У 1945 році в Лондоні на будинку за адресою Бейкер-стріт, 221Б, було урочисто відкрито меморіальну дошку. На ній зазначено, що тут з 1881 до 1903 року жив і працював видатний приватний детектив Шерлок Холмс. Звичайно, поважна публіка, яка зібралася на відкритті меморіальної дошки, добре знала, що за цією адресою містер Шерлок Холмс жити ніяк не міг, адже це вигаданий літературний персонаж. Добре це знали й високоповажна вчена рада університету Колорадо в США, яка оголосила 1975 року Шерлока Холмса своїм почесним доктором, і шановані члени Королівської спілки хіміків Великої Британії, коли у 2002 році прийняли легендарного детектива до свого кола, та ще й нагородили його почесним орденом цього товариства. Англійські вчені своє рішення пояснили тим, що саме Холмс почав використовувати досягнення хімії в розкритті злочинів, тому його можна вважати засновником наукової криміналістики. І якось так сталося, що постать Шерлока Холмса, літературного персонажа, загодувала його творця, англійського письменника Артура Конана Дойла.

► Музей Шерлока Холмса
у Лондоні на Бейкер-стріт, 221Б

й розповідала синові різні історії. Конан Дойл казав, що справжня любов до літератури в нього від матері. У дитинстві Артур захоплювався історичними романами Вальтера Скотта та пригодницькими творами Жуля Верна і Майна Ріда. Якось навіть сам написав та проілюстрував

повість про полювання на тигра. У школі він редагував учнівський літературний журнал і писав вірші. Після закінчення школи Конан Дойл опанував професію лікаря в Единбурзькому університеті та працював у робітничих кварталах Бірмінгема. Саме тоді він надрукував оповідання, за яке отримав перший гонорар. Оскільки лікарська практика в незаможному передмісті не приносила достатніх коштів, Дойл деякий час працював корабельним лікарем. Потім майже на десять років він осів у приморському місті Портсмуті, де підготував до захисту наукову роботу на звання доктора медицини. Портсмут і став місцем народження видатного детектива Шерлока Холмса. У 1886 році вийшла друком повість «Етюд у багряних тонах», де вперше з'явилися Шерлок Холмс і доктор Вотсон. Але видавці тоді не заплатили молодому автору ні пенса.

Хоча журнали залюбки замовляли оповідання Конану Дойлу, проте платили дуже мало. Тож письменник деякий час розмірковував, якому фахові присвятити своє життя. Але все визначив той самий Шерлок Холмс. Оскільки Конан Дойл із родиною перебрався до Лондона, то заради заробітку він погодився стати дописувачем журналу «Стренд». На ту пору в англійських періодичних виданнях були надзвичайно популярними історії з продовженнями. Свого часу саме з таких оповідок почав свій шлях у літературу Чарльз Дікенс. За умовами контракту Конан Дойл мусив подавати матеріали до кожного номера. Він добре розумів усю небезпеку подібної роботи: дехто не дочитає історію до кінця, хтось почне із середини, а комусь номери журналу будуть траплятися через раз. І він запропонував нову літературну форму: серію закінчених оповідань,

▲ Шерлок Холмс.
Журнал «Strand»,
ілюстратор Френк
Воллес. 1914

об'єднаних головним персонажем. Цим героєм, точніше героями, і стали детектив Шерлок Холмс та його друг і помічник доктор Вотсон.

Письменницькою знахідкою Конана Дойла стала не лише форма твору, а й суто науковий метод, за допомогою якого розкривалися злочини. Не випадковість чи щасливий збіг обставин допомагали Холмсу знайти злочинця, а залізна логіка, спостережливість і новітні наукові досягнення – запорука успіху детектива. Так народився знаменитий дедуктивний метод Шерлока Холмса, який позбавляв злочинця шансів уникнути покарання. Чи не тому ще за життя письменника його детективні оповідання були надруковані в Єгипті як підручник для поліцейських?

Детективні твори стали справою всього життя Конана Дойла. Письменник через це страждав, адже справжнім своїм покликанням він вважав історичні романи. Але публіка хотіла читати лише про Шерлока Холмса і його знаменитий дедуктивний метод.

Шерлок Холмс – це людина, яка ніколи не жила, але ніколи не помре.

Герберт Веллс

У листі до матері Конан Дойл сердито писав, що або він уб'є Шерлока Холмса, або Шерлок Холмс уб'є його. Це сталося в повісті «Остання справа Холмса», де у двобої з генієм злочинності професором Моріарті геніальний детектив гине...

Зараз навіть важко уявити, який розголос ця суто літературна подія мала в англійському суспільстві. Усі тільки й говорили про смерть відомого детектива. Письменник отримав лавину листів, у яких дописувачі просили й навіть вимагали, іноді з погрозами, щоб Холмс ожив. Сама королева Вікторія переймалася подальшою долею цього літературного персонажа. Вона стверджувала, що Холмс – надзвичайно кмітливий і розумний, щоб загинути просто так, що він у такий спосіб вирішив приспати пильність злочинців. Останньою краплею для письменника стала гнівна реакція його матері, яка просто-таки вимагала, щоб син «оживив» детектива. Дойл протримався цілих вісім років. За цей час наклад журналу, де друкувалися історії про Холмса, різко впав, і його власники

запропонували письменнику небачений на той час гонорар, аби лише він повернув читачам і читачкам їхнього улюбленого героя. 1901 року вийшла друком повість «Собака Баскервілів».

Щоправда, Конан Дойл пояснював, ця історія трапилася ще до «загибелі» детектива. Але вже через два роки він вимушений був «воскресити» Холмса остаточно.

Усього письменник написав 56 оповідань і 4 повісті про вели-

кого сищика. А ще низку навдивовижу цікавих історичних і науково-фантастичних романів. Сучасники знали А. К. Дойла не лише як надзвичайно талановитого майстра слова, а й як чудову людину з активною життєвою позицією. Добрий знайомий письменника Джером К. Джером говорив про нього: «Людина великого серця, велика на зріст, велика душею», а художник Мортімер Менпес стверджував, що Артур Конан Дойл – один із тих людей, що роблять Англію великою.

По його смерті на надгробній плиті вигравіювали лицарський девіз: «Steel True, Blade Straight» («Вірний як сталь, прямий як клинок»).

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як дитячі захоплення привели Артура Конана Дойла в літературу?
2. Чому Конан Дойл «боровся» зі своїм найвідомішим героєм?
3. Чому Артур Конан Дойл належить до тих людей, що «роблять Англію великою»?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

4. Дізнайтеся з інтернету про шерлокіану Конана Дойла. Розкажіть про це в класі або підготуйте допис у мережі.

ПІСТРЯВА СТРІЧКА

Переглядаючи свої записи про більш як сімдесят пригод Шерлока Холмса, які я вів протягом останніх восьми років, і вивчаючи методи свого друга, я бачу між них багато трагічних, кілька кумедних, чимало дивних, але не можу назвати бодай однієї банальної, бо Холмс, працюючи з любов'ю до мистецтва, а не заради грошей, ніколи не брався за розслідування, якщо справа не обіцяла чогось надзвичайного, навіть фантастичного.

З усього цього різноманіття я, проте, не можу пригадати нічого винятковішого за випадок, пов'язаний із добре відомою у графстві Суррей родиною Ройлоттів із Стоук-Морана...

Це було на початку квітня 1883 року. Прокинувшись одного ранку, я побачив, що Шерлок Холмс, уже одягнений, стоїть біля мого ліжка. Як правило, він уставав пізно, але зараз годинник на каміні показував чверть на восьму, і тому я глянув на свого друга не без подиву, можливо, навіть дещо роздратовано, бо сам ніколи не зраджую своїх звичок.

– Даруйте, що розбудив вас, Вотсоне, – сказав Шерлок Холмс, – але сьогодні всі так чинять. Спочатку розбудили місис Хадсон, вона розбудила мене, а я – вас.

– А що таке? Пожежа?

– Ні, клієнтка. Приїхала якась молода леді, вона, здається, дуже схвильована й будь-що бажає зустрітися зі мною. Зараз вона чекає у вітальні. Ну, а коли молоді жінки мандрують по Лондону в таку ранню годину й піднімають людей з ліжок, то, гадаю, в них є на це досить поважні причини. Якщо ж справа виявиться цікавою, ви, не сумніваюся, захочете почути все з самого початку. От я й подумав, що треба покликати вас, щоб ви мали таку можливість.

– Дорогий друже, було б шкода з неї не скористатися.

Для мене не існувало більшої втіхи, як стежити за Холмсом, коли він займався своєю професійною справою, і захоплюватися його швидкими умовиводами, які, дарма що здавалися майже інтуїтивними, завжди були логічно обґрунтовані. Саме завдяки цьому Холмс і розплутував усе, за що брався.

Я квапливо одягнувся й за кілька хвилин був готовий супроводити свого друга. Коли ми спустились униз до вітальні, біля вікна сиділа вдягнута в усе чорне із густою вуаллю¹ на обличчі дама. Побачивши нас, вона підвелась.

– Доброго ранку, пані, – привітно мовив Холмс. – Мене звуть Шерлок Холмс. А це мій близький друг і помічник лікар Вотсон, в присутності якого ви можете говорити так само відверто, як і зі мною.

Дуже добре, що місис Хадсон здогадалася затопити камін. Прошу вас, сідайте ближче до вогню, а я зараз накажу принести вам чашечку гарячої кави, бо ви, бачу, тремтите.

– Я тремчу не від холоду, – стиха відказала жінка, пересідаючи до каміна.

– А чому?

– Зі страху, містере Холмсе. Навіть більше, з жаху. На цім

слові вона підняла вуаль, і ми побачили, в якому вона жалюгідному стані: змарніла, аж сіра, неспокійні очі злякано бігають, немов у зацькованої тваринки. Риси обличчя, фігура – усе засвідчувало, що їй не більше тридцяти років, але у волоссі вже з'явилася передчасна сивина, і виглядала вона стомленою й виснаженою.

Шерлок Холмс ковзнув по ній своїм швидким, проникливим поглядом.

¹ Вуаль – прикріплена до жіночого капелюшка прозора тканина, яка частково або повністю закриває обличчя.

– Вам не треба боятись, – заспокійливо мовив він, нахилившись уперед і поплескавши її по руці. – Я певен, що ближчим часом ми все владнаємо. Я бачу, ви приїхали поїздом сьогодні вранці.

– Хіба ви мене знаєте?

– Ні. Але за вашою лівою рукавичкою я помітив квиток на зворотну дорогу. Ви вирушили в путь рано-вранці і, перш ніж дістатися до станції, довго їхали розгаслим путівцем на бідарці.

Дама рвучко сіпнулася і спантеличено глянула на мого друга.

– В цьому, любя пані, ніякої таємниці немає, – мовив він, усміхаючись. – Лівий рукав вашої жакетки заляпано грязюкою не менш як у семи місцях. Плями зовсім свіжі. А бідарка, як ніякий інший екіпаж, обляпує їздця болотом, надто коли сидіти від кучера по ліву руку.

– Хай би як ви дійшли своїх висновків, але все було саме так, – сказала вона. – Перед шостою я виїхала з дому, о двадцятій хвилині на сьому була в Лезерхеді і першим поїздом прибула в Лондон, на вокзал Ватерлоо. Сер, я не можу більше терпіти такого нервового напруження, я збожеволію, якщо так триватиме й далі. В мене немає нікого, хто міг би мені допомогти, нікого, за винятком однієї людини, яка прихильна до мене, але в даній ситуації вона мене не розуміє... Я чула про вас, містере Холмсе, від місис Фарінтош, якій ви стали в пригоді у гірку для неї години. Вашу адресу дала мені вона. О сер, чи не зможете ви зарадити і моїй біді або кинути хоч якийсь промінчик на той непроглядний морок, що мене оточує? Зараз я не маю можливості належно винагородити вас за вашу послугу, але через місяць-два я вийду заміж із правом розпоряджатися своїми прибутками, й тоді ви переконаєтесь, що я вмію бути вдячною...

– Я весь увага, пані.

Хелін Стоунер розповіла, що її вітчим Ґрімсбі Ройлотт походив зі знатної колись неймовірно багатой родини, яка збідніла. Отримавши диплом лікаря, він подався до Індії. Через свій запальний характер Ройлотт опинився у в'язниці за вбивство свого дворецького. А коли вийшов, одружився на матері Елен, молодій удові з двома дітьми. Вісім років тому вона померла. У заповіті жінка передала права на прибуток Ройлотту з умовою, що він виділить кожній із її двох доньок певну щорічну суму після їхнього заміжжя. Відтоді з Ройлоттом сталися дивні зміни. Він став жорстокою людиною: посварився з усіма сусідами, хотів утопити місцевого коваля, завів у садибі хижих індійських тварин, які вільно гуляли ночами й жахали усіх селян.

На своїй землі він дозволив стати циганському табору, що дратувало місцевих, бо вони не почувалися в безпеці за своє майно. Ніхто не хотів працювати в його садибі прислугою, тож Хелін та її сестра Джулія були попелюшками і їхнє життя стало нестерпним. Джулія, якій виповнилось 30 років, збиралася заміж, але за два тижні до весілля сталося страшне нещастя. Вона померла, і в неї було сиве волосся. Шерлок Холмс попросив дуже точно, з усіма подробицями описати ту подію.

– Мені легко бути точною, бо кожна подія того жахливого часу назавжди закарбувалась у мене в пам'яті...

Як я вже сказала, наш будинок дуже старий, і зараз ми мешкаємо тільки в одному його крилі. На першому поверсі цього крила знаходяться спальні, в центральній частині будинку – вітальні. Перша від середини спальня доктора Ройлотта, друга – моєї сестри, а третя – моя. Спальні між собою не сполучаються, але всі виходять у спільний коридор. Я розповідаю зрозуміло?

– Цілком.

– Вікна всіх трьох кімнат виходять на газон. Тієї фатальної ночі лікар Ройлотт пішов до своєї спальні рано, але ми знали, що спати він не ліг, бо моїй сестрі завадив запах міцних індійських сигар, які він має звичку курити, і вона прийшла до мене. Якийсь час ми балакали з нею про її весілля, а об одинадцятій годині вона встала й намірилась іти до себе. Підійшовши до дверей, вона обернулася.

«Скажи мені, Хелін, – спитала вона, – чи ти хоч раз чула, як хтось свистить уночі?»

«Ніколи не чула», – відповіла я.

«Думаю, що свистіти, коли спиш, неможливо».

«Авжеж, неможливо. А в чім річ?»

«Бачиш, останнім часом щонаочі, приблизно годині о третій, я завжди чую тихе виразне посвистування. Сон у мене чутливий, і це посвистування мене будить. Не розумію тільки, звідки воно лине – чи то із сусідньої кімнати, чи то з газону. От мені й спало на думку спитати тебе, чи ти теж його чуєш».

«Ні, не чую. Мабуть, свистять ці осоружні цигани».

«Цілком можливо. Проте якби посвистування долидало з газону, то ти теж чула б його».

«Ну, сон у мене набагато міцніший, ніж у тебе».

«Е, хай би що там було, все це пусте», – усміхнулася сестра, виходячи, і за хвилину я почувала, як в замку її дверей повернувся ключ.

– Он як? – промовив Холмс. – Ви завжди замикалися на ніч?

– Завжди.

– А чому?

– Я, здається, вже казала вам, що лікар тримав гепарда й бабуїна. Ми не почувалися безпечно, якщо не замикалися на ніч.

– Тепер розумію. Прошу вас, розповідайте далі.

– Тієї ночі я не могла спати. Мене непокоїло невиразне передчуття якогось нещастя. Ми з сестрою, як ви пам'ятаєте, були близнятами, а ви знаєте, якими тонкими є узи, що зв'язують їхні душі. Ніч була жахлива: завивав вітер, у шибки періщив дощ. І раптом серед усієї цієї гуркотняви пролунав пронизливий, переляканий жіночий крик. То кричала моя сестра. Я зірвалась з ліжка, накинула на себе шаль і вибігла в коридор. Коли відчиняла

двері, мені здалося, ніби я чую тихий посвист, саме такий, як розповідала сестра, але за мить він змінився якимось брязкітливим звуком, неначе на підлогу впало щось металеве. Підбігши до сестриної спальні, я побачила, що замок відімкнуто й двері повільно розчиняються. Охоплена жахом, я мовчки дивилась на них, не знаючи, хто або що з них вийде. І от при світлі лампи, яка горіла в коридорі, я побачила за порогом свою сестру з пополотнілим від жаху обличчям – вона простягала руки, неначе шукаючи допомоги, й хиталася, мов п'яна. Кинувшись до неї, я обхопила її руками, але в цю мить ноги їй підігнулися, і вона впала додолу. Її руки й ноги аж виламувало в страшних судорогах, усю її корчило від нестерпного болю. Спершу я була подумала, що вона мене не впізнала, але коли я схилилась над нею, вона раптом скрикнула тихим голосом, що я довіку не забуду:

«Боже мій, Хелін!.. Це – стрічка!.. Пістрява стрічка!» Вона силкувалася ще щось сказати, показуючи пальцем у бік лікаревої кімнати, але новий напад судорог урвав її мову. Я вибігла в коридор, голосно гукуючи вітчима, й побачила, що він у халаті вже виходить зі своєї кімнати, поспішаючи до мене.

Коли він підійшов до сестри, вона була непритомна, і хоч він улив їй у рот коньяку й послав по сільського лікаря, всі зусилля виявились марними, і вона, повільно згасаючи, померла, не прийшовши до пам'яті. Так жахливо кінчила своє життя моя улюблена сестра.

– Почекайте хвилиночку, – попрохав Холмс. – Ви певні, що чули посвистування і металевий звук? Чи можете ви в цьому заприсягтися?

– Про це мене питав і слідчий. Я майже переконана, що чула ці звуки, а проте гуркіт бурі й потріскування старого будинку могли ввести мене в оману.

– Ваша сестра була одягнена?

– Ні, на ній була лише нічна сорочка. У правій руці в неї знайшли обгорілого сірника, а в лівій – сірникову коробку.

– Це каже про те, що вона запалила сірника й роздивлялася довкіл себе, коли її щось стривожило. Важлива деталь. А які висновки зробив слідчий?

– Він дуже уважно дослідив цю справу, бо поведінка лікаря Ройлотта давно зажила у графстві поганої слави, але не зміг відшукати ніяких причин смерті моєї сестри. Під час слідства я засвідчила, що двері її кімнати було замкнено зсередини, а вікна

щонаочі зачинялись старовинними віконницями з широкими залізними штабами. Стіни було уважно обстежено й з'ясовано, що вони цілі, підлогу пильно досліджено. Камінний димар хоч і широкий, але його перекриває аж чотири великих каглянки¹. Отже, немає сумніву, що сестра була сама-самісінька, коли до неї підкралася смерть. До того ж на її тілі не знайшли ніяких слідів насильства.

¹ **Каглянка** – затулка, засувка в димарі для збереження тепла.

– А як щодо отрути?

– Лікарі досліджували небіжчицю й на отруту, але теж нічого не виявили.

– Від чого ж тоді померла ця нещасна?

– На мою думку, вона померла з самого переляку й нервового потрясіння, проте я не можу собі уявити, що саме так злякало її.

– А чи були в той час у ваших володіннях цигани?

– Так, то одні, то інші постійно живуть у нас.

– А як ви можете пояснити слова вашої сестри про якусь стрічку, пістряву стрічку?

– Іноді мені здається, що це – просто марення, а іноді – що вони стосуються якогось гурту людей, можливо, тих самих циган. От тільки не знаю, чи могли їхні строкаті хустки, що їх вони так любляють носити, викликати в сестри таку химерну асоціацію.

Холмс похитав головою з виглядом людини, яку подібне припущення аж ніяк не задовольняє.

– Справа ця дуже темна, – мовив він. – Прошу, будь ласка, розповідайте далі.

Відтоді минуло два роки. І от саме зараз, коли й Хелін зібралася вийти заміж, вночі вона теж почула, як і її покійна сестра, тихий свист. Тоді дівчина почувала в кімнаті померлої сестри й спала на її ліжку, адже вітчим затіяв ремонт у кімнаті Хелін і наполог на її переїзді до кімнати Джулії. Вона відчула, що відбувається щось дивне й страшне, тож попросила допомоги у Холмса.

Шерлок Холмс уважно її вислухав і погодився узятися за цю справу. Він запитав, що вітчим жорстокий у ставленні до дівчини, і вона приховує синці. Холмс домовився з Хелін, що сьогодні ввечері він прибуде до маєтку Грімсбі Ройлотта разом із доктором Вотсоном. Він хотів оглянути дім так, щоб про це не знав вітчим. Хелін пішла у справах. Незабаром двері до квартири Холмса рвучко розчинилися, і в них з'явилася величезна постать незнайомого

чоловіка. Його м'ясисте і вижовкле на сонці обличчя із слідами огидних пристрастей густо мережили зморшки. Глибоко посажені жовчні очі й тонкий хрящуватий ніс робили його схожим на якогось старого хижого птаха.

Незнайомець відрекомендувався лікарем Грімсбі Ройлоттом зі Стоук-Морана. Погрозами він намагався відмовити Холмса та Вотсона від допомоги його падчірці, і спокій Холмса розлютив його ще більше. Він скрутив удвоє камінну кочергу й вийшов геть. Але в руках Холмса було не менше сили, тож він вирівняв її одним рухом, а потім і сам подався у справах. Він дізнавався про заповіт покійної дружини Ройлотта. Якби обидві дівчини вийшли заміж, то лікарю лишилась би якась мізерія. Заміжжя навіть однієї з них неабияк обмежило б його в коштах. Так Холмс з'ясував мотив злочину. Вони з Вотсоном негайно поїхали до маєтку, де жила Хелін Стоунер. Стояла чудова днина, і Вотсон зауважив контраст між ніжним пробудженням весни й тим, що їм належало розгадати.

Хелін зустріла детективів, і вони заходилися оглядати будинок.

Холмс узяв стілець і мовчки сів у кутку. Його погляд, не минаючи жодної дрібниці, безупинно й уважно оглянув кімнату.

— Куди проведено цей дзвінок? — спитав він нарешті, показуючи на товстий шнур, що звисав над ліжком, торкаючись китицею подушки.

— До кімнати прислуги.

— Шнур на вигляд новіший від інших речей.

— Так, дзвінок зробили два-три роки тому.

— Мабуть, про це попросила ваша сестра?

— Ні, я ніколи не чула, щоб вона ним користувалася. Ми звикли обслуговувати себе самі.

— Справді, такий гарний шнур здається тут зайвим. Пробачте, але я ще затримаю вас на кілька хвилин, поки як слід не огляну підлогу.

Холмс ліг і з лупою в руці заходився повзати по підлозі, прискіпливо оглядаючи всі щілини між дошками. Так само уважно він обстежив і дерев'яні панелі на стінах. Потім підійшов до ліжка і якийсь час розглядав його й стіну, біля якої воно стояло. Нарешті взявся за шнур дзвінка і з силою смикнув його.

— А дзвінок фальшивий, — промовив він.

— Хіба не дзвонить?

— Ні, шнур навіть не прикріплено до дроту. Це дуже цікаво. Дивіться, його прив'язано до гака оно там, якраз над отим маленьким душником.

— Справді, чистісіньке безглуздя. А я й не помітила цього.

— Дуже дивно, — бурмотів Холмс, смикаючи за шнур. — Дещо в цій кімнаті привертає до себе увагу. Наприклад, яким дурнем мав

бути будівельник, щоб вивести душник у сусідню кімнату, коли нітрохи не важче було вивести його на свіже повітря!

- Душник зроблено також не дуже давно, – сказала Хелін.
- Приблизно тоді, коли й дзвінок, – зауважив Холмс.
- Так, у той час тут було зроблено деякі переробки.
- Надзвичайно цікаві переробки – фальшиві дзвінки, душники, що не провітрюють. З вашого дозволу, міс Стоунер, ми тепер перенесемо свої дослідження в інші кімнати.

Кімнату лікаря Грімсбі Ройлотта, хоч і більшу від кімнати його падчери, було мебльовано з такою ж неவிбагливістю. Вузьке ліжко, невеличка книжкова полиця, вщерть заставлена книжками переважно технічного характеру, поряд з ліжком крісло, простий дерев'яний стілець біля стіни, круглий стіл і величезний залізний сейф – це було майже все, що бачило око. Холмс неквапливо походжав по кімнаті і з гострою цікавістю досліджував кожну річ.

- А що тут? – спитав він, поплескуючи по сейфу.
- Ділові папери мого вітчима.
- О, то ви в цей сейф зазирали, так?
- Тільки раз, кілька років тому. Пам'ятаю, в ньому було повно паперів.

- А kota в ньому, приміром, немає?
 - Ні. Дивно, що ви про це питаєте.
 - Нічого дивного. Гляньте ось сюди.
- Він узяв маленьке блюдце з молоком, що стояло на сейфі.
- Ні, kota в нас немає. Але в нас є гепард і бабуїн.
 - Ще б пак, я про це й забув! І хоч гепард – це тільки велика кішка, але, наслідуюсь зауважити, блюдечко молока для нього – все одно, що собаці муха. Мені б хотілося в цьому розібратись.

Він сів навпочіпки перед дерев'яним стільцем і з величезною увагою почав розглядати сидіння.

- Дякую вам, все зрозуміло, – сказав він, підводячись і ховаючи лупу в кишеню. – Ого, а ось ще щось цікаве!

Цього разу його увагу привернув батіжок, що висів у кутку ліжка. Він був складений удвоє і зав'язаний так, що утворювалась петля.

- Що ви про це думаєте, Вотсоне?
- Досить звичайний батіжок. Не розумію тільки, нащо треба було робити на ньому петлю.
- А це вже не зовсім звичайна річ, правда? Боже мій, скільки зла в цьому світі, і найгірше, коли злочини чинить розумна людина! Тепер я побачив достатньо, і, з вашого дозволу, міс Стоунер, ми пройдемося лужком.

Коли Холмс обміркував свої дії, то звелів міс Стоунер поводитися з вітчимою, як зазвичай. Вона мала піти до кімнати, а коли Ройлотт засне, поставити на підвіконня лампу і відкрити віконниці. Потім дівчина мала непомітно для

вітчима перейти до своєї колишньої кімнати й переночувати там. Він і Вотсон поселяться в заїзді «Корона», який розташований поруч. Звідти можна бачити вікна кімнат Ройлотта й Хелін і пробратися всередину через відчинене вікно.

Холмс і Вотсон сиділи в сутінках і чекали сигналу. Вони обговорювали важливі деталі інтер'єру кімнати: шнур, душник і ліжко, пригвинчене до підлоги. Але Вотсон не розумів, як ці речі пов'язані між собою і як вони причетні до жахливого злочину. Потім засвітився самотній вогник у вікні Хелін. Холмс і Вотсон залізли кризь вікно до кімнати й стали чекати.

Ніколи не забуду тієї жахливої ночі! Я не чув ні звуку, навіть подиху свого друга, а проте знав, що він сидить із розплющеними очима за кілька футів від мене, у такому ж нервовому напруженні, як і я. Віконниці не пропускали жодного, бодай найменшого промінчика світла, і ми чекали в цілковитій темряві... Ми чули, як десь далеко церковні дзигарі глухо вибивали кожную чверть години. Якими безконечними здавались вони, ці чверті! Вибило дванадцяту годину, першу, другу, третю, а ми мовчки сиділи й чекали чогось невідомого.

Раптом біля душника на мить тьмяно зблиснуло і зразу зникло світло, але після цього дуже запахло горілим гасом і нагрітим металом. Хтось у сусідній кімнаті засвітив потайний ліхтар. Я почув тихий звук якогось руху, потім знову запала тиша, хоч запах зробився ще дужчим. З пів години я сидів, напружуючи слух. Зненацька почувся новий звук – м'який і заспокійливий, наче десь із киплячого чайника виривався тонкий струмінь пари. Тієї ж миті Холмс схопився з ліжка, витер сірника й заходився люто шмагати лозиною по шнуру.

– Ви бачите її, Вотсоне? – пронизливо скрикнув він. – Бачите?

Але я нічого не бачив. Саме тоді, як Холмс запалював сірника, я почув тихе виразне посвистування, але раптовий спалах світла засліпив мої стомлені очі й не дав розгледіти, що саме так люто шмагав мій друг. Проте я побачив, що обличчя його зробилося білим, мов крейда, і на ньому застиг вираз жаху й огиди.

Холмс уже не хльоскав лозиною, а пильно вдивлявся в отвір душника, коли раптом нічну тишу розітнув такий жахливий крик, якого я ще ніколи не чув. Хрипке виття, сповнене болю, страху й люті, дедалі дужчало. Потім розповідали, що і в селі, і навіть у віддаленому будинку сільського священника цей крик підняв людей з ліжок. Від нього хололо все всередині. Ми з Холмсом наче закам'яніли, дивлячись один на одного, поки остання луна цього крику не завмерла в тиші, з якої він виник.

– Що це може означати? – задихаючись, спитав я.

– Це означає, що все закінчено, – відповів Холмс. – І, можливо, все обернулось на краще. Візьміть револьвер і ходімо до кімнати лікаря Ройлотта.

Обличчя в нього було серйозне. Засвітивши лампу, він пройшов коридором і двічі постукав у сусідні двері, але зсередини ніхто не відповів. Тоді він повернув ручку і увійшов до кімнати. Я ні на крок не відставав від нього, тримаючи в руці револьвер із зведеним курком.

Нашим очам відкрилось незвичайне видовище. На столі стояв потайний ліхтар з напіввідсунутою заслінкою, кидаючи яскравий промінь світла на залізний сейф, дверці якого було відчинено навстіж. Біля столу на дерев'яному стільці сидів лікар Грімсбі Ройлотт, одягнутий у довгий сірий халат, з-під якого виднілись його

ноги, взуті в червоні турецькі капці без задників. На колінах у нього лежав той самий батіжок, що його ми бачили вдень. Ройлотт сидів, задерши підборіддя і втупивши сповнені жаху непорушні очі в куток стелі. На чолі в нього виблискувала якась незвичайна жовта стрічка з коричневими цятками. Здавалося, стрічка міцно обкрутилася довкола лікарської голови. Коли ми ввійшли, Ройлотт не тільки не зворухнувся, він не вимовив ні звуку.

– Стрічка! Пістрява стрічка! – прошепотів Холмс.

Я ступив уперед. Тієї ж миті чудернацька прикраса на лікарській голові заворушилась, над його чуприною з'явилась ромбовидна голівка й роздута шия брудної змії.

– Болотяна гадюка! – вигукнув Холмс. – Найстрашніша індійська змія! Він помер через десять секунд після того, як вона його вжала. Воістину, насильство обертається проти насильника, а той, хто копає комусь яму, сам у неї й попадає. Нумо посадимо цю тварюку в її сховок. Тоді ми матимемо змогу відправити міс Стоунер у якесь більш затишне місце й повідомити поліцію про те, що тут сталося.

Говорячи це, Холмс швидким рухом вхопив з лікарських колін батіжок, накинув петлю змії на шию, стягнув цю гадину з її жахливого сідала і, тримаючи на відстані витягнутої руки, підійшов до залізного сейфа, кинув змію й зачинив дверцята.

Такі справжні обставини смерті лікаря Грімсбі Ройлотта з Стоук-Морана. Немає потреби продовжувати оповідь, яка й без того розтяглася, змальовуючи вам, як ми повідомили сумну новину

вкрай переляканій дівчині, як випроводжали її ранковим поїздом під опіку жалісливої тітки в Харроу, як неповоротке поліцейське слідство дійшло висновку, що лікар знайшов свою смерть внаслідок необережного поводження зі своєю небезпечною улюбленицею – отруйною змією. А незрозумілі деталі справи, про які мені дуже кортіло дізнатись, пояснив Шерлок Холмс, коли ми наступного дня поверталися додому.

– Спочатку я дійшов був цілком помилкових висновків, – сказав він, – що показує, дорогий Вотсоне, як небезпечно спиратися на другорядні факти. Присутність циган, слово «стрічка», вжите бідолошною дівчиною, без сумніву, для того, щоб змалювати побачене нею страхіття, коли вона запалила сірника, – цього вистачило, щоб я пішов зовсім неправильним шляхом. На своє виправдання можу тільки сказати, що я зразу ж переглянув свою версію, як тільки мені стало ясно, що небезпека, хай би яка вона була, прийшла до мешканця кімнати не крізь вікно й не у двері. Як я вже вам сказав, мою увагу зразу ж привернув душник та шнур від дзвінка, що спускався аж до ліжка. Коли ж з'ясувалося, що дзвінок фальшивий, що ліжко прикріплено до підлоги, то в мене з'явилась підозра, що шнур – це просто місток, по якому щось могло б перебратися від душника до ліжка. Я тут-таки подумав про змію, а коли зважив ще й на той факт, що лікареві возять з Індії різних тварин, то відчув, що, очевидно, напрапив на правильний слід. Ідея використати отруту, яку неможливо виявити хімічним способом, могла виникнути тільки в хитрої, жорстокої людини, що виховувалась на Сході. Перевагою цієї отрути, з погляду лікаря, було й те, що діє вона блискавично. Слідчий повинен був мати воістину гостре око, щоб розгледіти два маленькі темні проколи, які полишили на тілі отруйні зміїні зуби. Потім я згадав про посвистування. Звичайно, лікар мав кликати змію назад, щоб жертва не побачила її, коли почне світати. Мабуть, даючи змії молоко, злочинець привчив її вертатись до нього. Він пускав змію в душник найкращої, на його думку, години, твердо знаючи, що вона поповзе вниз по шнуру і спуститься на ліжко. Змія могла вжалити або й не вжалити сплячу, дівчину міг рятувати, нехай навіть протягом цілого тижня, якийсь випадок, але раніше чи пізніше його падчерка стала б жертвою чорного задуму.

Я зробив ці висновки ще до того, як увійшов до кімнати лікаря. А коли оглянув його стілець, то зрозумів, що він має звичку ставати на нього, очевидно для того, щоб дістатися до душника.

Сейф, блюдечко з молоком і батіжок із петлею остаточно розвіяли мої сумніви. Металеве клацання, яке чула міс Стоунер, було, очевидно, наслідком того, що лікар квапливо зачиняв дверцята сейфа, куди ховав змію. А що зробив я, аби довести правильність моїх висновків, вам уже відомо. Тільки-но я почув зміїне сичання, – ви, безперечно, теж його чули, – я зразу ж засвітив світло й напав на змію.

– Через що вона полізла назад у душник...

– І повернулась до свого хазяїна. Я таки стьобнув її кілька разів, і це так її розлютило, що вона напала на першого стрічного. Отже, я, безперечно, певною мірою винен у смерті лікаря Грімсбі Ройлотта, але не можу сказати, щоб це лягло на моє сумління надто важким тягарем.

*Переклад з англійської Миколи Дмитренка
Ілюстрації Олександра Коваля*

ЛІТЕРАТУРА І КУЛЬТУРА

Перший пам'ятник Шерлоку Холмсу відкрили у 1988 році в Мейрінгені (Швейцарія), наступний – в містечку Каруїдзава (Японія). У 1991 році бронзового Холмса встановили на Пікарді-плейс в Единбурзі, де народився Конан Дойл. У Лондоні пам'ятник Шерлоку Холмсу відкрили у 1999 році біля станції метро «Бейкер-стріт». Автор триметрової бронзової статуї – відомий англійський скульптор Джон Даблдей.

- Пам'ятник Шерлоку Холмсу в Лондоні.
Скульптор Джон Даблдей. 1999

У 2019 році Королівський монетний двір випустив нову монету номіналом у 50 пенсів із зображенням Холмса та переліком деяких найвідоміших оповідань про нього.

Музей Шерлока Холмса – лондонський будинок-музей легендарного літературного персонажа, створеного Артуром Конаном Дойлом. Заснований 1990 року. Музей розташований на Бейкер-стріт, 221Б.

Експозиції створено за описами з творів про Шерлока Холмса і розповідають про життя детектива. Завітайте на сайт Музею за покликанням або QR-кодом: <https://www.sherlock-holmes.co.uk/>

Про секрети успіху детективної літератури

Великим успіхом детективні твори зобов'язані, зокрема, деяким особливостям своєї композиції. Зокрема, спільною рисою в них є те, що головний герой-детектив розгадує таємницю першим. Наприклад, у «Золотому жуці» Вільям Лєгран першим збагнув, звідки взявся череп на шматку старовинного пергаменту, що врешті-решт і дало змогу відшукати піратський скарб. Так само Шерлок Холмс першим здогадався, що дивний свист уночі видає отруйна змія («пістрява стрічка»), яку лікар Ройлотт зробив знаряддям убивства своїх пасербиць.

Але інші герої цих творів (а також читачі і читачки) не в змозі простежити за рухом думок Лєграна й Холмса, тому поведінка детективів може видатися їм незрозумілою й навіть загадковою. Пригадайте, як Джупітер через дивакуватість Лєграна вважав, що в того потьмарився розум. Усе це створює особливу атмосферу тривоги та посилює інтригу, які й тримають усіх у полоні напруженого очікування аж до розгадки.

А для того, щоб інші персонажі (а заразом і читацьке коло) зрозуміли логіку думок і дій детективів, автори часто використовують композиційний прийом «розповідь у розповіді», що дає можливість поєднати різні точки зору на одну подію. Детективи-розслідувачі нарешті пояснюють іншим героям, як вони досягли успіху в розкритті таємниці або злочину. Як виявляється, їхні розумові дії, пов'язані з розшифруванням «детективної загадки», були напроцуд логічними і вмотивованими, хоча цього спочатку ніхто не помічав. Саме тому засновник жанру детективу Едгар По називав свої оповідання не детективними, а «логічними оповідками».

Артур Конан Дойл назвав дедуктивним спосіб розслідування Шерлока Холмса. Він полягає в тому, щоб знайти факти, конкретні підтвердження висловленого припущення. Дедуктивний метод Холмса веде від наслідку (вчиненого злочину) до причини (мотиву злочину, який ховається серед різних фактів, деталей і дій персонажів). Знайдена причина (мотив) злочину дає підстави Холмсу відкинути усі другорядні деталі і викрити злочинця. Спосіб оповіді, зіставлення ходу думок Холмса і Вотсона інтригують читачів, примушуючи їх задіяти свій інтелект і долучитися до пошуків злочинця або розкриття таємниці.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поділіться своїми враженнями від прочитаного оповідання. Які відчуття у вас виникали під час читання?

2. Як Вотсон описує неабиякі спостережливість та аналітичні здібності свого друга? Чи йому притаманні такі якості?
3. Чому Хелін Стоунер звернулася до детектива по допомогу? Як поставився до цього візиту вітчим дівчини?
4. Навіщо автор детально розповідає про інтер'єр будинку Рой-лотта?
5. Як Шерлок Холмс оглядав будинок у Стоук-Морані? Які деталі умеблювання приміщення допомогли йому розкрити злочин Рой-лотта?
6. У чому полягає особливість розвитку сюжету і композиції оповідання? Яку роль у творі відіграють діалоги?
7. Схарактеризуйте образ Шерлока Холмса, використовуючи цитати з оповідання на підтвердження своїх висновків.
- 8. Схарактеризуйте образ доктора Вотсона. Яка його роль у творі?
9. Розкрийте сутність «дедуктивного методу» Шерлока Холмса. Зіставте зі способом розслідування Вільяма Леґрана, героя оповідання «Золотий жук» Е. По.
10. Якими художніми засобами Конан Дойл створює таємничу атмосферу?
11. Зіставте образи:
А. Шерлока Холмса і доктора Вотсона;
Б. Вільяма Леґрана і Шерлока Холмса.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

12. Прочитайте і перекажіть оповідання «Пістрява стрічка». Поміркуйте, що об'єднує таких двох різних людей, як Холмс і Вотсон. Поясніть, чим відрізняється логічна пара героїв «розслідувач і оповідач» у Е. По та А. К. Дойла.
- 13. Простежте за рухом думки Шерлока Холмса. Складіть план її розвитку. Установіть, які факти ведуть розслідування хибним шляхом, а які допомагають викрити злочинця.
14. Укладіть «Коло знань». Завдяки чому Шерлок Холмс розплутує найскладніші справи (знання, вміння, особистісні риси)?
15. Творчий проєкт. Спираючись на художні особливості творів А. К. Дойла, складіть poradnik «Як писати справжні детективи».
16. Виконайте одне із завдань.
А. Підготуйте повідомлення або презентацію на тему «Найвідоміші екранізації творів А. К. Дойла».
Б. Проведіть власне розслідування «Прототипи героїв детективних оповідань А. К. Дойла».

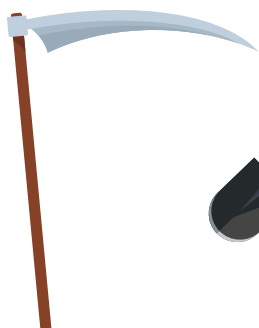
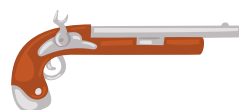
УЗАГАЛЬНЮЄМО ВИВЧЕНЕ ЗА РОЗДІЛОМ «РОЗСЛІДУЄМО ДЕТЕКТИВНІ ІСТОРІЇ»

1. Досліджуємо, наскільки твори Едгара По і Артура Конана Дойла відповідають класичній формулі детективу, запропонованій родоначальником цього літературного жанру Едгаром По.

<i>Закони літературного детективу</i>	<i>«Золотий жук»</i>	<i>«Пістрява стрічка»</i>
Зміст твору – процес розкриття таємниці, обставин злочину		
Розгадку таємниці знаходить не професійний слідчий, а аматор		
Читач / читачка робить власні висновки, паралельно розкриває таємницю		
Розгадка дивує дуже простим поясненням		
Оповідачем має бути свідок події, приятель детектива		
Детектив у фіналі пояснює хід думок і вказує на злочинця		

2. Перевіримо себе.

- Найголовніша ознака детективного твору – це
 - опис злочину
 - розкриття таємниці
 - покарання злочинця
- Злочин, описаний у «Пістрявій стрічці», стався через бажання
 - привласнити спадщину і розбагатіти
 - зберегти честь і репутацію родини
 - помститися за давню образу
- Укажіть предмет, який не брали із собою на пошуки піратських скарбів герої оповідання «Золотий жук».
 -
 -
 -
 -

Особиста відповідальність

Бути людиною – це відчувати свою відповідальність.
Усвідомлювати, що, кладучи свою цеглу, ти допомагаєш будувати світ.

А. де Сент-Екзюпері

Художниця Ніно Чакветадзе

■ Прочитайте висловлювання А. де Сент-Екзюпері й поділіться своїми думками. Що для вас означає бути людиною?

■ Поміркуйте, чому слова письменника не втрачають свою актуальність.

Французький письменник Антуан де Сент-Екзюпері був наче створеним для ХХ століття. Своїм життям і захопленнями, поглядами на світ і ставленням до людей він уособлював нову епоху, ровесником якої був.

АНТУАН ДЕ СЕНТ-ЕКЗЮПЕРІ «Маленький принц»

Антуан де Сент-Екзюпері

Антуан Марі Роже де Сент-Екзюпері (1900–1944) народився в шляхетній графській родині на півдні Франції. Серед його предків були славні лицарі, архієпископи та відважні воєначальники, від яких часто залежала доля не лише Французького королівства, а й усієї Європи. Але на початку ХХ століття від усієї колишньої могутності залишилися старі портрети на стінах родового замку, витерті гобелени й безліч родинних переказів і традицій. А ще був таємничий світ старого замку, добра й турботлива мама (батька хлопчик втратив у чотирирічному віці), брат і сестри, вчителі, тобто все, що необхідно дитині для щасливого дитинства, напоєного теплотою сонця і любов'ю щирих сердець.

▲ Антуан де Сент-Екзюпері.
1922

Коли Антуану виповнилося сімнадцять років, у його життя прийшла перша усвідомлена трагедія – помер його молодший брат Франсуа. Перед смертю він заповів Антуану найдорожчі свої речі – велосипед і рушницю. Можливо, саме тоді, стоячи біля тіла померлого брата, він і замислився над основами людського буття, над законами, які примушують людину бути Людиною. Саме тоді постала й інша нагальна проблема, яку необхідно розв'язувати кожній молодій людині його віку: як жити і що робити далі?

Для збіднілого аристократа особливо великого вибору не було. Він вирішив вступити до Вищого військово-морського училища. Юнак ретельно готувався до іспитів. Спочатку все йшло ніби добре. На іспиті з математики він отримав найвищий бал. А ось твір майбутній всесвітньовідомий письменник завалив. На той час Європа потерпала від Першої світової війни, тож абітурієнтам запропонували розказати про враження солдата, який щойно з неї повернувся. *«Я не був на війні, через що не хочу говорити про це з чужого голосу»*, – написав Сент-Екзюпері. Щирість юнака не подіяла на членів екзаменаційної комісії, він отримав найнижчий бал і втратив назавжди можливість здобути вищу освіту. Тоді Сент-Екзюпері пішов добровольцем в армію. Він потрапив у авіаційний полк. Зараз навіть важко уявити, якими на початку ХХ ст. були професія та особливий стиль життя авіаторів. Здавалося, що вони зроблені з іншого тіста, не такі, як усі інші, адже можуть піднятися в повітря. І Сент-Екзюпері почав брати приватні уроки, які б дали йому змогу сісти за штурвал літака. Від цього часу авіація стала невід'ємною частиною його життя.

Після закінчення армійської служби Сент-Екзюпері опинився в Парижі. Він намагався вчитися архітектури, брав приватні уроки в професорів університету Сорбонна, продавав автомобілі й книжки, поки одного разу не постукав у двері Дідьє Дора, директора авіакомпанії. Той дав йому роботу, і, зрештою, Сент-Екзюпері

► Пам'ятник Сент-Екзюпері та Маленькому принцу в Ліоні – рідному місті письменника

Останнім твором Антуана де Сент-Екзюпері, його заповітом людству став «Маленький принц». За формою – це **притча**, повчальна алегорична оповідь, у сучасній літературі вона стала одним із засобів вираження морально-філософських роздумів письменника. Подорож Маленького принца – **алегорія пошуків** усього людства, яке іноді не розуміє, що найцінніше в житті поруч, треба лише довіритися серцю.

обійняв посаду начальника аеропорту в Марокко. Це була нелегка робота, часто небезпечна для життя: Сент-Екзюпері був надзвичайно сміливим пілотом, справжнім майстром своєї справи, що ніколи не кидав товаришів у небезпеці. За внесок у розвиток цивільної авіації він був удостоєний найпрестижнішої французької нагороди – ордена Почесного легіону. Саме в Африці відбулося народження літератора Сент-Екзюпері. Там він написав твір «Пошта на Південь» про романтику і безпеку поштової авіації, що поєднує людей у різних, найвіддаленіших куточках Землі. З улюбленої авіації Сент-Екзюпері пішов сам, на знак протесту: з роботи звільнили його друга і керівника Д. Дора. Але небо не зникло з життя митця. Головні герої його творів – льотчики, чії біографії з усіма перемогами і поразками він дуже добре знав.

З початком Другої світової війни Сент-Екс (саме так письменника називали друзі-льотчики) робить усе можливе і неможливе, щоб повернутися у військову авіацію. Коли гітлерівці захопили майже всю Францію, письменник запхнув у кабінку невеличкого літака членів своєї ескадрильї і вивіз до Алжиру, у такий спосіб урятувавши їх від полону. Сам Сент-Екзюпері опинився в Сполучених Штатах Америки і мав авіацією. Цьому опиралися всі, адже вважали, що Екзюпері-письменник набагато потрібніший людству, ніж Екзюпері-льотчик. У своїх, на перший погляд, таких простих і зрозумілих творах він порушував надзвичайно важливі проблеми: що таке справжня дружба і якою має бути людина, щоб планета Земля перетворилася на справжню планету Людей.

Сент-Екзюпері домігся повернення у військову авіацію. Йому дозволили п'ять бойових вильотів, він добився ще чотирьох. З останнього дев'ятого вильоту письменник і льотчик Антуан де Сент-Екзюпері не повернувся... Залишки літака знайшли через пів століття на дні Середземного моря біля Марселя. А в день смерті Сент-Екзюпері 31 серпня 1944 р. народилася легенда, що філософ, льотчик і письменник, який понад усе вірив у людину, направив свій літак високо в небо, до зір, у світ, куди повернувся Маленький принц...

1. Яким було дитинство Антуана де Сент-Екзюпері?
2. Чому майбутньому письменнику не вдалося вступити до Вищого військово-морського училища?
3. Чи можна вважати, що авіація стала справою життя Сент-Екзюпері? Які факти його біографії це підтверджують?
4. Чому героями творів Сент-Екзюпері ставали авіатори?

«Маленький принц»

Найбільшу славу Антуанові де Сент-Екзюпері принесла казка-притча «Маленький принц». Вона невелика за обсягом, написана простими короткими реченнями, тож є нібито зрозумілою для всіх. Увесь твір пронизує конфлікт двох світів: світу дорослих і світу дітей. За Екзюпері, світу дорослих притаманні надмірна любов до влади, марнославство, жадібність, показово-непотрібна ученість. Натомість у світі дітей панують щирість, довіра, безпосередність, допитливість.

Оповідачем у творі є льотчик, який здійснив вимушену посадку в пустелі Сахара, де й зустрів Маленького принца. Він однозначно віддає перевагу цінностям світу дітей, що є втіленням позиції самого письменника.

Як і годиться в казці, повноправними героями оповіді стають не лише люди, а й фантастичні персонажі: Лис, Змія, Троянда і навіть... баобаби, які прагнуть своїм могутнім корінням розірвати планету Маленького принца.

Одна з причин всесвітньої слави притчі Сент-Екзюпері полягає ще й у тому, що за позірно простою оповіддю прихований глибокий філософський підтекст і афористичність. Наприклад, нерозуміння Маленьким принцом світу дорослих із його вадами та дивування з його незвичайності може сприйматися як моральне повчання автора знедуховненому людству. А, скажімо, репліка Лиса «ти назавжди береш на себе відповідальність за того, кого приручив» може сприйматися як заклик бути відповідальними за долі інших людей та всього роду людського.

Недаремно сам Антуан де Сент-Екзюпері якимось так схарактеризував своє життєве кредо і водночас філософську концепцію своєї творчості: «Моя духовна культура, наслідуючи Бога, зробила кожну людину відповідальною за все людство і все людство – відповідальним за кожну людину. Тож людина, вихована на цих правилах, набула би сили могутнього дерева. Уявіть собі, який величезний простір змогла би охопити така людина своїм корінням!».

▲ Маленький принц.
Малюнок А. де Сент-Екзюпері.
1943

МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ (уривки)

II

Я жив самотнім життям, і не було нікого, з ким міг би по-справжньому поговорити, аж до аварії, якої я зазнав у Сахарі шість років тому. Щось поламалось у моторі мого літака. Зі мною не було ні механіка, ні пасажирів, і я мав усе зробити сам, хоч ремонт був складний. Це для мене було питання життя або смерті. Питної води я мав од сили на тиждень.

Отож першого вечора я заснув на піску в пустелі за тисячі миль від будь-якого людського житла. Я був ще самотніший, ніж той, хто після корабельної катастрофи опиняється на плоті серед океану. Уявіть же собі, як я здивувався, коли на світанку мене збудив чийсь дивний голосок.

Він сказав:

– Будь ласка... намалюй мені баранця.

– Що?

– Намалюй мені баранця...

Я скочив, наче мене грім ударив. Ретельно протер очі. Пильно подивився навколо. І побачив незвичайного хлопчика, що серйозно розглядав мене. Я круглими від подиву очима дивився на цю появу. Не забувайте, що я був за тисячі миль від будь-якого місця, де жили люди. А тим часом не схоже було, щоб цей хлопчик заблукав, або до смерті стомився, чи вмирав від голоду, спраги, а чи від страху. За його зовнішністю зовсім не можна було сказати, що це дитина, яка загубилася серед пустелі, за тисячі миль під населених місць. Нарешті мені вернулася мова, і я сказав:

– А... що ти тут робиш?

Тоді він знову попросив тихо і дуже серйозно:

– Будь ласка... намалюй мені баранця...

Таємнича поява так вразила мене, що я не наважився відмовитись. І хоч яким безглуздом це могло видатися тут, за тисячі миль від населених місць, коли на мене чекала смерть, я дістав з кишені аркуш паперу та ручку. Але в ту ж мить згадав, що вчився головним чином географії, історії, арифметики та граматики, і сказав хлопчикові (трохи навіть сердито), що не вмію малювати. Він одказав:

– Це нічого. Намалюй мені баранця.

І я намалював.

Він подивився пильно та й каже:

– Ні! Цей баранець зовсім кволий. Намалюй іншого.

Я намалював.

Мій друг усміхнувся лагідно й поблажливо:

– Ти ж добре бачиш – це не баранець, а великий баран. У нього роги...

Тоді, втративши терпіння, – адже мені треба було якнайскоріше розбирати і лагодити мотор, – я сказав:

– Ось тобі ящик. А в ньому той баранець, якого ти хочеш.

Я був страшенно здивований, побачивши, як засяяв мій юний суддя:

– Саме такого я й хотів! Як ти гадаєш, багато трави потрібно для цього баранця?

– А хіба що?

– Та ж у мене вдома все – маленьке...

– Йому, напевне, вистачить. Я дав тобі зовсім маленького баранця.

Хлопчик схилив голову над малюнком:

– Не такий він і маленький. Глянь! Він заснув...

Так я познайомився з Маленьким принцом.

III

Минуло чимало часу, поки я зрозумів, звідки він узявся. Маленький принц про все розпитував мене, а моїх питань, здавалося, не чув. Тільки з випадково сказаних слів мені поступово все відкрилося. Так, уперше побачивши мій літак, він запитав:

– Що це за штука?

– Це не штука. Ця річ літає. Це літак. Мій літак.

І я з гордістю пояснив йому, що вмію літати. Тоді він вигукнув:

– Як! Ти впав з неба?

– Так, – скромно відповів я.

– О, це цікаво! – І Маленький принц так голосно засміявся, що мене аж зло взяло. Я хочу, щоб до мого лиха ставилися серйозно. Потім він додав: – Отже, і ти прибув із неба. А з якої планети?

От де розгадка його таємничої появи тут!

– Виходить, ти попав сюди з іншої планети? – різко спитав я.

Але він не відповів. Дивлячись на мій літак, він повільно хитав головою:

– На ньому ти не міг прилетіти здалеку...

І довго про щось думав. Потім вийняв з кишені мого баранця і почав розглядати цей скарб.

Уявляєте собі, як зацікавило мене оте напіввизнання, ота згадка про «інші планети». Я спробував дізнатись більше:

– Звідки ж ти прибув, хлопчику? Де твій дім? Куди ти хочеш доставити мого баранця?

Він замислено помовчав, а тоді сказав:

– Добре, що ти дав мені ящик: уночі баранець там спатиме, це буде його будинок.

– Авжеж. І якщо ти будеш гарним хлопчиком, я дам тобі ще й мотузок, щоб прив'язувати його вдень. І кілок.

Мої слова, здається, неприємно вразили Маленького принца.

– Прив'язувати? Яке безглуздя.

– Але ж якщо ти його не прив'яжеш, то він зайде бозна-куди і загубиться.

Мій друг знову зайшовся сміхом:

– Та куди ж, по-твоєму, він піде?

– Куди завгодно. Прямо перед собою, куди очі дивляться.

Тоді Маленький принц серйозно зауважив:

– Це нічого, у мене там усе дуже маленьке. – І, можливо, трошки сумно додав: – Якщо йти прямо перед собою, куди очі дивляться, то далеко не зайдеш...

IV

Так я узнав ще одну дуже важливу річ: його рідна планета навряд чи більша, ніж будинок!

Це не дуже мене здивувало. Я добре знав, що крім таких великих планет, як Земля, Юпітер, Марс, Венера, котрим дали імена, є ще сотні інших, і серед них такі маленькі, що їх навіть у телескоп важко помітити. Коли якийсь астроном відкриє таку планету, він дає їй не ім'я, а номер. Називає, скажімо: астероїд 3251. У мене є серйозні підстави думати, що планета, з якої прилетів Маленький принц, – астероїд В-612. Цей астероїд бачили тільки раз – 1909 року, його помітив у телескоп один турецький астроном.

Я залюбки почав би цю повість так, як починають чарівну казку. Я хотів би сказати: «Був собі Маленький принц, який жив на планеті, трішечки більшій за нього самого, і якому дуже потрібен був друг...». Ті, хто розуміє життя, одразу побачили б, що все це щира правда.

Я зовсім не хочу, щоб мою книжку читали задля розваги. Мені стає так боляче, коли я згадую свого маленького друга і розповідаю про нього. Минуло вже шість років відтоді, як він разом зі своїм баранцем покинув мене. І я намагаюсь розповісти про нього, щоб не забути його. Це сумно, коли забувають друзів. Не кожен має друга. І я можу стати таким, як дорослі, котрі нічим не цікавляться, окрім цифр. Мій друг ніколи нічого не пояснював. Можливо, думав, що я такий же, як і він. Але я, на жаль, не вмію бачити баранців крізь

стіни ящика. Можливо, я трохи схожий на дорослих. Певно, я трохи постарів.

V

Кожного дня я щось узнавав про його планету, про те, як він вирушив звідти в мандри, як подорожував. Він розповідав про це поступово, між іншим. Таким чином на третій день я дізнався про трагедію з баобабами.

Це теж сталося завдяки баранцеві, бо Маленький принц, ніби пойнятий тяжким сумнівом, раптом запитав мене:

– Скажи, правда ж, баранці їдять кущі?

– Так, це правда.

– О! Я радий.

Я не зрозумів, чому важливо, щоб баранці їли кущі. Але Маленький принц додав:

– Виходить, вони й баобаби їдять?

Я сказав Маленькому принцові, що баобаби – не кущі, а величезні, як дзвіниця, дерева, і хоча б він привів навіть цілий табун слонів, вони не з'їдять і одного баобаба.

Почувши про табун слонів, Маленький принц засміявся:

– Їх довелося б поставити один на одного... – А тоді розважливо сказав: – Перш ніж виростуть, баобаби спочатку бувають маленькі.

– Це правда! Але нащо тобі, щоб баранець їв маленькі баобаби?

– Ну як же! – відповів він, ніби мова йшла про щось зовсім очевидне. І мені довелося добре подумати, доки я не зрозумів, у чому річ.

І справді, на планеті Маленького принца, як і на всіх інших планетах, росли корисні трави і бур'яни. Отже, там є добре насіння корисних рослин і шкідливе насіння бур'янів. Але ж насіння невидиме. Воно спить, сховане в землі, доки якійсь насінинці не заманеться прокинутись. Тоді вона потягається і спершу неспішно пускає до сонця паросток – чарівну маленьку безневинну травинку. Якщо це редиска або троянда – хай собі росте. А коли це якийсь бур'ян – треба одразу, як тільки розпізнаєш той паросток, вирвати його з корінням. На планеті Маленького принца було жахливе насіння... То насіння баобабів. Ґрунт планети був геть уражений цим насінням. А баобаб – така рослина, що коли розпізнаєш її надто пізно, то вже ніколи не позбудишся. Він захирастить усю планету. Він проб'є її своїм корінням. І якщо планета дуже маленька, а баобабів дуже багато, вони розірвуть її на шматки.

– Є таке правило, – казав мені згодом Маленький принц. – Прибрався сам уранці – ретельно прибери і свою планету. Треба виривати баобаби одразу ж, як тільки побачиш, що то не троянди,

бо молоді паростки троянд і баобабів майже однакові. Це дуже нудна робота, але й дуже легка.

VI

О Маленький принце, помалу я зрозумів твоє сумне життя. Довгий час ти мав тільки одну розвагу: милувався заходом сонця. Я дізнався про це вранці четвертого дня, коли ти сказав мені:

– Я дуже люблю захід сонця. Ходімо подивимось на захід сонця.

– Але ж треба почекати...

– Що почекати?

– Почекати, коли сонце заходитиме.

Спочатку ти дуже здивувався, а тоді засміявся сам із себе. І сказав:

– Мені все здається, що я вдома!

І справді. Коли в Америці полудень – у Франції сонце вже заходить, це всі знають. І якщо б за хвилину перенестись у Францію, можна було б побачити, як там заходить сонце. На жаль, до Франції аж надто далеко. Але на твоїй маленькій планеті тобі досить було пересунути свій стілець на декілька кроків, і ти бачив захід сонця щоразу, коли тільки хотів...

– Якось в один день я бачив захід сонця сорок три рази!

І трошки згодом ти додав:

– Знаєш... коли стає дуже сумно, приємно подивитись, як заходить сонце...

– Отже, того дня, коли ти бачив захід сонця сорок три рази, тобі було сумно?

Та Маленький принц не відповів.

VII

На п'ятий день, знову ж таки завдяки баранцю, мені відкрилася таємниця життя Маленького принца. Він спитав несподівано, без ніякого вступу, ніби то було наслідком довгих мовчазних роздумів:

– Якщо баранець їсть кущі, то він їсть і квіти?

– Він їсть усе, що попадеться.

– Навіть квіти з колючками?

– Так. Навіть квіти з колючками.

– А нащо ж ті колючки?

Цього я не знав. Я саме був зайнятий – намагався викрутити в моторі сильно вкручений гвинт. Мене дуже непокоїло, що ви-мушена посадка набирає серйозного характеру, – питної води майже не залишилось, і я вже боявся найгіршого.

– Нащо ж ті колючки?

Якщо Маленький принц щось питав, він ніколи не відступав, доки не діставав відповіді. Я розсердився через той гвинт і сказав що попало:

– Колючки ні на що не потрібні, квіти випускають їх просто від злості!

– О!

А потім, трошки помовчавши, кинув якимось аж сердито:

– Я тобі не вірю! Квіти слабенькі. Вони простодушні. І підбадьорюють себе. Думають, що з колючками вони страшні...

Я нічого не відповів. У ту хвилину я казав собі: «Якщо цей гвинт і зараз не піддасться, я розіб'ю його молотком». Маленький принц знову перебив мої думки:

– І ти думаєш, що квіти...

– Та ні ж! Ні! Я нічого не думаю! Я відповів тобі навмання. Я зайнятий серйозним ділом!

Він здивовано глянув на мене:

– Серйозним ділом!

Він дивився на мене, на молоток у моїй руці, на чорні від мастила пальці, дивився, як я схилився над річчю, що була, на його думку, дуже потворна.

– Ти говориш, як дорослі!

Мені стало трохи соромно. А він безжально додав:

– Ти все плутаєш... ти геть усе перемішав!

Маленький принц таки справді дуже розсердився. Він труснув головою, і вітер розмаяв його золоте волосся.

– Я знаю одну планету, там живе такий собі добродій із багряним обличчям. Він не понюхав жодної квітки. Ніколи не глянув на зірку. Ніколи нікого не любив. Ніколи не робив нічогоісенько, тільки складав цифри. І з ранку до ночі повторював, як оце ти: «Я людина серйозна! Я людина серйозна!» – так і дметься з пихи. Але ж то не людина, то гриб.

– Що?

– Гриб!

Маленький принц аж побілів од гніву.

– Мільйони років у квітів ростуть колючки. І мільйони років баранці все-таки їдять квіти. То невже це не серйозна річ – збагнути, чому вони так намагаються випустити колючки, які їм нічого не дають? Хіба це не важливо, що баранці і квіти воюють між собою? Невже це не серйозніше і не важливіше, ніж рахунки товстуна з багряним обличчям? І коли я знаю квітку, що є тільки одна у світі і росте тільки на моїй планеті, а маленький баранець якогось чудового ранку з'їсть її, не тямлячи навіть, що він накоїв, – це, виходить, теж не має значення!

Він зашарівся, потім озвався знову:

– Якщо ти любиш квітку, що є одна-єдина у світі і тільки на одній з мільйонів і мільйонів зірок, цього досить: дивишся на зорі

і почуваєш себе щасливим. І кажеш собі: «Десь там – моя квітка...». А коли баранець її з'їсть, то це все одно, як коли б одразу погасли всі зорі. І це, виходить, не має значення!

Більше він нічого не міг сказати. Він раптом заплакав. Стемніло. Я відклав інструменти. Смішно було думати про молоток, про гвинт, про спрагу та смерть. На цій зорі, на планеті – на моїй планеті Землі – був Маленький принц, якого треба заспокоїти! Я взяв його на руки. Гойдав його. Я казав йому:

– Квітці, яку ти любиш, не загрожує ніяка небезпека... Я намалюю твоєму баранцеві вуздечку... Намалюю для твоєї квітки броню... Я...

Я не дуже тямив, що кажу. Почувався страшенно незграбним. Не знав, як підійти до нього, як привернути його до себе... Вона така таємнича, ця країна сліз.

VIII

Дуже скоро я навчився краще розпізнавати ту квітку. На планеті Маленького принца завжди росли прості квіти – у них був тільки один ряд пелюсток, їм потрібно було зовсім мало місця, і вони нікого не турбували. Вранці ті квіти розпускались у траві, а ввечері в'янули. А ця якось проросла із зернятка, занесеного невідомо звідки, і Маленький принц пильнував той паросток, не схожий на інші росточки. То міг бути якийсь новий вид баобаба. Проте незабаром кущик перестав рости і зібрався цвісти. Маленький принц, який стежив за величезним пуп'янком, відчував, що ось-ось побачить якесь диво, проте квітка, схована у своїй зеленій кімнатці, ще не була готова – вона все чепурилася. Дбайливо добирала барви. Вона виряджалася поволі, приміряла пелюстку за пелюсткою. Вона не хотіла виходити скуйовджена, як ото мак-самосій. Вона хотіла появитися в усьому сяйві своєї краси. О, то була страшенна кокетка! Отож її таємниче вбирання тривало багато днів. Нарешті одного ранку, саме коли сходило сонце, вона показалася.

Як ретельно вона готувалася, скільки точної праці доклала, а тепер, позіхаючи, мовила:

– Ох, я насилу прокинулась!.. Вибачте... Я ще не зачесана...

Маленький принц не міг стримати свого захоплення:

– Які ви гарні!

– Справді? – тихо мовила квітка у відповідь. – І я народилася разом із сонцем...

Маленький принц здогадався, що красуня не занадто скромна, але вона була така зворушливо гарна!

– Здається, пора снідати, – за хвилину додала вона. – Будьте ласкаві, подбайте про мене...

Збентежений Маленький принц знайшов поливалку зі свіжою

водою і полив квітку. Скоро виявилось, що красуня дуже гордовита й недовірлива, і Маленький принц геть замучився з нею. Одного разу, говорячи про свої чотири колючки, вона сказала йому:

– Нехай приходять хоч тигри з пазурами – не страшно!

– На моїй планеті тигрів немає, – заперечив Маленький принц. – До того ж тигри не їдять трави.

– Я не трава, – тихо відповіла квітка.

– Вибачте...

– Я зовсім не боюся тигрів, а от протягів не переносу. У вас немає ширми?

«Не переносить протягів... кепсько для рослини, – подумки відзначив Маленький принц. – Дуже складно з цією квіткою...»

– Увечері накрийте мене ковпаком. У вас надто холодно. Незатишна планета. Там, звідки я прибула...

І урвала. Її занесло сюди ще зернятком. Вона нічого не могла знати про інші світи. Хотіла так наївно збрехати і викрила себе – знітилася, потім кашлянула два-три рази – хай Маленький принц відчує свою вину.

– Де ж та ширма?

– Я хотів піти пошукати її, але ж ви говорили до мене!

Тоді вона закашляла дужче – надумала покарати його муками сумління.

Отож незабаром у Маленького принца, хоч він і любив чудову квітку, прокинулися сумніви. Слова, що не мали ніякої ваги, він узяв близько до серця і відчув себе дуже нещасливим.

– Мені не треба було її слухати, – довірливо сказав він мені одного разу. – Ніколи не треба слухати квітів. Треба дивитися на них і дихати їхніми пахощами. Моя квітка сповнила пахощами всю мою планету, а я не вмів тішитися нею. Ота розмова про тигрячі пазурі мала б зворушити мене, а я розсердився...

І ще він признався:

– Тоді я ще нічого не розумів! Треба було судити про все по її вчинках, а не словах. Вона дала мені свої пахощі, осяяла мене. Я не повинен був тікати! За тими наївними хитроцями я мав би вгадати ніжність. У квітів так багато суперечностей! Але я був надто молодий, щоб уміти любити.

IX

Мені здається, що він утік з перелітними птахами. Вранці того дня старанно прибрав свою планету. Ретельно прочистив діючі вулкани. Він мав два діючих вулкани. На них було дуже зручно розігрівати сніданок. І ще в нього був один погаслий вулкан. Але, як він казав, хто знає, що може трапитись! Отож він прочистив і згаслий вулкан. Добре прочищені вулкани горять рівно й тихо,

без вивержень. Виверження вулкана – це ніби пожежа в димарі, коли там горить сажа. На Землі, ясна річ, вулканів не прочистиш – для цього ми надто малі. Тому вони й завдають нам стільки прикрощів.

Пойнятий смутком, Маленький принц вирвав також останні паростки баобабів. Він думав, що ніколи більше не повернеться. Але вся ця звична робота того ранку була йому надзвичайно приємна. А коли востаннє полив чудову квітку і зібрався накрити її ковпаком, він мало не заплакав.

– Прощайте, – сказав квітці Маленький принц. Та вона не відповіла. – Прощайте, – повторив він.

Вона кашлянула. Але не від застуди.

– Я була дурна, – озвалася нарешті квітка. – Вибач мені. І постарайся бути щасливим.

Маленький принц був дуже здивований, що вона не дорікала йому. Стояв, збентежений, зі скляним ковпаком у руках. Не розумів, звідки ця тиха ніжність.

– Ну, звісно, я люблю тебе, – мовила квітка. – Ти не знав цього, то моя вина. Але це не має ніякого значення. Ти був такий же дурненький, як і я. Постарайся бути щасливим... Залиш цей ковпак. Він мені вже не потрібен.

– А вітер...

– Я не так і застуджена... Нічна прохолода буде мені корисна. Я ж квітка.

– А звірі – треба терпіти, коли появиться дві-три гусениці, – я ж хочу познайомитися з метеликами. Здається, вони такі гарні. Та й хто ж мене провідуватиме? Ти будеш далеко. А великих звірів я не боюсь. У мене теж є пазурі. – І вона простодушно показала свої чотири колючки. Потім додала: – Не тягни, це мене дратує! Ти ж надумав іти. Вирушай.

Бо не хотіла, щоб Маленький принц бачив, як вона плаче. То була така горда квітка...

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. За яких обставин пілот зустрівся з Маленьким принцом?
2. Оповідач не хоче, щоб його «книжку читали задля розваги». А задля чого, на ваш погляд, треба її читати? Відповідь обґрунтуйте.
3. Що пілот дізнався про планету свого маленького друга?
4. Про кого найбільше піклувався Маленький принц на своїй планеті? Проілюструйте прикладами з тексту.
5. Чому Маленький принц «відчув себе дуже нещасливим» поруч із квіткою?
6. Проаналізуйте останню розмову Маленького принца і квітки. З якими почуттями вони розлучалися?

Х

Планета Маленького принца була поблизу астероїдів 325, 326, 327, 328, 329 і 330. Отож він і почав з того, що відвідав їх, – треба ж було чимось зайнятися й чогось навчитися.

На першому астероїді жив один король. Убраний у пурпур і горностаї, він сидів на троні – зовсім простому, а проте величому.

– А, ось і підданий! – вигукнув король, побачивши Маленького принца.

«Як він може мене впізнати? – подумки спитав себе Маленький принц. – Він же ніколи не бачив мене».

Він не знав, що світ для королів дуже спрощений. Для них усі люди – піддані.

– Підійди, щоб я тебе краще бачив, – сказав король, страшенно гордий, що нарешті може бути над кимось королем.

Маленький принц озирнувся, шукаючи, де б сісти, але всю планету покрила пишна горностаєва мантия. Мусив стояти і, стоячи, позіхнув з утоми.

– Етикет не дозволяє позіхати в присутності монарха, – сказав король. – Я забороняю тобі позіхати.

– Не можу стриматись, – відповів Маленький принц, страшенно зніяковівши. – Я довго був у дорозі і не спав...

– Ну, тоді наказую тобі позіхати, – мовив йому король. – Я багато років не бачив, щоб хто позіхав. Це мені цікаво. Ну, позіхай ще! Це мій наказ.

– Це мене лякає... більше не можу... – відказав Маленький принц і весь почервонів.

– Гм... Гм... Тоді.. – мовив король, – тоді наказую тобі то позіхати, то...

Король трохи заплутався і, здавалось, аж розсердився. Адже для короля було головне – щоб поважали його авторитет. Він не терпів непокори. Це був абсолютний монарх. Але він був дуже добрий і тому давав розумні накази. «Якщо б я, – звичайно казав він, – якщо б я звелів своєму генералові обернутися на морського птаха і генерал не виконав би наказу, то це була б не його вина. Винен був би я».

– Наказую тобі сісти! – відповів король і велично підібрав полу своєї горностаєвої мантиї.

Одне дивувало Маленького принца. Планета була зовсім маленька. Чим же міг король тут правити?

– Вибачте, ваша величносте, – озвався він, – дозвольте запитати...

– Наказую: питай! – поспіхом мовив король.

– Ваша величносте... чим ви правите?

– Усім, – дуже просто відповів король.

– Усім?

Король скромним жестом показав на свою планету й на інші та на зірки.

– І всім цим ви правите? – перепитав Маленький принц.

– Усім, – одказав король.

Бо він був не тільки абсолютний монарх, а й володар всесвіту.

– І зорі скоряються вам?

– Ну певно, – potwierдив король. – Зорі негайно виконують мої накази. Я не терплю непокори.

Така могутність викликала захоплення в Маленького принца. От би йому таку владу, тоді б він зміг милуватися заходом сонця не сорок чотири рази на день, а сімдесят два, або навіть сто чи двісті разів, і ніколи не пересуваючи стільця! Згадавши свою покинуту маленьку планету, він трохи засумував і наважився попросити короля:

– Мені хотілося б подивитись, як заходить сонце... Зробіть ласку... Накажіть сонцю заходити...

– Якщо б я звелів своєму генералові літати, як метелик, із квітки на квітку, або написати трагедію, або обернутися на морського птаха і генерал не виконав би наказу, то хто був би в тому винен – він чи я?

– Ви, ваша величносте, – твердо відповів Маленький принц.

– Точно, – згодився король. – Від кожного треба вимагати тільки те, що він може зробити. Основою влади має бути передусім розум. Якщо ти накажеш своєму народові кинутись у море, він зробить революцію. Я маю право вимагати покори, бо мої накази розумні.

– А як же мій захід сонця? – нагадав Маленький принц, який, спитавши про щось, ніколи не відступав, доки не діставав відповіді.

– Буде тобі й захід сонця. Я зажадаю, щоб воно зайшло. Але у своїй мудрості правителя почекаю, коли будуть сприятливі умови.

– А коли це буде? – поцікавився Маленький принц.

– Гм... гм... – відповів король, спочатку заглянувши у товстий календар. – Це буде... гм, гм... сьогодні це буде о сьомій годині сорок хвилин вечора. І тоді ти побачиш, як точно виконуються мої накази.

Маленький принц позіхнув. Шкода, що тут не завжди можна побачити захід сонця. І потім уже він трохи нудьгував.

– Мені більше тут нічого робити, – сказав він королю. – Пора в дорогу.

– Залишися! – мовив король, дуже гордий з того, що в нього є підданий. – Залишися, я призначу тебе міністром.

– Міністром чого?

– Міністром... міністром юстиції.

– Але ж тут нікого судити!

– Це невідомо, – заперечив король. – Я ще не все своє королівство оглянув. Я дуже старий, для карети нема в мене місця, а ходити пішки стомлююсь.

Маленький принц нахилився і ще раз глянув на другий бік планети.

– О! Я вже подивився! – вигукнув він. – Там більше нікого немає.

– Тоді судитимеш самого себе, – відповів король. – Це важче. Себе судити набагато важче, ніж інших. Якщо ти зможеш правильно судити самого себе, то ти справді мудрий.

– Сам себе я хоч де можу судити, – сказав Маленький принц. – Нема чого мені тут жити.

– Гм... гм... – замислився король. – Здається, на моїй планеті десь є старий пацюк. Уночі я його чую. Ти зможеш судити цього старого пацюка. Час від часу будеш засуджувати його до смерті. Таким чином від тебе залежатиме його життя. Але щоразу ти даватимеш йому помилування, щоб зберегти його. Він же у нас один.

– Не люблю я засуджувати до смерті, – сказав Маленький принц. – І мені вже пора йти.

– Ні, – заперечив король.

Маленький принц, хоч він уже й зібрався в дорогу, зовсім не хотів засмучувати старого монарха.

– Якщо ви, ваша величносте, хотіли б, щоб вашу волю точно виконували, ви могли б дати мені розумний наказ. Веліти, наприклад, не гаючи ні хвилини, вирушити в дорогу. Мені здається, умови для цього сприятливі...

Король нічого не відповів, Маленький принц трохи повагався, потім зітхнув і пішов собі.

– Призначаю тебе своїм послом, – квапливо гукнув король.

І вигляд у нього був надзвичайно владний.

«Дивні люди ці дорослі», – подумав Маленький принц, мандруючи далі.

ХІ

На другій планеті жив честолюбець.

– А-а, ось і шанувальник прибув! – скрикнув він, ще здалеку помітивши Маленького принца.

Адже для пихатих усі інші – їхні шанувальники.

– Добридень, – сказав Маленький принц. – Який смішний у вас капелюх.

– Це для вітання, – пояснив честолюбець. – Щоб кланятися, коли мене вітають. На жаль, сюди ніхто ніколи не приходить.

– Он як? – сказав Маленький принц, нічого не зрозумівши.

– Поплеши в долоні, – порадив йому честолюбець.

Маленький принц поплескав у долоні. Честолюбець, трохи піднявши капелюха, поштиво вклонився. «Тут цікавіше, ніж у короля», – подумав Маленький принц. І знов почав плескати в долоні. А честолюбець, піднімаючи свого капелюха, знову кланявся. Через п'ять хвилин ця одноманітна гра стомила Маленького принца.

– А що треба зробити, щоб капелюх упав? – спитав він.

Але честолюбець не почув. Пихаті люди не чують нічого, крім похвали.

– Ти справді дуже шануєш мене? – спитав він Маленького принца.

– А що значить – шанувати?

– Шанувати – значить визнавати, що я найвродливіший, найкраще одягнений, найбагатший і найрозумніший на планеті.

– Але ж на твоїй планеті ти один!

– Зроби мені ласку, все одно шануй мене!

– Я шаную, – сказав Маленький принц, легенько стелюючи плечима, – та яка тобі від того користь?

І він утік од честолюбця. «Ці дорослі – таки дуже дивні люди», – простодушно подумав він, мандруючи далі.

На наступній планеті жив пияк. Четверта планета належала бізнесменові.

XIV

П'ята планета була дуже цікава. З усіх вона була найменша. На ній якраз вистачало місця для ліхтаря і ліхтарника. Маленький принц ніяк не міг зрозуміти, навіщо серед неба, на планетці, де нема ні будинку, ні населення, потрібні ліхтар і ліхтарник. Однак він сказав про себе: «Можливо, цей чоловік тут і недоречний. А проте він не так недоречний, як король, честолюбець, бізнесмен і пияк. У його роботі принаймні є сенс. Коли він засвічує свій ліхтар – то ніби народжується ще одна зірка або квітка. Коли гасить ліхтар – то присипляє ту зірку чи квітку. Дуже гарне заняття. Це справді корисно, бо красиво».

І, наблизившись до планети, він шанобливо вклонився ліхтарникові:

– Добрий день. Навіщо ти оце зараз погасив свій ліхтар?

– Такий наказ, – відповів ліхтарник. – Добрий день.

– А що то за наказ?

– Щоб я гасив свій ліхтар. Добрий вечір.

І він знову його засвітив.

А нащо ти знову його засвітив?

– Такий наказ, – відповів ліхтарник,

– Не розумію, – мовив Маленький принц.

– Тут нічого розуміти, – сказав ліхтарник. – Наказ є наказ. Добрий день. – І погасив ліхтар.

Потім картатою червоною хустиною витер з лиця піт і сказав:

– Жахлива в мене робота. Колись у цьому був сенс. Вранці я гасив ліхтар, а ввечері світив. Решту дня я міг відпочивати, а решту ночі – спати...

– А потім наказ перемінився?

– Наказ не перемінився, – сказав ліхтарник. – У тому й лихо! Планета з кожним роком обертається швидше й швидше, а наказ залишився той самий.

– А як же тепер? – спитав Маленький принц.

– Тепер планета повністю обертається за одну хвилину, і я не маю ні секунди відпочинку. Щохвилини я засвічую ліхтар і гашу.

– От цікаво! День у тебе триває одну хвилину!

– Нічого цікавого, – сказав ліхтарник. – Уже місяць як ми з тобою розмовляємо.

– Місяць?!

– Так. Тридцять хвилин. Тридцять днів. Добрий вечір.

І він знову засвітив ліхтар.

Маленький принц подивився на ліхтарника – йому подобався цей чоловік, який так точно виконував наказ. Маленький принц згадав, як колись, переставляючи свій стілець, він шукав місце, звідки було б видно захід сонця. І йому захотілося допомогти приятелеві:

– Слухай... я знаю, як зробити, щоб ти відпочивав, коли тільки захочеш...

– Я весь час хочу, – зітхнув ліхтарник.

Бо людина може бути водночас і вірна обов'язку, і ледача.

І Маленький принц вів далі:

– Твоя планетка така крихітна, що ступиш три кроки і вже обійдеш її. Досить тобі йти не поспішаючи, і ти весь час будеш на сонці. Коли надумаєш відпочити, – починай ходити... і день триватиме доти, доки тобі схочеться.

– Ну, це мало що дає, – сказав ліхтарник. – Найбільше у світі я люблю спати.

– Тоді кепсько, – поспівчував Маленький принц.

– Кепсько, – згодився ліхтарник. – Добрий день.

І погасив ліхтар.

«Цього чоловіка, – сказав собі Маленький принц, уже мандруючи далі, – цього чоловіка зневажали б усі інші – і король, і честолубець, і пияк, і бізнесмен. А тим часом тільки він, здається мені, не смішний. Мабуть, тому, що він не думає про себе».

Маленький принц зітхнув із жалем: «Він єдиний, хто міг би стати моїм другом. Але його планета надто маленька. На двох там немає місця...». Він не наважувався зізнатися собі, що жалкував за цією благословенною планетою головним чином тому, що на ній за двадцять чотири години можна було тисячу чотириста сорок разів бачити захід сонця!

XV

Шоста планета була в десять разів більша за попередню. На ній жив дідуган, який писав товстенні книги.

– Ти ба! – вигукнув він, помітивши Маленького принца. – Мандрівник!

Маленький принц сів на стіл і перевів дух. Він уже стільки промандрував!

– Відкіля ти прибув? – запитав його дідуган.

– Що це за товста книга? – поцікавився Маленький принц. – Що ви тут робите?

– Я – географ, – відповів дідуган.

– Що таке географ?

– Це вчений, який знає, де розташовані моря, ріки, міста, гори й пустелі.

– Дуже цікаво! – сказав Маленький принц. – Оце вже справжня професія! – і він обвів поглядом планету географа. Ще ніколи Маленький принц не бачив такої величної планети.

– Ваша планета дуже гарна. А океани тут є?

– Цього я не можу знати, – сказав географ.

– А-а, – розчаровано протягнув Маленький принц. – А гори?

– Цього я не можу знати, – відповів географ.

– А міста, і ріки, й пустелі?

– Цього я теж не можу знати, – мовив географ.

– Але ж ви географ!

– Саме так, – сказав дідуган. – Я географ, а не мандрівник. Географ – надто поважна особа, щоб тинятися по світу. Він не виходить зі свого кабінету. Але він приймає в себе мандрівників. Розпитує їх, записує їхні спогади. І якщо спогади когось із них зацікавлять географа, він з'ясовує, чи порядна людина цей мандрівник.

– Навіщо?

– Бо мандрівник, який бреше, викликав би справжню катастрофу в географічних книгах.

Раптом географ захвилювався:

– Але ж ти й сам прибув здалеку? Ти мандрівник! Опиши мені свою планету. – І географ розкрив книгу записів, підстругав олівець. Розповіді мандрівників спочатку записують олівцем. Потім ждуть, коли мандрівник подасть докази, тоді вже його розповіді можна записати чорнилом.

– Ну, прошу, – сказав географ.

– О, у мене там не дуже цікаво, – мовив Маленький принц, – усе маленьке. У мене є три вулкани. Два діють, а один погас. Але хто знає, – все може бути.

– Все може бути, – потвердив географ.

– І ще у мене є квітка.

– Квітів ми не записуємо, – сказав географ.

– Чому?! Це ж найкрасивіше, що є на світі!

– Тому, що квіти ефемерні.

– Що означає – «ефемерні»?

– Книжки з географії – найцінніші серед усіх книг, – сказав географ. – Вони ніколи не старіють. Дуже рідко трапляється, щоб гора зрушила з місця. Дуже рідко буває, щоб океан спорожнів. Ми пишемо про те, що вічне.

– Але згаслий вулкан може прокинутись, – перебив Маленький принц. – А що таке «ефемерний»?

– Погаслі ті вулкани чи вони діють – нам це байдуже, – сказав географ. – Для нас має значення гора. Вона не змінюється.

– А що означає «ефемерний»? – повторив Маленький принц, який, спитавши про щось, ніколи не відступав, доки не діставав відповіді.

– Ефемерне – це недовговічне, те, що скоро зникає.

– І моя квітка скоро зникне?

– Ну звісно.

«Моя квітка недовговічна, – сказав до себе Маленький принц, – їй нічим боронитись, окрім тих чотирьох колючок. А я залишив її вдома зовсім одну!»

Це вперше його взяв жаль. Але він знову набрався духу і спитав:

– Де ви порадите мені побувати?

– Відвідай планету Земля, – відповів географ. – У неї гарна репутація...

І Маленький принц вирушив у дорогу, думаючи про свою квітку.

XVI

Отже, сьомою планетою була Земля.

Земля – планета непроста! На ній сто одинадцять королів (включаючи, звісно, і негритянських), сім тисяч географів, дев'ятсот тисяч бізнесменів, сім з половиною мільйонів пияків, триста одинадцять мільйонів честолюбців, тобто близько двох мільярдів дорослих людей.

Щоб дати вам уявлення про розміри Землі, скажу, що до винайдення електрики на всіх шістьох континентах доводилось держати цілу армію – чотириста шістдесят дві тисячі п'ятсот одинадцять осіб – ліхтарників.

XVII

Коли хочеться сказати щось дотепне, трапляється, іноді трошки й прибрешеш. Розповідаючи про ліхтарників, я не дуже дотримувався правди. Боюся, що в тих, хто не знає нашої планети, від цього може скластися помилкова думка про неї. Люди займають на Землі дуже мало місця. Якщо б два мільярди її мешканців зішлись й стали тісно один біля одного, як на мітингу, вони легко

вмістилися б на площі двадцять миль завдовжки і двадцять завширшки. Все людство можна було б звалити в купу на найменшому острові в Тихому океані.

Дорослі, певна річ, вам не повірять. Вони думають, що займають багато місця. Їм, як баобабам, здається, що вони великі й поважні. А ви порадьте їм підрахувати. Вони страшенно люблять цифри, і їм це сподобається. Але ви не марнуйте часу на цю нудну роботу. Це ні до чого. Ви й так мені вірите.

Отже, опинившись на Землі, Маленький принц дуже здивувався, не побачивши жодної живої душі. Він уже злякався, що помилково попав на якусь іншу планету, коли це в піску ворухнулося якесь кільце такого кольору, наче місяць.

– Добрий вечір, – сказав на всякий випадок Маленький принц.

– Добрий вечір, – відповіла змія.

– На яку це планету я попав? – запитав Маленький принц.

– На Землю, – відказала змія. – В Африку.

– А-а!.. Виходить, на Землі нікого нема?

– Це пустеля. В пустелях ніхто не живе. Земля велика, – мовила змія.

Маленький принц сів на камінь і звів очі до неба.

– От цікаво – для чого зірки світяться, – мовив він. – Певно, для того, щоб кожен зміг колись відшукати свою зірку. Дивись, он моя планета. Вона якраз над нами... Але як далеко до неї!

– Гарна планета, – озвалася змія. – А чого ти прибув сюди?

– Я посварився з однією квіткою, – зітхнув Маленький принц.

– А-а, – сказала змія.

І вони замовкли.

– Де ж люди? – нарешті знову заговорив Маленький принц. – У пустелі трохи самотньо...

– З людьми теж самотньо, – мовила змія.

Маленький принц пильно подивився на неї.

– Дивна ти істота, – сказав він. – Тонша, ніж палець...

– Зате сили у мене більше, як у пальці короля.

Маленький принц усміхнувся.

– Не така вже й ти сильна... У тебе навіть лап немає... Ти не можеш мандрувати.

– Я можу занести тебе далі, ніж будь-який корабель, – сказала змія.

І обвила біля кісточки ногу Маленького принца, мов золотий браслет.

– Торкнувшись когось, я повертаю його землі, з якої він вийшов, – сказала ще вона. – Але ти невинний і прибув із зірки...

Маленький принц нічого не відповів.

– Мені шкода тебе, ти такий слабкий на цій кам'яній Землі. Я можу тобі допомогти, якщо ти дуже шкодуєш за своєю планетою. Я можу...

– О! Я чудово зрозумів, – озвався Маленький принц, – але чого ти весь час говориш загадками?

– Я розв'язую всі загадки, – сказала змія.

І вони замовкли.

XVIII

Маленький принц перейшов пустелю і нікого не зустрів, тільки одну квітку. Маленьку непримітну квітку з трьома пелюстками.

– Добрий день, – сказав Маленький принц.

– Добрий день, – відповіла квітка.

– А де люди? – чемно спитав Маленький принц.

Одного разу квітка бачила, як повз неї пройшов караван.

– Люди? Їх, здається, тільки шестеро чи семеро. Я бачила їх багато років тому. Але хто його знає, де їх шукати, їх носить вітром. У них нема коріння, це дуже незручно.

– Прощавай, – мовив Маленький принц.

– Прощавай, – сказала квітка.

XIX

Маленький принц піднявся на високу гору. Єдині гори, які він доти знав, то були три вулкани, що сягали йому до колін. Згаслий вулкан був у нього за табурет. Отож Маленький принц подумав: «З такої високої гори я зразу побачу всю планету і всіх людей...». Але побачив тільки гострі шпилі скель.

– Добрий день, – сказав він на всякий випадок.

– Добрий день... добрий день... добрий день... – відгукнулася луна.

– Хто ви? – спитав Маленький принц.

– Хто ви... хто ви... хто ви... – озвалася луна.

– Будьте моїми друзями, – сказав він, – я зовсім один.

– Зовсім один... зовсім один... зовсім один... – відповіла луна.

«Яка дивна планета! – подумав тоді Маленький принц. – Зовсім суха, уся в гострих шпичках, солоня. А людям не вистачає уяви. Вони тільки повторюють те, що їм кажуть... Квітка, яка була в мене дома, завжди говорила перша».

XX

Але сталося так, що після довгих блукань, пройшовши через піски, скелі і сніги, Маленький принц, нарешті, знайшов дорогу. А всі дороги ведуть до людей.

– Добрий день, – сказав він.

То був сад, повний квітучих троянд.

– Добрий день, – відповіли троянди.

Маленький принц подивився на них. Усі вони були схожі на його квітку.

- Хто ви? – вражений, спитав він.
- Ми – троянди, – сказали квіти.
- А-а... – мовив Маленький принц.

І відчув себе дуже нещасним. Його квітка розповідала йому, що вона одна така в усьому світі. А ось тут було п'ять тисяч таких же квіток, в одному тільки саду!

«Їй було б дуже прикро, якби вона побачила це! – подумав Маленький принц. – Вона б страшенно розкашлялась і вдала, що вмирає, аби тільки не стати смішною. А я мусив би прикидатись, ніби доглядаю її, бо інакше, щоб принизити й мене, вона справді могла б умерти...»

А потім він ще сказав собі: «Я думав, що маю таке багатство – єдину у світі квітку, а то звичайнісінька троянда. Проста троянда і три вулкани, які сягають мені до колін і з яких один погас, можливо, назавжди – цього замало, щоб бути великим принцом...». І, повалившись на траву, він заплакав.

XXI

Отоді й заявився лис.

- Добрий день, – сказав лис.
- Добрий день, – чемно відповів Маленький принц і озирнувся, проте нікого не побачив.
- Я тут, – пролунав голос, – під яблунею.
- Хто ти? – спитав Маленький принц. – Ти такий гарний...
- Я – лис, – сказав той.
- Пограйся зо мною, – попросив Маленький принц. – Мені так сумно...
- Я не можу з тобою гратися, – відказав лис. – Я не приручений.
- О! Вибач, – мовив Маленький принц. І, подумавши, додав: – А що означає «приручити»?
- Ти нетутешній, – сказав лис. – Що ти шукаєш?
- Я шукаю людей, – відповів Маленький принц. – А що означає «приручити»?
- Люди, – сказав лис, – мають рушниці і ходять на полювання. Це так ускладнює життя! І ще вони розводять курей. Це єдина користь од них. Ти шукаєш курей?
- Ні, – мовив Маленький принц. – Я шукаю друзів. А що означає «приручити»?
- Це давно забуте поняття, – сказав лис. – Воно означає привернути до себе.
- Привернути до себе?
- Ну, певно, – сказав лис. – Ти для мене поки що тільки маленький хлопчик, такий же, як сто тисяч інших. І ти мені не потрібен. І я тобі не потрібен. Я для тебе тільки лис, такий же, як

сто тисяч інших лисів. Але якщо ти мене приручиш, ми станемо потрібні один одному. Ти будеш для мене єдиний у цілому світі. І я буду для тебе єдиний у цілому світі...

– Я вже трохи розумію, – озвався Маленький принц. – Є одна троянда... здається, вона приручила мене...

– Можливо, – сказав лис. – На Землі чого тільки не побачиш...

– О, це не на Землі, – заперечив Маленький принц.

Лис, здавалося, страшенно здивувався:

– На іншій планеті?

– Так.

– А на тій планеті є мисливці?

– Ні.

– Ну, це цікаво! А кури є?

– Ні!

– Нема нічого досконалого на світі! – зітхнув лис. А потім він знову повернувся до того ж: – Моє життя одноманітне. Я полюю на курей, а люди полюють на мене. Усі кури однакові. І люди всі однакові. І мені трохи нудно. Але якщо ти мене приручиш, моє життя буде ніби сонцем осяяне. Я знатиму твою ходу і розрізнятиму її серед усіх інших. Почувши чийсь кроки, я ховаюся в нору. Твоя ж хода, як музика, викличе мене з нори. А потім – дивись! Бачиш, он там, на полях, досягають хліба? Я не їм хліба. Мені зерно ні до чого. Лани хлібів не ваблять мене, і це сумно! Але в тебе волосся наче золоте. І це буде чудово, якщо ти мене приручиш! Золоті хліба нагадуватимуть мені тебе. І я полюблю шелест хлібів під подихом вітру...

Лис замовк і довго дивився на Маленького принца.

– Будь ласка... приручи мене! – попросив знову.

– Я б з радістю, – відповів Маленький принц, – але в мене мало часу. Мені ще треба знайти друзів і узнати багато різних речей.

– Узнати можна тільки те, що приручиш, – сказав лис. – У людей уже немає часу щось узнавати. Вони купують речі готовими в торговців. Але ж немає таких торговців, що продавали б друзів, і тому люди вже не мають друзів. Як хочеш мати друга – приручи мене.

– А що для цього треба робити? – спитав Маленький принц.

– Треба бути дуже терплячим, – відповів лис. – Спочатку ти сядеш трохи далі від мене на траву, ось так. Я краєм ока поглядатиму на тебе, дивитимусь, а ти нічого не казатимеш. Мова – це джерело непорозуміння. Але кожен день ти сідатимеш трохи ближче...

На другий день Маленький принц прийшов знову.

– Краще, якби ти приходив у один і той же час, – сказав йому лис. – Якщо ти прийдеш, наприклад, о четвертій годині дня, то я вже з третьої години відчуватиму себе щасливим. І чим ближче до призначеного часу, тим щасливішим я буду. О четвертій годині я

вже почну хвилюватись і непокоїтись; я узнаю ціну щастю! А якщо ти приходитимеш коли попало, то я ніколи не знатиму, на котру годину готувати своє серце... Мають бути обряди.

– А що таке обряди? – поцікавився Маленький принц.

– Це теж давно забута річ, – відповів лис. – Це те, що робить один день несхожим на інші дні, одну годину – на всі інші години. Є, наприклад, такий обряд у моїх мисливців. У четвер вони танцюють із сільськими дівчатами. Це такий чудовий день – четвер! Я йду прогулятись і доходжу аж до виноградника. А якби мисливці танцювали коли попало, всі дні були б схожі один на один, і я зовсім не мав би вільного часу.

Так Маленький принц приручив лиса. І коли настав час прощатись, лис мовив:

– Я плакатиму по тобі...

– Ти сам винен, – сказав Маленький принц. – Я не хотів тобі нічого злого, а ти зажадав, щоб я тебе приручив...

– Ну звісно, – потвердив лис.

– Але ж ти плакатимеш! – сказав Маленький принц.

– Ну звісно, – відповів лис.

– Виходить, ти нічого не виграв.

– Виграв, – заперечив лис. – Згадай, що я казав про золоті хліба.

Потім він додав:

– Піди ще подивись на троянди. Ти зрозумієш, що твоя троянда – єдина у світі. А коли вернешся попрощатися зо мною, я подарую тобі одну таємницю.

Маленький принц пішов подивитися на троянди.

– Ви зовсім не схожі на мою троянду, – сказав він їм, – ви ще ніщо. Ніхто вас не приручив, і ви нікого не приручили. Ви такі, як раніше був мій лис. Він був схожий на сто тисяч інших лисів. Але я з ним потоваришував, і тепер він став єдиним у цілому світі.

Троянди дуже зніяковіли.

– Ви гарні, але пусті, – сказав іще Маленький принц. – Заради вас не захочеться вмерти. Певна річ, звичайний перехожий і про мою троянду подумає, що вона така ж, як і ви. Але вона одна-єдина, дорожка від усіх вас. Бо я полив її. Бо я накрив її скляним ковпаком. Бо я затулив її ширмою. Бо задля неї я знищив гусінь (залишив тільки двох чи трьох, щоб вивелись метелики). Бо я чув її, коли вона скаржилась чи похвалялась і навіть коли замовкала. Бо це моя троянда.

І Маленький принц вернувся до лиса:

– Прощавай... – сказав він.

– Прощавай, – відповів лис. – Ось мій секрет. Він дуже простий: добре бачить тільки серце. Найголовнішого очима не побачиш.

– Найголовнішого очима не побачиш, – повторив Маленький принц, щоб краще запам'ятати.

– Твоя троянда така дорога тобі через те, що ти віддав їй стільки часу.

– Моя троянда така дорога мені... – повторив Маленький принц, щоб краще запам'ятати.

– Люди забули цю істину, – сказав лис. – Але ти не повинен забувати. Ти назавжди береш на себе відповідальність за того, кого приручив. Ти відповідаєш за свою троянду...

– Я відповідаю за свою троянду... – повторив Маленький принц, щоб краще запам'ятати.

Минув тиждень із того часу, як льотчик потрапив у аварію. Він випив останні краплі води. Маленький принц допоміг знайти йому в пустелі криницю з водою. Хлопчик дивувався людям, адже вони не знаходять того, що шукають. «А те, що вони шукають, можна було знайти в одній-єдиній троянді, у ковтку води... Але очі не бачать. Треба шукати серцем».

Минув рік, як Маленький принц опинився на Землі. Він попередив льотчика, що хоче повернутися додому. У цьому йому допоможе змія, адже людей вона повертає землі, а Маленького принца – зіркам. Тож льотчик не повинен сумувати. Хай згадає Маленького принца, дивлячись уночі на небо. Коли хлопчик буде сміятися, льотчикові буде здаватися, що всі зірки сміються до нього. Це буде подарунок Маленького принца своєму другові.

XXVII

І ось минуло вже шість років... Я ще ніколи не розповідав цієї історії. Коли я повернувся, товариші були раді, що знову бачать мене живим. Мені було дуже сумно, але я казав їм: «Це втома...».

Тепер я трохи заспокоївся. Тобто... не зовсім. Та я добре знаю, що він повернувся на свою планетку, бо, коли розвидніло, я не знайшов на піску його тіла. Воно було не таке вже й важке... А по ночах я люблю слухати зорі. Наче п'ятсот мільйонів дзвіночків...

Але буває щось незвичайне. В оброті, яку я намалював Маленькому принцові для його баранця, я забув намалювати ремінець! Маленький принц ніколи не зможе надіти її на баранця. Отож я питаю себе: «Що сталося там, на його планеті? Може, баранець з'їв троянду...».

Іноді я кажу собі: «Певно, що ні! Маленький принц щоночі накриває троянду скляним ковпаком і ретельно наглядає за своїм баранцем...». І тоді я щасливий. І всі зірки тихенько сміються.

А часом я кажу собі: «Трапляється ж іноді, що буваєш неуваж-

ним, і цього досить! Може, він колись увечері забув про скляний ковпак або вночі нишком вийшов баранець...». І тоді всі дзвіночки мовби заливаються сльозами!..

Усе це дуже загадкове. Для вас, тих, хто теж полюбив Маленького принца, як і для мене, світ буде інший, якщо десь, невідомо де, баранець, якого ми ніколи не бачили, можливо, з'їв троянду...

Погляньте на небо. Спитайте себе: «Є ще та квітка чи ні? Що, як баранець її з'їв?». І ви побачите, як усе змінюється...

І жоден дорослий ніколи не зрозуміє, як це важливо!

Переклад з французької Анатолія Жаловського

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. З якою метою Маленький принц вирушив у мандри Всесвітом?
2. Після відвідин якої планети Маленький принц зробив висновок: «Дивні люди ці дорослі». Як ви вважаєте, чому?
3. Що в розумінні честолюбця означає *шанувати*?
4. Про мешканця якої планети Маленький принц подумав: «Він єдиний, хто міг би стати моїм другом»? Поясніть чому. Що стало на заваді?
5. Хто порадив Маленькому принцу відвідати планету Земля і чому?
6. Коли Маленький принц уперше засумував за квіткою?
7. Як ви розумієте слова лиса: «Але якщо ти мене приручиш, ми станемо потрібні один одному. Ти будеш для мене єдиний у цілому світі. І я буду для тебе єдиний у цілому світі...»?
8. Який секрет відкрив Маленькому принцу лис?
9. Чому, на вашу думку, казка починається і закінчується зустріччю зі змією?
10. Що називають притчею? Доведіть, що повість «Маленький принц» – притча.
11. Поясніть алегоричні образи, які трапляються в тексті.
12. Знайдіть у тексті афоризми і поясніть їх.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

13. Напишіть твір «Ти – Людина, і в тобі я пізнаю усіх людей...» (А. де Сент-Екзюпері).
14. Використовуючи сучасні комп'ютерні програми-конструктори, спробуйте створити власний мультиплікаційний фільм за мотивами притчі А. де Сент-Екзюпері.

РЮНОСКЕ АКУТАГАВА «Павутинка»

Японський письменник Рюноске Акутагава (1892–1927) народився рано-вранці 1 березня 1892 року, що за старовинним східним літочисленням відповідало годині Дракона дня Дракона місяця Дракона. Тож ім'я він дістав Рюноске – ієрогліф «рю» в імені означає «дракон».

Письменник рано залишився без матері. Він виховувався, як того вимагав звичай, у родині її брата. Після всиновлення отримав прізвище свого дядька – Акутагава. Рюноске зростав в атмосфері поваги до культурних надбань японців, любові до живопису і поезії.

Рюноске Акутагава виявив хист до навчання ще в муніципальній середній школі, яку він закінчив 1910 року. Тож не дивно, що в Токійському університеті він також був поміж найздібніших студентів. У студентські роки Акутагава видавав літературний журнал, де й надрукував свої перші новели.

Цікаво, що талановитий японець відчував потяг до вивчення європейської (англійської) літератури й літературної творчості. Ставши письменником, він у своїх творах поєднував буддійську символіку і здобутки західної культури.

У новелі «Павутинка», зміст якої нібито має повчально-релігійне звучання, ідеться про страшного

■ З чим у вас асоціюється Японія? Чому?

■ Що вам відомо про японську культуру?

■ Які твори японської літератури ви читали?

▲ Рюноске Акутагава

Перекладаючи твори Акутагани Рюноске, часто не знаєш достеменно, де закінчується буддизм, а де починається автор.

Іван Дзюб

■ Що символізує дракон у східній культурі?

◀ Рукопис Рюноске Акутаґави. 1925

▼ Рюноске Акутаґава за письмовим столом

грішника, що отримує від Будди шанс на порятунок завдяки здійсненому колись одному-єдиному гарному вчинку...

Письменник переповів однойменне оповідання Судзукі Дайсецу, змінивши сюжет. У творі Дайсецу Кандата розкався у злочинах і благав Будду спустити павутинку. У новелі Акутаґави Будда випадково побачив грішника і за один милосердний вчинок спробував його врятувати. Митець вважає, що дуже багато залежить від самої людини, і доносить цю думку до читачів.

Такий художній прийом, який застосовував письменник, дає змогу втілювати саме авторське бачення, водночас він ніби надає твору «релігійної символічності», повчального пафосу. Утім, читайте твір самі, щоб насолодитися вишуканим стилем японського майстра слова.

Стародавні японці вірили в живу природу, у світ, населений безліччю божеств, які живуть усюди: у каміннях, на деревах, у горах, на дні озер. Водночас національна культура Японії, що формувалась на острові, де було мало життєвого простору, акцентувала увагу на якихось невеликих деталях або предметах. Японець може кілька годин споглядати не лише знамениту гору Фудзіяму, а й якусь квітку, гілку чи й павутинку на них. Тож не дивно, що саме цей народ у малому бачив велике.

ПАВУТИНКА

I

Одного дня самотній Будда знічев'я походжав берегом озера Лотосів. Білосніжні, як перли, квіти на воді із своїх золотистих тичинок ненастанно ширили навкруги невимовно приємні пахощі. У раю був ранок.

Будда пройшов понад озером, потім став і крізь листя лотосів, що вкривали поверхню води, подивився вниз. Під озером було пекло, а тому крізь прозору, як кришталі, товщу води, наче в стереоскопі¹, ясно прозирали ріка Сандзунокава й Шпиляста гора. Погляд Будди привернув чоловік на ім'я Кандата, що разом з іншими грішниками, яких аж кишіло, мучився в пеклі. Той Кандата, великий лиходій, за життя вбивав людей, підпалював їхні оселі й учинив чимало інших злочинів. А добро зробив лише один раз. Якось, мандруючи густим лісом, він побачив, як через стежку повзе павучок. Кандата підняв було вже ногу, готуючись його роздушити, та враз передумав: «Ні, не треба. Хоч воно й мале, але теж, напевне, хоче жити. Тож шкода безпричинно вкорочувати йому віку».

¹ Стереоско́п – оптичний прилад для перегляду.

Споглядаючи пекло, Будда згадав, як Кандата врятував життя павукові, і вирішив віддячити йому за добро – при нагоді допомогти вибратися з пекла. На щастя, поблизу над зеленим, як малахіт, листям лотосу райський павук плів свою чарівну сріблясту нитку. Будда взяв павутинку і мимо сніжно-білих, як перлина, квітів швидко спустив її далеко-далеко вниз, до самого пекла.

II

Там, на дні пекла, у Кривавому озері борсався Кандата. Хоч куди глянь, усюди тьма кромішня, і тільки коли-не-коли в тій

темряві зблисне вістря Шпилястої гори. Чи може бути щось страхотливіше? Навколо тихо, як у могилі, лише іноді чути тихі зітхання грішників – виснажені пекельними муками, вони навіть не можуть плакати вголос. Тож і Кандата, задихаючись у Кривавому озері, звивався, корчився, як жаба перед смертю.

Та якось ненароком він звів очі вгору: з далекого неба над Кривавим озером у північній, немов боячись людського ока, повисла блискуча сріблиста павутинка. Уздрівши над головою павутинку, Кандата на радощах аж сплеснув у долоні: вчепившись за неї, напевне, можна далеко полізти, навіть з пекла вибратися. Якщо все піде на лад, то і в раю можна опинитися. А тоді вже не доведеться страждати на Шпилястій горі і потопати в Кривавому озері.

Отак розмірковуючи, Кандата мерщій учепився обома руками за павутинку і відчайдушно почав дертися вгору. Ясна річ,

такому лиходієві, як Кандата, до цього не треба було звикати. Та хоч як він силкувався, а догори піднятися було не легко – рай і пекло відділяла не одна тисяча рі¹. Зіп'явшись трохи, Кандата

втомився і навіть не міг був рукою ворухнути. Що ж тут удієш? Вирішивши перепочити, Кандата повис на павутинці й зиркнув униз.

А все-таки його зусилля не пропали марно: Криваве озеро, що в ньому він потопав, за такий короткий час зникло в північній, а страшна своїм

тьм'яним блиском Шпиляста гора вже опинилася під ногами. Якщо так і далі, то скоро і з пекла, напевне, видобудеться. Обхопивши руками павутинку, Кандата зраділим, як ніколи, голосом прокричав: «Наша взяла! Наша взяла!». Та нараз він схаменився – слідом за ним, як мурашня, по павутинці вгору п'ялася сила-силенна грішників.

Спостерігши таке видовище, Кандата, зляканий чи, може, приголомшений, на якусь хвилю розгублено роззявив рота і кліпав очима. Тонка павутинка, що ледве витримувала його одного, напевне увірветься під тягарем такої безлічі людей. Якщо вона десь посередині обірветься, то марно він дряпався вгору – однаково полетить сторчака назад у пекло. О, це жахливо! А тим часом тисячі й тисячі грішників видиралися з темряви над Кривавим

¹ Рі – японська міра довжини, що дорівнює 3,9 км.

озером і один за одним піднімалися блискучою павутинкою вгору. Треба негайно щось придумати, інакше павутинка увірветься. І Кандата щосили закричав: «Гей, грішники! Це моя павутинка. Хто вам дозволив чіплятися за неї? Ану, спускайтеся вниз!».

Але тої ж миті павутинка зненацька розірвалася саме над Кандатою і він, закрутившись дзигою, швидко зник у темряві. В імлистому просторі, виблискуючи, лише висіла тоненька райська павутинка.

III

Стоячи на березі озера Лотосів, Будда від початку до кінця стежив за цією сценою. А як Кандата каменем упав у Криваве озеро, обличчя Будди посмутніло і він пустився йти далі. Мабуть, жалюгідним здався йому Кандата, який намагався тільки сам вилізти з пекла, але був заслужено покараний за своє черстве серце і знову опинився в безодні.

А лотосу до всього байдуже. Його білий, як перлина, цвіт похитував вінчиками коло ніг Будди, а золотисті тичинки сповнювали повітря невимовно приємними пахощами. У раю бралось до полудня.

*Переклад з японської Івана Дзюба
Ілюстрації Олександра Коваля*

УКРАЇНА І СВІТ

Японія нагородила українця Івана Дзюба, який понад сорок років перекладає з японської мови, орденом Вранішнього Сонця, Золотих Променів із Розетою за видатні досягнення у справі популяризації японської культури.

1. Чому твір називається «Павутинка»? Чи доречна ця назва?
2. Який прийом використовує автор на початку твору, зобразивши рай і пекло? Відповідь обґрунтуйте.
3. Як ви гадаєте, чому Будда самотній?
4. Якого кольору павутинка? Чи випадково? Чому ви так вважаєте? Проведіть дослідження щодо ознак срібла.
5. Поміркуйте, що символізують лотос, павутинка, рай і пекло.
6. Згадайте, яким Кандата був за життя. Чи справедливо його покарано?
7. Чи виправдовуєте ви фінал твору? Чому?
8. Чому Будда вирішив дати шанс Кандаті?
9. Простежте за логікою думок Кандати. Де він помилився?
10. Чому павутинка обірвалася? Чи лише від того, що не змогла витримати всіх грішників?
11. Що не дало Кандаті продовжити шлях до спасіння?
12. Дайте відповідь на запитання «Чому Будда не врятував Кандату?», дотримуючись такої структури висловлення: теза, аргумент, приклад, висновок. Використайте ключові слова й словосполучення: «я вважаю, ... , тому що»; «наприклад»; «отже».
13. У маленьких трирядкових хайку Мацуо Басьо, які ви вивчали минулоріч, втілено філософський погляд на світ, а в новелах Рюноске Акутаґави (творах «завбільшки з долоню») – роздуми про буденність і вічність, про важливе, про безкінечне... Чим, на вашу думку, схожі і чим відрізняються твори згаданих японських письменників?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

14. Намалюйте карту-схему подій до твору. Зробіть власні ілюстрації та підпишіть їх.
15. Творчий проєкт. Згадайте, що таке хайку. Напишіть хайку за твором «Павутинка» Рюноске Акутаґави.
16. Зробіть презентацію «Буддизм».

УЗАГАЛЬНЮЄМО ВИВЧЕНЕ ЗА РОЗДІЛОМ «ОСОБИСТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ»

1. Досліджуємо, які ознаки притчі наявні у творах Антуана де Сент-Екзюпері «Маленький принц» і Рюноске Акутаґави «Павутинка» (бажано аргументувати прикладами з тексту).

Ознаки притчі	«Маленький принц»	«Павутинка»
Наявність алегорії, інакомовлення		
Наявність повчального сенсу		
Наявність філософського змісту		
Наявність образів-символів		

2. Перевіримо себе.

1. Найголовнішою ознакою притчі є

- а) малий обсяг
- б) великий обсяг
- в) алегоричність

2. Який образ-символ, притаманний *західній релігії та культури*, наявний у творі Антуана де Сент-Екзюпері «Маленький принц»?

а)

б)

в)

3. Який образ-символ, притаманний *східній релігії та культури*, наявний у творі Рюноске Акутаґави «Павутинка»?

а)

б)

в)

Сутність людини

Цінність людини визначається тим, що вона дає, а не тим, чого вона здатна добитися. Намагайтеся стати не успішною, а цінною людиною. Коли вашою метою стане збільшення цінностей у світі, ви підніметеся на наступний рівень життя.

Альберт Ейнштейн

■ Чи визначили ви свою життєву мету?

■ Що означає для вас життєвий успіх?

На пам'ятній монеті Національного банку України «Людина, час, простір» викарбувано зображення людського тіла з ідеальними пропорціями за малюнком Леонардо да Вінчі. З давніх-давен люди замислювались, як визначити, що є ідеалом, у чому сутність людини...

На ці важливі питання дає відповідь художня література, яка відображає багатовіковий досвід людства. Твори, представлені в цьому розділі, розкривають тему життєвого успіху. Із них ви дізнаєтеся, що найбільше цінується в людині. А це так само може стати одним із кроків до вашого самопізнання і самореалізації.

АЙЗЕК АЗІМОВ. «Фах»

Айзек Азімов (1920–1992) – американський письменник-фантаст і вчений, автор понад 500 художніх, науково-фантастичних та науково-популярних книжок, лауреат престижних премій Г'юго і Ніб'юла.

Народився Айзек Азімов у білоруському містечку Петровичі в єврейській сім'ї мірошників Озімових. Коли йому було три роки, а меншій сестричці ледве виповнився

◀ Айзек Азімов

...я впевнений, що наукова фантастика – це одна з ланок, які сприяють єднанню людства. Проблеми, які ми порушуємо у фантастиці, стають нагальними проблемами всього людства... Письменник-фантаст, читач фантастики, сама фантастика служать людству.

Айзек Азімов

рік, батьки наважилися переїхати до США. Там їх записали як Азімових, ім'я Ісаак подали на американський лад. Так хлопчик став Айзеком.

Оселились Азімови в Брукліні, бідняцькому окрузі Нью-Йорка. Життя виявилося важчим, ніж вони очікували. Лише згодом, назбиравши трохи грошей, батько відкрив кондитерську крамничку, де працювали всі члени родини.

Вивчившись самостійно читати в 5 років, Айзек здивував своїми здібностями, і батьки вирішили дати дітям добру освіту. Він також навчив читати свою сестричку Маню, тож її одразу зарахували до другого класу. А мама навіть виправила дату народження Айзека, щоб віддати його до школи на рік раніше. Шкільна наука давалася хлопчикові легко, він учився охоче, читав швидко й багато. У сім років він записався до місцевої бібліотеки. Айзек мав виняткову пам'ять: рідко забував те, що хоч раз прочитав. Початкову школу Айзек Азімов закінчив із найкращими результатами, маючи лише одне зауваження – за постійну балаканину на уроках, бо справлявся із завданнями швидко і потім допомагав друзям.

Удома завжди було багато роботи для всіх членів родини. З народженням брата Стенлі їй додалося. Айзек щодня вставав о шостій ранку, продавав ранкові газети, а після школи мчав додому й допізна стояв за прилавком у крамничці. Згодом письменник зазначав, що в дитинстві працював по десять годин сім днів на тиждень. І це не заважало йому добре вчитися: Айзек вражав усіх своїми здібностями, «перескакував» через класи й закінчив школу в 11 років, у 15 – коледж, у 19 – університет.

У батьковій цукерні продавалися різноманітні газети й журнали, так до рук дев'ятирічного Айзека потрапив один із випусків першого у світі журналу наукової фантастики «Amazing Stories» («Чудесні історії»), заснованого письменником-фантастом Г'юго Гернсбеком. Батько суворо заборонив читати таку літературу, вважаючи це марнуванням часу. Знав би він, що захоплення фантастикою в майбутньому зробить його сина дуже заможною людиною... Наступного дня Айзек показав батькові журнал «Science Wonder Stories» («Чудові наукові історії») і переконав: якщо в назві є слово «наука», це видання достатньо серйозне й корисне.

В 11 років Айзек вигадав кілька історій про пригоди двох хлопчиків із маленького містечка. Юний автор переказав їх

▲ Перший номер «Amazing Stories». Квітень 1926

◀ Робот ASIMO. Фото з прес-релізу компанії HONDA

Інженери японської компанії HONDA створили робота-андроїда, якого ви бачите на фото. Вони назвали його ASIMO (Advanced Step in Innovative MObility) на пошанування письменника А. Азімова (англ. Asimov), який сформулював «три закони робототехніки» – правила поведінки для роботів.

своєму другові, і той захотів прочитати книжку. Коли Айзек пояснив, що це не книжка, а його власна оповідка, друг зажадав продовження. У ту мить хлопець зрозумів, що має хист письменника, і надалі

вирішив серйозно цим зайнятися.

За бажанням батьків Айзек Азімов намагався стати медиком, але від одного вигляду крові йому ставало погано. Тож навчався хімії в Колумбійському університеті, у 27 років він став доктором наук. Далі була успішна наукова діяльність. Професор Азімов читав лекції у найкращих американських університетах, проводив дослідження в галузях біохімії і математики. Водночас писав фантастику й популяризував науку в книжках, де розповідав про історію природничих наук і видатні відкриття.

Літературна спадщина Азімова приголомшує своїм обсягом і розмаїттям тематики. Це здебільшого науково-фантастичні романи, повісті, новели, науково-популярні книжки з біохімії, математики, астрофізики, міфології. У творчості письменника-фантаста виокремлюються дві центральні теми: створення і використання роботів; розселення людей у космосі, освоєння ближніх планет і вихід за межі Галактики.

Айзек Азімов прожив 72 роки. У 1992 році великого письменника не стало.

► Блок поштових марок Республіки Гвінея «Письменник Айзек Азімов»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що спонукало Айзека Азімова вдатися до письменства?
2. Визначте 3–4 провідні риси характеру Айзека Азімова. Підтвердьте свою думку фактами з життя письменника.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

3. Дізнайтеся з інтернету про наукові прогнози Айзека Азімова. Висловіть свою думку про ці передбачення.

ФАХ¹ (уривки)

Джордж Плейтен півтора року провів в Інтернаті. Зараз він нагадував зацькованого звіра: був худорлявий, і в його синіх очах горів колишній невгамовний вогонь у поєднанні з розпачем.

Завтра, першого травня, мала відбутися Олімпіада. На Землю по нових спеціалістів злітаються космічні кораблі з десятків інших світів. А для нього це ніщо, тому дратувало ще більше.

Джордж уважав, що потрапив до Інтернату випадково, через лікарську помилку. У свої вісімнадцять років він твердо знав, що стане дипломованим програмістом, і у своєму виборі не вагався. Попит на програмістів залишався завжди незмінний, навіть зростав у зв'язку з освоєнням нових світів і вдосконаленням старих.

Джордж Плейтен доводив усім переваги обраного фаху і, як усі, чекав дня Освіти – перше листопада того року, коли виповниться вісімнадцять. Найбільше він сперечався зі своїм другом Армандом Тревеліаном, який мріяв стати металургом і потрапити на планету класу А.

Усі в родині Тревеліана мали фах металурга, тож хлопчина був цілковито переконаний, що решта професій не такі вже й респектабельні². А Джордж уже в шістнадцять років вирізнявся практичністю, тому переконував товариша фактами. Разом із Тревеліаном випускатиметься ще мільйон металургів, між ними легко загубитися. Кожна планета може самостійно забезпечити себе потрібними металургами, а на планеті класу А потрапляє всього 13,3 відсотка учасників Олімпіади. 7 із 8 потрапляють на малорозвинені планети або залишаються на Землі.

■ Чому автор порівнює героя із зацькованим звіром?

■ Як ви розумієте метафору «в його синіх очах горів колишній невгамовний вогонь»?

¹ **Фах** – професія, спеціальність, яка вимагає певної підготовки.

² **Респектабельний** – солідний, важливий.

– Тут, безумовно, немає нічого ганебного. Звичайно, нічого. Та все ж потрапити на планету класу А справді чудово, хіба ні? Тепер візьмімо програміста. Тільки на планетах класу А є такі обчислювальні машини, для яких потрібні висококваліфіковані програмісти, і тому тільки ці планети беруть їх. Та й оті стрічки програмування – працювати з ними може далеко не кожний.

Планети класу А потребують більше програмістів, ніж можуть дати самі. Це ж бо чиста статистика. Серед мільйона людей, скажімо, виявляється один першорядний програміст. І якщо на планеті живе десять мільйонів, а їм потрібно двадцять програмістів, вони мусять звертатися до Землі, щоб отримати від п'яти до п'ятнадцяти фахівців. Слушно? А знаєш, скільки дипломованих програмістів беруть на ці планети? Я скажу тобі – всіх до одного! Якщо ти програміст, то ти вже там. Отак-то, сер.

Тревеліан насупився.

– Якщо тільки один з мільйона стає програмістом, то чому ти такий певний, що він вийде з тебе?

– Вийде, от побачиш, – стримано відповів Джордж.

Він ніколи не осмілювався б розповісти ні Тревеліанові, ні навіть своїм батькам, що саме робить, і чому такий певний у собі. Хлопець був спокійний за своє майбутнє (згодом, у дні безнадії та відчаю цей спогад був найболючіший). Джорджева певність у собі була не менш непохитна, ніж восьмирічної дитини перед днем Читання, що відбувався багато років раніше від дня Освіти.

У день Читання дітей збирали в просторій залі міського будинку Освіти. Кожну дитину викликали по черзі до лікаря, обстежували їх за допомогою якихось дивних приладів, кололи їм пальці, щоб узяти кров. Потім прикладали до голови дротики, надягали шолом із датчиками, а за 15 хвилин вона вже вміла читати. До вісімнадцяти років дитина могла вільно жити з батьками, поки не прийде час здобувати фах.

Лікар Ллойд запитав Джорджа, чи хоче той навчитися читати, і для чого. Той розгубився і відповів, що не знає.

– Друкована інформація буде направляти тебе все життя. Навіть після дня Освіти ти повинен багато чого навчитися. І знання ти здобуватимеш з таких-от карток, з книжок, з телевізійних екранів. Друковані тексти розкажуть тобі стільки корисного й цікавого, що не вміти читати було б так само погано, як зовсім не бачити. Тобі зрозуміло?

– Так, сер.

– Ти боїшся, Джордже?

– Ні, сер.

– Чудово. Тепер я поясню тобі, з чого ми почнемо. Я прикладу ці дротики до твого чола над кутиками очей. Вони приліпляться до шкіри, не завдаючи тобі ніякого болю. Потім я увімкну децю, і почується дзижчання. Воно здаватиметься тобі незвичним, і, може, тобі буде трохи лоскотно, але це теж зовсім не боляче. Та, якщо ти все ж відчуєш біль, скажи мені, і я одразу вимкну апарат. Але боляче не буде. Ну що, домовились?

Судомно ковтнувши, Джордж кивнув...

Лікар стояв до нього спиною. З одної машини виповзала вузька паперова стрічка, де було видно хвилясту фіалкову лінію.

Лікар відривав її і вкладав у щілину іншої машини. Машина викинула невеликий шматок плівки, її лікар уважно вивчав. Нарешті він повернувся до Джорджа і якось дивно звів брови.

Дзижчання припинилося.

– Вже все? – прошепотів Джордж.

– Так, – заклопотано сказав лікар.

– І я вже вмію читати? – Джордж не відчував у собі ніяких змін.

– Що? – перепитав лікар, і на обличчі його майнула несподівана посмішка. – Все йде як годиться, Джордже. Читати будеш за п'ятнадцять хвилин. А зараз ми попрацюємо з іншою машиною, і це буде трохи довше. Я закрию тобі нею голову, а коли увімкну апарат, ти якийсь час нічого не бачитимеш і не чути будеш, але це не боляче. Про всяк випадок я дам тобі в руки вимикача. Якщо все-таки відчуєш біль, натиснеш на цю маленьку кнопку, і апарат вимкнеться. Гаразд?..

Йому одягли на голову великий шолом, вимощений усередині гумою. Три-чотири невеликі опуклості присмокталися до голови, але він відчув тільки легкий дотик, який одразу ж зник. Болю не було.

Звідкись іздалеку долинув лікарів голос:

– Ну як, Джордже, все гаразд?

І тоді, без будь-яких попереджень, його наче оповило грубою повстиною, відокремивши від буття. Він не чув власного тіла, зникли відчуття, весь довколишній світ, зостався тільки він сам і голос, що зринав із безодні й щось шепотів... шепотів... шепотів...

Напружившись, він намагався почути й зрозуміти те невловиме, та між ним і шепотом лежала груба повстина.

Потім з нього зняли шолома. Яскраве світло вдарило в очі, а лікарів голос тарабанив у вуха:

– Ось твоя картка, Джордже. Скажи, що тут написано?

– Тут написано... написано: «Плейтен Джордж. Народився 13 лютого... року, батьки – Пітер і Емі Плейтен, місце...» – і затнувся від хвилювання.

– Ти вмієш читати, Джордже, – підбадьорив лікар. – Усе вже позаду.

– Назавжди. Я не розучуся?

– Звичайно, ні. – Лікар нахилився і, як дорослому, потис йому руку. – А зараз тебе відправлять додому.

Минув не один день, поки Джордж при звичаївся до своєї нової чудової здібності... Джордж ходив містом і по дорозі читав усі написи, та все дивувався, що був час, коли він їх не розумів.

Він намагався пригадати, як це не вміти читати, і не міг. Здавалося, він завжди вмів. Завжди.

■ Поміркуйте, для чого людині дають тих десять років. Невже для байдикування? Для чого тоді дітей навчали читати і давали їм повну волю читати що до вгоди або не читати взагалі?

■ Чи впливає читання на розвиток здібностей? Хто більш розвинений, на вашу думку, – читач або нечитач? У кого з них більше шансів перемогти на Олімпіаді?

■ Поміркуйте, якщо будь-якого фаху швидко навчають за допомогою моментальних стрічок, то навіщо видають і вільно продають книжки для різних фахівців.

Через 10 років їх знову зібрали у великій залі. Усі хвилювалися. Тревіліана дратували спокій і впевненість друга, тож він брав Джорджа на кпини, що той стане дипломованим гноєвозом. Коли Джорджеве прізвище засвітилося на табло, він потрапив до лікаря Антонеллі. Той розглядав якісь знімки і чомусь спохмурнів. Джордж уже не відчував себе щасливим. Лікар запитав, чому він прагне стати програмістом, адже більшість юнаків узагалі не вказують бажаний фах.

– Я читав про програмування, – сказав він.

– Що?

На обличчі лікаря з'явився щирий подив, і Джорджеві стало дуже приємно.

– Я читав про програмування, сер, – повторив він. – Я придбав книжку і простудіював її.

– Книжку для дипломованих програмістів?

– Так, сер.

– Але ж ви не могли розуміти, що там написано.

– Спочатку. Та я діставав книжку з математики, електроніки й розібрався в них, наскільки міг. Я, звичайно, знаю не так уже й багато, проте все-таки досить, аби зрозуміти, що мені подобається цей фах і що я можу бути програмістом.

Лікар Антонеллі відповів, що читання – марна справа, змінити структуру мозку, щось обмірковуючи, неможливо, і почав робити аналізи. Джордж пожалкував, що розповів лікареві про читання. Він майже розпрощався з мрією стати програмістом. Антонеллі звелів Джорджеві перейти до кімнати 15-С, де він отримає остаточний медичний висновок. У кімнаті 15-С до нього зайшов Сем Елленфорд і повідомив, що Джорджів інтелект вищий за середній рівень, та йому взагалі не дадуть освіти. Таких людей небагато, вони живуть окремо з такими самими, їх бережуть, вони під опікою планети. Елленфорд запевнив, що Джордж зможе читати книжки скільки завгодно, про нього будуть піклуватися. Джордж заплакав. Юнакові здалося, що лікар Антонеллі з особистої неприязні вирішив його принизити і сфальшував результати аналізів. Обурений Джордж почав кричати про несправедливість, але лікарі вгамували його лютя уколом снодійного.

 ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Коли відбувається дія? Які деталі свідчать, що в оповіданні змальоване майбутнє?
2. Яку роль у житті людей майбутнього відіграє освіта? Яка основна мета цієї освіти?
3. Чи краща система освіти, зображена в творі, за нашу сучасну? Чим саме? Чи має вона недоліки?
4. Працюємо в групах. Презентуємо систему освіти: А. День Читання, Б. День Освіти.
5. Як ви розумієте назву твору? Яку роль відіграє вона в розкритті основної теми?
6. Якого символічного значення у творі набуває слово факх?
7. Чи легко героям зображеного суспільства майбутнього реалізувати свої мрії, задуми, духовні устремління?

 ПРАЦЮЄМО ВДОМА

8. Прочитайте продовження оповідання «Факх». Доберіть із тексту цитати до характеристики образів Джорджа Плейтена, Арманда Тревіліана, Хейлі Омейні. Визначте їхнє ставлення до науки, самостійного здобуття знань.
9. Дізнайтесь з інтернет-джерел про типи темпераменту і спробуйте визначити, який із них притаманний Джорджу Плейтену. Аргументуйте свою думку.

Джорджа помістили в Інтернат, про нього піклувалися. Його відвідав лікар Елленфорд і сказав, що батьків сповістили, ніби він виконує спеціальне завдання. Спершу обурений, Джордж відмовлявся від їжі, але йому вводили поживні речовини через вени. Від нього заховали всі гострі предмети й підселили в кімнату флегматичного ¹ нігерійця Хейлі Омейні. Джордж поступово заспокоївся.

Одного разу змучений нудьгою Джордж попросив книжку. Йому не сподобалось, що там багато ілюстрацій і букви завеликі, як для дітей, тож він люто пожбував її об стіну. Але потім заспокоївся і відтоді багато читав.

Якось він погодився прогулятися місциною, де вони мешкали. Виявилось, що це не тюрма, як він гадав спочатку. Там не було ні мурів, ні замкнених дверей, ні охорони. В Інтернаті мешкали 205 чоловіків віком до тридцяти років. Омейні сказав, що є інші Інтернати, де живуть старші чоловіки й жінки, і таких закладів майже тисяча. Він показав Джорджеві класи, де мешканці Інтернату могли здобувати знання по «крихті», як у давнину. Джорджу доручили постійну роботу в парку, а ще у свою чергу він прибирав і допомагав на кухні. За роботу платили, але Джорджа гроші зовсім не обходили.

■ Поміркуйте, чому до Джорджа підселили саме Хейлі Омейні.

¹ **Флегматичний** – тип характеру, якому властиві повільність, душевний спокій, урівноваженість, небагатослівність і слабке виявлення емоцій.

Він зацікавився заняттями з програмування. Справи посувалися повільно, і це лютало. Чому хтось має знову й знову пояснювати йому те саме? Чому він має знову й знову читати й перерахувати той самий абзац, не одразу добираючи в ньому глузду? Кілька разів він кидав заняття, та все ж уперто повертався за тиждень-два, бо хотів зрозуміти, як пишуть програми. І жодного разу наставник, який пояснював найскладніше й незрозуміле, радив книжки й навчальні фільми, не дорікнув йому за прогули. Але Джордж так і не пристосувався до нового життя. Він думав про Олімпіаду, де молоді люди виборюватимуть першість у фаховому вмінні, щоб дістати гарні місця на нових планетах. І у нього ж були плани... А тут він лише через таємну змову Антонеллі чи якусь помилку.

Він посварився з Омейні, який радив звикнути до життя в «Інтернаті для недоумків» і вирішив не відступатися, поки все не з'ясує. Джордж залишив Інтернат і подався в аеропорт, а звідти в Сан-Франциско до Олімпійського центру.

Його погляд затримався на стенді учасників Олімпіади «Металурги» з позначкою «Замовник – Новія». У переліку було прізвище Тревеліана, і Джордж засмучено подумав, що друг дитинства таки добився свого. Йому стало дуже самотньо й холодно. У черзі до нього заговорив якийсь сивий чоловік у старомодному светрі. Це спершу роздратувало юнака, потім він подумав, що його розшукують, а сивий – один із них. Він намагався загубитися у натовпі людей, але сивий уже не звертав на нього уваги, тільки посмішка промайнула на його обличчі.

«Чому воно зветься Олімпіадою?» – раптом подумав Джордж. Він ніколи не знав цього. Чому хліб називають хлібом?

Якось він запитав батька:

– Тату, чому воно зветься Олімпіадою?

І батько відповів:

– Олімпіада – означає змагання...

Тепер Джорджеві здавалося, що він завжди запитував про дурниці. Наче його розум інстинктивно передбачав свою нездатність здобути освіту і він починав ставити запитання, щоб звідусіль зібрати по краплині більше знань.

А в Інтернаті заохочували його цікавість, бо вважали таку допитливість корисною. То була єдина можливість про щось дізнатися.

Раптом Джордж виструнчився. Що він робить, до біса? Ключе на їхню вудочку? Невже він здасться тільки тому, що там перед ним Трев, який здобув освіту й бере участь в Олімпіаді?

Він не недоумок! Ні!

Оголосили завдання Олімпіади. Кожний учасник змагання отримав брусок сплаву з кольорових металів. Вимагалось зробити кількісний аналіз сплаву і сповістити результати з точністю до чотирьох десятих відсотка. Учасникам

видали неробочі мікроспектрографи Бімена. Потрібно було також визначити дефект і відремонтувати вимірний прилад, щоб ним скористались.

Трев завершив аналіз передостаннім, і диктор, оголошуючи результати, навіть не згадав про нього. То був його крах. Джордж подався до виходу, щоб підтримати свого давнього товариша. Тревіліян був здивований і розсердився, що друг став свідком його поразки. Він поцікавився, де ж подівся Джордж і чому не писав.

■ Поміркуйте, чому Тревіліян програв під час Олімпіади.

■ Чи міг він виграти і що для цього потрібно було зробити?

– Так, я повинен був написати, – непевно мовив Джордж. – У всякому разі, я прийшов сказати, що мені прикро, що все так нещадно вийшло.

– Не жалій, – відказав Тревіліян. – Я ж казав тобі, що Новія може забиратися до біса... До того ж я мав знати це раніше, бо давно вже блукали чутки, що будуть користуватися апаратом Бімена. Всі гроші було вкладено в апарати Бімена. В отих клятих стрічках, які дали мені освіту, був передбачений спектрограф Хенслера, а хто тепер користується Хенслером? Хіба що планети сузір'я Гомена, якщо їх взагалі можна назвати планетами.

– А хіба ти не можеш подати скаргу в...

– Не будь дурнем. Мені скажуть, що мій мозок призначений для Хенслера. Піди посперечайся. Все йшло не так, як треба. Ти помітив, що тільки мені одному довелося посилати по запчастину?

– Вони не вираховували витраченого на це часу.

– Звичайно, однак я гаяв час, роздумуючи, чи правильно я встановив діагноз, коли помітив, що серед запчастин, якими я був забезпечений, нема спуска затискувача. І цей час теж не вираховували. Якби це був мікроспектрограф Хенслера, я б знав, що й до чого. Як я міг змагатися з ними? Головний переможець – житель Сан-Франциско, так само, як і троє з наступної четвірки. А п'яте місце посів хлопець із Лос-Анджелеса. Вони здобули освіту по стрічках, якими забезпечують великі міста. По найкращих з тих, які існують. Там і біменівський спектрограф, і все інше. Як же я міг змагатися з ними? Я подолав довжелезний шлях сюди тільки для того, щоб використати свій шанс на Олімпіаді за моїм фахом, де замовником виступала Новія, але з тим же успіхом я міг би залишитися вдома. Запевняю тебе – я знав, що так воно й буде. Новія – не єдина кам'яна брила в космосі. Із усіх проклятих...

Він говорив це не для Джорджа. Він взагалі ні до кого не звертався. Джордж зрозумів, що його просто пробрало і Трев відводив душу.

– Якщо ти знав про спектрограф Бімена, хіба ти не міг ознайомитися з ним? – запитав Джордж.

– Я ж кажу тобі, що його не було в моїх стрічках.

– Ти міг почитати... книжку.

Тревіліян раптом так пронизливо глянув на нього, що останнє слово завмерло на Джорджевих устах.

– Ти що, смієшся? – сказав Тревіліян. – Тобі це здається кумедним? Невже ти гадаєш, що я можу прочитати яку-небудь книжку і запам'ятати достатньо, щоб зрівнятися з кимось, хто справді знає.

– Я вважав...

– А ти спробуй. Спробуй... До речі, який ти здобув фах? – несподівано запитав Тревіліян. В голосі його забриніла очевидна ворожість.

– Розумієш...

– Ну що ж, розповідай. Якщо ти вже корчиш із себе такого розумника, давай подивимось, ким ти став. Я бачу, ти все ще на Землі, значить, ти не програміст і твоє спеціальне завдання не таке вже й важливе.

– Послухай, Треве, – мовив Джордж, – я запізнююсь на побачення. – Він позадкував, силкуючись посміхнутися.

– Ні, ти не підеш, – Тревіліян, скаженіючи, кинувся до Джорджа і вчепився в його піджак. – Дай відповідь на моє запитання. Для чого з'являтися сюди й тикати мене носом у мою поразку, якщо сам не в змозі витерпіти те саме, що й я? Ти чуєш мене?

Він шалено тряс Джорджа, і коли вони, не припиняючи боротьби й мало не падаючи, рухалися через залу, у вухах Джорджа пролунав голос долі у вигляді оклику полісмена:

– Досить. Досить. Припиніть!

Серце Джорджеві налилося свинцевим тягарем і важко забилося. Полісмен запитає їхні імена і вимагатиме посвідчення, а у Джорджа немає документів. Після перших же запитань відкривається, що він не має фаху. І, крім того, все відбуватиметься в присутності Тревіліяна, який нестерпно страждав, зазнавши невдачі, й, повернувшись додому, він роздзвонить це всім, утішаючи своє уражене самолюбство.

Джордж не міг знести цього. Він вирвався і кинувся був тікати, та відчув на своєму плечі важку руку полісмена.

– Гей, постривайте! Покажіть-но ваші документи.

Обмацуючи кишені в пошуках свого посвідчення, Тревіліян різко мовив:

– Я – Арманд Тревіліян, металург по кольорових металах. Я тільки-но брав участь в Олімпіаді. Ви краще з'ясуйте, сержанте, хто він такий.

Джордж стояв перед ним і не міг вимовити ні слова. Губи йому пересохли, а горло стислося.

Почувся чийсь спокійний і вимогливий голос:

– Можна вас на хвилиночку, сержанте?

Полісмен обернувся:

- Так, сер?
- Цей юнак – мій гість. Що сталося?

Джордж озирнувся, не в змові приховати подиву. Це був той самий сивий чоловік, який сидів з ним поряд на Олімпіаді. Сивий доброзичливо кивнув Джорджеві. Його гість? Він що, з глузду з'їхав?

- Ці двоє порушували порядок, сер, – пояснив полісмен.
- Заподіяно якийсь злочин? Є збитки?
- Ні, сер.
- Що ж, тоді я всю відповідальність беру на себе.

Сивий чоловік показав полісменові якусь картку, і той відступив, Тревіліян теж. Джордж подякував незнайомцеві за підтримку і подумав, що він – дуже впливова людина. Новий знайомий відрекомендувався як Ладислас Інженеску, дипломований історик. Джордж майже забув, що прибув до Сан-Франциско не заради Тревіліяна, а щоб знайти когось досить впливового і домогтися перегляду його здібностей для здобуття освіти. Інженеску запросив Джорджа пообідати з ним у готелі, і той погодився, бо зголоднів. Коли вже пили каву, Інженеску признався, що спостерігає за юнаком з аеропорту і хоче йому допомогти, бо він цікавий об'єкт для соціологічного¹ вивчення.

¹ Соціологія – наука про суспільство та суспільні відносини.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чим Джордж відрізняється від своїх однолітків? Чи подобається вам цей герой? Що найбільше зацікавило в його образі?
2. Чого Джорджа навчили книжки, які він читав? Чи міг би він цього навчитися через стрічки освіти?
3. Чому Джордж Плейтен не змирився ні з висновком комісії, ні з життям в Інтернаті? Опишіть його емоційний стан.
4. Яке значення для розкриття характеру Джорджа мають епізоди розмови з лікарями та Інженеску, юнакове бажання довести свою правоту?
5. Що робить Джорджа Плейтена винятковим – природні здібності чи набуті в результаті роботи над собою якості? Якими рисами власної вдачі автор наділив героя?
6. Яку роль в оповіданні, згідно з авторським задумом, відіграють образи Арманда Тревіліяна та Хейлі Омейні?
7. Розкажіть про головного героя від першої особи: **А.** Про родину та дитинство Джорджа. Поясніть, чому він ховав книжки від батьків. **Б.** Про намір стати програмістом. Поясніть його вибір майбутнього фаху, шлях до досягнення мрії. **В.** Про день Освіти. Як він сприйняв висновок про свою непридатність до освіти.

8. Знайдіть у тексті твору слова, які можна вважати життєвим гаслом Джорджа Плейтена. Аргументуйте свою думку. Чому, на переконання А. Азімова, за такими, як Джордж, майбутнє?
9. Складіть перелік випробувань, які пройшов Джордж. Поміркуйте, що перевіряли цими випробуваннями – його інтелект чи особистісні риси.
10. Намалуйте ілюстрацію до одного з епізодів твору власноруч або використавши ресурси штучного інтелекту (ШІ). Прокоментуйте свій вибір епізоду і результат.

* * *

Ладислас Інженеску пояснював Джорджу, як і чому виникла нова система освіти. 4–5 тисяч років тому населення Землі зросло настільки, що будь-які технічні несправності призвели б до масового голоду й хвороб. Але традиційні способи навчання з обслуговування техніки не давали змогу готувати достатньо кваліфікованих спеціалістів, інженерів і вчених. Коли було відкрито способи

міжпланетних та міжзоряних польотів і почалася колонізація планет, нестача фахівців стала гострішою. Розкриття механізму зберігання знань у людському мозку сприяло появі технології «стрічок освіти», що швидко закладали в мозок потрібні готові знання. І тепер Земля експортує стрічки освіти, які дають змогу готувати фахівців низької кваліфікації та висококваліфікованих спеціалістів, а інші планети їй платять сировиною, яка конче необхідна і від якої залежить земна економіка. Це гарантує єдність культури для всієї Галактики. Наприклад, завдяки стрічкам, які навчають читати, Всесвіт говорить однією мовою. Але сотні мов було втрачено назавжди.

У Джорджевім мозку вирували думки про освіту, яка так різко змінила світ. З'явилася ідея, як стати новіанином і з тріумфом залишити Землю напе-

рекір лікарю Антонеллі й усій отій компанії дурнів з «Інтернату для недоумків». Захопившись звабливими мріями, він мало не забув стежити за розмовою Інженеску з новіанином. Той скаржився, що земляни загнали їх у зачароване коло і викачують із них гроші та ресурси, випускаючи нові моделі фахівців, які відрізняються від старих тільки вмінням працювати на якомусь новому пристрої. Водночас стрічки знань незмінні, їх неможливо вдосконалити.

Джордж попросив Інженеску влаштувати йому зустріч з якоюсь офіційною особою планети Новії або зв'язати їх по відеофону. Інженеску познайомив його з новіанином. Джордж став розповідати, як вирватися із зачарованого кола постійної купівлі втридорога нових спеціалістів і створити власну систему освіти. Навів приклад Арманда Тревіліяна, який був обізнаний з апаратом Хенслера і знав, що треба було ознайомитися з апаратом Бімена, але так і не доклав трохи зусиль.

– Не думайте, що я жартую. Стрічки дійсно нічого не варті. Вони вчать надто багатьох речей і надто безболісно. Людина, яка отримує знання з їхньою допомогою, не уявляє, як можна вчитися інакше. Її знання застигають у тому вигляді, в якому вона бере їх зі стрічки. А якби замість того щоб напихати людину стрічками, її примусили з самого початку вчитися, так би мовити, вручну, вона звикла б вчитися самотужки й продовжувала б навчання далі. Хіба це не розумно? А коли звичка буде добре розвинена, людині можна дати трохи знань через стрічку, щоб заповнити прогалини чи уточнити деякі деталі. А далі вже вона вчитиметься самостійно. Таким чином ви зможете своїх металургів, що знають спектрограф Хенслера, навчити користуватися спектрографом Бімена, і вам не доведеться прилітати на Землю по нові моделі спеціалістів.

– А звідки отримують знання, окрім стрічок? З міжзоряного простору?

– З книжок. Вивчаючи самі апарати. Думаючи.

– З книжок? Як же можна зрозуміти книжки, не здобувши освіти?

– Книжки складаються зі слів, а більшу частину слів можна зрозуміти. Спеціальні ж терміни можуть роз'яснити ті фахівці, яких ви вже маєте.

– А як бути з читанням? Ви припускаєте використання стрічок, по яких учаться читати?

– Гадаю, з тими стрічками все гаразд, хоча й не бачу причин, чому не можна вчитися читати старим методом. У всякому разі, частково.

– Щоб із самого початку виробити звичку до самостійних знань? – запитав новіанин.

– Так, так, – радісно підтвердив Джордж; цей чоловік вже почав розуміти його...

– Зачекайте, я маю ще декілька питань. Як ви гадаєте, скільки вам потрібно буде часу, щоб стати металургом, який вміє

працювати з біменівським спектрографом, якщо припустити, що почнете вчитися, не маючи ніяких знань і не використовуючи стрічок освіти.

Джордж завагався.

- Ну... можливо, кілька років.
- Два роки? П'ять? Десять?
- Не можу сказати, вельмишановний.
- Бачите, це найголовніше питання, і ви повинні відповісти на нього. Ну, приміром, п'ять років. Вас улаштовує такий термін?
- Думаю, що так.
- Чудово. Отже, протягом п'яти років людина вивчає металургію за вашим методом. Ви не можете не погодитися, що весь цей час вона не дає нам ніякої користі, а її треба годувати, забезпечувати житлом і грішми.

– Але ж...

– Дайте мені закінчити. До того часу, коли вона буде підготовлена і зможе користуватися спектрографом Бімена, мине п'ять років. Чи не здається вам, що тоді у нас уже з'явиться удосконалена модель апарата, з яким вона не зуміє працювати?

– Однак доти вона стане досвідченим ученим, і засвоєння нових деталей буде для неї питанням днів.

– Ви так гадаєте. Гаразд, припустімо, що ваш друг, приміром, самостійно вивчав апарат Бімена і успішно його опанував; чи зможе він зрівнятися своїм умінням з умінням учасника змагань, який отримав усе за допомогою стрічок?

– Можливо, й ні... – почав Джордж.

– Отож-бо й воно, – докинув новіанин.

– Заждіть, дайте закінчити мені. Навіть якщо він і знає щось гірше, ніж той, інший, в даному випадку важливо те, що він може вчитися далі. Він зможе придумати нове, на що нездатна людина, яка здобула освіту за допомогою стрічок. Ви будете мати в запасі людей, здатних оригінально мислити...

– А ви протягом свого навчання винайшли щось нове? – запитав новіанин.

– Ні, але ж я один, і не так уже й давно почав учитися...

– Так... ну, леді й джентльмени, ми досить з вами порозважалися?

– Зачекайте! – раптом перелякавшись, вигукнув Джордж. – Я хочу домовитися з вами про особисту зустріч. Є речі, які я не можу пояснити по відеофону. Ряд деталей...

Погляд новіанина ковзнув повз Джорджа.

– Інженеску! По-моєму, я зробив вам послугу, про яку ви просили. Завтра у мене напружений день. Бувайте здорові!

Екран згас...

– Він не повірив мені! – скрикнув Джордж. – Він не повірив мені!

– Так, Джордже, не повірив. Невже ви й справді думали, що він повірить? – запитав Інженеску.

Джордж майже не чув його...

– Як мені дістатися до нього? Мені конче необхідно. Все вийшло не так, як треба. Не слід було говорити з ним по відеофону. Мені потрібен час. Треба зустрітися з ним віч-на-віч. Як мені...

– Він не захоче зустрічатися з вами, Джордже, – промовив Інженеску. – А якщо й погодиться, то все одно вам не повірить.

– Ні, повірить, запевняю вас. Коли він тверезий, він... – Джордж повернувся до історика, і його очі широко розкрилися. – Чому ви називаєте мене Джорджем?

– А хіба це не ваше ім'я? Джордж Плейтен?

– Ви знаєте, хто я?

– Я знаю про вас усе.

Джордж завмер, тільки часте дихання різко здіймало його груди.

– Я хочу допомогти вам, Джордже, – запевнив Інженеску. – Я вже говорив вам про це. Я весь час вивчав вас і хочу вам допомогти.

– Мені не потрібна ваша допомога! – вигукнув Джордж. – Я не недоумок.

Джордж кинувся тікати, але його схопили полісмени і вкололи снодійне. Коли юнак розплющив очі, то побачив білу стелю. Він згадав, що сталося. Над ним стояв Омейні. Він розповів, що за Джорджем весь час спостерігали, відколи він пішов з Інтернату. Вчені хотіли дізнатися, чи Джордж вміє оригінально мислити. Вони навчилися визначати, що одна людина може стати архітектором, інша – хорошим теслярем. Однак досі не можуть визначити, чи здатна людина до оригінального творчого мислення. Є методи, що дають змогу в день Читання відшукати схильних до творчості. У день Освіти цих людей перевіряють знову, і в дев'яти випадках із десяти ця здатність не підтверджується. Тих, хто залишається, направляють в Інтернати. Насправді це Інститути вищої освіти, де готують тих, хто створить нові прилади, нові стрічки знань, рухатиме поступ людства.

Джордж поцікавився, чому про це ніхто не знає. Омейні відповів, що якби всі це знали, то вважали б себе невдахами порівняно з вибраними. А так кожен посідає своє місце в суспільстві, і більшість цим задоволена. Виявилося, що Джордж успішно пройшов усі випробування. Бо не всі, хто потрапляє в Інтернати, виявляються підходящими. Ця людина повинна виявитися сама.

Омейні сказав: «Не слід казати людині: "Ти можеш винаходити нове. Тож-бо, твори". Набагато розумніше зачекати, поки вона сама мовить: "Я можу творити»

■ Як би ви пояснили Джорджу, чому захід, де не передбачено змагання, назвали Олімпіадою?

і творитиму, хочете ви цього чи ні?». І вів далі: «Таких людей, як ти, Джордже, десять тисяч, і вони сприяють технічному прогресові півтори тисячі світів». Хлопець дізнався, що ті, хто перебували в Інтернаті, але не виправдали себе, отримують освіту за допомогою стрічок і стають соціологами. Інженеску – один із них. Омейні ж був дипломованим психологом. Вони складали другий ешелон, який підтримував і обслуговував еліту – таких, як Джордж Плейтен.

Джордж допив каву.

– Мені досі не зрозуміло одне, – промовив він.

– Що ж?

Джордж відкинув простирадло і встав.

– Чому воно зветься Олімпіадою?

Переклад з англійської Андрія Минка

Висвітлення проблем освіти і культури в оповіданні «Фах»

В оповіданні «Фах» ідеться про перебування героя в «Інтернаті для недоумків», його спогади про минуле та спробу змінити перебіг подій. **Тема твору** – зображення системи освіти майбутнього, її переваг і недоліків та ставлення до неї людей.

Письменник порушив у своєму творі важливу *проблему інтелектуального пошуку та здобуття знань*. Її втілено через протиставлення двох героїв: Арманда Тревіліяна і Джорджа Плейтена. Першому достатньо застиглих знань, отриманих через стрічку. Джорджеві притаманна здатність оригінально мислити, не зупинятися на досягнутому, здобувати нові знання.

Не менш важлива проблема – *глобалізація, яка призводить до зникнення окремих мов і національних культур*. У майбутньому є лише одна мова, одна техногенна культура.

Письменник переконує читацьке коло, що *глибокі, ґрунтовні знання дають тільки читання і самоосвіта; щоб правильно визначитися з фахом, необхідно розвиватися в різних напрямках і сферах життя*.

Це основна ідея твору.

◀ Обкладинка першого видання «Фах» 1957 року

Як виявилося у фіналі, Джордж Плейтен був найбільшою цінністю своєї планети, бо він уміє творчо і критично мислити.

Тому оповідання «Фах» стало гімном людському розуму.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яку модель існування цивілізації описав письменник? Яке місце в Галактиці посідає Земля? Створіть графічну модель цього процесу.
2. Розкажіть про систему освіти, яку змалював А. Азімов в оповіданні «Фах». Чи мала на меті така освіта розвиток інтелектуальних і моральних якостей людини? Що понад усе цінувалося в суспільстві майбутнього?
3. Чому в майбутньому паралельно існують два варіанти освіти? Для кого призначена дешева, а для кого дорога освіта? Чим це обґрунтовано?
- 4. Визначте переваги й недоліки в освіті сучасній і змалюваній письменником системі освіти майбутнього. Який варіант отримання освіти, на ваш погляд, більш досконалий – через стрічки чи поступовий? А який дешевший?
5. Як саме в майбутньому, яке змалював письменник, знаходили талановитих людей? Яка їхня доля? Чи не є жорстокою система відбору талантів?
6. Які проблеми порушив письменник? Чи пов'язані вони лише з розвитком науки і техніки?
7. Чи можна вважати гуманною систему освіти, зображену в оповіданні Айзека Азімова «Фах»?
8. Чим, на вашу думку, є оповідання «Фах»: пересторогою людству, прогнозом чи програмою подальшого розвитку світу, його культури? У якому напрямі нам треба рухатися: до єдиної культури чи розвивати розмаїття мов і культур?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

9. Спрогнозуйте, як вплине на майбутнє Джордж Плейтен, що він змінить у світі.
10. Доберіть 4–5 прислів'їв або висловів відомих людей (афоризмів) про освіту, культуру і знання.
11. Творчий проєкт. Підготуйте повідомлення про вплив наукової фантастики на поступ людства.

КОРНЕЛІЯ ФУНКЕ. «Чорнильне серце»

■ Чи траплялися випадки, коли прочитана книжка змінила щось у вашому житті? Чи можуть книжки змінити світ? Чи можуть вони змінити людину?

■ Завітайте до «чорнильного світу» Корнелії Функе, де художнє слово творить чудеса.

▲ Корнелія Функе

Можливо, за надрукованою історією ховається ще одна, значно більша історія, що так само змінюється, як і наш світ? І літери розповідають нам не більше, ніж погляд крізь шпарину для ключа. Можливо, літери – мов кришка на каструлі, яка містить значно більше, ніж ми можемо прочитати?

Корнелія Функе

Корнелія Марія Функе народилася 10 грудня 1958 року в німецькому місті Дорстен. Під час навчання в гімназії Святої Урсули багато читала, а також мріяла про подорожі. Найкращим способом для цього, на її думку, було стати пілотом, космонавтом або дослідником моря. Звісно, з плином часу бажання змінювалися, а разом із тим і омріяні професії. Корнелія вирішила стати вчителькою. Опанувавши курс педагогіки в Гамбурзькому університеті, вона три роки працювала соціальним педагогом, допомагаючи дітям із неблагополучних родин і дітям з особливими потребами.

Ще в школі Корнелія Функе мала славу доброго оповідача, коли переказувала своїм друзям улюблені пригоди героїв Марка Твена, Роберта Льюїса Стівенсона, Джеймса Баррі, книжки майстрів сучасного фентезі Джона Роналда Руела Толкіна, Клайва Стейплза Льюїса. Працюючи з дітьми, вона зрозуміла, що її вміння оповідати надзвичайно цінне. Вихованці Корнелії Функе могли перенестися у чарівний світ фантазій, відволіктися від гіркої реальності, і в такий спосіб знаходили сили долати життєві труднощі. Цікавих і гарно ілюстрованих книжок було мало. Тому вона вигадувала власні історії, а ще їй у роботі з дітьми допомагало вміння непогано малювати. Для того, щоб його вдосконалити, майбутня письменниця закінчила курс книжкової ілюстрації в Гамбурзькому коледжі дизайну і розпочала кар'єру ілюстраторки та дизайнерки дитячих книжок у популярному видавництві.

Корнелії Функе часом траплялося ілюструвати нудні й нецікаві дитячі

книжки. Вона ж хотіла, щоб діти занурювалися в яскравий світ пригодницьких творів у жанрі фентезі. Адже саме такими історіями, де вигадливо перепліталися фантазія і реальність, а герої потрапляли у вир карколомних подій, захоплювалися її вихованці. Бажання створювати власні книжки, які б у читацькому сприйнятті дітей заграли новими, соковитими барвами, спонукало Корнелію Функе взятися за перо і стати письменницею.

Корнелія Функе стала співавторкою сценарію дитячого серіалу «Сім каменів», також мали успіх її книжки, які згодом теж лягли в основу дитячих фантастичних серіалів «Мисливці за привидами» і «Дикі курочки». Після їх виходу Корнелію журналісти назвали «німецькою Джоан Роулінг» (порівнюючи з відомою авторкою книжок про Гаррі Поттера). Але світову славу мисткині принесли твори «Король злодіїв» і «Чорнильне серце».

Популярність підліткового фентезі «Чорнильне серце» надихнула авторку на його продовження під назвами «Чорнильна кров» і «Чорнильна смерть». Українською мовою перекладено всю трилогію. Письменниця планує продовження циклу, навіть робочу назву повідомила – «Колір помсти».

Фентезі – різновид фантастичної літератури, оснований на зображенні міфологічних і казкових мотивів.

► Епізод із фільму «Чорнильне серце». Фото: picture-alliance/dpa

У 2008 році книжку екранізував у США режисер Єн Софтлі. Фільм суттєво відрізняється від книжки. А згодом компанія «Nintendo» випустила відеогру, засновану на книжці та фільмі.

Корнелія Функе вважає, що основою для хорошої книжки є ідея, яких у неї так багато, що для їх утілення не вистачить і життя, а нові герої до неї приходять майже щодня.

У 2005 році письменниця з родиною переїхала до США, мешкає в Лос-Анджелесі, штат Каліфорнія, у будинку, наповненому книжками. На сьогодні вона – авторка понад 40 творів для дітей і підлітків, лауреат понад 20 літературних нагород. Окрім письменства, Корнелія Функе займається громадською діяльністю, захистом довкілля і благодійністю – опікується хоспісом (лікарнею) для невиліковно хворих дітей.

1. У яких літературних жанрах працює Корнелія Функе? Ким би вона могла стати, якби не обрала долю письменниці? Чому?
2. Що, на думку Корнелії Функе, треба зробити, щоб стати письменником або письменницею?
3. Поміркуйте, чи варто журналістам і читацькому колу мислити шаблонами і штампами, називаючи письменників або письменниць іменами їхніх відомих колег. Свою думку обґрунтуйте.

ЧОРНИЛЬНЕ СЕРЦЕ (уривки)

▲ Чорнильний світ.

Джерело: picture-alliance/dpa-Cornelia Funke Inkheart

Линуло, линуло,
линуло слово,
крізь ніч, линуло,
засвітитись хотіло,
засіяти хотіло.
Попіл.
Попіл, попіл,
Ніч.

*Пауль Целан.
Звуження*

Одного дощового вечора Меґі читала перед сном книжку, аж раптом побачила за вікном незнайомця, який заглядав у вікна її будинку. Вона розповіла про нього батькові, і палітурник Мортимер, якого донька називала Мо, з великою неохотою впустив чоловіка, а Меґі звелів іти спати. З підслуханої розмови дівчинка мало що зрозуміла.

Чому незнайомець, якого батько називав дивним ім'ям Вогнерукий, звертається до її батька «Чарівновустий»? Про яку книжку вони говорять? І від кого її ховають? Чому Вогнерукий попереджає Мо, що хтось шукає його? Аж згодом

дівчинка зрозуміла, що біда почалася набагато раніше. Цієї ночі вона до них просто повернулася.

Вже наступного ранку Мо спакував валізи і вирушив із Меґі до Елінор – тітки її матері. Разом з ними поїхав і Вогнерукий. Батько прихопив із собою книжку, до якої не дозволив Меґі навіть близько підходити. Він казав, що ця книжка приносить біду. Дівчинку дивував напис на бляшаній табличці в татковій майстерні: «Одні книжки треба смакувати, інші – просто ковтати, і лише декотрі слід пережовувати й добре перетравлювати». Тільки подорослішавши, вона зрозуміла його зміст.

Таємниці

– Але що робити цим дітям, коли вони не мають таких книжок з казками? – спитав Нафталі.

І Реб Цебулун відповів:

– Доведеться з цим змиритися. Книжки з казками – то не хліб. Можна жити й без них.

– А я без них жити не зміг би, – промовив Нафталі.

Ісаак Б. Зінгер. Казкар Нафталі і його кінь Зус

– Спакуй їжу й прихопи з собою кілька книжок! – гукнув з передпокою Мо.

Так наче Меґі їде в дорогу вперше! Батько ще багато років тому змайстрував скриньку для її улюблених книжок, які вона щоразу брала в такі поїздки – тривалі й короткі, далекі й не дуже далекі. «У чужім краю непогано мати з собою власні книжки», – завжди казав Мо. Сам він також щоразу прихоплював їх із собою добрий десяток, не менше.

Мо пофарбував скриньку лаком – червоним, як улюблена квітка Меґі мак-самосій. Його пелюстки легко можна було засушувати між сторінками в книжках, а маточка, коли її притиснути до шкіри, залишала слід у вигляді зірочки. На покришці Мо гарною в'яззю вивів: «Скарби Меґі», а всередині оббив скриньку лисучою чорною тафтою. Щоправда, тієї оббивки й не видно було, бо всю скриньку Меґі закладала своїми улюбленими книжками. І після кожної поїздки, після кожного міста чи села, де вони побували, цих книжок усе прибувало й прибувало.

«Коли береш із собою книжку, – сказав Мо, кладучи до скриньки першу, – то стається диво: книжка починає збирати твої спогади. А згодом досить лише її розгорнути, й відразу ніби опиняєшся там, де читав ті сторінки вперше. Перебіг очима кільका слів – і повертається все: краєвиди, запахи, смак морозива, яке ти їв, коли читав... Повір, книжки – однаково що липучка для мух. Ні до чого іншого спогади не прилипають так, як до книжкових сторінок».

Схоже, він таки мав рацію. Але Меґі щоразу брала з собою книжки ще й з іншої причини. У чужині вони були для неї наче домівкою – знайомі голоси, друзі, які ніколи з нею не сварилися, розумні, сильні, відважні друзі, що пройшли вогонь і воду, повсюди побували й зазнали численних пригод. Книжки підбадьорювали Меґі, коли в неї було сумно на душі, проганяли нудьгу, а Мо тим часом кроїв шкіру й тканину, заново зшивав розсипані старі сторінки, що їх десятками років шарпали сотні пальців.

Деякі книжки Меґі брала з собою щоразу, інші лишалися вдома, бо не пасували до поїздки або мали поступитися місцем якійсь новій, ще не відомій історії.

Меґі провела рукою по округлих корінцях. Які ж книжки

вибрати цього разу? Які історії допоможуть побороти страх, що проник до їхнього дому минулої ночі? «Може, взяти яку небудь історію про брехню?» – подумала Мегі. Мо обманув її. Хоча знав, що вона завжди помічає обман по його носі. «Пінокіо», – спало на думку Мегі. Та ні, надто моторошно. І дуже сумно. Та однаково треба брати щось захопливе, таке, щоб прогнати з голови всі думки, навіть найпохмуріші. Може, щось про відьом? Так, вона візьме про відьом, про лисих відьом, які перетворюють дітей на мишей. А також про Одиссея з його циклопом та чародійкою, що обертає воїнів на свиней. Навряд чи їхня з Мо поїздка буде небезпечніша, ніж подорож Одиссея. Чи все ж таки небезпечніша?

Ліворуч під стінкою, в скриньці, лежали дві книжки з картинками. По цих книжках Мегі вчилася читати. Їй було тоді п'ять років, і на сторінках ще й досі лишалися сліди від її нетерплячого вказівного пальчика. А на самому дні, під рештою книжок, лежали ті, що їх Мегі зробила сама. Цілими днями вона вирізала й клеїла, малювала все нові й нові картинки, а Мо мав підписувати їх, як-от: «Янгол зі щасливим личком. На згадку Мо від Мегі». Своє ім'я вона виводила сама й щоразу писала його з двома «г». Мегі поглянула на незграбні літери й поклала ту невеличку книжку знову до скриньки. Оправити її доньці допоміг, певна річ, Мо. Усі її саморобні книжечки він оправляв у різнобарвний папір, а для решти книжок подарував їй спеціальну печатку з її ім'ям і зображенням однорога. Печатку вона ставила щоразу на першій сторінці: іноді чорним чорнилом, іноді червоним – як їй подобалось. Та книжок Мо їй ніколи вголос не читав. Жодного разу.

Він підкидав її високо над головою, носив на плечах і вчив, як із пір'їн чорного дрозда робити закладки для книжок. Але ніколи їй не читав. Жодного разу, жодного слова, хоч би скільки вона клала йому на коліна книжку. Тож Мегі довелося самій навчатися, що означають оті чорні знаки, самій відкривати для себе їхній чарівний світ...

Тітка Елінор – справжня книголюбка й заповзята колекціонерка. Кожна її кімната набита книжками, а в бібліотеці є примірники, які коштують чималих статків. Мо сподівався заховати в її бібліотеці книжку від своїх давніх недругів – Каприкорна і його слуги Басти. Вогнерукий дізнався про це від Мегі та попередив її, що за цю книжку Каприкорн може навіть убити її батька. Та Вогнерукий сам зрадив Мо, бо Каприкорн йому пообіцяв повернути в книжку, з якої він потрапив у цей світ.

Поки Вогнерукий відволікав увагу Меґі вогняною виставою, розбійники викрали Мо і забрали книжку. Вони хотіли забрати й дівчинку, щоб Мо був слухняніший, але Елінор її захищала.

Меґі відчула себе дуже самотньою без батька. Матері вона не пам'ятала, хоча мала її фотокартку. Дівчинка гадала, що мама просто пішла від них, а батько вигадував про неї якісь небилиці й ніколи не казав правди. Дівчинка вирішила шукати батька, але спочатку занести записку тітці Елінор, щоб та не турбувалась через її зникнення. Великим сюрпризом для дівчинки стало те, що книжка, через яку викрали її батька, була в руках тітки Елінор. Виявилось, Мо підмінив книжку, щоб тітка її врятувала від викрадачів. Книжка мала назву «Чорнильне серце», але Мо оправив її так, щоб назву неможливо було прочитати, і вирвав першу сторінку, щоб Каприкорн її не зміг знайти.

Елінор із Меґі вирішили зачекати до завтра, раптом Мо повернеться. Але повернувся Вогнерукий. Він здивувався, що книжка досі тут, а не в Каприкорна, і повідомив, що вистежив, де лігво злочинців. Вони поселились за 300 кілометрів у невеликому селі. Вогнерукий насправді повернувся за наказом Каприкорна, який звелів: «Книжку, а на додаток ще й доньку Чарівновустого!». Спочатку він хотів просто вкрати книжку, але перешкодою була його прихильність до доньки Чарівновустого. Дівчинка хотіла віддати Каприкорнові книжку, щоб він відпустив батька. Вогнерукий погодився відвезти її, та Елінор, дізнавшись про це, вирішила їхати з ними.

Доручення виконано

Відколи Вогнерукий розповів про Каприкорна, Меґі вже сотні разів намагалася уявити собі обличчя того чоловіка – спершу в мікроавтобусі дорогою до Елінор, коли Мо ще сидів поруч, згодом у широченному тітчиному ліжку й нарешті дорогою сюди. Сотні, та що там сотні – тисячі разів вона малювала в уяві те обличчя, закликаючи на допомогу образи всіх отих лиходіїв, про яких читала в книжках: капітана Гака, сухорлявого й кривоногого; довготелесого Джона Сільвера, завше з фальшивою посмішкою на губах; індіанця Джо з ножем і масною чорною чуприною, який так часто приходив до неї в кошмарних снах...

Але Каприкорн на вигляд виявився зовсім не такий.

Меґі дуже скоро збилася з ліку, рахуючи двері, які вони проминали, поки Баста нарешті спинився перед одними з них. Зате полічити одягнених у чорне чоловіків їй таки пощастило. Їх було четверо. Вони стовбичили з пісними пиками в коридорах. Біля кожного під стіною, побіленою вапном, стояла рушниця. У своїх тісних чорних костюмах вони нагадували гайвороння. Лише Баста був у білій сорочці – «білосніжній», як висловився Вогне-

рукий, – а до коміра його куртки було пришпилено, мов попереджувальний знак, червону квітку.

Такий самий червоний був і домашній халат на Каприкорні. Коли увійшов Баста з трьома нічними гостями, той сидів у кріслі, а перед ним навколішках стояла жінка і обрізала йому нігті на ногах. Крісло здавалося для нього надто малим. Каприкорн був чоловік високий і худорлявий, так ніби шкіра надто туго обтягувала йому кості. А сама шкіра була бліда, мов чистий аркуш паперу, чуб стримів їжаком. Меґі не могла зрозуміти, який він – білявий чи сивий.

Коли Баста відчинив двері, Каприкорн підвів голову. Очі він мав майже такі самі бліді, як і шкіра, – безбарвні й світлі, мов срібні монети. Жінка коротко глянула в бік дверей, а потім знову схилилася над своєю роботою.

– Вибачте, але довгождані гості прибули, – сказав Баста. – Я подумав, може, ви одразу схочете з ними порозмовляти.

Каприкорн відкинувся на спинку крісла й мигцем зиркнув на Вогнерукого. Потому його невиразні очі перекочували на Меґі. Вона мимоволі ще міцніше притисла до себе пластиковий мішечок з книжкою. Каприкорн втупився поглядом у мішечок, немовби знав, що в ньому. Потім зробив знак жінці в себе в ногах. Та неохоче випросталась, розгладила на собі чорну, як смола, сукню й змріяла Елінор та Меґі не дуже привітним поглядом. Вона нагадувала стару сороку – гладенько зачесані й зібрані у вузол сиві коси й гострий ніс, що геть не пасував до її невеличкого, зморшкуватого обличчя. Жінка кивнула Каприкорнові головою і вийшла.

Кімната була простора. Меблів небагато: тільки довгий стіл, вісім стільців, шафа й важкий мисник. Жодної лампи, лише свічки – десятки свічок у масивних срібних свічниках. У Меґі склалося враження, немовби вони розливають у кімнаті не світло, а тіні.

– Де вона? – запитав Каприкорн, підвівся з крісла й відсунув його назад.

Меґі мимоволі відступила.

– Тільки не кажи мені, що цього разу привіз лише дівчинку.

Голос у нього був виразніший, ніж обличчя, – глухий і суворий, і Меґі зненавиділа його вже з першого слова.

– Вона в неї. У пакунку! – відповів Вогнерукий, перше ніж Меґі встигла розтулити рота. (Очі в нього, поки він говорив, неспокійно перебігали від свічки до свічки, так наче його не цікавило нічого, крім отих тремтливих племінців.) – Її батько не знав, що взяв не ту книжку. Оця його так звана подруга... – Вогнерукий показав на Елінор, – підмінила її, а він про це й не здогадувався! Мені здається, вона літерами навіть харчується. Весь будинок у неї напхот напханий книжками. Схоже, вона ліпше

почувається з ними, ніж із людьми. – Слова гарячково злітали з його вуст, немовби він намагавсь якомога скоріше позбутися їх. – Я не міг терпіти її від самого початку, але ж ви самі знаєте нашого приятеля Чарівновустого. Він завше думає про людей лише добре. Ладен довіритися самому дияволу, аби лиш той привітно йому всміхнувся...

Каприкорн сховав руки до кишень халата й зробив знак Басті.

Не встигла Меґі спам'ятатись, як той вихопив пакунок у неї з рук. Потому розгорнув його, недовіжливо зазирнув усередину, наче боявся побачити там гадюку чи ще щось таке отруйне, й нарешті дістав книжку.

Каприкорн мовчки взяв її в руки. Тієї ніжності, що з нею будь яку книжку розглядали Елінор чи Мо, Меґі на його обличчі не прочитала. Ні, на Каприкорновому обличчі не відбилося нічого, крім огиди – й полегкості.

– А ці дві нічого не знають? – Каприкорн розкрив книжку, погортав і закрив знову.

«Так, це вона», – прочитала Меґі на його обличчі. Це була та сама книжка, яку він шукав.

– Ні, вони нічого не знають. – Вогнерукий так напружено дивився у вікно, ніби там, крім чорної, як смола, ночі, можна було розгледіти ще щось. – Батько нічого дівчинці не розповів. То навіщо це робив би я?

Каприкорн кивнув головою.

– Відведи обох на задній двір! – наказав він Басті, який усе ще стояв біля нього з порожнім пластиковим мішечком у руках.

– Що це означає? – почала була Елінор, але Баста вже потяг її з Меґі до дверей.

– Це означає, що я вас, двох таких гарненьких пташок, на ніч посаджу до однієї з наших кліток, – сказав він, грубо підштовхуючи їх у спину рушницею.

– Де мій батько?! – закричала Меґі. Власний голос різко пролунав їй у вухах. – Адже тепер книжка у вас! Чого ви хочете від нього ще?

Каприкорн поволі підійшов до свічки, яку погасив Вогнерукий, торкнувся пальцем ґнотика й задивився на сажу в себе на пучці.

– Чого я хочу від твого батька? – проказав він, не обертаючись до Меґі. – Я хочу лишити його тут, більш нічого. Схоже, ти навіть не знаєш, який дивовижний хист він має. Досі Чарівновустий не бажав поставити його мені на службу, хоч як Баста намагався його вмовити. Але тепер, коли Вогнерукий привіз тебе, батько робитиме все, чого я зажадаю. В цьому я не маю сумніву.

Меґі спробувала відштовхнути Бастині руки, коли той потягся до неї, але він схопив її ззаду за шию, мов курку, якій зібрався скрутити в'язи. Елінор надалася було допомогти дівчинці, але

Баста миттю наставив жінці у груди рушницю й підштовхнув Меґі до дверей.

Коли вона обернулася ще раз, Вогнерукий стояв, спершись на великий стіл. Він дивився на неї, але тепер уже не всміхався. «Прости! – ніби промовляли його очі. – Я мусив це зробити. Потім я все поясню».

Та Меґі не хотіла ніяких пояснень. І тим більше не хотіла прощати.

– Щоб ти здох! – закричала вона, коли Баста вже витягав її з кімнати. – Щоб ти згорів! Щоб ти задихнувся у власному вогні!

Баста причинив за собою двері й, сміючись, сказав:

– Ні, ви лишень послухайте оце кошеня! Бачу, тебе треба остерігатися.

Елінор і Меґі ув'язнюють. Зрештою, всі вони опинилися в темній холодній камері, і батько нарешті розповів Меґі та Елінор, чому його звуть Чарівновустим, за якою книжкою полює Каприкорн і хто такий цей злодій. Виявляється, що батько Меґі має незвичайний дар – вичитувати в реальний світ персонажів із книжок, які читає вголос. Саме тому він ніколи не читав для Меґі. До того ж, коли з книжки в цей світ приходить якийсь персонаж, хтось обов'язково взамін із нашого світу потрапляє в оповідку. Причому відбувається це абсолютно не-свідомо. Меґі було три роки, коли батько читав уголос «Чорнильне серце», на яке полюють розбійники. Звідти він вичитав Каприкорна, Басту та Вогнерукого, але зачитав свою дружину Терезу, матір Меґі. Він ніколи не розповідав про це доньці, бо думав, що вона не повірить. Згодом Мо читав ту книжку ще багато разів, але мама не поверталася. Замість неї з'являлися книжкові персонажі, а справжні люди зникали. І Мо вирішив більше ніколи не читати вголос. Ні «Чорнильного серця», ні будь-якої іншої книжки. Тому вони часто переїжджали, рятуючись від переслідувань Каприкорна. А тепер Вогнерукий зрадив їх, спокусившись на обіцянку Каприкорна повернути його на сторінки книжки, до його родини, яку він не бачив цілих дев'ять років.

Зраджений зрадник

Це була неповторна насолода – бачити, як вогонь пожирає речі, як вони чорніють і стають чимось зовсім іншим... А найдужче йому хотілося зробити ось що: настромити на прутик ковбаску й тримати її в полум'ї перед будинком доти, доки книжки, б'ючи, мов білі голуби, крильми-сторінками, помиратимуть вогненною смертю. Доки вони злітатимуть вихором іскор, і чорний від кіптяви вітер відноситиме їх геть.

Рей Бредбері. 451° за Фаренгейтом

Незадовго до світанку лампочка, тьмяне світло якої допомогло їм перебути цю ніч, почала мигати. Мо й Елінор спали просто біля замкнених дверей, а Меґі з розплющеними очима лежала в темряві й відчувала, як із холодних стін виповзає страх. Вона

прислухалася до подиху батька й Еліно́р і мріяла лише про свічку – а також про книжку, яка прогнала б цей страх. Здавалося, він був повсюди – лиховісна безплотна істота, яка чигала лише на ту хвилину, коли лампочка погасне, й уже підкрадалася в пітьмі до Меґі, щоб схопити її своїми крижаними лапами. Меґі сіла, набрала повні груди повітря й порачкувала до батька. Потім згорнулася калачиком у нього під боком, як колись давно, коли була ще зовсім маленька, й чекала, поки вранішнє світло просочиться під двері.

На світанку прийшло двоє Каприкорнових людей...

Назад вони повели своїх бранців тим самим шляхом, яким уночі Баста пригнав на нічліг. Пласконіс ішов попереду, цапинобородий, тримаючи наготові рушницю, – позаду. Він кульгав, проте раз у раз підганяв бранців, так ніби хотів довести, що все одно ходить швидше, ніж вони.

Навіть удень Каприкорнове село мало вигляд надивовижу покинутий, і справа була не лише в багатьох порожніх будинках, які при сонячному світлі справляли ще гнітючіше враження. На вуличках не траплялася жодна жива душа, якщо не брати до уваги кількох чорних курток, як Меґі охрестила для себе Каприкорнових поплічників, та худючих хлопчаків, що бігали за ними, наче цуценята. Двічі Меґі помітила, як мимо кудись поспішала одна, потім ще одна жінка. Дітей, які б гралися чи метушилися біля мам, дівчинка взагалі не бачила – тільки коти, чорні, білі, рудувато-бурі, плямісті, смугасті, на теплих мармурових карнизах, на порогах і похилих дахах. У Каприкорновому селі панувала тиша, а те, що діялося, від людського ока було, здавалося, сховане. Не ховалися тільки чоловіки з рушницями. Вони тинялися знічев'я поміж будинками, перешіптувалися чи просто стовбичили, любовно погладжуючи свої рушниці. На відміну від приморських сіл, повз які проїздила Меґі, тут перед будинками квіти не росли. Зате на багатьох будівлях дахи позападали, а в порожніх віконницях цвіли кущі. Декотрі з них розливали такий дурманний запах, що в Меґі аж запаморочилося в голові.

Коли вони дійшли до майдану перед церквою, Меґі подумала, що ці двоє чоловіків ведуть їх знов до Каприкорна. Та вони обминули його будинок праворуч і попростували до великого церковного portalу. Скидалося на те, що вітри й негода вже давно підступно вгризалися в цегляні мури дзвіниці. Під гостроверхим дахом висів іржавий дзвін, а за якийсь метр знизу до нього тяглося хирляве деревце, насіння якого сюди заніс, мабуть, вітер і яке тепер чіплялося віттям за піщано-жовте каміння.

На церковному порталі були намальовані очі – вузькі червоні очі, а обабіч від входу стояли потворні кам'яні чорти, заввишки з людський зріст, ошкіривши зуби, мов кусючі собаки.

– Ласкаво просимо до оселі диявола! – промовив цапинобородий, насмішкувато вклонився й відчинив важкі двері.

– Облиш, Кокерелю! – grimнув на нього Пласконіс і тричі сплюнув собі під ноги на курну бруківку. – Такі жарти до добра не приводять.

Але цапинобородий лише засміявся й поплескав одного з кам'яних чортів по гладкому пузі.

– Угамуйся, Пласконосе. Ти став уже майже такий самий нестерпний, як і Баста. Ще трохи, і ти теж почепиш собі на шию смердючу кролячу лапу.

– Просто я обережний, – пробурмотів Пласконіс. – Бо всякі чутки ходять...

У церкві було напівтемно й прохолодно. Лише крізь кілька вікон високо під стелею сюди проникало вранішнє світло, малюючи бліді плями на стінах та колонах. Колись давно вони були, мабуть, сірі, як і кам'яні плити на підлозі. Але тепер у Каприкорновій церкві панував лише один колір: стіни, колони, навіть стеля – все було червоне, кольору кіноварі, як сире м'ясо чи закипіла кров, і на мить Мегі здалося, немовби вони опинилися в утробі якогось чудовиська.

В кутку біля входу стояла статуя янгола. Одне крило в нього відпало, а на друге котрийсь із Каприкорнових людей накинув свою чорну куртку. До лоба янголові хтось приставив чортові ріжки, як ото діти чіпляють їх собі на голову, йдучи на карнавал. А між ріжками все ще висів німб святого. Колись цей янгол стояв, певно, на кам'яному постаменті перед першою колоною, але згодом йому довелося поступитися місцем іншій статуї. Її бліде,

як віск, худе обличчя змучено поглядало на Мегі згори вниз. Творець цієї фігури у своєму ремеслі був мастак не великий, отож розфарбував її обличчя, мов пластикову ляльку: губи – напрочуд червоні, очі – сині, і в них не було геть нічого від того жахіття безбарвних очей, якими дивився на світ Каприкорн справжній. Зате ця статуя була щонайменше вдвічі більша від оригіналу, і кожен, хто

проходив повз неї й хотів зазирнути в її бліде обличчя, мусив закидати голову далеко назад.

– Мо, хіба так можна? – тихо запитала Мегі. – Виставляти самого себе в церкві!

– О, це дуже давній звичай! – прошепотіла їй у відповідь Еліно́р. – Статуї, що стоять у церквах, рідко зображують святих. Адже більшість із них не могли заплатити скульпторам. А в одному соборі...

Цієї миті Кокерель так грубо штовхнув Еліно́р у спину, що та мало не полетіла сторчака.

– Ступай! – гримнув він. – А на другий раз, як проходите повз нього, не забудьте вклонитися. Зрозуміло?

– Уклонитися? – Еліно́р хотіла була спинитись, але Мо хутко потяг її далі.

– Та хіба ж можна сприймати такий балаган серйозно?! – невдоволено пробурмотіла Еліно́р.

– Якщо ти негайно не вгамуєшся, – прошепотів до неї Мо, – тобі покажуть, наскільки тут усе серйозно, зрозуміла?

Еліно́р поглянула на рубець у нього на лобі й змовкла.

У Каприкорновій церкві не було лав, як це Ме́гі бачила в решті церков, – лише два довгі дерев'яні столи з лавками вздовж середнього проходу. На столах стояли брудні тарілки, кухлі з кавовою гущею, порожні хлібниці; лежали дерев'яні дошки з недоїденим сиром, ковбаса, ножі. Кілька жінок саме прибирали зі столів і лише на мить підвели погляди, коли повз них проходили Кокерель і Пласконіс із трьома бранцями, а потім одразу знов узялися за роботу. Жінки нагадали Ме́гі птахів, які повтягували голови в плечі зі страху, що їх повідрубують.

Не було в Каприкорновій церкві не лише лав, а й вітваря. Можна було тільки здогадуватися, де він колись стояв. Натомість угорі на сходах, що колись завершувалися вітварем, тепер стояло крісло – громіздке, оббите червоною матерією, з розкішним різьбленням на ніжках та бильцях. До нього вели чотири пологі сходинки. Ме́гі й сама не знала, навіщо їх полічила. Сходинки вкривав чорний килим, а на горішній, за кілька кроків од крісла, сидів навпочіпки, заглибившись у роздуми, Вогнерукий, з розкошланим, як завжди, рудуватим чубом. По його опущеній руці вгору дерся Гвін.

Коли Ме́гі, Мо й Еліно́р простували середнім проходом, Вогнерукий на мить підвів голову. Гвін уже видерся йому на плече й ошкірив свої дрібненькі й гострі, мов бите скло, зуби, так ніби помітив, як зневажливо зиркнула Ме́гі на його господаря. Тепер вона знала все: й чому Вогнерукий вважав цей світ надто стрімким і гамірним, і чому він нічого не тямив у автомобілях, і чому нерідко мав такий вигляд, немовби був десь зовсім в іншому місці. Але співчуття до нього вона, на відміну від батька, не відчувала. Рубцювате обличчя Вогнерукого лише нагадувало їй про те, що він ошукав її і заманив у біду, як ото Щуролов у казці. Він грався з нею, мов зі своїм вогнем, мов зі своїми різнобарвними м'ячиками: «Ходімо, Ме́гі! Сюди, Ме́гі! Вір мені, Ме́гі...». Як же

хотілося їй вискочити зараз на сходи й зацідити йому в пику, розквасити оті брехливі вуста...

Схоже, Вогнерукий здогадався, про що міркувала Мегі. Він уникав її погляду, не дивився й на Мо та Елінор. Натомість сягнув рукою до кишені штанів і дістав коробку сірників. Неуважно видобув одного з коробки, черкнув ним, замислено глянув на полум'я і майже лагідно торкнувся його, обпікши пучки.

Мегі відвела голову. Вона не хотіла його бачити, вона взагалі хотіла забути, що він є на світі. Ліворуч від нього, в самому низу сходів, стояли дві залізні бочки, бурі від іржі, а в них лежали складені світлі, щойно наколені поліна.

Не встигла Мегі подумати, навіщо тут дрова, як у церкві гучно пролунали кроки: середнім нефом¹ простував Баста з каністрою бензину в руках. Коли він дійшов до Кокереля й Пласконоса, ті похму-ро відступили вбік, даючи йому дорогу.

– О, бруднорукий знову грається зі своїм найкращим товаришем! – промовив Баста, підіймаючись пологими сходами.

Вогнерукий опустив сірника й підвівся.

– На ось, – сказав Баста й поставив перед ним каністру з бензином. – Ще одна іграшка. Розпали нам вогнище. Адже ти ой як це любиш!

Вогнерукий кинув догорілого сірника, якого досі тримав у пальцях, і черкнув ще одного.

– А ти? – стиха запитав він, підносячи запаленого сірника Басті до обличчя. – Ти й досі боїшся вогню, чи не так?

Баста вибив йому з рук сірника...

Якусь мить у Мегі було таке враження, наче Баста ось-ось ударить Вогнерукого, і так здавалося, вочевидьки, не лише їй. Усі погляди були звернені на тих двох. Але Вогнерукого, схоже, щось берегло. Може, і справді вогонь.

– Твоє щастя, що я недавно почистив свого ножа! – процідив крізь зуби Баста. – Але заведеш таку гру ще раз – і я виріжу на твоїй паскудній пиці кілька нових узорчиків. А з твоєї куниці замовлю собі хутряного коміра.

Гвін тихенько, але погрозливо цякнув і сховався на потилиці в господаря. Вогнерукий нахилився, підібрав з підлоги згорілі сірники й кинув їх назад до коробки.

– Так, це тебе, звичайно, потішило б, – промовив він, усе ще не дивлячись на Басту. – А навіщо розпалювати вогнище?

– Навіщо? А просто так. Про те, що має згоріти, ми подбаємо самі. Але вогонь щоб був великий і ненажерливий, а не такий приручений, з яким ти любиш гратися.

Вогнерукий узяв з підлоги каністру й повільно рушив сходами

¹ **Неф** – частина споруди, простір між рядами колон. Середній неф – простір від початку молільного залу до вівтаря.

вниз. Він уже дійшов до іржавих бочок, коли це важкі дерев'яні двері відчинилися вдруге.

Меґі обернулася. Серед червоних колон стояв Каприкорн. Кинувши мимохідь погляд на свою статую, він швидко попростував проходом. Каприкорн був у червоному костюмі – червоному, як стіни в церкві, тільки сорочка й пір'їна в лацкані піджака були чорні. За ним поспішали, наче гайвороння за папугою, добрих півдесятка його людей. Гупання їхніх кроків відлунювало, здавалось, аж під стелею.

Меґі схопила батька за руку.

– О-о, наші гості теж уже тут, – промовив Каприкорн, спинившись перед ними. – Чи добре спалося, Чарівновустий?

У нього була на диво м'яка лінія губів, майже як у жінки. Розмовляючи, він раз у раз проводив по них мізинцем, так ніби хотів їх підтягти. Губи були такі самі безбарвні, як і все його обличчя.

– Чи не люб'язно з мого боку – влаштувати тобі побачення з донечкою вже звечора? Спершу я хотів був показати її тобі сьогодні – зробити, сказати б, сюрприз. Але потім подумав: «Каприкорне, коли вже ця дівчинка сама, добровільно привезла тобі те, що ти так довго шукав, то ти, власне, – її боржник».

У руці він тримав «Чорнильне серце». Меґі помітила, як Мо прикипів поглядом до книжки. Каприкорн був високий, але Мо на кілька сантиметрів ще вищий. І Каприкорнові це було вочевидь не до вподоби. Він стояв рівний, як свічка, немовби намагаючись так надолужити ті кілька сантиметрів.

– Відпусти Еліно́р і мою доньку додому, – сказав Мо. – Нехай їдуть, а я прочитаю тобі все, що схочеш. Але спершу відпусти їх.

Про що це він каже? Меґі розгублено звела на батька очі й вигукнула:

– Ні, тату, нікуди я не поїду!

Але ніхто не звернув на неї уваги.

– Відпустити? – Каприкорн обернувся до своїх людей. – Чи ви таке чули? Навіщо це я маю робити таку дурницю, тепер, коли вони вже тут?

Чоловіки зареготали, а Каприкорн знову звернувся до Мо:

– Ти так само, як і я, добре розумієш: віднині ти робитимеш усе, що я скажу. Тепер, коли вона тут, ти, певна річ, уже не відмовишся продемонструвати нам своє мистецтво.

Мо так стис долоню Меґі, що в дівчинки аж пальці затерпли.

– А щодо цієї книжки... – Каприкорн подивився на «Чорнильне серце» з таким осудом, немовби воно могло вкусити за його бліді пальці. – Щодо цієї вкрай нудної, дурної й надто просторікуватої книжки, то можу тебе запевнити: ще раз вплутуватися в її історію я зарікся. Весь отой непотріб, оті створіння – феї, які тільки й знали, що пурхати та щебетати... Повсюди їх кишма кишило. Смерділо ху́тром і лайном, на базарному майдані під

ногами плуталися кривоногі кобольди¹, а на полюванні оті велети своїм незграбним тупанням лише відлякували дичину. Дерев

¹ **Кобольди** – добродушні домашні ду

хиди, домовики. У німецькій міфології це особливий вид ельфів, які охороняють усі підземні багатства.

перешіптуються, ставки перемовляються... Та там же, власне, не було нічого, що б мовчало! А потім оті безкінечні дороги до сусіднього міста, якщо його взагалі можна так назвати, – ні проїхати, ні пройти... Оті шляхетні, ви

ряджені, як павичі, мерзотники князі у своїх замках, смердючі селяни, такі злиденні, що з них не було чого й здерти, жебраки й волоцюги, в яких із чубів сипалися воші й блохи... Навіщо мені за всім отим шкодувати?

Каприкорн зробив знак, і один з його людей приніс велику картонну коробку. З того, як він її ніс, видно було, що коробка дуже важка. Чоловік поставив її на сірі кам'яні плити перед Каприкорном і з полегкістю зітхнув. Каприкорн передав книжку, яку Мо так довго від нього переховував, Кокерелю, а сам відкрив коробку. Вона була до самого верху заповнена книжками.

– Познаходити всі примірники мені коштувало таки величезних зусиль, – сказав Каприкорн, дістаючи з коробки дві книжки. – На вигляд вони нібито й різні, але зміст у них той самий. А те, що цю історію надрукували різними мовами, ще дужче ускладнило пошуки. Стільки різних мов у цьому світі – річ геть не потрібна. У нашому світі все було простіше, чи не так, Вогнерукий?

Той нічого не відповів. Лише стояв з каністрою бензину в руці й не зводив погляду з коробки. Каприкорн неквапом підійшов до нього й кинув обидві книжки в одну з бочок.

– Що ви робите?! – Вогнерукий хотів був дістати книжки з бочки, але Ба

ста відштовхнув його і сказав: – Їхне місце там.

Вогнерукий відступив назад і сховав каністру за спиною. Тоді Ба

ста вирвав її з його рук і глузливо промовив: – Скидається на те, що сьогодні наш вогне

дуд хоче дати погратися з вогнем іншим. Вогнерукий кинув на нього погляд, сповнений ненависті. Із застиглим обличчям спостерігав, як Каприкорнові люди заходилися вкидати книжки одну по одній у бочки. Понад два десятки примірників «Чорного серця» опинилися зрештою на складених дровах – сторінки розтріпані, палітурки розхристані, мов зламані крила...

– А знаєш, що в нашому колишньому світі раз у раз доводило мене до сказу? – мовив Каприкорн до Вогнерукого, беручи в Ба

Я знаю, тебе гнітить нудьга за добрими давніми часами, тобі бракує отих твоїх подружок, які пурхали й щебетали довкола тебе. Але я за всім отим і сльози не зроню. Цей світ влаштовано краще, багато краще, ніж той, яким ми мусили стільки років удовольнятися!

Вогнерукий, здавалося, не чув жодного слова з того, про що йому казав Каприкорн. Він не зводив погляду зі смердючого бензину, що виливався з каністри на книжки. Сторінки вбирали його так спрагло, немовби вітали власну загибель.

– Звідки всі ці книжки взялися? – нарешті промовив Вогнерукий, затинаячись. – Ти ж бо завше мені казав, нібито лишався тільки один примірник – той, що в Чарівновустого...

– Атож, щось таке я тобі справді казав. – Каприкорн сягнув рукою до кишені штанів. – Легковірний ти чоловік, Вогнерукий! Розказувати тобі побрехеньки – просто насолода. Твоя простодушність мене завжди вражала, хоч ти, зрештою, й сам великий мастак збрехати. Але ти надто легко віриш у те, в що хочеш вірити, ось у чім річ. А тепер можеш повірити й мені: оце... – він постукав пальцем по стосу книжок, просякних бензином, – і справді останні примірники нашої чорнильної батьківщини. Баста й решта моїх хлопців згаяли роки, щоб відкопати їх в отих жалюгідних публічних бібліотеках та букіністичних крамницях.

Вогнерукий дивився на книжки так, як той, хто вмирає від спраги, дивиться на останню склянку води.

– Ти їх спалиш! – проказав, затинаячись, він. – Але ж ти обіцяв перенести мене назад, якщо я дістану тобі книжку Чарівновустого. За це я сказав тобі, де він переховується, за це я привіз сюди його доньку...

Каприкорн лише стеноу плечима й узяв у Кокереля з рук книжку – ту саму, в блідо-зеленій палітурці, книжку, яку Меґі з Елінор з такою готовністю йому віддали, через яку він наказав привезти сюди Мо й задля якої Вогнерукий усіх їх зрадив.

– Якби мені було вигідно, я пообіцяв би тобі й місяць із неба, – промовив Каприкорн і з пісною міною кинув «Чорнильне серце» на стос його побратимів. – Я люблю роздавати обіцянки, а надто такі, яких не можу дотримати....

– Залиш одну мені, Каприкорне, тільки одну! – вигукнув Мо; і аж тепер Меґі збагнула, що батько хотів допомогти не Вогнерукому – йому йшлося про те, щоб зберегти книжку. – Обіцяю тобі не читати з неї вголос жодного речення, де трапляється твоє ім'я!

– Книжку? Тобі? – здивувався Каприкорн. – Ти що, з глузду з'їхав? Якби я кому-небудь її й віддав, то тільки не тобі. А що, як одного дня ти не втримаєш на прив'язі свого язика і я знов опинюся в отій безглуздій історії? Ні вже, дякую!

– Дурниці! – вигукнув Мо. – Скільки тобі казати: я не зміг би повернути тебе в книжку, навіть якби хотів. Запитай Вогнерукого,

я йому тисячу разів пояснював. Я й сам не розумію, як і коли це стається, повір же мені нарешті!

У відповідь Каприкорн лише всміхнувся.

– Мені шкода, Чарівновустий, але я нікому не вірю взагалі, і ти міг би втямити це вже давно. Коли нам вигідно, ми всі просто брешемо.

По цих словах він клацнув запальничкою і підніс її до однієї з книжок. Від бензину сторінки стали майже прозорі, мов пергамент, і тієї ж миті спалахнули. Навіть цупка, обтягнена тканиною палітурка враз загорілася й почорніла.

Коли жертвою вогню стала третя книжка, Вогнерукий так копнув ногою Пласконоса в коліно, що той скрикнув від болю й розтис руки. Спритний, як його куниця, Вогнерукий кинувся до бочок. Не вагаючись, він запустив руку у вогонь, однак книжка, яку йому пощастило вихопити, вже палахкотіла, мов смолоскип. Вогнерукий кинув її на підлогу й сягнув рукою – цього разу вже другою – в бочку ще раз. Але цієї миті Пласконіс знов ухопив його за комір і так трусонув, що бідолаха мало не задихнувся.

– Ви тільки погляньте на цього божевільного! – збиткувався Баста, поки Вогнерукий, скривившись від болю, розглядав свої пальці. – Чи мені хто небудь пояснить, за чим він так шкодує? Може, за отими потворними моховими бабцями на базарному майдані, які не тямалися від захвату, коли він підкидав свої м'ячики? Чи за брудними лігвищами, де він тулився вкупі з рештою волоцюг? Чорт забирай, та там смерділо ще гірше, ніж у його заплічнику, де він тягає за собою оту смердючу куницю!

Каприкорнові люди реготали, а книжки тим часом поволі оберталися на попіл. У порожній церкві й досі тхнуло бензином, від його їдкого запаху Меґі аж закашлялася. Мо обійняв її за плечі, немовби захищаючи, так наче Баста погрожував не йому, а їй. Але хто міг захистити його самого?

Елінор поглядала на шию Мо так стурбовано, ніби потерпала, що Бастин ніж лишив там кривавий слід.

– Ці типи геть показалися! – прошепотіла вона. – Адже ти, певна річ, знаєш цей вислів: «Там, де сплячуть книжки, невдовзі горітимуть і люди». Що, як на такій купі дров наступними виявимося ми?

Баста повернув голову в бік Елінор, так ніби почув її слова. Він зміряв жінку глузливим поглядом і поцілував лезо свого ножа. Елінор змовкла, ніби проковтнувши язика.

Каприкорн дістав з кишені штанів білосніжну носову хустинку й заходився так ретельно витирати руки, ніби хотів стерти з них навіть згадку про «Чорнильне серце».

– Гаразд, із цим ми нарешті покінчили, – промовив він, кинувши останній погляд на попіл, з якого ще вився димок. Потім із самовдоволеною міною піднявся сходами до крісла, що стояло

замість вівтаря. Глибоко зітхнувши, вмовився на ясно-червоні подушки. – Вогнерукий, нехай Мортала на кухні полікує тобі руки! – наказав він змученим голосом. – Бо без рук ти справді ні до чого не здатний.

Вогнерукий довго дивився на Мо, нарешті послухався наказу. Похнюпивши голову, невпевнено рушив повз Каприкорнових людей до виходу. Його шлях здавався безкінечно довгим. Коли Вогнерукий розчахнув двері, на коротку мить блиснуло сліпучо-яскраве сонячне світло. Потім двері за ним причинились, і Меґі, Мо й Елінор лишилися самі з Каприкорном та його людьми, із запахом бензину й горілого паперу.

– А тепер перейдімо до тебе, Чарівновустий! – сказав Каприкорн і випростав ноги, взуті в чорні черевики. Задоволено оглянувши лискучу шкіру, він змахнув з носака черевика обвуглений папір. – Досі я, Баста й цей сіромаха Вогнерукий були єдиним доказом того, що ти вмієш вичитувати з-поміж невеличких чорних літер просто-таки дивовижу. Сам ти, схоже, не дуже в захваті від свого хисту, якщо вірити твоїм словам. Але я їм, як уже й казав, не вірю. Навпаки, я гадаю, що ти – великий мастак у своєму ділі, й жду не діждуся, коли ти нарешті надаси нам нові підтвердження свого мистецтва. Кокерелю! – Голос його лунав роздратовано. – Де той читець? Хіба я не казав привести його сюди?

Кокерель нервово посмикав свою цапину бороду й пробелькотів:

– Та він саме добирав книжки. Але зараз я його приведу. – І, поквавпно вклонившись, закульгав з церкви.

Каприкорн задудонів пальцями по бильцю крісла.

– Ти, звісно, вже чув, що, поки ти так спритно переховувався від мене, я мусив удаватися до послуг іншого читця, – звернувся він до Мо. – Я знайшов його п'ять років тому. Але він страшенний халтурник. Ти лишень поглянь на обличчя Пласконоса.

Пласконіс, коли всі погляди звернулися в його бік, знічено похнюпив голову.

– І те, що Кокерель накульгує, – справа теж його рук, – вів далі Каприкорн. – А побачив би ти дівчат, яких він повичитував мені зі своїх книжок! Такі й у лиховісному сні не присняться! Кінець кінцем я звелів йому читати вголос лише задля того, щоб потішитися його виродками, а людей собі я вишукую в цьому світі. Просто беру їх на службу, поки вони ще молоді. Майже в кожному селі є хлопчик-сирота, який любить гратися з вогнем. – Усміхаючись, він задоволено розглядав свої нігті. – Я дав завдання читцеві підібрати для тебе кілька добрих книжок. На книжках цей бідолаха таки знається, він живе в них, мов один з отих блідих черв'яків, які живляться папером.

– Он як?! І що ж я маю вичитати тобі з його книжок? – У голосі Мо вчувалася гіркота. – Кілька чудовиськ, кілька недолюдків на додачу до оцих?.. – Він кивнув головою в бік Басти.

– Заради Бога, не підказуй йому таких ідей! – прошепотіла Елінор, кинувши стривожений погляд на Каприкорна.

Але той лише струснув зі штанів рештки попелу й усміхнувся.

– Ні, дякую, Чарівновустий, – промовив він. – Людей у мене досить. А щодо чудовиськ, то до них ми повернемося, можливо, згодом. Досі нам цілком вистачало собак, що їх видресировав Баста, а також змії, які водяться в цих місцях. З них виходять чудові смертельні подарунки. Ні, Чарівновустий, сьогодні я хочу випробувати твоє мистецтво лише на одне: на золото. Я безнадійно жадібний до грошей. Мої люди справді докладають усіх зусиль, аби витиснути з цієї місцевості все, що можна.

Почувши ці Каприкорнові слова, Баста любовно погладив свого ножа.

– Але цього замало, щоб скупити всі прекрасні речі, які тільки є у вашому безмежному світі, – провадив Каприкорн. – У ньому так багато сторінок, Чарівновустий, так безмежно багато сторінок!.. І на кожній мені страшенно хочеться лишити своє ім'я!

– І якими ж літерами ти маєш намір його писати? – поцікавився Мо. – Чи, може, Баста вирізатиме його на папері ножем?

– Ні, Баста писати не вміє, – незворушно відповів Каприкорн. – З моїх людей ніхто не вміє ні читати, ні писати. Я їм заборонив. Лише я навчився цього в однієї з моїх служниць. Повір, я навіть маю змогу позначити цей світ своєю печаткою! А коли мені треба що-небудь написати, за мене це робить мій читець.

Церковні двері відчинилися, немовби за ними Кокерель тільки й очікував на ці слова. Чоловік, якого він привів, увібгав голову в плечі й ступав за своїм супутником, не дивлячись ні праворуч, ні ліворуч. Він був невеличкий, худенький і аж ніяк не старший від Мо, але горбився, мов старий дід, і, коли йшов, розмахував руками й ногами так, ніби не знав, що з ними робити. Він був в окулярах, які, не спиняючись, раз у раз нервово поправляв; оправа на перенісці була обмотана скотчем (мабуть, вона там уже не раз ламалася). Лівою рукою чоловік притискав до грудей стос книжок так міцно, немовби вони оберігали його від поглядів, спрямованих на нього зусібіч, а також від цього лиховісного місця, куди його привели силоміць.

Коли ці двоє нарешті дісталися до сходів, Кокерель штурхонув свого підопічного ліктем під бік, і той так покwapно вклонився, що дві книжки випали в нього на підлогу. Він хутко підхопив їх і вклонився перед Каприкорном ще раз.

– Ми вже чекаємо на тебе, Даріусе! – сказав Каприкорн. – Сподіваюся, ти знайшов те, що я тобі загадав?

– Авжеж, авжеж! – пробелькотів Даріус, звівши на Мо майже святобливий погляд. – Це він?

– Так. Покажи йому книжки, які ти дібрав.

Даріус кивнув головою і знов уклонився – цього разу в бік Мо.

– Усе це – історії, в яких ідеться про великі скарби, – забелькотів він. – Познаходити їх було не так легко, як я собі гадав. Зрештою... – в його голосі пролунав легенький, ледве відчутний докір, – в цьому селі книжок не дуже багато, і хоч скільки я нагадую, нових мені не приносять, а якщо й приносять, то вони ні на що не придатні. Одне слово... ось вони. Гадаю, моїм вибором ти будеш усе ж таки задоволений. – Він став перед Мо навколішки й заходився розкладати книжки на кам'яних плитах – одну побіля одної, щоб Мо міг прочитати всі назви.

Уже від першої в Меґі зацеміло серце. «Острів скарбів». Вона стривожено перевела погляд на батька. «Тільки не це! – промайнуло в неї. – Тільки не це, Мо!» Але батько вже тримав у руках іншу книжку – «Тисяча і одна ніч».

– Гадаю, це те, що треба, – промовив він. – Тут неодмінно буде багато золота. Але кажу тобі ще раз: я не знаю, що з цього вийде. Коли я щось задумаю, мені те не вдається. Я знаю, ви тут усі маєте мене за чародія, але я – не чародій. Усі чари – у книжках, а як вони діють, я знаю не більше, ніж ти чи будь-хто з твоїх людей.

Каприкорн відкинувся в кріслі й без будь-якого виразу на обличчі подивися на Мо.

– Скільки ще ти торочитимеш мені свою казочку, Чарівновустий? – знуджено промовив він. – Тороч мені про це скільки завгодно, а я все одно не повірю. У світі, двері до якого сьогодні ми остаточно зачинили, я іноді мав справу з чародіями й чаклунками, і мені дуже часто доводилося воювати з їхньою впертістю. Баста вже досить переконливо показав тобі, як ми зазвичай ламаємо впертість. Але в твоєму випадку вдаватися до таких болісних методів, гадаю, не доведеться. Тим більше тепер, коли в нас гостіє твоя донька. – І Каприкорн кинув короткий погляд на Басту.

Мо хотів був утримати Меґі, але Баста виявився спритнішим. Він потяг дівчинку до себе й схопив її ззаду за шию.

– Від сьогодні, Чарівновустий, – повів далі Каприкорн, і голос його лунав так само байдуже, ніби він говорив про погоду, – Баста стане особистою тінню твоєї доньки. Це надійно вбереже її від змії та кусючих собак, але аж ніяк, звісно, не від самого Басти, який буде з нею люб'язний лише доти, доки я йому про це казатиму. А це, знову ж таки, залежатиме від того, наскільки я буду задоволений твоїми послугами. Чи зрозуміло я висловивсь?

Мо звів погляд на Каприкорна, потім на Меґі. Дівчинка доклала всіх зусиль, щоб не мати наляканого вигляду. Нехай Мо переконається, що за неї тривожитися не треба, – зрештою, брехати вона завжди вміла куди краще, ніж він. Але цього разу в її брехню батько не повірив. Він знав, що її страх анітрохи не менший від того, який вона прочитала в його очах...

– Гаразд, – нарешті стомленим голосом порушив тишу Мо. – Я тобі читатиму вголос. Але Меґі з Елінор щоб не слухали.

Меґі добре знала, про що подумав батько. Він подумав про матір і про те, хто може зникнути цього разу.

– Ще чого! Вони, певна річ, залишаться тут. – Голос у Каприкорна лунав уже не так байдуже. – І ти почнеш негайно, поки ота книжка у тебе в руках не розсипалася на порошок.

Мо вчитав з «Острова скарбів» багато золота. Далі за наказом Каприкорна Мо став читати «Тисячу і одну ніч». Він вчитав хлопчика Фаріда, натомість зник один із людей Каприкорна. Тоді Каприкорн сказав, що це лише іспит, у нього є ще один примірник «Чорнильного серця», і завтра звідти Мортимер має вчитати одного його давнього товариша. Вночі Вогнерукий зміг вибратися і відчинив дверцята клітки, випустив полонених, щоб вони змогли утекти разом із ним. Еліно́р дала Мо адресу Феноліо, автора «Чорнильного серця». У нього могло бути кілька примірників книжки.

Мо з донькою знайшли автора «Чорнильного серця» Феноліо, але в нього викрали усі примірники книги, навіть рукописи. Книжка живе в його пам'яті, і він погодився написати бажане для них продовження історії, щоб Меґі з батьком зачитали Каприкорна назад і врятували Терезу. Розлючений Каприкорн послав своїх людей спалити бібліотеку Еліно́р. Баста, поплічник Каприкорна, обшукав усі навколишні села і натрапив на слід утікачів.

Він узяв письменника Феноліо та Меґі в заручники, сподіваючись, що Мортимер прийде рятувати доньку. Вогнерукий тим часом стежив за маєтком Каприкорна, ховаючись у розвалені будинку. Він сподівався викрасти книжку і почав спілкуватися з німою служницею Каприкорна Резою. Це була дружина Мортимера. Даріус вчитав її назад із книжки, але через його невправність жінка втратила дар мови. Каприкорн захотів зустрітися з Феноліо, а той розповів його таємницю. Каприкорнів батько був не знатною особою, а простим ковалем. Він бив сина за вияв співчуття, за сльози; бив щоразу, коли малий казав: «Я не можу» або «У мене не виходить». «Усьому голова – сила! – повчав хлопчика батько. – Правила завше встановлює той, хто дужчий, лише він, отож постарайся бути тим, хто їх встановлює». Каприкорнова мати Сорока теж щодня товмачила синові, що колись він стане найдужчим з-поміж усіх. Була вона не принцеса, а проста служниця із зашкарубленими руками. Мати Сорока тінню снувала за сином навіть тоді, коли він уже почав її соромитись і вигадав собі нову матір і нового батька. Лиха матір була в захваті від його жорстокості, їй подобалося бачити, як він нагонить на людей страх. Вона любила його серце – чорне, як чорнило. Бо в Каприкорна не серце, а камінь, чорний камінь, а співчуття в ньому не більше, ніж у шматку вугілля.

Згодом виявилося, що не тільки Мо уміє оживляти слова. Меґі у в'язниці вчитала з книжки про Пітера Пена маленьку фею. Каприкорну стало про це відомо, і Меґі за його наказом вчитала олов'яного солдати́ка. Він вирішив, що дівчина вчитав йому Привида, створеного з попелу жертв Каприкорна. Смертельним був навіть доторк його пальців, навіть його подих. Каприкорн призначив день, коли Меґі вчитав Привида, щоб той стратив Вогнерукого та Резу. Меґі

здогадалася, що Реза – це її мати. Разом із Феноліо вони втілюють у життя ідею Мо. Феноліо пише інше закінчення книги, яке Меґі має прочитати. Фарід і Мо у вечір страсти мають відволікти увагу людей Каприкорна, підпаливши його будинок і церкву.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть епіграф до твору з вірша Пауля Целана. Як ви розумієте метафору слова, що обертається на попіл?
2. Чому Мортимер і його донька Меґі часто змінюють місце проживання? Як це впливає на життя дівчинки? Чи є у неї друзі? Які?
3. Розкрийте, яким є ставлення героїв твору до книжок. Наведіть приклади з тексту. Оформіть результати у спільний постер, плакат чи логічну схему.
4. Як у романі розкрито тему «оживлення» книжки? Зіставте образи Даріуса і Мортимера. Чому в цих героїв, які можуть оживляти прочитані сторінки, виходять такі різні результати?
5. Чому всім персонажам твору потрібна книжка «Чорнильне серце»? Розкажіть про це від імені одного з них.
6. Як у романі зображено зіткнення сил добра і зла? Поміркуйте, чому Каприкорн вирішив, що в реальному світі у нього більше можливостей. Чому він вимушений «вичитувати» лиходіїв зі сторінок книжок?
7. Як у романі поєднано реальний і уявний світи? Що є містком між цими світами?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

8. Прочитайте роман, укладіть «сюжетний ланцюжок» твору.
9. Перекажіть основні епізоди твору. Використовуйте різні види переказу: стислий, вибірковий, зі зміною особи оповідача (від імені одного з персонажів).
10. Уявіть, що ви маєте здатність «оживляти» книжки. Яку книжку ви б прочитали? Що б захотіли «вичитати» з неї? Напишіть про це невелике есе.

Зрада, довгий язик і дурний розум

І тоді він сказав:

– Я помру, годі й сумніватися. Порятунку з цієї тісної в'язниці немає!

Казка про Алі-Бабу й сорок розбійників

На думку самої Елінор, трималася вона досить мужньо. Хоча все ще не знала, що на неї очікує, а її небога, навіть якщо й знала про це більше, однаково мовчала. Проте сумніву не було: добром це не скінчиться.

Тере́за також не зробила приємності чорним курткам, які прийшли по неї до склепу: її сліз вони не побачили. А проклинати чи сваритися вона все одно вже не могла. Голосу жінка позбулася, як зношеного одягу. На щастя, в неї лишилися принаймні оті два клаптики паперу – пожмакані, заяложені, надто маленькі, щоб умістити всі слова, які набралися за дев'ять років. І все ж це було краще, аніж нічого. Вона від краю до краю заповнила їх малесенькими літерами, отож не зосталося вже місця для жодного слова. Про те, що з нею було, чого вона зазнала, Тереза розповідати не хотіла й лише нетерпляче відмахувалася, коли Еліно́р пошепки її про це розпитувала. Ні, ставити запитання вона хотіла сама – десятки, сотні запитань про доньку, про чоловіка... І Еліно́р пошепки відповідала на них – тихенько тихенько, на самісіньке вушко...

А ось Ба́ста тримався погано. Ще в склепі вони, поглядаючи на нього, щоразу бачили, як його пальці з побілілими під засмаглою шкірою кісточками щосили стискають ґрати. Яко́сь Еліно́р навіть здалося, що він плаче, та коли їх вивели з камер, його обличчя було застигле, наче в мерця. А коли їх посадили в оцю огидну клітку, він сів навпочіпки в кутку й заляк, мов лялька, з якою вже ніхто не хоче гратися...

Коли на довгих лавах уже не зосталося жодного вільного місця, з'явився Каприко́рн... Аж перед кліткою, де сиділи в'язні, він уповільнив ходу і зміряв кожного з трьох коротким, самовдоволенням поглядом. У Ба́сті на мить прокинулося життя. Побачивши, що його давній володар і повелитель затримався біля клітки, він підвів голову й подивився на Каприко́рна благально, мов собака, що просить у господаря прощення. Але Каприко́рн рушив далі, не вронивши жодного слова. Коли він опустився в своє чорне шкіряне крісло, за спиною в нього став, широко розставивши ноги, Кокерель. Очевидячки, новим Каприко́рновим улюбленцем тепер був він.

– О Господи, та чого ти на нього так витріщаєшся! – гримнула Еліно́р на Ба́сту, побачивши, що той усе ще не зводить очей з Каприко́рна. – Адже він збирається згодувати тебе чудовиську, як муху жабі. Ти хоч би обурився, чи що! Ти ж бо завжди тільки й знав, що всім погрожувати: «Відріжу тобі язика! Пошаткую тебе, як капусту!». Де ж вони тепер, оці твої погрози?

Але Ба́ста лиш похнюпив голову й знову втупився собі під ноги. Цієї хвилини він здавався Еліно́р порожньою устричною мушлею, з якої висмоктали тіло й життя.

Коли Каприко́рн сів і стихла музика, яка весь цей час гриміла на майданчику, привели Ме́гі. На неї нацупили якусь жахливу сукню, але голову дівчинка тримала високо, й стара бабенція, яку тут усі називали просто Сорокою, лише коштом великих зусиль витягла її на поміст, що його чорні куртки спорудили

посеред футбольного поля. На помості не було нічого, крім стільця, який мав такий самотній і випадковий вигляд, немовби його там хтось забув. Шибениця із зашморгом була б тут, як здалося Еліно́р, навіть доречнішою. Коли Сорока тягла Ме́гі дерев'яними сходами нагору, дівчинка повернула голову в бік Еліно́р і Терези.

– Вітаю, серденько! – гукнула Еліно́р, перехопивши зляканий погляд Ме́гі. – Не тривожся, я прийшла просто тому, що хотіла неодмінно послухати, як ти читаєш!..

Еліно́р хотіла порівняти Ме́гі з одним із героїв якої-небудь книжки, але всі герої, котрі спадали їй на думку, були чоловіки, а крім того, жоден із них своєю хоробрістю не міг позмагатися з цією дівчинкою, що, гордо випроставшись і вперто випнувши підборіддя, дивилася з помосту на Каприкорнових людей.

Сорока привела з собою не лише Ме́гі, а й якогось старого чоловіка. «Мабуть, це той, – подумала Еліно́р, – через кого на наші голови впало стільки лиха, – Феноліо. Це він, певно, придумав Каприкорна, Басту й усю цю сволоту, зокрема й оте чудовисько, яке сьогодні вночі вкоротить мені віку». Еліно́р завжди вище цінувала книжки, ніж самих письменників, отож коли Пласконіс вів старого повз клітку, зміряла його не вельми доброзичливим поглядом...

– Більшості з вас, – гучно почав Каприкорн, – немає потреби пояснювати, за що мають зазнати кари ці троє в'язнів! Решті, гадаю, досить буде сказати, що йдеться про зраду, довгий язик і дурний розум. Можна, звісно, сперечатися, чи дурний розум – це злочин, який заслуговує на смертельну покару. Я вважаю, що так, бо може призвести до тих самих наслідків, що й зрада!

Після цих слів на лавах зчинилося сум'яття. Еліно́р спершу подумала була, що його викликала Каприкорнова заява, та наступної миті й вона почула дзвін. На його тривожне бемкання серед ночі підвів голову навіть Баста. На знак Каприкорна Пласконіс підкликав до себе п'ятьох чорних курток і кудись із ними подався... Та Каприкорн підніс руку й поклав край гомону, що вже знявся.

– Нічого не сталося! – крикнув він так гучно й різко, що вмить знову стало тихо. – Просто пожежа, ото й усе. А на пожежах ми з вами, зрештою, розуміємось, чи не так?

Отже, вони своє діло зробили! Еліно́р так прикусила губу, що стало аж боляче. Мортимер із хлопчиною влаштували пожежу. Диму над дахами поки що не видно було, й за кілька хвилин усі заспокоїлись і обернулися знов до Каприкорна, який саме розводився про зраду, лицемірство, дисципліну й злочинну недбалість. Проте Еліно́р слухала його вже лише краєм вуха. Вона раз у раз оглядалась на село, хоч і усвідомлювала, що чинить нерозважливо.

– Та годі вже про цих в'язнів! – вигукнув Каприкорн. – Переїдімо до тих, кому пощастило втекти.

Кокерель узяв торбу, що лежала за кріслом, і подав Каприкорнові. Той, усміхаючись, сягнув до неї рукою і щось дістав. То був клопоть тканини – чи то від сорочки, чи то від сукні – подертий і закривавлений.

– Вони мертві! – проголосив Каприкорн. – Певна річ, я хотів би побачити їх тут, але вони спробували втекти, і обох, на жаль, довелося пристрелити. А втім, отого зрадника вогнедува, якого майже всі ви знали, й не шкода, а після Чарівновустого, на щастя, лишилася донька, яка успадкувала його хист.

Тереза звела погляд на Елінор – погляд, в якому застиг жах.

– Він бреше! – прошепотіла Елінор, хоч і сама не могла відірвати очей від закривавленої шматини. – Він скористався моєю вигадкою! То не кров, то фарба, звичайна фарба...

Каприкорн почепив закривавлену шматину на бильце свого крісла. «Цю ганчірку я вже десь бачила, – твердила подумки Елінор. – Десь я її вже бачила... Ні, вони не загинули! А то хто ж улаштував пожежу?» – «Сірнікоїд!» – прошепотів їй внутрішній голос, але вона не стала його слухати. Ні, ця історія має завершитися щасливо. Інакше просто не може бути! Історій з нещасливим кінцем вона ніколи не любила.

Привид

Небо моє мідне земля залізна
Місяць мій – кавалок глини
Чума – моє сонце
Спекотне ополудні
І подих смерті
Вночі.

*Вільям Блейк.
Друга елегія Еніона*

У книжках часто пишуть про гарячу ненависть. Однак на Каприкорновому святі Мері збагнула, що насправді ненависть холодна, як крижана рука, що хапає за серце й притискає його до ребер. Від ненависті її проймало морозом, хоч м'яке нічне повітря горнулося до неї, немов бажаючи переконати, що світ ще не запався, він добрий, попри оту закривавлену ганчірку, на яку Каприкорн, посміхаючись, щойно поклав свою унізану перснями руку.

– Гаразд, годі про це! – вигукнув він. – Перейдімо до того, задля чого ми тут, власне, зібралися. Сьогодні ми маємо намір не лише покарати кількох зрадників, але й відсвяткувати зустріч з одним давнім товаришем. Дехто з вас його ще, мабуть, пригадує, а решта, коли один раз побачать, уже ніколи його – це я вам обіцяю! – не забудуть.

Худе Кокерелеве обличчя скривилося в болісній посмішці. Майбутня зустріч його вочевидь не дуже тішила. Після Капри-

корнових слів страх відбився й на декотрих інших обличчях.

– Отож послухаймо, що нам прочитають. – Каприкорн відкинувся в кріслі й кивнув головою Сороці.

Мортола плеснула в долоні, й через майданчик до неї поквипався Даріус із шабатуркою в руках – з тією самою, яку Меґі напередодні бачила в Сорочиній кімнаті. Даріус вочевидь знав, що в тій шабатурці. Коли він відчинив її і, покірно схиливши голову, подав Сороці, риси обличчя в нього загострилися ще дужче. Гадючки, певно, дрімали, бо цього разу Мортола дістала їх, не вдягаючи рукавичку. Вона навіть перекинула їх собі через плече, поки добувала із шабатурки книжку. Потому обережно, мов коштовну прикрасу, поклала гадючок на місце, опустила накривку й повернула шабатурку Даріусові. Той лишився стояти на помості, обличчя в нього було збентежене. Меґі впіймала на собі його співчутливий погляд, коли Сорока посадила її на стілець і поклала їй на коліна книжку.

І ось він знов перед нею, цей бідолашний томик у яскравому паперовому вбранні. Цікаво, якого кольору палітурка під суперобкладинкою? Меґі обережно відгорнула її пальцем і побачила темно-червону тканину – червону, як полум'я навколо чорного серця. Усе, що сталось, почалося зі сторінок цієї книжки, і тепер порятунку можна було сподіватися лише від її автора. Меґі провела рукою по обкладинці, як робила щоразу, перше ніж розгорнути книжку. Робити так вона навчилася в Мо. Цей рух дівчинка пам'ятала від самого дитинства – як батько брав до рук книжку, як лагідно проводив рукою по обкладинці й нарешті відгортав її, немовби відкривав скриньку, вщерть наповнену небаченими скарбами. Бувало, звичайно, й так, що під обкладинкою очікуваних див не виявлялося. Тоді таку книжку згортали, розчаровані тим, що очікування не справдилися. Але «Чорнильне серце» не таке. Погані книжки не оживають. Вогнерукого, ба навіть Басти у них нема.

– Я маю тобі щось сказати!

Сукня в Сороки пахла лавандою. У цьому запаху Меґі відчула загрозу.

– Якщо не зробиш того, навіщо тебе сюди привели, якщо тобі спаде на думку зумисне обмовитись чи перекрутити слова так, що гість, якого жде Каприкорн, не прийде, то Кокерель... – Мортола нахилилася до Меґі так низько, що дівчинка відчула в себе на щоці її подих, – переріже отому старому горлянку. Може, Каприкорн і не віддасть такого наказу: він бо вірить усім побрехенькам цього старого. Але я їм не вірю, і Кокерель зробить те, що йому скажу я. Ти мене зрозуміла, янголятко? – Вона вщипнула Меґі кістлявими пальцями за щоку...

Меґі відчувала, як об шкіру під рукавом треться схований папірець. Коли вона гортала книжку, власні руки здавалися їй

чужими. Місце, звідки їй належало читати, цього разу було позначене вже не загнутим ріжком. Між сторінками там лежала закладка, чорна, як обвуглена тріска.

«Відкинеш коси з чола, – нагадував їй Феноліо. – Це буде для мене знак».

Та щойно вона піднесла ліву руку, як на лавах знову знялася тривога. Повернувся Пласконіс, усе його обличчя було в сажі. Він покvapно підійшов до Каприкорна й щось прошепотів тому на вухо. Каприкорн насупився і поглянув у бік села. Поряд із дзвіницею Меґі помітила два стовпи диму, що блідими клубами здіймалися в небо...

– Чого повитріщалися?! – у Каприкорновому голосі лунало вже неприховане роздратування. – Чи ніколи не бачили? Трохи диму, кілька язиків полум'я... То й що? Чи, може, хочете зіпсувати цим собі свято? Вогонь – найліпший наш товариш, невже ви забули?!

Меґі бачила, як обличчя на лавах нерішуче знов обертаються до неї. Цієї миті вона почула ім'я – Вогнерукий. Його вигукнув жіночий голос.

– Що там таке? – Каприкорнів голос пролунав так різко, що Даріус мало не випустив з рук шабатурку з гадючками. – Ніякого Вогнерукого більш немає! Він лежить десь серед пагорбів із землею в роті й зі своєю кунцею на грудях. Я не бажаю більше чути його ім'я! Ми про нього забули, так ніби його ніколи й не було.

– Неправда! – Голос Меґі прокотився над майданчиком так гучно, що вона й сама злякалася. – Він тут! – Вона підняла книжку над головою. – Робіть йому що завгодно, а він тут! Кожний, хто прочитає цю книжку, почує його голос і сміх, навіть побачить його самого і як він видуває вогонь.

На порожньому футбольному полі запала тиша – мертва тиша. Лише кілька пар ніг неспокійно човгали по рудій жужелиці. І раптом Меґі почула в себе за спиною дивний звук. Там щось цокало, так ніби годинник, тільки справжній годинник цокляє трохи інакше. Скидалося на те, що хтось цмокав язиком, імітуючи цокання годинника: тік-так, тік-так, тік-так. Звук долинав з боку автомашин, що стояли за дротяною огорожею й сліпуче світили фарами Меґі в очі. Вона не втрималася й озирнулась, не зважаючи на Сороку й недовірливі погляди, спрямовані на неї від лав. За цей свій безглуздий вчинок дівчинка ладна була дати собі ляпаса. Що, коли ще хтось помітив оту худеньку постать, яка на хвильку виглянула з-за машин і хутко сховалася знов? Та, схоже, ніхто нічого не побачив, як не почув і того цокання...

Так, батько знав, що вона впізнає цокання, з яким Пітер Пен пробрався на Гакове судно, щоб урятувати Венді. Кращого умовного знаку для неї годі було й придумати.

«Венді! – промайнуло в Меґі. – Що там було далі?» На мить

дівчинка мало не забула, де вона. Але Сорока хутко їй про це нагадала. Стара просто дала їй запотиличника.

– Та починай уже нарешті, маленька відьмочко! – просичала вона.

І Мегі послухалася.

Вона покvapно відсунула вбік чорну закладку. Так, зволікати не можна, треба читати, поки Мо не зробив якої-небудь дурниці. Адже він навіть не здогадується, що вони з Феноліо замислили.

– Зараз почну, тільки нехай ніхто мені не заважає! – крикнула Мегі. – Ніхто! Зрозуміли? – А сама подумала: «Будь ласочка, нічого не роби!».

Дехто з тих Каприкорнових людей, котрі лишилися, зайшовся сміхом. Але Каприкорн відкинувся на спинку крісла й очікувально згорнув руки на грудях.

– Атож, затямте собі, що сказала ця малявка! – вигукнув він. – Хто їй заважатиме, той першим дістанеться Привидові на розминку!

Мегі стромила два пальці під рукав. Ось воно – те, що написав Феноліо. Вона звела очі на Сороку й гучно промовила:

– Мені заважає вона! Я не можу читати, коли вона стоїть у мене над душею!

Каприкорн нетерпляче махнув Сороці рукою. Жінка скривила таку міну, немовби він примусив її відкусити мило, однак усе ж відступила знехотя кроків на два три назад. Для Мегі досить було й цього.

Дівчинка піднесла руку й відкинула з чола пасмо кіс.

Знак для Феноліо.

Він тієї ж миті розпочав свою виставу.

– Ні! Ні! Ні! Вона не читатиме! – вигукнув старий і, перше ніж Кокерель устиг його стримати, ступив до Каприкорна. – Я цього не допущу! Цю історію придумав я, і книжку я написав не для того, щоб її використовували для знущання і вбивств!

Кокерель спробував затулити йому долонею рота, але Феноліо вкусив його за пальці й вивернувся так спритно, що Мегі цього від старого чоловіка навіть не сподівалася.

– Це я тебе придумав! – горлав він, поки Кокерель ганявся за ним навколо Каприкорнового крісла. – І тепер шкодую про це, ти, просмерділий сіркою покидьку! – І вибіг на майданчик.

Наздогнав його Кокерель аж біля клітки з в'язнями. На лавах з Кокереля глузували, і він, щоб помститися за це, заломив Феноліо руку за спину так, що той від болю аж скрикнув. І все ж, коли Кокерель тяг його назад до Каприкорна, вигляд старий мав дуже задоволений, бо знав: він дав Мегі досить часу. Цю сцену вони відпрацьовували багато разів. Коли дівчинка діставала з-під рукава аркуш, пальці в неї тремтіли, але ніхто не помітив, як вона поклала його в книжку. Навіть Сорока...

– Кажу ще раз і, сподіваюся, востаннє! – гукнув Каприкорн до Мегі. – Починай! В'язні вже стомилися ждати ката!

І знов запала тиша, просякла страхом.

Мегі схилилася над книжкою в себе на колінах.

Літери, здавалося, танцювали в неї перед очима.

«Вийди! – проказувала подумки Мегі. – Вийди й урятуй нас. Урятуй нас усіх: Елінор, маму, Мо й Фарида. Урятуй Вогнерукого, якщо він іще тут. Навіть Басту, про мене!»

Власний язик здавався їй маленькою тваринкою, що сховалася до її рота й тепер тицяється голівкою в зуби, шукаючи виходу.

– «Каприкорн мав багато поплічників, – почала читати вона. – І всіх їх в околицях страшенно боялися. Від них несло холодним чадом, сіркою і чимось паленим. Коли котрийсь із них з'являвся десь у полі чи на вулиці, люди замикали двері й ховали дітей. Тих підсобників називали паліями або кривавими псами. Каприкорнові люди мали багато прізвиськ. Вони наводили жах удень, отрутою проникали у сни вночі. Та був один такий, якого боялися дужче, ніж усіх Каприкорнових поплічників. – Мегі здавалося, що її голос із кожним словом підноситься, він немовби розростається, поки заповнив собою все довкола. – Називали його Привидом».

Ще два рядочки в самому низу, потім перегорнути сторінку. Там чекали слова, що їх дописав Феноліо.

«Поглянь лишень, Мегі! – прошепотів він, коли показав їй цей аркуш. – Хіба ж я не художник? Хіба є на світі що небудь чудовніше, ніж літери? Чарівні знаки, голоси покійних, будівельний матеріал, з якого зводять прекрасні світи! Ба більше: ці знаки дають утіху, проганяють самотність, бережуть таємниці, провіщають істину...»

«Смакуй кожнісіньке слово, Мегі! – шепотів у її пам'яті батьків голос. – Нехай воно тане в тебе на язичі. Чи відчуваєш ти барви? Вітер і ніч? Страх і радість? А любов? Відчувай її, Мегі, й усе оживатиме».

– «Називали його Привидом. І з'являвся він лише тоді, коли його кликав Каприкорн, – читала вона. (З яким притиском злітало з її вуст оте “при”, як агресивно вибухало оце “корн”!) – Часом він бував червоний, наче вогонь, часом – сірий, мов попіл, на який вогонь обертає все, що пожирає. Він вибивався із землі так, як ото полум'я з купи хмизу. Смерть несли його пальці й навіть його подих. Він виростав біля ніг свого володаря, безголосий і безликий, приношуючись, мов собака, що бере слід, і очікуючи, коли господар укаже йому на жертву. Кажали, нібито Каприкорн звелів котромусь із кобольдів чи гномів, великих майстрів у всьому, що стосується вогню й диму, створити Привида з попелу його жертв. Напевно ніхто нічого не знав, бо тим, хто дав Привидові життя, Каприкорн нібито вкоротив віку. Зате всі знали одне:

Привид неприступний, безсмертний і нещадний, як і його володар».

Голос Меґі змовк, немовби вітер зірвав його з її вуст.

Із гравію, яким був висипаний майданчик, щось підвелось, витягуючись у висоту, випростуючи сірі, мов попіл, руки й ноги. У нічній темряві запахло сіркою. Цей запах так в'їдався Меґі в очі, що слова почали розпливатись. Але вона мусила читати далі, поки це чудовисько росло все вище й вище, немовби прагло дотягтися сірчаними пальцями до неба.

– «Та якось – це було м'якої зоряної ночі – Привида покликав голос не Каприкорна, а дівчинки. І коли вона вигукнула його ім'я, до нього повернулася пам'ять: він пригадав усіх, з чийого попелу його створили, пригадав увесь біль, усі страждання...»

Сорока схопила Меґі за плече.

– Що це таке? Що ти читаєш?

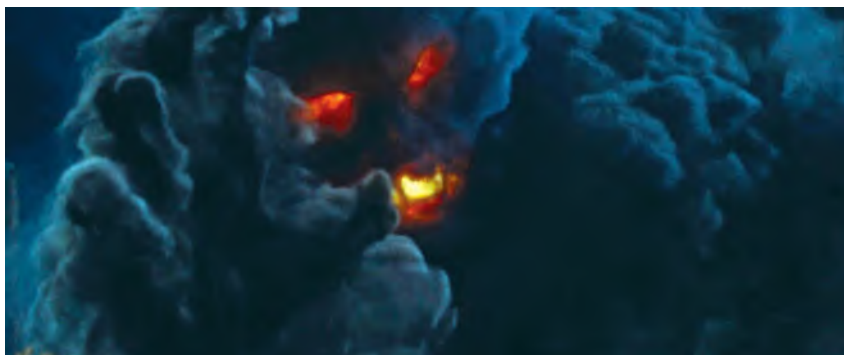
Але Меґі підхопилася на ноги й відскочила вбік, перше ніж стара встигла відібрати в неї аркуша.

– «До нього повернулася пам'ять, – гучно читала вона далі, – і він вирішив помститися. Помститися тим, хто спричинив цю велику біду, хто своєю жорстокістю отруїв світ...»

– Спини її!

Чий це був голос – Каприкорнів? Вивертаючись від Сороки, Меґі трохи не впала з помосту. Даріус стояв із шабатуркою в руках і сторопіло дивився на дівчинку. І раптом він спокійно, неквапно, так ніби поспішати йому було вже нікуди, поставив шабатурку на землю й худими руками схопив ззаду Сороку. Вона пручалася й сварилась, але він її не випускав. А Меґі тим часом читала далі, краєм ока стежачи за Привидом, який стояв і дивився на неї. Обличчя він і справді не мав, але мав очі – страшні, червоні, мов омахи вогню, що шугали поміж будинками, мов жар, що зачаввся під попелом.

– Заберіть у неї книжку! – закричав Каприкорн. Він стояв біля крісла, нахилившись уперед, наче боявся, що ноги не послухаються, щойно він спробує ступити бодай крок назустріч Привидо-

ві. – Заберіть книжку!

Але ніхто не зрушив з місця. Ніхто з його людей, які zostалися тут, ніхто з хлопців, ніхто з жінок не поспішив йому на допомогу. Всі лише скам'яніло дивилися на Привида. А той нерухомо стояв, прислухаючись до голосу Меґі, так ніби дівчинка розповідала йому давно забуту історію.

– «Так, він вирішив помститися, – читала Меґі. (Ох, якби ж тільки в неї не тремтів так голос! Але вбивати нелегко, навіть якщо замість тебе це робить хтось інший.) – І тоді Привид ступив до свого володаря, простяг до нього сірі, мов попіл, руки...»

Як тихо рухалася ця величезна, страшна почвара!

Меґі втупилася в наступне речення Феноліо: «І Каприкорн упав ницьма, а його чорне серце спинилося...»

Вона не могла вимовити ці слова, просто не могла.

Отже, все було марно...

Та раптом хтось став у неї за спиною – вона навіть не помітила, як він вийшов на поміст. Поруч із ним стояв хлопчина з рушницею, загрозливо наставляючи її на лави. Але там ніхто не ворухився. Ніхто й пальцем не поворухнув, щоб урятувати Каприкорна. Мо взяв книжку з рук Меґі, пробіг очима рядки на аркуші й твердим голосом дочитав те, що написав Феноліо:

– «І Каприкорн упав ницьма, а його чорне серце спинилося. І всі, хто разом з ним палив, грабував і вбивав, щезли, мов попіл, що його розвіяв вітер».

Просто покинуте село

У книжках нам трапляються мертві живими,
У книжках ми бачимо те, що станеться згодом.
З часом усе на прах розлітається і минає.
Усе славне й величне кануло б у забуття,
Якби Бог не дав смертним у поміч книжок.

Ричард де Бері

(Процитовано за Альберто Манґелем)

Отак загинув Каприкорн – точнісінько так, як написав Феноліо. І Кокерель зник тієї самої миті, коли впав мертвим його господар, а з ним – більша частина чорних курток, що сиділи на лавах. Решта просто розбіглися, подалися, куди очі бачать, – і хлопці, й жінки. Назустріч їм ішли ті, кого Каприкорн послав гасити пожежу й ловити паліїв. Їхні обличчя були в сажі й сповнені жаху – не через вогонь, що зжер Каприкорнів будинок, ні, вогонь вони погасили. У них на очах просто в повітрі розтанув Пласконіс і ще кілька його товаришів. Вони щезли, немовби їх проковтнула п'ятьма, немовби їх ніколи й не було. А може, таки й не було? Чоловік, що їх придумав, тепер їх знищив, стер, як стирають гумкою зайві штрихи на малюнку. Вони щезли, а решта, котрим дав життя не Феноліо своїми словами, прибігли назад

доповісти про той жах Каприкорнові. Але цей лежав ницьма, до його червоного костюма поприлипав гравій, і тепер уже ніхто й ніколи не доповідатиме йому про вогонь, дим, страх і смерть. Ніколи.

Лише Привид усе ще стояв на місці – такий здоровенний, що чорні куртки, які бігли сюди через автостоянку, побачили його ще здалеку: сірий велет на тлі чорного нічного неба, очі – мов дві палахкі зірки. Отож усі й забули, про що збиралися доповісти, і чимдуж кинулися до своїх машин. У голові в кожного було одне: мерщій геть звідси, поки ця істота, яку покликали сюди, мов собаку, не поковтала їх усіх!

Коли Мегі прийшла до тям, вони вже розбіглися. Вона увіткнулася головою батькові під пахву – як завжди, коли не хотіла більше дивитися на світ. А Мо сховав книжку під куртку, в якій і справді скидався на одного з Каприкорнових харцизяк, і так тримав Мегі біля себе, поки довкола все метушилося й кричало, і лише Привид стояв тихо й незрушно, немовби на вбивство володаря поклав усю свою силу.

– Фариде, – нарешті почула Мегі батьків голос, – чи зможеш ти відімкнути цю клітку?

Аж тепер дівчинка виткнула голову з-під батькової руки й побачила, що Сорока й досі стоїть неподалік. Чому вона не зникла? Даріус усе ще міцно тримав її, немов боявся того, що може статися, якщо він її відпустить. Але Сорока вже не дриглася й не випручувалась. Вона мовчки дивилася на Каприкорна, і сльози котилися її вилицюватим обличчям, невеличким м'яким підборіддям і дощовими краплями спадали на сукню...

– Мегі, – шепнув Мо, – може, підійдемо до в'язнів? У бідолашної Елінор вигляд досить змучений. А крім того, я хочу тебе з кимось познайомити...

– Мене з нею вже не треба знайомити, – сказала Мегі, стискаючи батькову руку. – Я знаю, хто це. Знаю вже давно й дуже хотіла розповісти й тобі, але ж тебе не було. Однак треба ще дещо прочитати. Кілька останніх рядків, – дівчинка дістала книжку з-під батькової куртки й, погортавши сторінки, знайшла аркуш Феноліо. – Він написав їх на звороті, тому що на одній сторінці не вистачило місця, – пояснила вона. – Просто Феноліо не вмів писати дрібними літерами.

Феноліо...

Мегі опустила аркуша й роззирнулася навсібіч. Але Феноліо ніде не було. Чи не забрали його з собою Каприкорнові люди? А може?..

– Мо, його немає! – приголомшено промовила Мегі.

– Зараз я його пошукаю, – заспокоїв її Мо. – А тепер читай скоріше! Чи, може, це зроблю я?

– Ні!

Привид поворухнувся, ступив крок до мертвого Каприкорна, відсахнувся й вайлуват, наче ведмідь на арені цирку, повернув назад. Меґі здалося, що вона почула стогін. Фарид аж присів біля клітки, коли червоні очиці зиркнули в його бік. Елінор і Тереза також відсахнулись. Але Меґі твердим голосом прочитала:

– «Привид застиг на місці, і спогади завдавали йому такого глибокого болю, що він, здавалося, ось-ось розірве здоровила на шматки. У голові в нього лунали всі оті крики й стогони, а його сіру шкіру пекли сльози чужих людей. Їхній страх їв йому очі, мов дим. Але потім цілком несподівано він відчув у собі щось нове. Воно змусило його згорбитися, опуститись навколішки. І раптом уся його страшна постать розпалася, а всі ті, з чийого попелу він був створений, воскресли: чоловіки, жінки, діти, собаки, коти, кобольди, феї й ще багато багато інших істот».

Меґі бачила, як ці істоти заповнюють спорожнілий майданчик. Їх ставало чимдалі більше. Вони збилися до гурту там, де щойно зник Привид, і роззирались довкола, ніби щойно прокинулися зі сну. І тоді Меґі прочитала останні слова, написані Фенолію:

– «Вони ніби попрокидалися від страшного сну, й нарешті все стало добре».

– Його більш немає! – сказала Меґі, коли Мо взяв у неї з рук аркуш Фенолію й поклав назад у книжку. – Він зник, тату! Тепер Фенолію в книжці. Я знаю.

Мо глянув на книжку й сховав її знов собі під куртку.

– Так, здається, ти маєш рацію, – промовив він. – Та поки що ми нічого не можемо змінити...

Тим часом Баста метнувся до відчинених дверцят, відкинув убік ошелешених Фарида й Меґі і подався геть, обминаючи щойно воскреслих, які, мов сновиди, все ще блукали святковим майданчиком. І не встигли Фарид і Мо кинутися за ним навздогін, як він зник з очей... Та зник не лише Баста. Цієї ночі не залишилося сліду й Сороки...

Відколи втік Баста, Мо ні на крок не відходив від Терези. Він стурбовано оглянув її шию: на ній і досі ще були червоні сліди від Бастиних пальців. Потім Мо пропустив крізь пальці пасмо її кіс і сказав, що темні йому до вподоби навіть більше. Але дев'ять років – час і справді немалий, і Меґі бачила, як обережно ступали обоє назустріч одне одному – немовби вузькою кладкою через безмежну порожнечу...

Зрештою вони вирішили перебути цю ніч – останню – в селі разом з усіма тими, кого Фенолію вирвав з лабетів смерті. Ніч усе ще стояла тепла, ясна, до ранку можна було переспати й під деревами.

Меґі з Мо роздобули ковдри – у цьому вже вдруге покинутому селі їх було вдосталь. Але з Каприкорнового будинку вони не взя-

ли нічого. Меґі навіть не хотіла переступати його поріг. Не через їдучий запах горілого, яким усе ще тягло з вікон, не через обвуглені двері, а через спогади, що накидалися тут на неї, мов хижі звірі.

Сидячи поміж батьком та матір'ю під одним зі старих коркових дубів, що росли навколо автостоянки, дівчинка на хвилю згадала про Вогнерукого. Може, щодо нього Каприкорн і справді не збрехав, і тепер Вогнерукий лежить мертвий десь на цих пагорбах? «Мабуть, я так ніколи вже й не довідаюся, що з ним сталося», – подумала Меґі. Над нею на гілці погойдувалася з розгубленим обличчям одна з блакитних фей...

Перше ніж заснути, Меґі побачила, як Елінор походить серед кобольдів та фей з такою щасливою усмішкою на обличчі, якої вона не бачила в тітки зроду. А обабіч Меґі сиділи її батько й мати, і мати писала – на листках із дерев, на подолі своєї сукні, на піску. Скільки слів просилися, щоб їх написали!..

Тут за домівкою

Проте Бастіан знав, що без книжки піти звідси не зможе. Тепер він зрозумів, що прийшов сюди, по суті, лише задля неї, вона покликала його в якийсь таємничий спосіб, бо хотіла бути в нього, бо завжди, власне, належала йому!

Міхаель Енде. Історія без кінця

Усе це бачив і Вогнерукий – з даху будинку, котрий стояв саме на такій відстані від Каприкорнового святкового майданчика, щоб почуватися там у безпеці від Привида й водночас усе добре розгледіти – у бінокль, якого він знайшов у Басти вдома. Спочатку Вогнерукий хотів лишитись у своєму сховку. Надто часто йому випадало спостерігати, як убиває Привид. І все ж якесь дивне відчуття, безглузде, як Бастина віра в амулети, зрештою таки привело його сюди, – відчуття, що сама його присутність допоможе врятувати книжку. А коли він вислизнув у провулок, то відчув у собі ще щось – таке, в чому не хотілося зізнаватись навіть самому собі: йому кортіло побачити Бастину смерть, і то саме в бінокль, у який Баста так часто розглядав своїх майбутніх жертв.

Отож він сидів на дірявому гонтовому даху, прихилившись спиною до холодного димаря, з обличчям, вимащеним сажею (адже світле обличчя в темряві може виказати людину), і спостерігав, як там, де стояв Каприкорнів будинок, у небо здіймається дим. Він бачив, як Пласконіс і ще кілька чорних курток подалися гасити пожежу. Бачив, як просто із землі виріс Привид, як на обличчі в старого чоловіка розплився безмежний подив і як той чоловік раптом зник. Бачив, як Каприкорна спостигла смерть,

ним таки й викликана. Баста, на жаль, не загинув, і це було справді прикро. Вогнерукий бачив, як той утік. А Сорока подалась за ним, Вогнерукий угледів і це.

Цей глядач, Вогнерукий, бачив усе.

Він уже не раз виступав у ролі лише глядача, і це була не його історія. Яке йому до них діло – до Чарівновустого і його доньки, до схибленої на книжках Елінорі і до жінки, яка тепер знов належала іншому чоловікові! Вона могла б утекти разом із ним, однак лишилася в склепі, зі своєю донькою. Він прогнав її зі свого серця, як

робив щоразу, коли хтось оселявся там аж надто надовго. Він був радий, що вона не дісталася Привидові, але йому вже не було до неї ніякого діла. Тепер свої чудесні історії, що розвіють тугу за домівкою й проганяють самотність і страх, Реза розповідатиме Чарівновустому. Його, Вогнерукого, це вже не обходить...

Додому

Він поплив під вітрилом додому, і плив майже рік, і ще кілька тижнів, і ще один день – аж до своєї оселі, де була ніч і на нього чекала вечерея, й ще тепла вона була.

Моріс Сендак. Там, де живуть дикуни

Коли вранці Мо виявив, що книжка зникла, Мегі спершу подумала: її вкрав Баста. Дівчинці стало аж недобре від самої думки, що той, поки вони спали, блукав довкола. Однак Мо мав іншу підозру.

– Фарида теж немає, Мегі, – сказав він. – Гадаєш, він пішов би з Бастою?

Ні, звичайно. Фарид міг піти лише з однією людиною. Мегі відразу уявила собі, як із темряви виринає Вогнерукий... Достоту як тієї ночі, коли все й почалося.

– А Феноліо? – промовила вона.

Та Мо лише зітхнув.

– Навіть не знаю, Мегі, чи схотів би я вчитати його назад, – сказав він. – З цієї книжки вже вийшло стільки бід, а я не письменник і не вмію сам написати собі слова, щоб потім прочитати їх уголос. Я всього-на-всього такий собі книжковий лікар. Я вмію приробляти книжкам нові палітурки, трохи омолоджувати їх, виводити книжкову міль, не давати, щоби з віком з них випадали

сторінки, як ото в чоловіка випадає волосся на голові. Але дописувати чужі історії, заповнювати нові, порожні сторінки потрібними словами – цього я не вмію. Це ремесло зовсім інше. Один знаменитий автор якось сказав таке: «Письменника можна розглядати як оповідача, як учителя і як чародія... Але спершу – як чародія, мага». Я завжди вважав, що той автор мав рацію.

Меґі не знала, що на це сказати. Відчувала тільки, що Феноліо їй бракує...

– І все ж... – промурмотіла вона. – Бідолашний Феноліо!

Тереза, почувши доньку, тієї ж миті різко захитала головою. Мо заходився порпатися в кишнях, шукаючи паперу, але знайшов тільки квитанцію з автозаправки та фломастера. Тереза всміхнулася й узяла в нього те й те. Меґі сіла поруч на траву й прочитала вслід за її рукою: «Не шкодуй за ним. Він потрапив у досить непогану книжку».

– А Каприкорн і досі ще там? Ти його в книжці коли-небудь бачила? – спитала Меґі.

Вона й Мо часто про це замислювались. Адже в «Чорнильному серці» про Каприкорна мовиться й досі. Та, може, за книжковими сторінками справді щось приховується – цілий світ, що змінюється, як цей, наш, щодня.

«Я про нього лише чула, – писала мати. – Казали, нібито він кудись виїхав. Але там були й інші, не кращі за нього. В тому світі багато жакливого й прекрасного, і я... – вона почала писати такими дрібними літерами, що Меґі їх уже ледве могла читати, – добре розумію Вогнерукого, який так тужить за домівкою».

Останнє речення викликало в Меґі тривогу. Дівчинка стурбовано поглянула на матір, але та засміялася й узяла її за руку. «За вами я завжди тужила дужче, багато дужче», – написала вона доньці на долоні, і Меґі затисла ці слова в кулачку, немов бажаючи лишити їх там назавжди. Вона ще не раз перечитувала їх на довгому шляху до оселі Еліно́р. І робила це ще багато днів, поки ті слова стерлися.

...Еліно́р вирішила поселити в себе всіх отих дивних істот, яких доля закинула в цей світ. «Надати пристановище», як вислови́лась вона. «Адже наш світ ніколи не виявляв ні терпіння, ні достатнього розуміння до тих, хто відрізняється від нас самих. На що ж сподіватися тим, хто має блакитну шкіру й уміє літати?..»

У наступні тижні Еліно́р робила багато покупок. Купувала вона книжки. Задля цього Еліно́р об'їздила всю Європу. З нею завжди був Даріус, а іноді до них приєднувався й Мо. Тоді Меґі лишалася у великому будинку вдвох із матір'ю. Вони сідали разом край вікна й спостерігали, як феї в'ють у парку гнізда – такі собі круглі споруди, що висіли в кронах дерев, ніби м'ячі. Скляні чоловічки оселилися на горищі, а кобольди пови́грібали

собі нори під великими старими деревами, яких у парку було безліч. Елінор наполегливо застерігала всіх від небезпек, що чигали на них за живоплотом довкола парку, але невдовзі феї вже літали вночі до озера, кобольди пробиралися до послуних сіл на його берегах, а скляні чоловічки розбігались у високій траві на схилах сусідніх пагорбів...

Про світ «Чорнильного серця» Елінор знала тепер усе. Мати Меґі списала багато паперу, щоб викласти свої спогади. Щовечора Меґі просила матір розповісти що небудь іще, і тоді вони сідали вдвох біля столу, й Тереза писала, а Меґі читала, іноді навіть пробуючи намалювати те, що описувала мати.

Минали дні, й на полицях Елінор ставали все нові й нові чудові книжки. Багато з них були просто в жалюгідному стані, й Даріус, який почав складати опис друкованих скарбів Елінор, раз у раз переривав свою роботу й спостерігав, як працює Мо. Читець сідав неподалік і широко розплющеними очима дивився, як Мо скидав із зачитаної книжки її пошарпану обкладинку, зшивав розсіпані сторінки, приклеював корінець і робив іще багато чого, потрібного для того, щоб книжка прожила ще багато-багато років.

Згодом Меґі вже не могла пригадати, коли саме вони вирішили залишитися в домі Елінор назавсім. Може, аж через багато тижнів, а може, ця ідея спала їм на думку вже першого дня. Меґі дісталась ота кімната з надто великим ліжком, під яким усе ще стояла її скринька з книжками. Ох, як їй хотілося почитати вголос матері свої улюблені книжки! Але тепер вона розуміла, чому батько й далі робив це вкрай рідко. І ось однієї ночі, коли Меґі знов довго не могла заснути, бо в темряві за вікном їй ввижалося Бастине обличчя, вона сіла до столу й почала писати, позираючи в парк, де на деревах світилися феї, а в кущах шаруділи кобольди.

А план Меґі мала такий: вона вирішила навчитися складати історії, як це робив Феноліо. Вона хотіла навчитися знаходити такі слова, які можна було б читати вголос матері, не потерпаючи, що з них хтось вийде і що той хтось дивитиметься на неї очима, сповненими туги за домівкою. Бо лише слова могли повернути їх додому – повернути всіх тих, хто був створений просто з літер. Меґі поклала собі, що саме слова стануть її ремеслом. А де можна опанувати це ремесло краще, як не в будинку, де за вікном феї в'ють у парку гнізда, а на полицях уночі перешіптуються книжки?

Як сказав одного разу Мо, писати книжки – це, крім усього іншого, ще й чародіяти.

*Переклад з німецької Олекси Логвиненка
Ілюстрації до твору – кадри з фільму «Чорнильне серце».
Режисер Єн Софтлі (Велика Британія, Німеччина, США, 2008)*

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Доберіть із тексту цитати для характеристики образу Мегі. Які пригоди та випробування випали на її долю? Поміркуйте, чому саме Мегі, а не її батькові, не письменникові Фенолію, вдалося перемогти Каприкорна.
2. Чому Мегі у фіналі вирішує, що слова мають стати її професією?
3. Зіставте образи Мегі та Джорджа Плейтена з оповідання А. Азімова «Фах»: їхнє ставлення до книжки, прагнення досягти мети, схильність до творчості. Яких рис більше – подібних чи протилежних?
4. Поясніть, навіщо Корнелія Функе до розділів подає епіграфи – цитати з творів знаменитих дитячих письменників і письменниць.
5. Поясніть значення художнього прийому «книга в книзі».
6. Поясніть назву роману «Чорнильне серце». Яке її пряме та переносне значення?
7. Доведіть, що «Чорнильне серце» належить до жанру фентезі.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

8. Укладіть за текстом твору добірку висловлювань про образне слово і книжку.
9. Творчий проєкт. Створіть фанфік – невелике продовження роману. Як складеться подальша доля Мегі та її батька?
10. Намалуйте невеликий комікс за романом Корнелії Функе.
11. Творчий проєкт. Перегляньте екранізацію роману «Чорнильне серце». Зіставте її з друкованою книжкою. Установіть відмінності між твором і його кіноінтерпретацією. Прокоментуйте доцільність режисерських змін.

УЗАГАЛЬНЮЄМО ВИВЧЕНЕ ЗА РОЗДІЛОМ «СУТНІСТЬ ЛЮДИНИ»

- 1.** Зіставимо літературні явища. За якими ознаками явища різняться?

<i>Наукова фантастика</i>	<i>Фентезі</i>
<ul style="list-style-type: none"> • все у творі розглядається з погляду науки; • події розгортаються в уявно-реальному майбутньому, інколи в космічному просторі; • змальовуються досягнення науково-технічного прогресу, описуються машини і прилади, які на момент написання книжки ще не існували; • розвиток майбутнього людства прогнозується через науково-технічний прогрес. 	<ul style="list-style-type: none"> • міфологічний або казковий характер подій, не обмежений рамками науки; • події відбуваються у вигаданих казкових світах, інших вимірах, які пов'язані з реальним світом; • використовуються незвичайні сили, чарівні палички, таємні знання, магічні здібності, чаклування, різні артефакти; • розвиток майбутнього людства прогнозується за допомогою алегоричної оповіді, інакомовлення.

Чим явища подібні?

- Зображають нереальні вигадані події, далекі від сьогодення.
- Розкривають важливі проблеми сучасного нам життя своїми художніми засобами.
- Мають пригодницький сюжет, вибудований за певними правилами, наявне протистояння добра і зла.
- На перший план висуваються герої, їхні стосунки, розвиток характерів; змалювання розвитку технологій або магічних подій відіграє допоміжну роль.

- 2.** Перевіримо себе.

1. Укажіть, хто є головним лиходієм у романі «Чорнильне серце».

- а) Мортимер б) Баста в) Каприкорн

2. У якому із творів НЕ описується, що герої можуть переміщатися між різними світами за допомогою чарівних сил?

- а) «Павутинка» б) «Фах» в) «Чорнильне серце»

ЗМІСТ

Вступ

Роль художнього перекладу в сучасну добу	4
--	---

Герої та героїні балад

Балади про Робіна Гуда	8
«Як Робін Гуд став розбійником»	9
«Поєдинок Робіна Гуда з Гаєм Гісборном»	12
Роберт Льюїс Стівенсон. «Балада про вересовий трунок»	20

Лицарство в літературі

Вальтер Скотт. «Айвенго»	28
--------------------------------	----

Пам'ятаємо про минуле

Константи Ільдефонс Галчинський. «Пісня про солдатів з Вестерплатте»	82
Джон Бойн. «Хлопчик у смугастій піжамі»	88

Сила дружби і кохання

О. Генрі. «Дари волхвів». «Останній листок»	113
Роберт Бернс. «Моя любов...»	129
Генріх Гейне. «Коли настав чудовий май...»	132

Розслідуємо детективні історії

Едгар Аллан По. «Золотий жук»	136
Артур Конан Дойл. Оповідання про Шерлока Холмса. «Пістрява стрічка»	162

Особиста відповідальність

Антуан де Сент-Екзюпері. «Маленький принц»	180
Рюноске Акутагава. «Павутинка»	207

Сутність людини

Айзек Азімов. «Фах»	214
Корнелія Функе. «Чорнильне серце»	232

Навчальне видання

КОВБАСЕНКО Юрій Іванович
ПЕРВАК Олександр Петрович
ДЯЧОК Світлана Олександрівна

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.
Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»
Зображення використовуються згідно з ліцензією
Shutterstock / FOTODOM UKRAINE

Відповідальна за видання О. О. Бородіна

Підп. до друку 04.04.2024. Формат 70х100/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 22,1.
Обл.-вид. арк. 18,0. Наклад 17 795 пр. Зам.

Видавництво «Літера ЛТД».
Україна, 03057, м. Київ, вул. Нестерова, 3, к. 508.
E-mail: commerce.litera@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6901 від 10.09.2019 р.

Віддруковано у ТОВ «КОНВІ ПРИНТ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції,
серія ДК № 6115, від 29.03.2018.
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12.

ISBN 978-966-945-434-8

